

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

TÜRK DİLLERİNDE D-BİÇİMLENME VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Osman AKTEKER

Doktora Tezi

Ankara, 2019

TÜRK DİLLERİNDE D-BİÇİMLENME VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Osman AKTEKER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

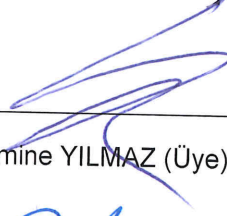
Osman AKTEKER tarafından hazırlanan "Türk Dillerinde D-biçimlenme Ve {TUR} Biçim Birimi" başlıklı bu çalışma, 10/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

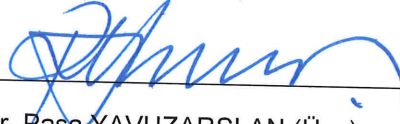
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN (Başkan)

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (Danışman)

Prof. Dr. Emine YILMAZ (Üye)

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN (Üye)

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

10/10/2019

Osman AKTEKER

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

10/10/2019

Osman AKTEKER

ÖZET

AKTEKER, Osman. *Türk Dillerinde D-Biçimlenme ve {TUR} Biçim Birimi* Doktora Tezi
Ankara, 2019

X, Y göstergelerinin anlamsal ilişkilerinin azami derecede düzenli fakat biçimsel ilişkilerinin azami derecede düzensiz olmasına d-biçimlenme (suppletion) denir. D-biçimlenme, asgari bölümsel dil göstergeleri arasında görülmektedir. Bu göstergelerin gösterenleri temsildaş değildir, gösterilenleri temsildaştır. Gösterilenleri birebir aynı olan X, Y göstergeleri aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Gösterilenleri arasında dil bilgisel temsildaşlık olan göstergeler ise herhangi bir dilin çekim veya türetim yollarından biriyle d-biçimlenmektedir. D-biçimlenme, bir dilin türetim ve çekim morfolojisiyle yakından ilgilidir.

Çalışmanın konusu, çağdaş Türk dillerinde {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmesidir fakat Türk dillerinde d-biçimlenme çalışmaları yok denecek kadar az olduğu için -çalışmanın konusu olan {TUR} biçim birimi merkezde olmakla birlikte- d-biçimlenmenin Türk dillerinde görülen diğer tipolojilerine de yer verilmiştir. {TUR} biçim birimindeki d-biçimlenme ise çağdaş dil biliminin söz dizimi çalışmaları ile gösterilmiştir. Çağdaş Türk dillerinde {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmesi; d-biçimlenmenin tanımı, öncü çalışmaları ve Türk dillerindeki tipolojileri sıralandıktan sonra örneklendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

değişik biçimlenme, suppletion, tur- eylemi, Türk dilleri, evrensel dil bilgisi, üretici dil bilgisi, biçim bilimi.

ABSTRACT

AKTEKER, Osman. *Suppletion and {TUR} Morpheme in Turkich Languages*, PHD, Ankara, 2019.

The semantic relations of X, Y signs being regular but formal relations being irregular to the utmost is called suppletion. Suppletion is seen among minimum partial linguistic signs. Signifiers of signs are not co-representatives but the signified are. X, Y signs, the signified of whose are exactly the same, are allomorphs of the same morphemes. Signs, the signified of whose are linguistically corepresentable each other, are supplented via one of the conjugation or derivation ways of any language. Suppletion is closely associated with derivation or conjugation morphology of a language.

The subject of this study is suppletion of {TUR} morpheme in Contemporary Turkich languages. However due to the fact that there is a minute amount of suppletion studies on Turkich languages, besides {TUR} morpheme being in the focus, other typologies of suppletions in Turkich languages were also included. Suppletion of {TUR} morpheme was indicated with the syntax studies of contemporary linguistics. Suppletion of {TUR} morpheme in Contemporary Turkich languages was exemplified after the definition of suppletion, main studies related to it and typologies of it in Turkich languages were sorted.

Keywords

suppletion, tur- verb, Turkich languages, universal grammar, generative grammar, morphology, sign,

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xvi
İŞARETLER	xviii
TABLolar DİZİNİ	xix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xxvi
ÖN SÖZ	xxvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DİLİN TANIMI VE İNCELEME YÖNTEMİ	7
1.1.D-BİÇİMLENMENİN DİL MODELİNDEKİ YERİ	7
1.1.1.Gösterge Oluşumu	9
1.1.2.Gösterge Kuramının Söz Dizimsel Temelleri	10
1.1.3.Göstergelerin D-Biçimlenmesi	14
2.BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİ YAKLAŞIMLARI	16
2.1.BİLDİRME-CEVHERİ EYLEM YAKLAŞIMI	16
2.2. BİRLEŞİK EYLEM YAKLAŞIMI	19
2.3.PEKİŞTİRME-OLASILIK KATEGORİSİ YAKLAŞIMI	22
2.4.GRAMERLEŞME-EKLEŞME YAKLAŞIMI	22
2.5.ENKLİTİK YAKLAŞIMI	24

2.6.EK EYLEM YAKLAŞIMI.....	25
2.7.İSİM FİİLİ YAKLAŞIMI	27
2.8.ÇEVİRİK KİP YAKLAŞIMI	28
2.9.İLGEÇ YAKLAŞIMI	28
2.10.EYLEM YAKLAŞIMI	29
3. BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİNİN SÖZ DİZİMİ.....	30
3.1.ÜRETKEN-DÖNÜŞÜMLÜ DİL BİLGİSİ.....	31
3.1.1.Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İlk Aşama.....	33
3.1.2.Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İkinci Aşama.....	34
3.1.3. Standart Kuram ve Evrensel Dil Bilgisi.....	36
3.1.4.Minimalist Program	38
3.2. ROL KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ	39
3.2.1. {TUR} Biçim Biriminin Üye Yapısı	39
3.2.2. Evrensel Roller ve {TUR} Biçim Birimi.....	40
3.2.3. Rol Ölçütü ve Yansıtma İlkesine Göre {TUR} Biçim Birimi	41
3.2.4. {TUR} Biçim Biriminin Üye ve Rollerinin Söz Dizimsel Konumu.....	41
3.3. AŞAMALI-X KURAMINA GÖRE {TUR} BİÇİM BİRİMİ.....	42
3.3.1. {TUR} Biçim Birimli Tümcelerin İç ve Dış Yapısı	44
3.3.2. {TUR} Biçim Biriminde Kategori ve Anlam Bilimsel Seçme	47
3.4.YÖNETİM KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ	48
3.5. DURUM KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ.....	51
3.5.1. Durum Direnci İlkesi ve {TUR} Biçim Birimi.....	55
3.6.{TUR} BİÇİM BİRİMİNDE BAĞLAMA VE DENETLEME	56
3.6.1. {TUR} Biçim Biriminde Denetleme.....	57
3.7. {TUR} BİÇİM BİRİMİNDE TAŞIMA VE SINIRLAMA	59
3.7.1. {TUR} Biçim Biriminde M-Y Taşımaları.....	60
3.7.2. Koşaç Yükselmeleri ve {TUR} Biçim Birimi	72

3.7.3.Minimalist Çerçeve de {TUR} Biçim Biriminde Taşıma.....	76
4. BÖLÜM: D-BİÇİMLENME VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ	85
4.1.D-BİÇİMLENMEDE ÖNCÜ ÇALIŞMALAR.....	85
4.1.1. Türkçe Alanyazında D-Biçimlenme	87
4.2.D-BİÇİMLENME İÇİN TEMEL KAVRAMLAR	90
4.2.1. Dil Göstergesi	90
4.2.2.Biçim Birimi	91
4.2.2.1. {TUR} Biçim Birimi.....	93
4.2.2.1.1.Gösterileni Aynı Alt Biçim Birimi Koşulu	93
4.2.2.1.2.Alt Biçim Birimlerinin Aynı Ana Sınıfa Ait Olmaları Koşulu	94
4.2.2.1.2.1. Ek, Gövde, Kök.....	95
4.2.2.1.3.Alt Biçim Birimlerinin Dağılımı Koşulu	95
4.2.3. Sözcük Birimi	96
4.2.4. Türetimsel ve Çekimsel Biçim Bilgisi.....	97
4.2.5. Temsildaşlık.....	97
4.2.5.1. Dil Bilgisel Temsildaşlık	98
4.2.6. Paradigma.....	98
4.3. D-BİÇİMLENMENİN TANIMI.....	99
4.3.1.Birinci Koşul İçin Kanonik Bir Yaklaşım.....	101
4.3.2. İkinci Koşul ve Dil Bilgisel Anlam.....	105
4.4. D-BİÇİMLENMENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	107
4.5. D-BİÇİMLENMENİN TİPOLOJİSİ.....	109
4.5.1.D-Biçimlenme İlişkisinde Bulunan Gösterge Türleri	109
4.5.2.D-Biçimlenmenin Tipolojik Örnekleri.....	110
4.5.2.1.Türetme D-Biçimlenmesi.....	110
4.5.2.1.1.Köklerde Türetme D-Biçimlenmesi	110
4.5.2.1.1.1.Biçim Birimcikler	110

4.5.2.1.1.1.1.Eylem~Uygun Kılıcı Ad	111
4.5.2.1.1.1.2.Ad~Addan Türeyen Sıfat	111
4.5.2.1.1.1.3.('Yerleşme')~('O Yerleşmenin Sakini')	112
4.5.2.1.1.1.4.('Hayvan')~('O Hayvanın Eti').....	113
4.5.2.1.1.1.5.('Nitelik')~('O Niteliğe Sahip Olmaya Başlamak')	114
4.5.2.1.1.2. Biçim Birimcik~Güçlü Biçim Birimcik.....	115
4.5.2.1.1.2.1. ('Aritmetik Birim Sayısı') ~ ('Aynı Sayının Onluk Hali').....	115
4.5.2.1.1.2.2.('Kişinin İlk Adı') ~ ('Aynı Adın Lakabı')	117
4.5.2.1.1.2.3.Eylem ~ Eylem Adı.....	117
4.5.2.1.1.2.4. ('Erkek hayvan')~('Karşılık Gelen Dişi Durumu')	118
4.5.2.1.1.2.5.('X')~('X'in Zıt Anlamlısı')	118
4.5.2.1.1.2.6.('Asıl sayı') ~ ('Karşılık Gelen Sıra Sayısı')	119
4.5.2.1.1.2.7. ('Asıl Sayı') ~ ('Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç')	120
4.5.2.1.1.3.Deyimler	122
4.5.2.1.2.Türetimsel Eklerin D-Biçimlenmesi	123
4.5.2.1.2.1.Biçim Birimcik.....	123
4.5.2.1.2.2.Biçim Birimcik ~ Güçlü Biçim Birimcik.....	129
4.5.2.1.2.3.Deyimler.....	132
4.5.2.2.Çekimsel D-Biçimlenme.....	132
4.5.2.2.1.Kök Çekimsel D-Biçimlenmesi	132
4.5.2.2.1.1.Biçim Birimcikler	132
4.5.2.2.1.1.1.Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi	132
4.5.2.2.1.1.2.Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi	134
4.5.2.2.1.1.3.Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	135
4.5.2.2.1.1.4.Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi.....	136
4.5.2.2.1.1.5. Eylemlerin Özne Sayısına Göre D-Biçimlenmesi.....	139
4.5.2.2.1.1.6.Eylemlerin Kişi Çekimine Göre D-Biçimlenmesi	140
4.5.2.2.1.1.7.Sıfat Derecesinde D-Biçimlenme.....	140
4.5.2.2.1.1.8.Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	141
4.5.2.2.1.2.Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi	142
4.5.2.2.1.2.1. Sayı Kategorisinde D-Biçimlenme	142
4.5.2.2.1.2.2.Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	143

4.5.2.2.1.2.3.Eylemlerin Kişi Çekimlerine Göre D-Biçimlenmesi	145
4.5.2.2.1.2.4.Eylemlerin Özne-Nesne Sayısına Göre D-Biçimlenmesi	145
4.5.2.2.1.2.5.Eylemlerin Görünüşe (Aspect) Göre D-Biçimlenmesi	146
4.5.2.2.1.2.6.Eylemlerin Kip Çekiminde D-Biçimlenmesi	146
4.5.2.2.1.2.7.Sıfatların Derece Çekiminde D-Biçimlenmesi.....	147
4.5.2.2.1.3.Deyimler.....	147
4.5.2.2.2. Eklerin D-Biçimlenmesi	148
4.5.2.2.2.1.Biçim Birimcikler	148
4.5.2.2.2.2.Ad Çekim Son Ekleri	148
4.5.2.2.2.3.Eylem Çekim Son Ekleri.....	150
4.5.2.2.2.2.Biçim Birimcik ~ Güçlü Biçim Birimcik.....	152
4.5.2.2.2.3.Deyimler	154
4.5.2.D-Biçimlenmenin Derecesi.....	154
4.5.3.Kanonik Tipoloji ve D-Biçimlenme	156
4.5.3.1.D-Biçimlenme İçin Kanonik Tipoloji Ölçütleri.....	157
4.6. D-BİÇİMLENME TEORİLERİ.....	167
4.6.1.Üretici Dil Bilgisinde D-Biçimlenme	167
4.6.2. Doğal Biçim Bilimi ve D-Biçimlenme	169
4.6.3.D-Biçimlenme ve Sıklık	170
4.6.4.Tarihsel Gelişimin Sonucu Olarak D-Biçimlenme	171
4.6.5.Biçim Biliminde Düzen ve Düzensizlik.....	172
5.BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİNDE D-BİÇİMLENME.....	177
5.1.TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE {TUR} BİÇİM BİRİMİ	179
5.1.1.Köktürkçe.....	180
5.1.2.Uygurca.....	180
5.1.3.Karahanlıca	180
5.1.4.Harezmce-Kıpçakça	181
5.1.5.Eski Anadolu Türkçesi.....	182
5.1.6.Çağatayca.....	183

5.1.7.Osmanlıca	184
5.2.ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLERİNDE {TUR} BİÇİM BİRİMİ.....	185
5.2.1. R- ve L- Grubu.....	187
5.2.1.1. Çuvaşça.....	187
5.2.1.2.Çuvaşçada {TUR} Biçim Birimi	188
5.2.1.3.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	189
5.2.1.4.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	190
5.2.1.5.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	191
5.2.2. Hadağ Grubu	191
5.2.2.1.Halaçça.....	192
5.2.2.2.Halaççada {TUR} Biçim Birimi	192
5.2.2.3.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	193
5.2.2.4.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	194
5.2.2.5.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	195
5.2.3. Atah Grubu.....	195
5.2.3.1.Yakutça	195
5.2.3.2.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	196
5.2.3.3.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	198
5.2.3.4.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	199
5.2.4.Adağ Grubu.....	199
5.2.4.1.Tuvaca.....	200
5.2.4.2.Tuvacada {TUR} Biçim Birimi	201
5.2.4.3.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	201
5.2.4.4.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	206
5.2.4.5.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	207
5.2.5.Azah~Azak Grubu	207
5.2.5.1.Hakasça	208
5.2.5.2.Hakasçada {TUR} Biçim Birimi	208

5.2.5.3.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	209
5.2.5.4.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	212
5.2.5.5.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	213
5.2.6.Tağlıg ve Tulu Grupları	213
5.2.6.1.Altayca	214
5.2.6.2.Altaycada {TUR} Biçim Birimi	215
5.2.6.3.Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	216
5.2.6.4.Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	219
5.2.6.5.Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	221
5.2.7.Tölu Grubu.....	222
5.2.7.1.Kırgızca.....	222
5.2.7.2.Kırgızcada {TUR} Biçim Birimi	223
5.2.7.3.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	225
5.2.7.4.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	230
5.2.7.5.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	231
5.2.8.Kıpçak Grubu.....	231
5.2.8.1.Kazakça.....	232
5.2.8.2.Kazakçada {TUR} Biçim Birimi	232
5.2.8.3.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	233
5.2.8.4.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin D- Biçimlenme Tipolojisi.....	237
5.2.8.5.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	238
5.2.8.6.Kırım Tatarcası	238
5.2.8.7.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Birimi.....	239
5.2.8.8.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	240
5.2.8.9.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	243
5.2.8.10.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	243
5.2.8.11. Nogayca	244
5.2.8.12.Nogaycada {TUR} Biçim Birimi.....	245

5.2.8.13.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	245
5.2.8.14.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	250
5.2.8.15.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	251
5.2.8.16.Tatarca.....	251
5.2.8.17. Tatarcada {TUR} Biçim Birimi	252
5.2.8.18.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	252
5.2.8.19.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	255
5.2.8.20.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	255
5.2.9.Tağlı Grubu	256
5.2.9.1.Salırca	256
5.2.9.2.Salırcada {TUR} Biçim Birimi.....	256
5.2.9.3.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	257
5.2.9.4.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	258
5.2.9.5.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	259
5.2.10.Oğuz Grubu.....	259
5.2.10.1.Azerice	259
5.2.10.2. Azericede {TUR} Biçim Birimi	260
5.2.10.3.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	261
5.2.10.4.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	264
5.2.10.5.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	265
5.2.10.6.Gagavuzca.....	266
5.2.10.7.Gagavuzcada {TUR} Biçim Birimi	267
5.2.10.8.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	267
5.2.10.9.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	272
5.2.10.10.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	273
5.2.10.11.Türkmence	273
5.2.10.12.Türkmencede {TUR} Biçim Birimi.....	275
5.2.10.13.Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	275

5.2.10.14.Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	278
5.2.10.15.Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	279
5.2.10.16.Türkiye Türkçesi	280
5.2.10.17.Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Birimi	280
5.2.10.18.Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri....	281
5.2.10.19.Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	285
5.2.10.20.Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	286
5.2.11.Çağatay Grubu.....	286
5.2.11.1.Özbekçe.....	286
5.2.11.2.Özbekçede {TUR} Biçim Birimi	288
5.2.11.3.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri	288
5.2.11.4.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi.....	292
5.2.11.5.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi	293
5.2.11.6.Yeni Uygurca	293
5.2.11.7.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Birimi	294
5.2.11.8.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	295
5.2.11.9.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi	300
5.2.11.10.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi.....	301
SONUÇ	302
KAYNAKÇA.....	314
EK:1 TÜRK DİLLERİNDE D-BİÇİMLENME TİPOLOJİSİNİN LİSTESİ.....	314
EK:2 TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER LİSTESİ	337
EK:3 ORJİNALLİK RAPORU.....	339
EK 4. ETİK KURUL İZİNİ MUAFİYETİ FORMU	340

KISALTMALAR

- A: Ad
AÖ: Ad Öbeği
ADİ: Adıl Dışlama İlkesi
ANL: Anlatıcı
ANLÖ: Anlatıcı Öbeği
a-seçme: Anlam Bilimsel Seçme
B: Biçim Birimi
B: Belirteç
B-1: Birleşik eylem 1 numaralı tümcesi
b: Biçim Birimcik
B-buyurma: Büyükçül Buyurma
BBD: Biçim Bilimsel Dağılım
BSD: Biçim Söz Dizimsel Dağılım
BÖ: Belirteç Öbeği
B.Ö: Belirtme Öbeği
Ç: Çağatayca
ÇEK: Çekim
ÇÖ: Çekim Öbeği
DABB: D- Biçimli Alt Biçim Birimler
DEA: Dil Edinim Aygıtı
D-Biçimlenme: Değişik Biçimlenme
D-B: Değişik Biçimlenme
E: Eylem
EAT: Eski Anadolu Türkçesi
ET: Eski Türkçe
eö: Küçük Eylem Öbeği
GÖS: Gösterici
GYİ: Genişletilmiş Yansıtma İlkesi
H-K: Harezmce-Kıpçakça
İ: İlgeç
İDK: İlkeler Değiştirgenler Kuramı
İÖ: İlgeç Öbeği
K: Köktürkçe

KA: Karahanlıca
k-buyurma: Kurucu Buyurma
K-seçme: Kategori Seçme
KI: Kıpçakça
KT: Küçük Tümcecik
KTLG: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri
KŞ: Koşaç
MB: Mantıksal Bileşen
O: Osmanlıca
OLM: Olumsuz
Ö: Özne
U: Uygurca
S: Sıfat
SB: Ses Bilimsel Bileşen
SD: Söz Dizimsel
SÖ: Sıfat Öbeği
T: Tümce
T.D.B: {TUR}Biçim Biriminde D-Biçimlenme
TT: Türkiye Türkçesi
TÜM: Tümleyici
TÜMÖ: Tümleyici Öbeği
R: Anlatıcı
W: Sözcük biçimi
Y: Yüklem
Y.lü: Yönlü
Y.süz: Yönsüz
Z: Zaman
ZÖ: Zaman Öbeği

İŞARETLER

$\{ \}$: Biçim Birimi Gösterimi

$X = (\langle X \rangle; /X/; \Sigma_X)$: Gösterge

$\langle X \rangle$: X Gösterileni

$/X/$: X Göstereni

Σ_X : X Göstergesinin Söz Dizimi

$>$: Kanonik Olma

\in : Eleman

\exists : Vardır

\oplus : Dilsel İşlem

$\langle X \sim Y \rangle$: X ve Y Birbirinin D-Biçimlisidir.

\leftrightarrow : Güçlü Biçim Birimcik

\emptyset : Sıfır Biçim Birimi

X_T : X Taşıma

X_i : X izi

$X\ddot{O}$: X öbeği

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Sözlükcede Göstergeler	11
Tablo 2. Ol, Er ve Tur Göstergelerinin Söz Dizimi	17
Tablo 3. {TUR} Biçim Biriminde Durum Yükleme.....	55
Tablo 4. Kanonik Çekim.....	101
Tablo 5: Hücreler Arası Karşılaştırma	102
Tablo 6. Paradigmalar Arası Karşılaştırma.....	103
Tablo 7. Kanonik Olmayan Bir Çekim ve D-biçimlenme	104
Tablo 8.2b Koşuluna Göre Bir D-Biçimlenme	106
Tablo 9. Rusça Eylem~Uygun Kılıcı Ad D-Biçimlenmesi.....	111
Tablo 10. Türkiye Türkçesi Ad~Uygun Kılıcı Ad D-Biçimlenmesi	111
Tablo 11. İngilizce Ad~Addan Türeyen Sıfat D-Biçimlenmesi	112
Tablo 12. Türkiye Türkçesi Ad~Addan Türeyen Sıfat D-Biçimlenmesi.....	112
Tablo 13. Fransızca ‘Yerleşme’~‘O Yerleşmenin Sakini’ D-Biçimlenmesi.....	113
Tablo 14. Türkiye Türkçesi ‘Yerleşme’ ~ ‘O Yerleşmenin Sakini’ D-Biçimlenmesi.....	113
Tablo 15. Rusça ‘Hayvan’ ~ ‘O Hayvanın Eti’ D-Biçimlenmesi	114
Tablo 16. Rusça ‘Nitelik’ ~ ‘O Niteliğe Sahip Olmaya Başlama’ D-Biçimlenmesi.....	114
Tablo 17. Türkiye Türkçesi ‘Nitelik’ ~ ‘O Niteliğe Sahip Olmaya Başlama’ D-Biçimlenmesi.....	114
Tablo 18. Rusça ‘Aritmetik Birim Sayısı’ ~ ‘Aynı Sayının Onluk Hali’ D-Biçimlenmesi	115
Tablo 19. Fransızca ‘Aritmetik Birim Sayısı’ ~ ‘Aynı Sayının Onluk Hali’ D-Biçimlenmesi...	115
Tablo 20. Türkiye Türkçesi ‘Aritmetik Birim Sayısı’ ~ ‘Aynı Sayının Onluk Hali’ D-Biçimlenmesi	115
Tablo 21. Dolganca ‘Aritmetik Birim Sayısı’ ~ ‘Aynı Sayının Onluk Hali’ D-Biçimlenmesi...	116
Tablo 22. İngilizce ‘Kişinin İlk Adı’ ~ ‘Aynı Adın Lakabı’ D-Biçimlenmesi.....	117
Tablo 23. Fransızca Eylem ~ Eylem Adı D-Biçimlenmesi.....	117
Tablo 24. Türkiye Türkçesi Eylem ~ Eylem Adı D-Biçimlenmesi.....	117
Tablo 25. Rusça ‘Erkek hayvan’~‘Karşılık Gelen Dişi Durumu’ D-Biçimlenmesi	118

Tablo 26. Esperanto (X) ~ (X'in Zıt Anlamlısı) D-Biçimlenmesi.....	118
Tablo 27. İngilizce (Asıl sayı) ~ (Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi.....	119
Tablo 28. Eski Türkçe (Asıl sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi.....	119
Tablo 29. Türkiye Türkçesi (Asıl sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi.....	119
Tablo 30. Dolganca (Asıl sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi.....	120
Tablo 31. Latince (Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç) D-Biçimlenmesi.....	120
Tablo 32. Dolganca (Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç) D-Biçimlenmesi.....	121
Tablo 33. Türkiye Türkçesi (Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Dağıtımsal Belirteç) D-Biçimlenmesi.....	121
Tablo 34. Eski Türkçe (Asıl Sayı)~(Karşılık Gelen Dağıtımsal Belirteç) D-Biçimlenmesi.....	121
Tablo 35. Rusça /-ənok/, /-enk/ ~ /-jat/ Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi.....	123
Tablo 36. Flemenkçe /-er-~/~/-der/~/-aar/ Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi.....	123
Tablo 37. Türkiye Türkçesi {-msI}~{-mtIrak} Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi.....	124
Tablo 38.Eski Türkçe {-Ç}~{-çA}~{-çAk}~{-K}~{-Kak} Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi.....	124
Tablo 39. Eski Türkçe {-IIğ}~/~/-η/ Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	125
Tablo 40. Eski Türkçe /-L~/~/-N~/ {-SXX} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	126
Tablo 41. Eski Türkçe /-P~/~/-pAn} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	127
Tablo 42.Eski Anadolu Türkçesi {-Icak} ~{-IcAGAz}~{-IncAk} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	127
Tablo 43.Eski Türkçe /sır (+a)~/~/sir(+e)~/~/siz~/~/sız~/~/suz~/~/süz/ Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	128
Tablo 44.Eski Türkçe /p~/~/-mADı}~{-pAn}~{-mADın} Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi.....	129
Tablo 45.Türkiye Türkçesi {-LX}~{-SXZ} Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi.....	130
Tablo 46.Rusça Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi.....	133
Tablo 47.Köktürkçe Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi.....	133
Tablo 48.Dolganca Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi.....	134

Tablo 49.Karaayakça Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi	134
Tablo 50.Türkiye Türkçesi Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi	134
Tablo 51.Türkiye Türkçesi Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi	135
Tablo 52.Fince Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	136
Tablo 53.Türkiye Türkçesi Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	136
Tablo 54.Rusça Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi	136
Tablo 55.Türkiye Türkçesinde Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi	137
Tablo 56.Halaçça Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi	138
Tablo 57.Maasai Dilinde Özne Sayısında Eylemlerin D-Biçimlenmesi.....	139
Tablo 58.Hititçede Eylemlerin Kişi Çekimlerinde D-Biçimlenmesi	140
Tablo 59.İngilizcede Sıfatların Derecesinde D-Biçimlenme	140
Tablo 60.Türkiye Türkçesinde Sıfatların Derecesinde D-Biçimlenme.....	141
Tablo 61.Rusça Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi.....	141
Tablo 62.Köktürkçe Birinci Kişi Adılının Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	141
Tablo 63.Köktürkçe Üçüncü Kişi İşaret Adılının Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi	142
Tablo 64.Bretonca Güçlü Biçim Birimciklerin Sayı Kategorisinde D-Biçimlenmesi	142
Tablo 65.Köktürkçe Güçlü Biçim Birimciklerin Sayı Kategorisinde D-Biçimlenmesi.....	143
Tablo 66.İngilizce Durum Çekiminde Adıl Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi	144
Tablo 67.Köktürkçe Durum Çekiminde Adıl Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi	144
Tablo 68. Fransızca Kişi Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi ...	145
Tablo 69.Almanca Kişi Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi.....	145
Tablo 70.Karok Dilinde Özne-Nesne Sayısına Göre Eylem Güçlü Biçimbirimciklerin D-Biçimlenmesi	145
Tablo 71. Rusça Görünüşe (Aspect) Göre Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi	146
Tablo 72.Fransızca Kip Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi.....	146
Tablo 73. İngilizce Dereceye Göre Sıfat Köklü Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi	147

Tablo 74. Türkiye Türkçesi Dereceye Göre Sıfat Köklü Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi	147
Tablo 75. Rusça Deyim Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi	148
Tablo 76. Macarca-Almanca-İngilizce-Bretonca Çoğul Son Eklerinin D-Biçimlenmesi.....	148
Tablo 77. Rusça Sayı-Durum Ad Son Eklerinin D-Biçimlenmesi.....	149
Tablo 78. Kaytetye Eş İşlevsel Son Eklerin D-Biçimlenmesi	149
Tablo 79. Köktürkçe Çoğul Son Eklerin D-Biçimlenmesi	149
Tablo 80. Köktürkçe Verme-Bulunma Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi	150
Tablo 81. Köktürkçe Belirli Nesne Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi.....	150
Tablo 82. Köktürkçe Yönelme Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi	150
Tablo 83. Köktürkçe Soru D-Biçimlenmesi	150
Tablo 84. İspanyolca-Fransızca-Latince Eylem Çekim Son Eklerinde D-Biçimlenme.....	151
Tablo 85. İngilizce Geçmiş Zaman Ortacının D-Biçimlenmesi.....	151
Tablo 86. Köktürkçe Ettirgenlik Geçmiş ve Gelecek Zaman Son Eklerinin D-Biçimlenmesi..	151
Tablo 87. Türkiye Türkçesi Geniş Zaman Son Eklerinin D-Biçimlenmesi.....	151
Tablo 88. Kaytetye Biçim Birimcik~Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi.....	152
Tablo 89. Türkiye Türkçesinde {ALIM}~/K/~{UZ} D- Biçimlenmesi	152
Tablo 90. Türkiye Türkçesi Emir Kipi D-Biçimlenmesi	153
Tablo 91. Türkiye Türkçesi Kişi Ekleri D-Biçimlenmesi	153
Tablo 92. Türkiye Türkçesi İkinci Tıp Kişi Eklerinin D-Biçimlenmesi	153
Tablo 93. Fransızcada Biçim Bilimsel Dağılım.....	159
Tablo 94. {TUR} Biçim Biriminin Biçim Bilimsel Dağılımı.....	159
Tablo 95. Rusça Çokluk İlgi Hücrelerinin Alternatifli Kullanımı	160
Tablo 96. {TUR} Biçim Biriminin Alternatifli Kullanımı	160
Tablo 97. Doğu Norveççede Bağlamsal Özelliğe Göre D-Biçimlenme	161
Tablo 98. İspanyolcada Örtüşme	162
Tablo 99. Latince Örtüşme.....	163

Tablo 100.Türkiye Türkçesinde Örtüşme	163
Tablo 101.Rusçada Kalanlı Paradigma	164
Tablo 102. Saliba Dilinde Söz Dizimsel Etkilere Göre D-Biçimlenme.....	166
Tablo 103. İngilizcede *Gloriosity'nin /glory/ ('ihtişam') tarafından engellenmesi.....	168
Tablo 104.Archi'de Çoğul	173
Tablo 105.Archi'de Çoğul D-Biçimlenmesi	173
Tablo 106.D-Biçimlenmenin Sık Görüldüğü Kategoriler.....	175
Tablo 107.Kanonik Ölçütler	186
Tablo 108.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri	190
Tablo 109.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D-Biçimli Ölçütleri	191
Tablo 110.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri	194
Tablo 111.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D-Biçimlenme Ölçütleri ..	194
Tablo 112.Yakutça Birinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi	197
Tablo 113.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri.....	198
Tablo 114.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D- Biçimlenme Ölçütleri .	199
Tablo 115.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	206
Tablo 116. Hakasça {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	212
Tablo 117.Altaycada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi.....	220
Tablo 118.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	230
Tablo 119.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	237
Tablo 120.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	243
Tablo 121.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi.....	250
Tablo 122.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	255
Tablo 123.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	258
Tablo 124.Azericede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi.....	265
Tablo 125.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	272

Tablo 126. Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	279
Tablo 127. Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi.....	285
Tablo 128. Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi	292
Tablo 129. Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi.....	300
Tablo 130. Türk Dillerinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri.....	310
Tablo 131. Kanonik Gösterim.....	312
Tablo 132. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1	325
Tablo 133. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2	325
Tablo 134. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3	325
Tablo 135. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4	326
Tablo 136. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Birimcik D-Biçimlenmesi: 1	326
Tablo 137. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2.....	326
Tablo 138. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3.....	326
Tablo 139. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4.....	327
Tablo 140. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5.....	327
Tablo 141. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6.....	327
Tablo 142. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7.....	327
Tablo 143. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 8.....	328
Tablo 144. Deyimlerin Türetimsel D-Biçimlenmesi: 1	328
Tablo 145. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1.....	328
Tablo 146. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2.....	329
Tablo 147. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3.....	329
Tablo 148. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4.....	329
Tablo 149. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5.....	330
Tablo 150. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6.....	330
Tablo 151. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7.....	330

Tablo 152. Türetimsel Ek Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1	330
Tablo 153. Türetimsel Ek Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2	331
Tablo 154. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1.....	331
Tablo 155. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2.....	331
Tablo 156. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3.....	331
Tablo 157. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4.....	332
Tablo 158. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5.....	332
Tablo 159. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6.....	332
Tablo 160. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7.....	333
Tablo 161. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 8.....	333
Tablo 162. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 9.....	333
Tablo 163. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 10.....	334
Tablo 164. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 1.....	334
Tablo 165. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 2.....	334
Tablo 166. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 3.....	335
Tablo 167. Ek-Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 1	335
Tablo 168. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1	336
Tablo 169. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi:2	336
Tablo 170. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi:3	336

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Göstergelerden Oluşan Dil Düzenegi	6
Şekil 2. Göstergelerin Dil Modelindeki Yeri	13
Şekil 3. D-Biçimlenmenin Oluşumu	15
Şekil 4. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinin Düzlemleri.....	33
Şekil 5. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İlk Aşama.....	33
Şekil 6. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İkinci Aşama.....	35
Şekil 7. Evrensel Dil Bilgisinde Dil.....	37
Şekil 8. Minimalist Programda Dil	38
Şekil 9. Taşıma İşlemi.....	59
Şekil 10. D-Biçimlenme.....	303

ÖN SÖZ

D-biçimlenme, dil göstergeleri anlamsal olarak yeterince ilgili ve biçimsel olarak yeterince düzensiz ise biçim bilimi (morfoloji) için başlamış demektir. D-biçimlenme, dil göstergeleri arasındaki biçimsel ve anlamsal ilişkilerin betimlenmesi için elzemdir. Ayrıca biçim birimini tanımlamak ve biçim birimi kümesinin tüm elemanlarını sağlıklı bir şekilde belirlemek için de d-biçimlenme çalışmaları yapmak gerekir. Nitekim biçim birimleri, d-biçimli alt biçim birimleri de taşımaktadır. D-biçimlenme, dillerin biçim bilgisi için de vazgeçilmezdir. Zira d-biçimlenme; gerek ve yeter koşullar uyarınca, herhangi bir dilin çekimsel ve türetimsel biçim bilgisiyle ilgilidir. Dolayısıyla d-biçimlenmeye yer vermeden yazılan bir biçim bilimi çalışması, dilin gerçek doğasını betimleyemeyecektir.

D-biçimlenme, -doğal biçim biliminin iddia ettiği aksine- herhangi bir dil için kötücül ve istenmeyen bir gelişme değildir. Aksine dilin üretici bir düzenek olmasının doğal bir sonucudur. D-biçimlenme ve deyimler, göstergenin “tümlemesizlik” ilkesiyle ilgilidir. Tümlemesizlik, gösteren-gösterilen bağıntısının değişmesi ya da gösterenin bozulması yollarından biriyle gerçekleşmektedir. Her iki yol da dile üretkenlik kazandırmaktadır.

Bu çalışma, Türk dillerinde d-biçimlenmeyi gözlemlemek için {TUR} biçim biriminden hareket etmiştir ancak çalışmanın asıl gayesi, d-biçimlenmeyi Türk dillerinde betimlemek ve Türk dillerindeki d-biçimlenme çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Çalışmanın I. Bölümünde dilin tanımı sorunsalı, II. Bölümünde alanyazında {TUR} biçim birimi, III. Bölümünde {TUR} biçim biriminin söz dizimi, IV. Bölümünde d-biçimlenme ile {TUR} biçim birimi ve V. Bölümünde {TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimleri ele alınmıştır.

Uzun ve yorucu bir yolculuğun sonucunda ortaya çıkan bu çalışmaya katkı sağlayan, yolumu aydınlatan herkese teşekkür borçluyum. Başta tez sürecinde bana daima yardımcı olan, bilgi ve deneyimiyle çalışmamı yöneten, kaynaklarını benimle paylaşan ve beni sabırla dinleyen danışmanım Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten olmak üzere, çalışmanın konu ve yöntem belirleme, kaynak temin etme aşamalarında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk’a, ufuk açıcı yorumları ve bilgisiyle tezime ışık tutan, çalışmama yön veren Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan’a, tez izleme sürecinde yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın’a ve

ders dönemi hocalarımdan Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Dr. Öğretim Üyesi Binnur Erdağı Doğuer'e çok teşekkür ederim. Son olarak teşekkürlerin en büyüğünü; bana sevgi dolu, mutlu bir çalışma ortamı sunan kıymetli eşim Emine Akteker'e borçluyum.

Osman Akteker

Ankara, 2019

GİRİŞ

KONU

Bu tezin konusu, {TUR}¹ biçim biriminin çağdaş Türk dillerinde değişik biçimlenmesidir (bundan sonra d-biçimlenme). D-biçimlenmenin alanyazında kabul gören tanımı, Mel'çuk 2006 tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre, d-biçimlenme “X ve Y” göstergelerinin gösterenlerinin temsildaş (corepresentable) olmaması ancak gösterilenlerinin temsildaş (corepresentable) olması işlemidir. D-biçimlenme, aşağıdaki koşullara bağlı iki olasılığı taşır.

1. *X ve Y'nin gösterenleri temsildaş değildir.*
2. *X ve Y'nin gösterilenleri temsildaştır ve*
 - a. *ya X ve Y gösterilenleri bire bir aynıdır [$X = Y$]*
ve X, Y, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir [$X \in \{B\} \& Y \in \{B\}$];
 - b. *ya da X ve Y gösterilenleri bire bir aynı değildir*
ve X, Y dil bilgisel olarak temsildaştır (corepresentable) (Mel'çuk 2006: 409).

Tezin temel amacı, Türk dilleri alanyazınında “Bildirme-cevherî eylem, birleşik eylem, pekiştirme-olasılık kategorisi, gramerleşme-ekleşme, enklitik, ek eylem, isim fiili, çevrik kip, ilgeç, eylem” olarak değerlendirilen {TUR}² biçim biriminin –örneğin Türkiye Türkçesi /tur/, /tir/, /tur/, /tür/, /dır/, /dir/, /dur/- alt biçim birimlerinin d-biçimlenen yapılar olduğunu göstermek ve d-biçimlenme tipolojisini Türk dillerinde gözlemlemektir.

Tezin I. Bölümü, “dilini tanımı sorunsalı”na ayrılmıştır. Zira dile dair yazılmış bir “tez”, öncelikle temel konusu olan dili tanımlamalıdır. Çünkü dilini tanımı, dilini inceleme yöntemini de belirlemektedir. 20. yüzyılın önemli filozoflarından L. Wittgenstein'in “Dilin (yalnızca benim anladığım dilini) sınırları, benim dünyamın sınırlarını imler.”³ (Wittgenstein 2016: 135)

¹ {TUR} biçim biriminin söz dizimi betimlenmesi dahil olmak üzere tüm d-biçimlenme incelemeleri Türkiye Türkçesinde hareketle saptanmıştır. Dil, evrensel dil bilgisi ile işleyen bir düzenek olduğuna göre {TUR} biçim biriminin Türkiye Türkçesinde incelenmesi ile elde edilecek kural ve genellemeler diğer Türk diller için de geçerli olmalıdır. Türkiye Türkçesi çalışmaları ile geliştirilen d-biçimlenme yöntemi, inceleme bölümünde diğer Türk dillerine de uygulanmıştır.

² {TUR} gösterimi soyut bir gösterimdir. Alt biçim birimlerin türediği bir ortak biçimi anlatmaz. Alt biçim birimlerin toplamı olan soyut bir kümeyi anlatır. İlgili biçim biriminin herhangi bir Türk dilindeki boş olmayan kümesi, çalışmada bu soyut yazılımla gösterilmiştir.

³ Wittgenstein'in önermesi “düşüncenin sınırları” üzerinedir. Önerme, “söylenebilir” olanın sınırını da çizmektedir. Metafizik, ilgili önermenin sonucuna göre dilini sınırları içine girmez ve “söylenebilir” olan değildir. Neticede “üzerine konuşulmayan konusunda susmalı” (Wittgenstein 2016: 173). Görüldüğü üzere Wittgenstein'in bakış açısına göre dil ve dünya (olgu dünyası) arasında sıkı bir ilişki vardır.

önermesini de burada hatırlamak gerekir. D-biçimlenmenin Türk dilleri morfolojisindeki gerekliliği ve yeri, ancak dile bakış açısıyla ortaya konulabilir. Nitekim Türk dillerinin “Evrensel Dil Bilgisi”ne, “Yapısalcı Yaklaşım” a ya da “Kuralcı Dil Bilgisi”ne göre incelenmesi farklı sonuçlar doğuracaktır. Çünkü dil, bu yaklaşımların her birinde farklı tanımlanmıştır. Söz gelimi Saussure ile başlayan yapısalcılık; toplumsal bir yapı ve göstergeler dizgesi olan “dil”i araştırırken Chomsky ile başlayan Evrensel Dil Bilgisi insan zihninin ürünü olan dilin söz dizimi merkezli evrenselliklerini araştırmaktadır.

Göstergelerin dil modelindeki yerinin saptanması, d-biçimlenme çalışmaları için ilk adımdır. Çünkü d-biçimlenme, tanımı gereği göstergelerle ilgilidir. Oysa göstergeler, Chomsky dil modelinde yer almamaktadır. Göstergelerin dil modelindeki yeri, tezin I. Bölümünde tartışılmış ve yeni bir dil modeli önerilmiştir.

Bu çalışma, Chomsky ve Saussure dil tanımlarının kesişimi olan yeni bir yöntem önermiştir. Dil, Chomsky’ye göre en basit tanımla sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üreten bir düzenektir. Ayrıca türe özgü olan dil, ortak zihin kapasitesine dayanan evrensellikler barındıran bir sistemdir. Dil, Chomsky için psikolojinin bir alt disiplini. Dilin “gösterge özelliği” Chomskyci çalışmalarda önemsiz görülür ancak yapısalcılığın kurucusu kabul edilen Saussure, dili bir gösterge olarak tanımlar ve dil bilimini gösterge biliminin alt disiplini sayar. Bu çalışma, Chomsky’nin dil tanımını benimsemekle birlikte Saussure’ün gösterge anlayışından da vazgeçmemiştir. Çünkü Chomsky’nin dili “üretken ve dönüşümlü” olarak tanımlayan çalışmaları, dilin en iyi tanımı olmakla birlikte tümcedeki her sözcüğün bir kavramı karşıladığı, ses-kavram bağlantısının sözcüklerde kurulduğu ve en nihayetinde bunların nedensiz olduğu da bir gerçektir. Dilin bu özelliği, göstergelerin dil düzeneğindeki yerini saptamayı ve yeni bir dil tanımı yapmayı gerektirir. Bu çalışmaya göre dil: “Gösterge olma özelliği sözlükçede görülen, üretken dönüşümlü bir düzenektir.” Gösterge ise doğal konuşurun bir kavram ve ses arasındaki nedensiz bağlantıyı sezgisel olarak bildiği bir sözlükçe unsurudur. Böylece göstergeler, Chomsky’nin dil düzeneğindeki sözlükçe ögesine yeni bir tanımla yerleştirilmiş ve üretken-dönüşümlü bir inceleme yöntemi benimsenmiştir.

{TUR} biçim birimine dair yapılan çalışmalar, Tezin II. Bölümünde yer almıştır. Söz konusu çalışmalar, “Bildirme-cevherî eylem yaklaşımı, birleşik eylem yaklaşımı, pekiştirme-olasılık kategorisi yaklaşımı, gramerleşme-ekleşme yaklaşımı, enklitik yaklaşımı, ek eylem yaklaşımı,

Dolayısıyla “dil ne olduğu” problemi çalışma yöntemini de belirler. O halde; öncelikle bir dil tanımı yapılmalı ve bir çalışma yöntemi oluşturulmalıdır.

isim-fiili yaklaşımı, çevrik kip yaklaşımı, ilgeç yaklaşımı ve eylem yaklaşımı” başlıklarında incelenmiştir fakat bu çalışmaların problem bölümünde belirtilen sorulara çözüm sunmadığı gözlemlenmiştir. Böylece Evrensel Dil Bilgisi temelli bir incelemeye ihtiyaç duyulmuştur.

{TUR} biçim biriminin Evrensel Dil Bilgisine göre söz dizimi incelemesi, tezin III. Bölümünde yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde “koşaç” tümcelerine dair yapılmış üretken-dönüşümlü dil bilgisi çalışmalarına da yer verilmiştir. Koşaç tümceleri, d-biçimlenmiş eylemlerin üretken-dönüşümlü çalışmalardaki karşılığıdır. Bu çalışmaların ortak noktası, koşaç tümcelerini “yükselme” olarak görmek ve koşacın bir küçük tümcecik aldığını varsaymaktır. Koşaç tümcelerinin “yükselme” oluşturdukları bu çalışmada da benimsenmekte fakat küçük tümcecik aldığı yönündeki saptamalar reddedilmektedir. Koşaç eylemlerinin söz dizimi, diğer eylemlerin söz diziminden farklı değildir. Başka bir deyişle, koşaç tümcelerinin yüzey yapıları (bundan sonra y-yapı) koşaç barındırmayan tümcelerden farksızdır ancak koşaçların mantıksal yapılarında (bundan sonra M-yapı) bir taşıma olduğu açıktır. Buna göre koşaç tümceleri, y-yapı ile M-yapı arasındaki taşımalarla ortaya çıkmaktadır. Taşınan eylemin d-biçimlenmesi ise öngörülemez biçim bilgisel bir değişimdir. Zira {TUR} biçim birimi, Orta Türkçe dönemine kadar bu taşımaları d-biçimlenme olmadan yapmaktayken bu dönemden itibaren nedensiz bir şekilde d-biçimli şekillerle yapmıştır. Öngörülemez bu işlem, morfolojide d-biçimlenme diye tanımlanır.

{TUR} biçim birimi III. Bölümde “rol”, “aşamalı-x”, “yönetim”, “durum”, “bağlama-denetleme”, “taşıma-sınırlama” kuramları doğrultusunda incelenmiştir. İncelemeler, kuramın son halkası olan “Minimalist Program”ın verilerine göre yeniden düzenlenmiştir.

{TUR} biçim biriminin öngörülemez ve benzersiz bir değişimle d-biçimlenmesi, IV. Bölümde incelenmiştir. Ayrıca d-biçimlenme için temel kavramlar, bu bölümde sıralanmış ve Mel’çuk 2006’daki d-biçimlenme tanımı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. D-biçimlenmenin tarihi temelleri, öncü çalışmaları, teorileri, tipolojisi ve Türkçede d-biçimlenme çalışmaları bu bölümde ele alınan diğer konulardır.

Tarihî Türk dillerinde {TUR} biçim biriminin gelişimi, tezin V. Bölümünde gösterilmiştir. Ayrıca tezin asıl amacı olan {TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimleri, taranan eserlerden elde edilen verilerle incelenmiştir.

PROBLEM

- (1) Kalbim Çamlıca'da bir harap kaledir.⁴
- (2) Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacaktır.
- (3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar.
- (4) Araba, demir parmaklığın önünde durdu.
- (5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişimdir.
- (6) Gelen prens hazretleridir.

(1) numaralı tümce, bulunma durumu eki almış bir sözcük birimi bulundurmaktadır: [Çamlıca]. Durum yükleme, bir yönetici tarafından gerçekleşmektedir. Ayrıca durum yüklenen, durum yükleyici olamaz. Buna göre bir durum yükleyici ilgili tümcede bulunmalıdır. Bu problem, çalışmanın ilk güdülenmesini oluşturur: ***“Geleneksel çalışmalarda ad tümcesi olarak değerlendirilen tümcelerde durum yükleyen yönetici nedir?”***

Türkçede tümcenin başı, çekim öbeğidir (bundan sonra Ç). “Ç”nin de başı kip, zaman ve uyum bileşenlerini barındıran uyum öbeğidir (bundan sonra UYUM). Oysa (2) numaralı tümce, UYUM barındırmamaktadır. Bu problem, çalışmanın ikinci güdülenmesini oluşturur. ***“(2) numaralı tümcede UYUM öbeği nerededir ve /dır/ alt biçim birimi UYUM öbeğini üzerine alıyorsa bu alt biçim biriminin göstericisi (Bundan sonra GÖS) (öznesi) nedir?”***

(3) numaralı tümce, geleneksel çalışmalarda⁵ birleşik eylem olarak adlandırılmıştır. Yine bu çalışmalar, asıl unsur olarak birinci sözcük birimini, yardımcı unsur olarak da ikinci sözcük birimini kabul etmektedir. Ana unsur ile yardımcı unsurun yer değiştirdiği bu görünüm, Türkçe söz diziminin tersine döndüğü öbek yapılar şeklinde değerlendirilmiştir. Bu saptamalar, iki problemi gün yüzüne çıkarır. ***“Türkçe söz diziminin değiştiği bu görünüm nasıl gerçekleşmekte ve söz konusu görünüm birleşik göstergeler söz dizimine mi yahut sözlükçeye mi aittir?”***

(1), (2), (5) ve (6) numaralı tümcelerdeki /dır/, /tır/ gösterenleri; geleneksel çalışmalara göre TUR sözcük biriminden ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişim, sadece bu eyleme aittir ve genel, yaygın bir değişim değildir. O halde ***“Sadece bir göstergeye özgü ve eşsiz olan değişmeler,***

⁴ Problem tümceleri, Nazım Hikmet'in “Angina Pectoris” şiiri ile Emille Zola'nın “Nana” isimli romanında bazı değişikliklerle bu çalışma için yeniden düzenlenmiştir.

⁵ Söz konusu çalışmalar ikinci bölümde ele alınmıştır. Burada tekrarlanmamıştır.

morfolojide nasıl incelenmelidir ya da nasıl incelenir.” problemi çalışmanın dördüncü ve temel güdülenmesini oluşturur.

(5) numaralı tümcede, UYUM öbeğinden sonra /dır/ alt biçim birimi gelmektedir. Söz konusu görünüm *“UYUM öbeğinden sonra “son ek” gelmesi*” problemini oluşturur.

(6) numaralı tümce, geleneksel çalışmalara göre bir özne ve yüklemden oluşmaktadır. Oysa bu tümce, evrensel rol dökümüne göre bir deneyimci (gelen) ve bir konu (prens hazretleri) taşımaktadır. Ayrıca söz dizimsel olarak da iki özne barındırmaktadır.

Özne-1: Prens hazretleri kimdir? Gelen (Özne)

Özne-2: Gelen kimdir? Prens hazretleri (Özne)

“Geçişsiz bir eylemden gelen /dır/ alt biçim birimi, nesne alır mı ve bir tümcede iki özne mümkün müdür” sorusu çalışmanın bir diğer problemini oluşturur.

YÖNTEM

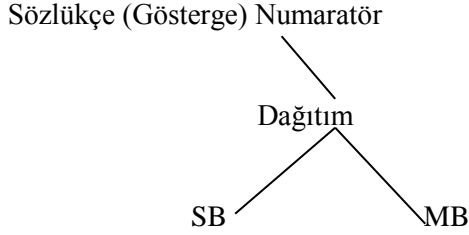
Çalışmanın problem bölümünde sıralanan soruları çözümlmek için benimsenen yöntem, temeli Chomsky tarafından atılan Üretici Dil Bilgisi çalışmalarıdır fakat bu çalışmada Chomsky tarafından geliştirilen dil düzeneğine Saussure’ün gösterge tezleri de eklenerek yeni bir dil inceleme yolu benimsenmiştir. Çalışmanın konusu olan {TUR} biçim biriminin söz dizimi incelemesi, Üretici Dil Bilgisine göre yapılmıştır.

{TUR} biçim biriminin bir gösterge olarak söz diziminde gösterdiği eşsiz değişim, Mel’çuk 2006 tarafından geliştirilen d-biçimlenme tanımına göre incelenmiştir.

D-biçimlenme, doğası gereği düzensizlikle ilişkilidir. Corbett 2007 tarafından geliştirilen “Kanonik Yaklaşım”, düzen-düzensizlik ayrımını başarılı bir şekilde yapmaktadır. Bu çalışma, Corbett 2007’nin d-biçimlenme tipolojisini {TUR} biçim birimine uygulamıştır. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri ise ana hatları yukarıda çizilen yöntem ve çağdaş Türk dillerinden toplanan verilerle gösterilmiştir.

Çalışmanın bölümleri ise d-biçimlenme tanımındaki koşullara göre oluşturulmuştur. Nitekim d-biçimlenme için gerekli olan asgari bölümsel göstergeler koşulu, çalışmanın I. Bölümünü oluşturmuştur. Bu bölümde, göstergelerin dil modelindeki yeri tartışılmış ve aşağıdaki model benimsenmiştir.

Şekil 1. Göstergelerden Oluşan Dil Düzeniği

D-biçimlenme tanımının 2a ve 2b koşulları, çalışmanın II. ve III. Bölümlerini oluşturmuştur. 2a koşulu, aynı biçim biriminin alt biçim birimi olmayı gerektirir. Aynı biçim biriminin alt biçim birimi olmak, aynı morfolojik sınıfa ait olmakla mümkündür. Bu yüzden {TUR} biçim biriminin “ek”, “kök” morfolojik sınıflarından hangisine ait olduğu II. ve III. Bölümlerde tartışılmıştır. II. Bölüm, bu amaçla {TUR} biçim biriminin alanyazındaki “morfolojik sınıfı” tartışmalarına ayrılmıştır. III. Bölüm ise bu çalışmanın temel güdülenmesi olan {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerinin “kök morfolojik sınıfına” ait olduğunun ispatlarına ayrılmıştır.

IV. Bölüm, II. ve III. Bölümlerin doğal sonucudur. D-biçimli alt biçim birimleri barındırdığı ispatlanan {TUR} biçim birimi, bu bölümde d-biçimlenme yaklaşımına göre incelenmiştir. Ayrıca bu çalışma, “Türk dillerinde d-biçimlenme” ve “{TUR} biçim birimi” olmak üzere iki temel sorunsal taşıdığı için IV. Bölümde “d-biçimlenmenin Türk dillerindeki tipolojisi”ne de yer verilmiştir. V. Bölüm ise önceki bölümlerde oluşturulmuş olan d-biçimlenme yönteminin {TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimlerinin saptanmasına ayrılmıştır.

1. BÖLÜM: DİLİN TANIMI VE İNCELEME YÖNTEMİ

Dil, nasıl tanımlanırsa öyle incelenir. Oldukça karmaşık fakat oldukça kolay edinilme çelişkisini taşıyan dile dair çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Dilin bilimsel olarak incelenmesi Saussure ile başlamış ve Chomsky ile yeni bir boyuta ulaşmıştır.

Bu bölümde, d-biçimlenmenin dil modelindeki yeri yeni bir dil tanımıyla belirlenmiştir. Geliştirilen tanım, Saussure ve Chomsky dil teorilerinin kesişim noktası olma özelliği taşımaktadır.

1.1.D-BİÇİMLENMENİN DİL MODELİNDEKİ YERİ

Saussure⁶, dili kavramla göstergenin birleşimi; toplumun ortak belleğinde yer alan göstergeler⁷ ve dil yetisinin kullanılması için toplumdaki bireylerce zorunlu benimsenmiş dizge diye

⁶ Dil bilimi, Saussure göre öncelikle gerçek konusunu belirlemelidir. Bu ilk işlem gerçekleşmeden bir bilim kendine özgü bir yöntem geliştiremez (Saussure 1998: 30). Dil bilimi, bilginе göre gerçek konusunun ne olduğunu anlayıncaya kadar “dil bilgisi”, “betik bilimi”, “karşılaştırmalı betik bilimi veya karşılaştırmalı dil bilgisi” olmak üzere üç evreden geçmiştir. Dil bilgisi anlayışının temel amacı, kural koymak, doğru biçimleri yanlış biçimlerden ayırmaktır. Betik bilimi, değişik dönemlere ait betikleri karşılaştıran, yazarların dillerini inceleyen ve eski yazıtları çözümleyen evredir. “Karşılaştırmalı betik bilimi ya da karşılaştırmalı dil bilgisi” ise dillerin akrabalığını bilimsel bir yöntemle inceleyen üçüncü evrenin adıdır. Saussure, dil biliminin amacını ilkel-modern tüm insan dillerini ve yazı dillerini incelemek olarak kabul eder ve dil biliminin üç görevi olduğunu ileri sürer: “1.Dilleri betimlemek, dillerin tarihini ve dil ailelerinin evrimini ortaya koymak, her ailedeki ana dilin ilk biçimlerini tespit etmek, 2.Dil tarihindeki gelişmeleri açıklayacak evrensel yasalar geliştirmek, 3.Kendi sınırlarını çizmek ve kendi kendisini tanımlamaktır (Saussure 1998: 34).” Saussure, dil teorisini iki önemli ayırım üzerinde inşa eder. Bunlar “dil-söz ve artsüremli-eşsüremli” karşıtlıklarıdır. Saussure işe “dil-söz” ayırımıyla başlar. Bilginе göre dil, dil yetisinin en önemli bölümüdür. Ama dil yetisi sadece dilden oluşmaz. Dil yetisi pek çok biçime bürünen, karmaşık bir olgular bütünüdür. Dil yetisi birçok alana açılır. Hem fiziksel, fizyolojik ve anlksal niteliklidir hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir. İnsana özgü hiçbir ulama yerleştirilemez. Çünkü dil yetisi birliğinin nasıl ortaya çıkacağı bilinemez. Dil, dil yetisinin toplumsal ürünüdür. Bu yetinin bireylerce kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu bir uzlaşım bütünüdür. Hiçbir sınıflandırmaya dahil edilemez olan dil yetisi ancak dilin yetiler içindeki önderliğiyle bir düzene girer. Saussure dil yetisinde önceliği dile verir. Ona göre ses aygıtının konuşma için seçilmesi tamamen rastlantısalıdır. “İnsan için doğal olan sözlü dil yetisi değil, bir dil kurma daha açık bir deyişle ayrı ayrı kavramların karşılığı olan ayrı ayrı göstergelerden örülü bir dizge yaratma yetisidir (Saussure 1998: 39).” Fiziksel bölüm toplumsallığı sağlayamaz. Çünkü bilmediğimiz bir dilde sesleri duyar fakat anlayamayız. Anlksal bölüm de toplumsallığı sağlayamaz. Çünkü çevrim toplum tarafından değil birey tarafından başlatılır. Toplumsal olmayan süreçlere Saussure “söz” adını verir. Bütün bireylerin belleğinde yer alan “söz göstergeleri” ise toplumsallığı oluşturur. Bütün toplumun ortak belleğinde yer alan bu göstergeler “söz”ü kullanma yoluyla oluşmuştur. Toplumun ortak belleğinde eksiksiz yer alan bu dil bilgisine Saussure “dil” adını verir. Böylece Saussure çevrimi gerçekleştiren tüm süreçlere “söz” adını vermiştir. Çevrimde kullanılan göstergelere ise “dil” adını vermiştir. Bu ayırımla bireysel süreçle toplumsal süreç ayrılmış olur. Temel olgu olan kavramla göstergenin birleşimi ikincil ve rastlantısal olan sözden ayrılmıştır. Zira Saussure göre temel olan insan için gösterge oluşturmaz. Bu göstergeler sesler dışında da ifade edilebilir. Sesin seçimi tamamen rastlantısalıdır. Dil ve söz birbirine karşılıklı olarak bağlıdır.

tanımlamakta ve dili “söz”den ayırmaktadır. Söz, bireysel kullanımların tümüdür. Bu kullanımların gerçekleşmesi için hem zorunlu hem de isteğe bağlı olan tüm süreçlerin kapsamıdır.

Saussure dil anlayışı, dilin sınırsız sayıda tümceyi sınırlı sayıda kuralla oluşturma özelliğini dikkate almamıştır. Dilin üretici özelliğini, insan türüne özgü oluşunu, karmaşık olmasına rağmen kolaylıkla edinilmesini açıklayamaya çalışan Üretici Dil Bilgisi⁸ ise tümcedeki her bir sözcüğün bir kavram ve işitimi ögesinin birleşimi olmasını ihmal etmiştir. Gösterge, bu gerekçelerle dilin sözlükçe bileşeni için bu çalışmada kullanılmaya devam edilmiştir. Böylece, göstergelerin dil düzeneğindeki yeri belirlenmiştir.

Dilin yerleşmesi için “söz” zorunludur. Sözü gerçekleştirmesi için de “dil” zorunludur. Söz, anlamsal, fiziksel ve bireyseldir. Dil toplumsaldır, sözü hem aracı hem de ürünüdür. Söz ise bireysel kullanımların tümüdür. Bu kullanımların gerçekleşmesi için hem zorunlu hem de isteğe bağlı olan tüm süreçleri kapsar. Saussure toplumsal olan dilin öz niteliğini “gösterge, gösteren, gösterilen” olarak açıklar. Dil, kavramla işitimi ögesinin birleşimidir. Saussure kavramla işitimi ögesinin birleşimini örneklendirmek için Latince /arbor/ (ağaç) ve /equus/ (at) örneklerini kullanmıştır. Saussure dil göstergesinin bir nesneyle bir adı birleştirmedikini bir kavramla işitimi ögesini birleştirdikini savunur. Buradaki işitimi imgesi sadece seslerden oluşan fiziksel bir öge değildir, duyularımızın yardımıyla anlamsal olarak zihnimizde oluşan tasarımdır. Dildeki her sözcük, işitimi imgesidir. Ses birim ise işitimi ögesinin sesleridir. Bu durumda bir gösterge kavram ve işitimi imgesinden meydana gelir. Bu iki öge birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Latince /arbor/un anlamını aramak istersek karşımıza ağaç çıkar, ağacın Latincedeki karşılığını aradığımızda ise (arbor) çıkar. Kavramla işitimi imgesinin birleşimine gösterge diyoruz (Saussure 1998:111). Saussure bu terimin yanlış olarak sadece işitimi imgesi yani /arbor/ için kullanıldığını belirtir ancak /arbor/ yalnızca ağaç kavramına taşıyıcılık edince “gösterge” olur. Dolayısıyla sadece işitimi imgesini bir gösterge saymak doğru değildir. Saussure bunun için bütünü anlatan “gösterge” terimini, kavramı anlatan “gösterilen” terimini ve son olarak işitimi ögesini karşılayan “gösteren” terimini önerir. Göstergeler dizgesi olan dilin ilkeleri vardır. Bunlar göstergenin nedensizliği ve gösterenin çizgiselliğidir. Saussure dil anlayışındaki ikinci önemli karşıtlığı “zaman” oluşturur. Göstergenin zaman içindeki bağıntısı ve evrimle ilgili olan her şey “artüremlidir”. Göstergenin dizge içindeki dil durumlarına dair tüm çalışmalar da “eşüremliler” çalışmalarıdır. Saussure anlamı, gösterenin işaret ettiği gösterilen olarak kabul eder. Fakat burada önemli olan bir diğer dil özelliği ortaya çıkar: Değer. “Dil bütün öğeleri dayanışık birinin değeri yalnızca öbürlerinin de süremdeş varlığından doğan bir dizgedir (Saussure 1998:171)” Saussure dil anlayışında doğal konuşurun “sözcük aileleri, bükün dizileri, köken, son ek, çekim eki” gibi bilgileri “çağrışım” olarak adlandırılır.

⁷ Göstergelere dair ayrıntılı bilgi için Bkz. Aksan 2007, Bayraktar 2014, Demirci 2015, Erkman 1987 Kerimoğlu 2016, Kıran 2010, Rifat 2013, Rifat 2013, Saussure 1998, Saussure 2014, Vardar 2002, Yaylagül 2015.

⁸ Üretici Dil Bilgisinin gösterge biliminde bakışı, Chomsky’nin şu sözlerinde açıkça görülür: “Göstergebilim her ne ise o. Onu ne kadar kavransanız, elinizde o kadarı kalıyor. Ben onu pek derin bulmuyorum. Bir defasında Fransız göstergebilimci ve alanındaki öncü uzmanlardan biri olan Dan Sperber ile uluslararası bir konferansa katılmışım. Göstergebilim konusunda konuşma yapması bekleniyordu. Ayağa kalktı, tahtaya doğru yürüdü, büyük bir daire çizdi; içine “dil” yazdı. Onun yanına daha küçük bir daire yerleştirdi ve bu daireye doğru bir çizgi çekip üzerine “trafik ışıkları” yazdı. Sonra dinleyicilere dönüp “işte göstergebilim bu!” dedi. Elbette abartıyordu ancak söylemek istediği şeyde bir haklılık payı da vardı. Bunlardan biriyle ilgiyle olarak bilinen çok şey var: dil; trafik ışıklarıyla ilgili söylenecek pek bir şey yok. Sinema, sanat, insan ilişkileri gibi büyük konular da var ve bunlar çok önemli konular, ama ben göstergebilimden bunlarla ilgili pek bir şey öğrenebileceğimizi düşünmüyorum. Bunu kararını siz verin” (Chomsky 2014: 56-57). Bu çalışma, dil modelinde göstergeler tasarlamıştır. Bu yönüyle, Chomskyci dil anlayışından ayrılır.

D-biçimlenme, asgari bölümsel X ve Y göstergeleri arasında görülmektedir. Göstergenin dil düzeneğindeki yerinin saptanması, bir d-biçimlenme çalışması için birincil işlemdir. Çünkü d-biçimlenme, X ve Y göstergelerinde gerçekleşmektedir. Göstergeler, Chomsky⁹ dil anlayışında bulunmamakta ve sözlüksel birimlerin sözlükçe bileşeninde yer aldığı ileri sürülmektedir fakat doğal konuşurun işitimi imgesi ve kavram arasındaki bağı bildiği yadsınamaz bir gerçektir. Doğal dillerin farklı sözlüksel birimleri, evrensel bir yol olan ses ile oluşturduğu da göz önünde bulundurulduğunda; sözlükçedeki her unsurun birer gösterge olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Buna göre dil düzeneği sözlükçeye gösterge eklenerek yeniden düzenlenmelidir.

(1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kaledir.

Doğal konuşur, sezgisel bilgileriyle (1) numaralı tümcedeki gösterenlerin karşılıklarını bilmektedir. Başka bir deyişle doğal konuşur, “kalbim” alt sözcük biriminin /kalp/ ve /(i)m/ gösterenleriyle biçimlendiğine dair sezgisel bilgilere sahiptir. Dolayısıyla bu iki gösterenin gösterilenini de bilmektedir. Örneğin doğal konuşur, {KALP} biçim biriminin ‘bir organ adı’ gösterileni ve {-(X)M} biçim biriminin ‘sahiplik’ gösterileni taşıdığını anlatan gösterge bilgisine sahiptir. Doğal konuşur, bu işlemi tümcede bulunan diğer göstergeler için de gerçekleştirmektedir. Zira doğal konuşur, kavramla işitimi ögesi arasındaki bağıntıyı çözümlenmektedir. Ancak bu ilişkiye dair bilgiler, tümce içinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tek başına bir {-(X)M} biçim birimi, doğal konuşura sezgisel bir farkındalık oluşturmaz. Sezgisel bilginin varlığı, söz dizimiyle ortaya çıkmaktadır. Saussure, doğal konuşurun sezgisel olarak bildiği bu dil bilgisine “gösterge” adını vermiştir. Nitekim doğal konuşur, tümcedeki gösterenlerin gösterilenlerinin olduğunun farkındadır. Öte yandan söz dizimi, bir dilde hangi göstergelerin bulunacağını da belirlemektedir. Gösterge oluşturma, dilin öbek yapılarını sesletme işlemini gerçekleştirmesi için gereklidir.

1.1.1.Gösterge Oluşumu

Saussure, insan dilinin en önemli özelliği olarak kavramlaştırmayı görmektedir. Kavramlaştırma, “değer” ilkesiyle gerçekleşmektedir. Saussure, bu durumu şöyle açıklamıştır:

Dil önceden belirlenen kavramlara göstergeler oluşturan bir dizge olsaydı bütün dillerde aynı kavramların olması gerekirdi. Oysa bazı dillerde bazı kavramlar söz

⁹ Chomsky'nin çalışmaları üçüncü bölümde ele alınmıştır.

gelimi “gelecek zaman” bulunmaz. Demek ki kavramlaştırmadan önce dizgede bulunan “değer” vardır.” Demek ki bütün bu örneklerde önceden belirlenmiş kavramlar yerine dizgeden doğan değerlerle karşı karşıyayız (Saussure 1998:174).

Gösterge, Saussure’ün açıklamalarından da anlaşıldığı üzere söz dizimi ile oluşmaktadır. Chomsky’nin dil düzeneğinin sözlükçe bileşeninde yer alan her öge, göstergenin söz dizimi ile oluşması ve doğal konuşurun göstergelerin sezgisel bilgisine tümce içinde vakıf olması gözlemlerinden hareketle birer gösterge olarak düzenlenmelidir. Göstergeler, gösteren ve gösterilenden oluşmaktadır ancak bu dilin bir göstergeler dizgesi olduğu anlamına gelmemektedir. Zira dil, sözlükçe bileşeninde göstergeler barındıran üretici bir düzenektir.

1.1.2.Gösterge Kuramının Söz Dizimsel Temelleri

Dilin sözlükçesi, göstergelerden; gösterge ise gösteren ve gösterilenden oluşur. Göstergelerin tümce içindeki dizilimleri ise söz dizimi bileşeniyle gerçekleşir. Bir doğal konuşur, tümcedeki her gösterenin gösterilenini bilir.

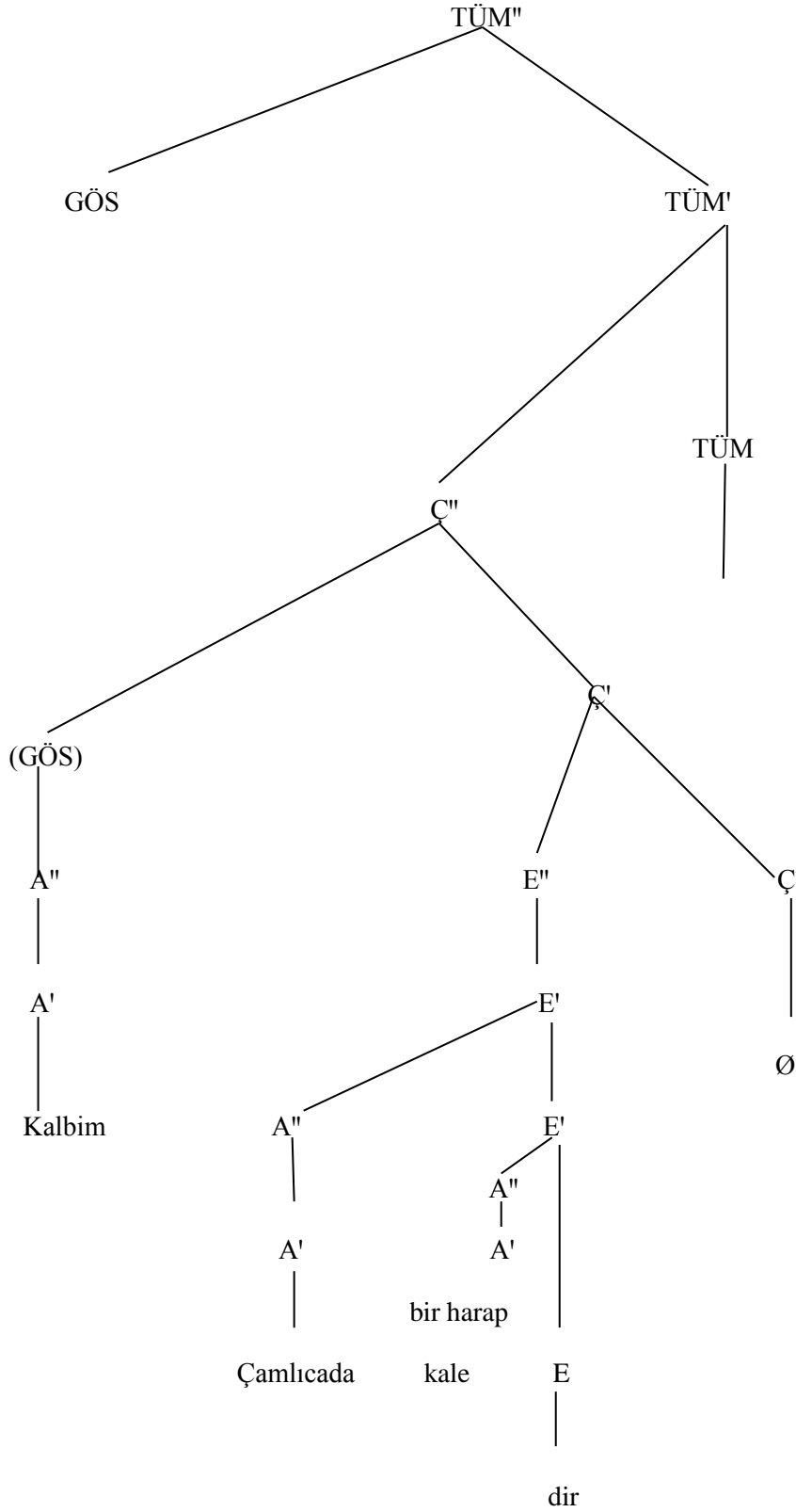
Diller arasındaki temel farklardan biri de tümcelerde kullanılan göstergelerdir. Göstergeleri oluşturma yöntemi ise bütün dillerde ortaktır. Başka bir deyişle evrensel bir düzenektir. Zira DEA, göstergeleri ses malzemesiyle bütün dillerde ortak bir stratejiyle oluşturmuştur ancak insan dillerinin belirleyici özelliği, Saussure’ün de belirttiği gibi sesler aracılığıyla gösterge oluşturmak değil kavramla sesi birleştirmektir. DEA, kavramla sesi birleştirerek sözlükçede göstergeleri listeler. A, E göstergeleri DEA’nın öncelikle oluşturması gereken göstergelerdir. Çünkü A ve E göstergeleri söz dizimsel zorunluluklar taşır. AÖ ve EÖ, A ve E göstergeleri olmadan kurulamaz. Bu nedenle, A ve E göstergeleri her dilde yer alır. Diğer göstergeler ise söz dizimsel ihtiyaçlara göre DEA tarafından üretilmiştir ancak dil edinimi için en önemli husus, göstergelerdeki gösteren ve gösterilenin doğal konuşur tarafından sezgisel olarak bilinmesidir. Doğal konuşurun ilişki ağını bildiği tüm göstergeler, Chomsky dil düzeneğinin sözlükçe tabanında yer almaktadır.

Dilin göstergeleri ne zaman oluşturduğu problemi ise dilin evrimiyle ilgilidir. İnsanlık tarihinin hangi döneminde DEA’nın dilin tüm bileşenlerini oluşturduğu veya nasıl oluşturduğu şimdilik bilimin sınırları içinde değildir. Göstergelerin bu özelliği, gösterge alanyazınındaki “nedensizlik” ilkesiyle açıklanabilir.

Tablo 1.Sözlükçede Göstergeler

/Kalp/ /da/
/ım/ /bir/
/Kale / /dır/
/Çamlıca/
/harap/

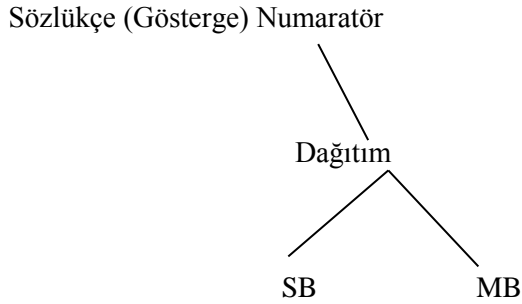
Sözlükçede yer alan göstergelerin gösterilenleri, gösterenler söz dizimi bileşeninde yer aldıkları takdirde doğal konuşurun sezgisel bilgileriyle açığa çıkar. Göstergelerin tümce içindeki bu özelliği, göstergenin söz dizimsel temelini oluşturur. Buna göre doğal konuşur, (1) numaralı tümce aşağıdaki görünümü almadığı sürece göstergenin sezgisel bilgisine ulaşamaz.

Doğal konuşurun tümce içinde gösterenin gösterilenini sezgisel olarak bildiği göstergeler, bu çalışmada Evrensel Dil Bilgisinin sözlükçe bileşenine eklenmiştir. Dil, bu düzenekle sınırlı

sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üretmekte ve bozuk olan tümceleri de engellemektedir. Dil, bu çalışmaya göre aşağıdaki düzenekten oluşmaktadır.

Şekil 2. Göstergelerin Dil Modelindeki Yeri

Sözlükçe; göstergenin ses bilimsel, söz dizimsel, anlam bilimsel ve kendine özgü bilgilerinden oluşur. (1) numaralı tümcenin türetilmesi, sözlükçede bulunan göstergelerin seçimiyle başlar. Ardından göstergeler numaratóre geçer. Seçilen göstergeler “birleştir” ve “taşı” araçlarıyla kategori oluşturur. Dağıtıma ulaşan bilgi, SB’ye gönderilir. Biçim bilimsel süreçler, MB’ye kadar eşlenir.

Numaratörden önce sözlükçede yer alan tüm unsurlar, birer “gösterge”dir. Bu çalışma, Saussure’ün nedensizlik dahil genel gösterge tanımını paylaşmakta fakat dili bir gösterge dizgesi olarak görmemektedir. Dil, sözlükçe bileşeninde göstergeler barındıran üretici bir düzenektir.

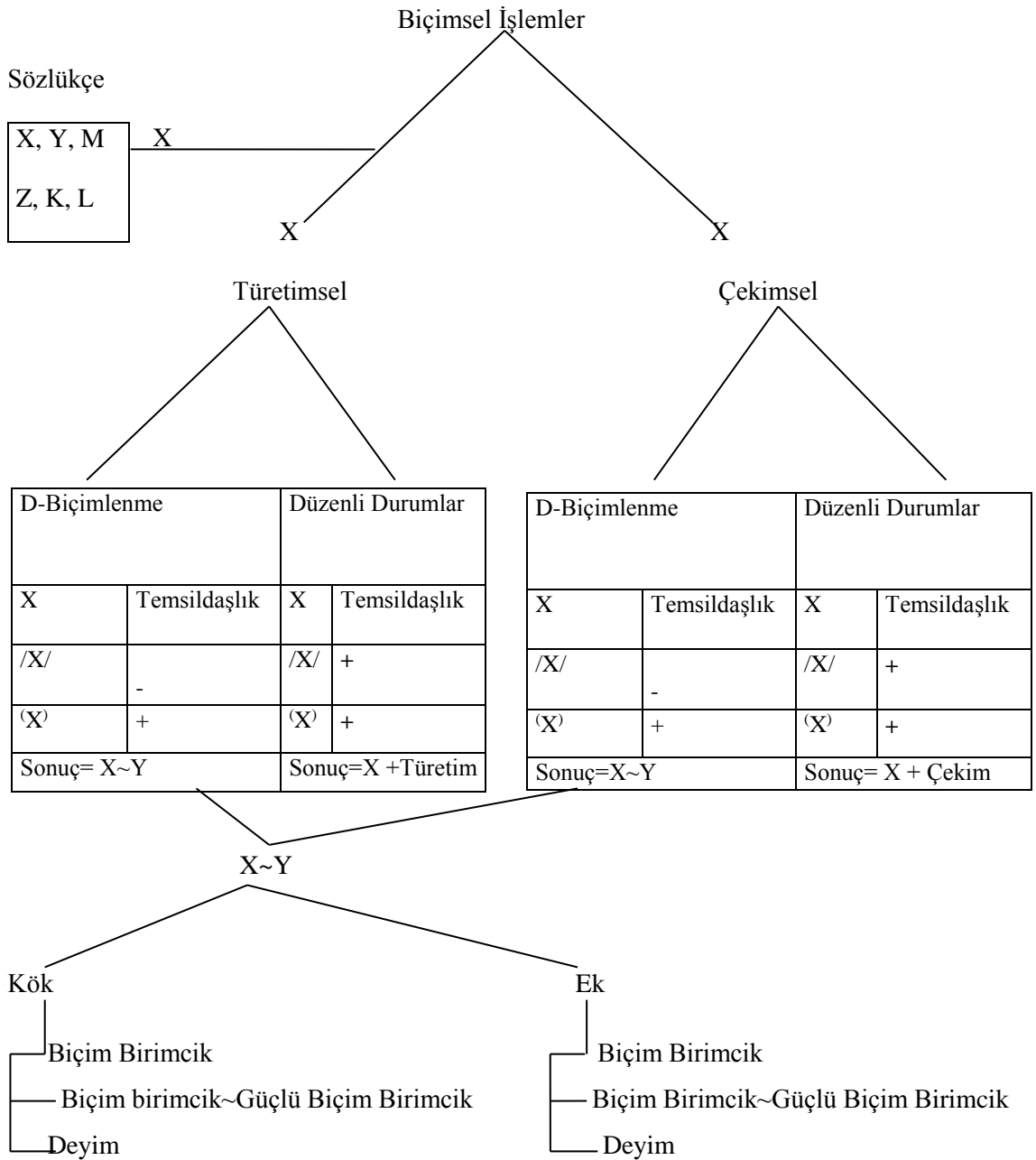
Sözlükçede “seç” işlemiyle birlikte numaratóre geçen her sözlüksel birim, nedensizdir ve dilden dile değişiklik gösterir. Diller, sözlükçedeki göstergelerle türetimde katılmaktadır. DEA’nın temeli olan bu göstergeler, nedensiz bir şekilde oluşmuştur ve sözlükçede hazır bulunmaktadır fakat bu göstergeler tüm diller için evrensel olamaz. Göstergeleştirme, Saussure’ün de işaret ettiği gibi söz diziminden sonra gerçekleşir. Sözlükçedeki göstergeler, dillerin söz dizimlerinin bir sonucudur. Nitekim söz diziminde “gelecek zaman” bulundurmeyen bir dilin sözlükçesinde de “gelecek zaman” göstergesi olmayacaktır. Buna göre dil bilgisi; sözlükçe, numaratór, dağıtım, ses ve mantıksal ara yüzlerinden oluşur. Gösterge, sözlükçede bulunan unsurlara denir.

1.1.3.Göstergelerin D-Biçimlenmesi

Dil modelinin sözlükçesinde yer alan göstergeler, aşağıdaki işlemlerden sonra d-biçimlenirler:

1. Sözlükçede yer alan göstergelerden (X, Y, M, Z, K, L) X göstergesinin biçimsel işlemlere katılması
2. X göstergesinin türetimsel ve çekimsel işlemlerden birini seçmesi
3. X göstergesinin göstereni ve gösterileni temsildaş ise biçimsel işlemin düzenli durumlar (X + türetim veya X + çekim) sonucuna ulaşması
4. X göstergesinin göstereni temsildaş değil ancak gösterileni temsildaş ise biçimsel işlemin d-biçimlenme (X~Y) sonucuna ulaşması.
5. X~Y d-biçimlenmesinin X ve Y göstergelerinin özelliklerine göre kök ya da ek olması
6. Kök veya ek göstergelerinin özelliklerine göre biçim birimcik, biçim birimcik~güçlü biçim birimcik, deyim d-biçimlenmelerinin gerçekleşmesi

Şekil 3. D-Biçimlenmenin Oluşumu

Bu çalışma, {TUR} biçim biriminden hareketle Türk dillerindeki d-biçimlenmeleri incelemektedir. Göstergenin söz dizimsel ilişkilerinden ötürü, öncelikle {TUR} biçim biriminin söz dizimi incelemesi yapılmalıdır. II. Bölüm, bu amaçla söz konusu biçim biriminin tümce içi davranışlarını açıklayan yaklaşımlara ayrılmıştır. Bu yaklaşımlar, söz dizimsel incelemenin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Zira bu çalışmalar, giriş bölümündeki problemlere ışık tutmamaktadır.

2.BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİ YAKLAŞIMLARI

Bu bölümde, Türkçe dil bilgisi alanyazınında {TUR} biçim birimine dair yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalar, araştırmacıların {TUR} biçim birimi için kullandıkları terimlerden hareketle “Bildirme ve Cevherî Eylem Yaklaşımı, Birleşik Eylem Yaklaşımı, Pekiştirme-Olasılık Kategorisi Yaklaşımı, Gramerleşme-Ekleşme Yaklaşımı, Enklitik Yaklaşımı, Ek Eylem Yaklaşımı, İsim Fiili Yaklaşımı, Çevrik Kip Yaklaşımı, İlgeç Yaklaşımı, Eylem Yaklaşımı” başlıklarıyla tanıtılmıştır. Çalışmaların sorunsalları ve analizleri, ilgili bölüm başlıklarında ele alınmıştır. Bölüm sonunda, {TUR} biçim biriminin söz dizimi analizinin Evrensel Dil Bilgisi ile mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.1.BİLDİRME-CEVHERİ EYLEM YAKLAŞIMI

{ER} biçim biriminin /ø/, /İ/ alt biçim birimleri ve {TUR} biçim biriminin /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/ alt biçim birimlerinin bir AÖ ile oluşturduğu öbek yapılar; Savran 2008¹⁰, Topal 2012¹¹, Karaağaç 2013¹² çalışmalarında bildirme çekimi olarak tanımlanmıştır. Bildirme, alt biçim biriminin tümleci olan AÖ'nün şimdiki zamanda ortaya çıktığını veya çıkmaya devam ettiğini bildirmek anlamında kullanılmıştır. Ayrıca ER ve TUR alt sözcük birimleri, bildirmenin geniş zamanı adı altında bir paradigmada toplanmıştır. İki biçim biriminin bir paradigmada toplanması, birinin diğerinin paradigmasını istila etmesi anlamına gelmektedir. Paradigma istilası, eylemin eksik çekimli olması koşuluna bağlıdır. Oysa Türk dillerinde hem {ER} biçim birimi hem de {TUR} biçim birimi, tam çekimler sergilemektedir.

¹⁰ Savran 2008, {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerini Eski Türkçe tur = (‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) göstergesinden gelişmiş kabul eder. Çalışmaya göre bu alt biçim birimleri, ad ve ad soylu sözcükleri yüklem yapmakla görevli bildirme ekleridir. Ayrıca çalışmada, alt biçim birimlerinin bildirme işlevi dışında belirsizlik adları türetme işlevine de yer verilmiştir.

¹¹ Çalışmada {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, bildirme eki olarak tanımlanmıştır. Ek eylem, çalışmaya göre tek başına anlamı olmayan {ER} biçim biriminin /i/ alt biçim birimidir.

¹² Karaağaç 2013, var oluş bilgisine yakın olan eylemlerden oluşan ana yardımcı eylemlerin önündeki ad tümcelerini varlık bildirimi olarak tanımlamıştır. Ana yardımcı eylemlerin gösterileni, tüm Dünya dilleri için ‘olmak’ şeklinde saptanmıştır. Geçişsiz bir eylem olarak Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan ermek ve turmak eylem adları, ermek “ermek, olmak, olgunlaşmak> olmak, var olmak” ve turmak “kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulun-> olmak, var olmak” biçimlerinde anlam alanlarını genişleterek, Türkçenin bildirme yapısını oluşturmuşlardır (Karaağaç 2013: 390). Ayrıca çalışmaya göre ana yardımcı eylemler sıklıktan ötürü d-biçimlenmektedir. Karaağaç {TUR} biçim biriminin bir ZÖ'den sonra geldiği tümceleri birleşik çekim saymıştır. Birleşik çekimler geniş zamandan bildirmez.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli yapıları, Turan 1996¹³, Banguoğlu 2007¹⁴, Özalan 2014¹⁵ çalışmalarında ise cevherî eylem olarak değerlendirilmiştir. Cevherî eylem, “adın anlamına müdahalede bulunmayan ve adın eylemlere ait olan ekleri almasına yardımcı olan eylem” diye tanımlanmıştır. Özalan 2014, {TUR} biçim birimi için yapılan cevherî eylem izahlarını “tartışmalı” olarak değerlendirmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmalar {ER}, {OL} ve {TUR} biçim birimlerinin anlamını “olmak” kabul etmiştir. Oysa dil göstergeleri, bir gösteren ve gösterilenden oluşmaktadır. Aynı gösterilene sahip birden fazla gösteren, olamaz.

Tablo 2.Ol, Er ve Tur Göstergelerinin Söz Dizimi

(C-1) [GÖS O [EÖ benim babam ol] ÇÖ-ur-ø]
(C-2) GÖS [O [EÖ benim babam-ø] ÇÖ-ø-ø]
(C-3) [GÖSO [benim babam-dır] ÇÖ-ø-ø]

E başı dışındaki tüm kategoriler, (C-1), (C-2) ve (C-3) numaralı tümcelerde ortaktır ve üç tümcenin anlamı, birbirine eşit değildir. Birinci tümcede “olma”, ikinci tümcede “bir niteliğe sahip olma”, üçüncü tümcede “niteliğe güçlü şekilde sahip olma” anlamı vardır. Anlamsal farklılık, söz dizimleri aynı olan yapıların E başlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tümcelerin E başları, doğrudan ‘ol’ gösterileninde toplanamaz. Zira tümceler arasındaki anlamsal farklılık, gösterilenlerin ayrı olmasından ileri gelmektedir.

Göstergeler, gösteren ve gösterilenden oluşur. Bununla birlikte, bir gösterge tümce içinde farklı anlamlar oluşturabilir ki bu özelliğe gösterge biliminde “değer” denir. Ayrıca /i/, /ol/ ve /dır/ gösterenlerinin aynı anda ‘ol’ gösterilenine sahip olması, gösterge biliminin “her gösterene bir gösterilen” ilkesine aykırılık oluşturur. O halde; bu göstergelerin gösterilenleri farklı olmalıdır ki Eski Türkçeden bu yana /er/ göstergesinin gösterileni ‘ulaşmak’, /tur/ göstergesinin gösterileni ‘durmak’ ve /bol/ göstergesinin gösterileni ‘ol’ şeklinde Türk dilleri dizgesinde yer almıştır. Ancak (C-1) numaralı tümce dışında diğer gösterilenler, sözlükçede olması gereken şekilde

¹³ Turan 1996, OL sözcük birimini ve {ER}, {TUR} biçim birimlerini cevherî eylem işlevindeki göstergeler olarak kabul etmiştir. Çalışmaya göre {TUR} biçim birimi cevherî eylem işlevini, üçüncü şahıslarda {ER} biçim biriminin kullanımının azalması ile kazanmıştır.

¹⁴ Banguoğlu 2007 cevherî eylemi, bir halde bulunuşu anlatan durum eylemi olarak tanımlamıştır. Esas cevherî eylem olarak {ER} biçim birimini kabul eden yazar, {TUR} biçim birimini de cevherî eylem olarak değerlendirmiştir. Ancak Banguoğlu 2007, cevherî eylemin gösterilenini ‘olmak’ kabul etmez.

¹⁵ Cevherî eylem, çalışmada adları eylem kategorisine aktararak eylemin üzerine gelebilecek ekleri almasını sağlayabilecek morfolojik dönüşümü gerçekleştiren eylem şeklinde tanımlanır. Cevherî eylem adın anlamına etki etmez. Cevherî eylem, çalışmaya göre {ER} biçim birimidir. {TUR} biçim biriminin cevherî eylem vasfı tartışmalı olarak değerlendirilmiştir. OL sözcük biriminin “O, benim babam olur” gibi kullanımlarının da cevherî eylem olduğu ileri sürülmüştür.

değildir. Nitekim (C-2) numaralı tümcede ‘ulaşmak’, üç numaralı tümcede ise ‘durmak’ anlamı yoktur. Bu gösterilenler, tümcede yeni bir anlam değeri taşımaktadır.

Dil, göstergelerin sözlükçedeki gösterilenlerinden ibaret değildir. Öyle olsa dil bir gösterge yığını olurdu. Oysa dil, göstergeleri söz dizimsel öbeklerle dizme işlemidir. Her dizimde de yeni k-buyurma ilişkisi ortaya çıkar ve gösterilenler de k-buyurmaya bağlı olarak yeniden yorumlanır. (C-2) numaralı tümcede, “AÖ’nün ‘ulaşması’ gösterilene oluşturulmuştur. Bir AÖ’nün bir şeye ulaşması, k-buyurma altında “ulaşılana şeye sahiplik” olarak yorumlanmış ve ‘sahiplik’ gösterilene oluşturulmuştur. Keza (C-3) numaralı tümcede de AÖ ‘dur’ gösterilene ile k-buyurmuş ve ‘kuvvetlendirme’ gösterilene oluşturulmuştur. İnsan dillerinin bu özelliği, gösterge biliminde “tümlenmezlik” şeklinde tanımlanır. Tümlenmezlik, başka göstergelerde de görülebilir. Aşağıdaki (C-4) ve (C-5) numaralı tümcelerin tümlenmezliği incelenmiştir.

(C-4) Hasan, okula girdi.

(C-5) Hasan, gözüme girdi.

(C-4) ve (C-5) tümcelerinin E başı, /gir/ gösterenidir. Bu gösteren için sözlükçede tek bir gösterilen bulunur ki o da ‘gir’ şeklindedir ancak (C-5) numaralı tümcede tümlenmezlik oluşmuş ve ‘gir’ gösterilene ‘takdir edilmek’ gösterilenine dönüşmüştür.

Türk dillerinde, /tur/ gösterilene ‘dur’, /bol/ gösterilene ‘ol’, /er/ gösterilene ‘ulaşmak, ermek’ gösterilenleriyle k-buyurma ilişkisi kurmaktadır. Biri, diğerinin paradigmasını işgal etmemektedir. (C-1) numaralı tümce, OL sözcük biriminin kanonik bir paradigması; (C-2) numaralı tümce ise ER sözcük biriminin kanonik olmayan bir paradigması ve (C-3) numaralı tümce de TUR sözcük biriminin kanonik olmayan bir paradigmasıdır. Kanonik olmama ve d-biçimlenme, sonraki bölümlerde tartışılmıştır ancak {TUR} biçim biriminin bildirme ve cevherî eylem olarak izah edilen alt biçim birimlerindeki anlam ilişkileri, dilin tümlenmezlik ve k-buyurma ilişkisi ile açıklanabilir temel dil özellikleridir.

2.2. BİRLEŞİK EYLEM YAKLAŞIMI

{TUR} biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim birimlerinin bir ZÖ ile oluşturduğu öbek yapılar, Bozkurt 1995¹⁶, Ergin 2004¹⁷, Banguoğlu 2007¹⁸, Akar 2008¹⁹, Korkmaz 2009²⁰, Bacanlı 2010²¹, Yapıcı 2013²², Karaağaç 2013²³ ve Demir-Yılmaz 2014²⁴ çalışmalarında birleşik eylem olarak değerlendirilmiştir. Gabam 1988²⁵ ise {TUR} biçim biriminin hem d-biçimli alt biçim birimlerini hem de d-biçimsiz alt biçim birimlerini eylem birleşmesi olarak tanımlamıştır.

Birleşik gösterge, sözlükçede bulunur. Birden fazla gösteren, bir gösterilene karşılık gelir. Birleşik gösterge, sözlükçeden numaratóre geçerek tümce içinde öbeksizmelere katılır fakat birleşik göstergenin göstereni, tek bir gösteren olarak davranır. Birleşikliği oluşturan gösterenler, öbek yapılar birleşik olarak katılır.

¹⁶ {TUR} biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim biriminin /-a/ ve /-p/ ZÖ'leri ile oluşturduğu öbek yapılar, çalışmada sürerlilik birleşik eylemleri olarak değerlendirilmiştir.

¹⁷ Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy (ko-) fiilleridir. Bunların başına fiillerin vokal nadir olarak da -ıp, -ip gerundiumu getirilerek birleşik fiil yapılır (Ergin 2004: 387).

¹⁸ Tasvir fiilleri -e ve -i zarf-fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanlarıdır. Sürek fiilleri, -e zarf-fiilleri üzerine durmak, kalmak, görmek, gelmek yarı yardımcı fiilleri getirilerek yapılmışlardır (Banguoğlu 2007: 488-491).

¹⁹ Akar 2008, {TUR} biçim biriminin (ayağa kalkmak), (beklemek, bir yerde durmak), (birikmek, yığılmak) gösterilenlerini temel anlam olarak saptamıştır. Bu temel anlamların dışında bir ZÖ ile oluşturulan öbek yapıları ise birleşik eylem olarak tanımlanmıştır.

²⁰ Dur- yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, dur- yardımcı fiili esas fiilin -A veya -(y)-Ip zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir: Bunlardan -(y)-A dur- ile yapılanlar, bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte olduğunu veya yapılmakta ya da yapılacak bir eylem yanında başka bir eylemin de sürdüğünü gösterir (Korkmaz: 2009: 821).

²¹ Bacanlı 2010, {TUR} biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim birimlerinin yardımcı eylem olarak kullanıldığında anlamsızlaştığını ve anlamsızlaşan yardımcı eylemin süreklilik kılınının dışında durağanlaştırma işlevinin de olduğunu ileri sürmüştür.

²² Yapıcı 2013 {-IP-durur} yapısının Aydın ağızlarındaki "geçmiş zaman" işlevlerini incelemiştir. Yapıcı'ya göre bu yapı öğrenilen geçmiş zaman (Türküyenin her yanına yörük dağılıp duru.) ve bilinen geçmiş zaman (hacı amcan çoküp duru) olmak üzere iki işlevle Aydın ve yöresindeki ağızlarda kullanılmaktadır. Yapıcıya göre bu yapılar ekleşme öncesi dönemlere benzemektedir.

²³ Bir eylemden sonra bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy- yardımcı eylemlerini getirerek oluşturulan söz öbeğidir. Asıl eylem ögesi ile yardımcı eylem ögesi birleşirken, asıl eyleme -a²; i⁴;-ıp⁴ zarf-eylem eklerinden biri getirilir (Karaağaç 2013: 473).

²⁴ Birleşik fiiller, bir isim ve bir yardımcı fiil ya da iki fiilin birleşmesinden oluşur; yardım et-, banyo yap-; alıver-, bakıp dur- vb. (Demir- Yılmaz 2014: 234).

²⁵ Gabam, Türkçede eylem birleşmelerini şöyle gruplar: "Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşanlar, bir esas fiil ve bir deskriptif fiilden oluşanlar, bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden oluşanlar" (Gabam 1988: 16). {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin uyum öbeğinden sonra geldiği oluşumlar yazarca birinci grupta değerlendirilirken bir ZÖ'den sonra gelen d-biçimsiz alt biçim birimleri ise ikinci grupta değerlendirilmiştir. Böylece Gabam 1988 için hem d-biçimli hem de d-biçimsiz alt biçim birimleri birer eylem birleşmesidir.

Sözlükçede “iki gösteren (en az) = bir gösterilen” denklemi ile listelenmeyen göstergeler, “öbek” tümce oluşturma süreçleriyle ilgili olduğu için birleşik gösterge sayılamaz. Türkiye Türkçesindeki [EÖ başlayıp dur] öbeği /başlayıp dur/ şeklinde bir birleşik gösteren ise sözlükçede yer almalıdır ancak bu gösterilen, sözlükçede yer almaz ve [ZÖ + E] dizilimiyle öbek olarak tümcede yer alır. Nitekim dil, bu basit kuralla sonsuz sayıda benzer öbek oluşturur. Aksi takdirde [ZÖ + E] öbeklerinin diğer nedensiz göstergeler gibi sözlükçede listelenmesi gerekir. Bu dilin “minimalist” ve “üretici” özellikleriyle bağdaşmaz. Aşağıdaki örnek tümceler, bu bağlamda incelenmiştir.

(B-1) Ahmet, mahkemeye başvurdu.

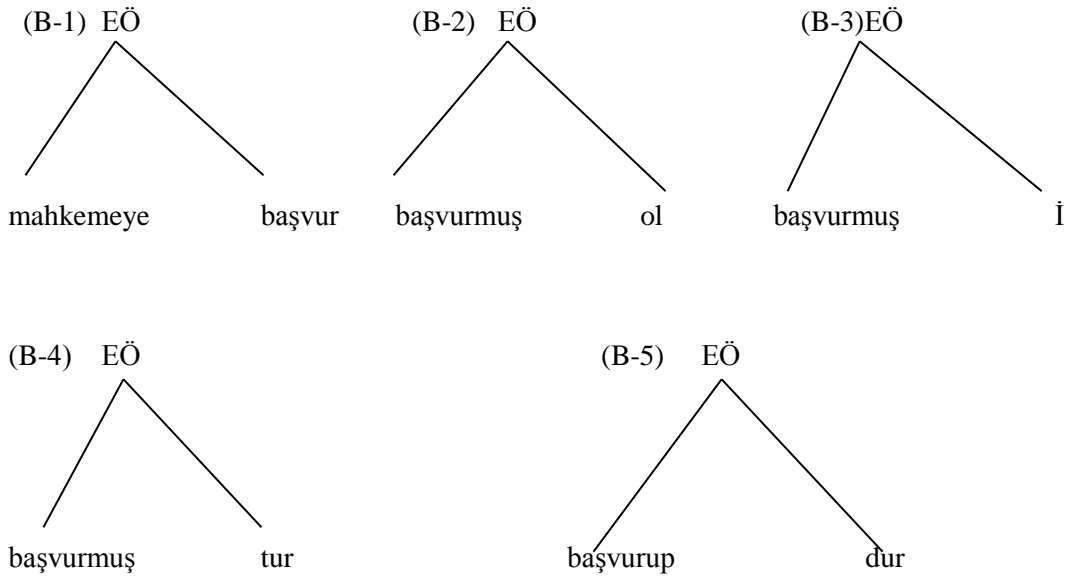
(B-2) Ahmet, mahkemeye başvurmuş oldu.

(B-3) Ahmet, mahkemeye başvurmuş idi.

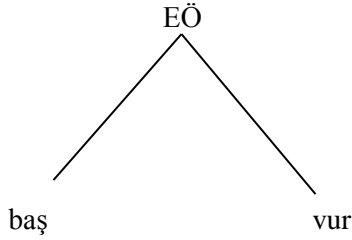
(B-4) Ahmet, mahkemeye başvurmuş tur.

(B-5) Ahmet, mahkemeye başvurup durdu.

Yukarıdaki tümcelerin EÖ öbek yapıları şu şekildedir:

(B-1) Birleşik Göstergenin Öbek Yapısı

Yukarıdaki öbek yapılardan (B-1) numaralı EÖ yapısı, birleşik gösterge taşır. Diğer öbek yapılar ise /ol/, /i/, /tur/ ve /dur/ yalın göstergelerini taşırlar. Birleşik gösterge, sözlükçede yer alır fakat söz dizimiyle oluşur. Nitekim (B-1) numaralı tümcedeki /baş/ AÖ'sü ile /vur/ E'sinin kurduğu öbek, bir eylem gösterileni oluşturarak sözlükçede yerini almıştır. Sözlükçedeki bu tipi göstergeler, “iki gösteren (en az) = bir gösterilen” denklemini sağladığı için birleşik gösterge adını alır. Birleşik göstergeler, söz dizimi işlemlerinde tek bir gösterge gibi davranır. Dolayısıyla (B-1) dışındaki tümceler, birleşik gösterge koşulunu sağlayamaz. Bu göstergeler, sözlükçe bileşeninde birleşik olarak listelenmez. Nitekim (B-2), (B-3), (B-4) ve (B-5) numaralı tümcelerdeki ZÖ'lerin yerine yeni ZÖ'ler getirilerek üretim devam ettirilebilir. Oysa /başvur/ göstereninden /kafavur/ gibi bir gösteren türetilemez ancak [başvurmuş ol] öbek yapısından [başlamış ol] öbek yapısı türetilir. Gösterge oluşturan söz dizimsel öbeklenmeler, (B-1) numaralı tümcede olduğu gibi birleşik göstergedir. Gösterge oluşturmayan söz dizimsel ögeler ise öbek yapılarıdır. Aksi durumda sözlükçedeki gösterge sayısı, gereksiz şekilde artar. Dilin ekonomiklik ilkesi, böyle bir durumu işlevsel bulmaz. Öbek yapıların üretkenliği ise dilin ekonomiklik ilkesiyle doğrudan ilgilidir. Öyle ki /ol/, /i/, /tur/ ve /dur/ göstergeleri; bir AÖ ya da ZÖ başı olarak sonsuz sayıda üretim gerçekleştirebilir.

Akar 2008, Bacanlı 2010 ve Yapıcı 2013; {TUR} biçim biriminin bir ZÖ ile oluşturduğu çekimleri birleşik eylem kabul etmektedir. Ayrıca Ergin 2004, Banguoğlu 2007, Korkmaz 2009 da aynı görüştedir. Belirtildiği üzere, birleşiklik sözlükçe bileşeniyle ilgilidir. Öbek yapılar birleşiklik değildir, söz dizimsel unsurlardır.

(B-2), (B-3), (B-4) ve (B-5) numaralı tümceleri için ileri sürülen “tasviri eylem” veya “yardımcı eylem” yaklaşımları ise MY taşımalarına göndermedir. III. Bölümde bu taşımalar değerlendirilmiştir. Ayrıca (B-3) numaralı tümcede i-er ve (B-4) numaralı tümcede dur-tur d-biçimlenmeleri görülmektedir. D-biçimlenmeler ise IV. Bölümde incelenmiştir.

2.3. PEKİŞTİRME-OLASILIK KATEGORİSİ YAKLAŞIMI

Özezen 2010²⁶, “adları ve eylemleri dil bilgisinin çalışma alanına katan ve adları sadece nesne karşılığı olmaktan çıkaran, eylemleri ise bildirişime sokan dil bilgisel unsurların tamamını kategori” şeklinde tanımlamıştır. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, çalışmada “pekiştirme ve olasılık” kategorisi kabul edilmiştir. Ayrıca “pekiştirme ve olasılık kategorisi” zaman kategorisinin bir dalı varsayılmıştır.

{TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, Özezen 2010’un ileri sürdüğü gibi bir kategori ise bu tümcelerde EÖ öbeği olmadan kategori oluşmalıdır. Oysa kategori bir eylemi bildirişime sokmak için vardır. O halde, kategori için öncelikle eylem gerekmektedir. Dolayısıyla {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tümcede bir EÖ olarak yer almakta ve söz konusu kategoriler bu EÖ’nün E’sine eklenmektedir.

2.4. GRAMERLEŞME-EKLEŞME YAKLAŞIMI

Turgunbayev 1999²⁷ ve Çelikbay 2010²⁸ {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini “gramerleşme” terimini kullanmadan “ekleşme” olarak incelemiştir. Akbaba 2013²⁹, Gökçe

²⁶ Özezen 2010 konuyu “Türkçede Bildirme Çekimi ve Pekiştirme-Olasılık Kategorisi” başlığında ele almıştır. Çalışmaya göre Türkçede adların hüküm ifade etmeleri için bir türetme ardılına (son ek) ya da bir yardımcı eyleme ihtiyaçları vardır. Yardımcı eylemler bu işlevde kullanılırken temel anlamlarını da bir dereceye kadar korurlar. Bildirme çekiminde kullanılan /i/ alt biçim birimi gelişimini tamamlamış ve ekleşmiştir fakat {TUR} biçim birimi, bildirme işlevinin dışında da kullanılmakta ve bu biçim birimi olmadan da bildirme gerçekleşmektedir. Böylece bildirme için bu biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerine bir gereksinim kalmamaktadır. Dil bilgisi çalışmalarındaki bu değerlendirme ise Özezen’e göre Arap gramerliliğinden kaynaklanmaktadır. {TUR} biçim biriminin tümce içindeki kategorisi ise pekiştirme ve olasılıktır. Kategori, adları salt varlık adı olmaktan çıkaran ve eylemin bildirişime katılmasını sağlayan varsayımsal kümelerdeki elemanlardır. Eğer kategori olmasa ad, sadece bir nesne adı olurdu. Eylem de soyut bir kavramdan öteye gidemezdi. Bu haliyle de ikisi de sadece “mantık” alanının konusu olurdu. “Adlar, çokluk, iyelik, durum; eylemler ise kip zaman ve kişi kategorilerinden oluşur.” (Özezen 2010: 194). Özezen’e göre {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, zaman kategorisinin bir alt biçim birimi olan “pekiştirme ve olasılık” kategorisini oluşturur ancak diğer kategori eklerinden sonra gelmesi de yazar tarafından “Türkçeye aykırı” bir durum olarak değerlendirilir.

²⁷ Turgunbayev 1999, -a turur ve -p turur yapılarını incelemiştir. Yazara göre bu eklerin oluşumu Doğu sahası için Kıpçak ve Harezmi Dönemidir. Batı sahası için ise Eski Anadolu Türkçesi dönemidir. Bu ekler çalışmaya göre Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde kesinlikle zaman işlevinde kullanılmamıştır. Turgunbayev’e göre hem Doğu sahası hem de Batı sahasında şimdiki zaman için -a turur; geçmiş zaman için ise -p turur yapısı kullanılmıştır. Yazara göre -A/-U/-I zarf-eylem eki esas harekete paralel gerçekleşen bir eylemi ifade eder; -p zarf-eylem ise tam tersi esas eylemden önce gerçekleşen bir hareketi ifade ettiği için ilk zarf-eylem eki şimdiki zamanı ikinci zarf-eylem eki ise geçmiş zamanı oluşturmuştur. Bu çalışmada Turgunbayev zaman eklerinin oluşumunda tasvir eylemleri kadar zarf-eylemlerin de etkili olduğunu ileri sürer.

2013³⁰ çalışmaları ise d-biçimli alt biçim birimleri “gramerleşme teorisi”nin süreçleriyle açıklamışlardır.

Gramerleşme, bağımsız bir sözlük biriminin ekleşmesi olarak dar anlamda tanımlanabilir. Geniş anlamda ise dildeki sözcüklerin anlam yerine kuralları ifade ettiği her aşamadır. Teoriye göre sözcükler anlam taşır, gramer ise kuralları anlatır. Bir sözlük birimi anlamsal değerini, söz dizimsel ve ses bilgisel özelliklerini yitirse gramerleşmeye uğramış olur. Gramerleşme teorisi, Fransız filozof Condillac ve Alman filozof W. Von Humboldt’un tezlerine dayanmaktadır. İki bilginin de temel savı, gramerleşmenin bağımsız sözcüklerden geliştiğidir. İdeal bir gramerleşme süreci ise aşağıdaki gibi olmalıdır.

Sözcüksel birim > dilbilgisel birim > klitik > ek (Can 2017: 40)

²⁸ Çelikbay 2010, Yeni Uygur Türkçesinde “tur-” eyleminin bildirme kiplerinde ekleşmesini ele almıştır. Çalışmada tasviri eylemlerin zaman ekleriyle birleşerek ekleşmesi ve ekleşme esnasında görülen ses değişmelerine yer verilmiştir. Çelikbay 2010 yat- ve tur eylemlerinin bildirme kiplerinde ekleşmesi üzerinde durmuştur. Çelikbay 2010’a göre –atti-/–ytti- yapısı “– Ar+i-di veya –A+dur+er-di” yapısından değil “Eylem tabanı+–A/–y zarf-eylem eki+yat- tasvir eylemi+di zaman işareti+ iyelik kökenli şahıs ekleri” yapısından gelişmiştir. Tur- eyleminin ekleştiği bildirme kipleri olarak ise –i/–ydığan ve –Di/–Du bildirme kipleri başlığında ele almıştır. Yazara göre “tur-” eylemi ekleşmiş ise “gelecekte oluş ve kılış” anlatır ekleşmemiş ise “devamlılık, süreklilik, tekrarlanma” anlatır. Çağatay Türkçesinde görülmeyen bu ekleşmenin nedeni ise Çelikbay 2010’a göre dilin duygu ve düşünceleri daha ayrıntılı ifade etme ihtiyacıdır.

²⁹ Bu çalışmada Aral- Hazar grubu (Kazakça, Nogayca, Karakalpakça, Kırgızca) Türk lehçelerinde “tur-” eyleminin gramerleşmesi ele alınmıştır. Akbaba 2013’e göre yalnız sözcüklerin ekleşmesi olmayan gramerleşmede, bazı bağımsız sözcükler ek haline gelip sonradan ses birimleşirken bazıları yardımcı eylem, kip, ilgeç, bağlaç vb. işlevler kazanabilir. Akbaba’ya göre “tur-” eylemi ikili bir kullanıma sahiptir. Bir yandan gramerleşme aşamasını tamamlayıp bir biçim birimi olmakta diğer yandan ise bağımsız bir sözcük olarak görev yapmaktadır. “tur-” eyleminin anlamsızlaşma (desemanticization), kategorisizleşme (decategorialization), erozyon (veya ses indirgemesi) aşamalarının tamamını geçirdiğini ileri süren çalışma {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini gramerleşme olarak tanımlamıştır. Gramerleşmenin ortaya çıkışı “sıklık” ile açıklanmıştır. Akbaba 2013, ilgili biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim biriminde görülen MY taşımalarını ise Johanson 2002 ve Lehmann’dan 2002 çalışmalarındaki niteleme ilişkisinin tersine dönmesi yaklaşımıyla açıklamıştır. “Türk dilindeki soldan sağa niteleme ilişkisi böylelikle tersine döner ve tamlanan tamlayandan önce gelir: (yaz-ıp)→dur-“yazmak ve durmak” yaz←(ıp dur-) “sürekli yazmak”. Yani burada yapı gramerleşmenin bir basamağı olan söz dizimsel bir kategorisizleşmeye uğramıştır.” (Akbaba 2013: 408)

³⁰ Türk dilinde B + tur- türünden bir fiil birleşmesi yapısından sözlüksel bir birim olarak tur- yardımcı fiilinin “ayağa kalkmak + ayakta durmak” gerçek anlam alanından çıkıp ünsüz B zarf-fiili ile; kılımış, görünüş, zaman ve kip gibi gramer kategorilerini işaretlemesi süreci, dil biliminde bağımsız sözlüksel birimlerin, birtakım dilbilimsel bağlamlarda neden gramatikal işaretçi olarak işlev gördükleri ve yeni gramatikal işlevlere nasıl geliştikleri gibi sorular ile ilgilenen gramerleşme teorisinin “grammaticalization/grammaticization” inceleme alanına girmektedir (Gökçe 2013: 21).

{TUR} biçim birimi, Akbaba 2013 ve Gökçe 2013 tarafından dil bilgiselleşmiş kabul edilir. Dil bilgiselleşen {TUR} biçim biriminin anlam kaybına uğradığı, iddia edilir. Oysa bu biçim birimi, kendi anlamıyla bir EÖ öbeği kurmaktadır.

Gösterilen, gösterenin “anlamı”dır. Gösterileni olmayan bir gösterge olamaz. Dolayısıyla {TUR} biçim biriminin –insan dır örneği gibi- anlamsızlaştığı kabul edilemez. Dil dizgesinde sözcükler ve ekler, gösterge kabul edilir. Gösterileni olmayan tek dil unsuru, seslerdir.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, dil bilgiselleşmenin ikinci aşamasına göre kategorisizleşmiştir fakat kategori olmayan bir sözlük birimi, öbek kuramaz ve DUR sözcük birimi kategorisizleşmekte ise yardımcı eylem olduğu ileri sürülen şu grubu oluşturamaz: [EÖ Konuşup dur]. Dil bilgiselleşmenin son aşaması ise {TUR} biçim biriminin eklediğini ileri sürmektedir. III. Bölümde de görüldüğü üzere {TUR} biçim birimi bir ekten daha fazlasıdır.

Gramerleşme teorisi, [EÖ Konuşup dur] ve [EÖ İnsan dır] öbeklerinin dil bilgiselleşmiş {TUR} biçim birimi taşıdığını savunur. Başka bir deyişle, {TUR} biçim birimi temel anlamıyla kullanıldığı [EÖ dışarıda dur] gibi öbekler hariç dil bilgisel bir eylemdir. D-biçimlenme ise bu öbeklerden sadece [EÖ İnsan dır] öbeğini d-biçimli kabul eder. Bu yönüyle, d-biçimlenme ve gramerleşme kesin çizgilerle birbirinden ayrılır. Gramerleşme, [EÖ İnsan dır] örneğindeki /dır/ alt biçim birimini son ek kabul eder. Oysa bu alt biçim birimcik, d-biçimlenme için bir E kategorisidir. Bu fark, dil tanımı için çok önemli sonuçlar doğurur. Zira “O, insan dır” tümcesi son ekli bir dil bilgiselleşme tezine göre özne AÖ’sü dahil olmak üzere iki AÖ bulundurmakta ve EÖ yerine bir son ek öbeği kurmaktadır. Son ek öbeği, doğal dillerde bulunmaz ve son ekler Türkçede öbek oluşturmaz. D-biçimlenme ise söz konusu tümcede bir EÖ bulunduğunu kabul eder. Dolayısıyla tümce, bir son ek öbeği değil bir EÖ öbeği bulundurmaktadır. Sıralanan gerekçeler, {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerinin dil bilgiselleşme değil d-biçimlenme gösterdiğini kanıtlamaktadır.

2.5.ENKLİTİK YAKLAŞIMI

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Küçük 2010³¹ ve Baydar 2012³² çalışmalarında “enklitik” olarak ele alınmıştır. İki çalışmanın da güdülenmesi {TUR} biçim

³¹ Küçük 2010 –Dır/-Dur ekinin Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinden itibaren enklitik durumuna gelmesinin tarihî seyrini ve Çağdaş Türkiye Türkçesindeki durumunu ele almıştır. Enklitik, söz

biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini {ER} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinden ayırmaktır.

Baydar 2012, iyi~iyidir arasında yüklemleştirme farkı görmemiştir ancak anlam farkı olduğunu kabul etmiştir. Küçük 2010 ise {TUR} ile {ER} biçim birimlerinde gözlemlenen farklılıklara değinmiş ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri için kiplik değerlendirmesini önermiştir. Bu çalışmalar, {TUR} biçim biriminin geniş zaman çekiminde ortaya çıkan /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tur/, /tür/, /tır/, /tir/ alt biçim birimleri için enklitik önerisinde bulunmuştur. Ercilasun 2008, klitik için aşağıdaki bilgileri vermektedir.

Enklitik, Trask'ın dil bilimi sözlüğünde, kendisinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan "klitik" şeklinde tanımlanır. Klitik ise kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parçadır. Bağımsız bir kelimenin formuna sahiptir; fakat vurgulu olamaz ve cümlede, fonolojik olarak bağlı bulunduğu kelimeyle birlikte özel bir konum işgal etmeye mecburdur (Ercilasun 2008: 40).

Klitik, kelime ile ek arasındaki davranışı göstermek için kullanılır. {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, tümcede bir E gibi davrandığı için klitikleşmeden söz edilemez. Yukarıdaki çalışmalar tarafından ileri sürülen enklitik yaklaşımı, ekleşmeye vurgu yapmaktadır. {TUR} biçim biriminin söz dizimi çalışması olan III. Bölüm, ekleşmenin bu biçim biriminin alt biçim birimleri için uygun bir saptama olmadığını göstermektedir.

2.6.EK EYLEM YAKLAŞIMI

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Gencan 1972³³, Bozkurt 1995³⁴, Karahan 2006³⁵ Korkmaz 2009³⁶, Kadu 2012³⁷ ve Demir-Yılmaz 2014³⁸ çalışmalarında ek eylem

konusu çalışmada {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri için kullanılmıştır. D-biçimli alt biçim birimleri ek olarak kabul edilmiş ve eklerdeki anlam olayları "kiplik" olgusuyla açıklanmıştır. Çalışmada {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, {ER} biçim biriminin alt biçim birimleriyle aynı paradigmada toplanmamıştır. Böylece Küçük 2010'nun paradigma istilasını benimsemediği görülür.

³² {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, söz konusu çalışmada ek olarak tanımlanmıştır. Yüklemleştirici ya da cevherî eylem işlevi olmadığı ileri sürülen eklerin, "tekit" ya da "enklitik" olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Çalışmaya göre {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri "ad+ek eylem+kip+kişi eki" yapısından sonra eklenmektedir. Eklenmeden önce yüklemleştirmenin gerçekleştiğini kabul eden çalışma {TUR} biçim biriminin bildirme ve cevherî eylem işlevlerinde olmadığını saptamıştır. Ayrıca tümcede olmaması durumunda anlam değişmesi olmayacağı savı ile değerlendirilen {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri "enklitik" olarak adlandırılmıştır.

³³ "Ad soyundan bütün sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmalarını sağlayan parçalara ek eylem diyoruz. Ek eylemin mastarını İMEK sayarlar." (Gencan 1972:179). Gencan {TUR} biçim birimini

başlıklarında incelenmiştir. {ER} biçim birimi, ilgili çalışmalarda “asıl” ek eylem kabul edilmiş, {TUR} biçim birimi ise üçüncü kişi çekimlerine özgü sayılmıştır. Ayrıca bu biçim biriminin {ER} biçim biriminin paradigmasını istila ettiği ileri sürülmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi hem {ER} hem de {TUR} d-biçimli alt biçim birimleri taşımakta ve birbirlerinin paradigmalarını istila etmemektedir. Söz konusu çalışmaların bir diğer savı ise birleşik zaman çekimlerinin {ER} biçim birimiyle yapılmasıdır. Başka bir deyişle, {TUR} biçim birimi birleşik zaman oluşturmaz.

{ER} ve {TUR} biçim birimleri, görünüş işlevli ZÖ tümleçleri alır ancak {ER} biçim birimi geçmiş, geniş ve şart çekimlerinde d-biçimlenirken; {TUR} biçim birimi, sadece geniş zaman çekiminde d-biçimlenir. {ER} biçim birimli ZÖ’ler, geçmiş anlamı görünüşü daha belirgin kıldığı için birleşik zaman kabul edilmiş fakat {TUR} biçim birimli çekimler birleşik zaman kabul edilmemiştir.

Ek eylem, {TUR} biçim birimi ve {ER} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri için geliştirilmiştir. Biçim birimlerindeki ön görülemez değişimler, bu terimle ifade edilmiştir ancak biçim bilimindeki eşsiz değişimler için Osthoff 1889’dan bu yana d-biçimlenme kullanılmaktadır. E kategorisini göz ardı eden ek eylem yaklaşımı, {TUR} biçim birimi için yerinde bir kullanım değildir. Zira bu tanım, ekleşmeyi ve ek olmayı da içermektedir.

ve {ER} biçim birimini ek eylem olarak kabul eder. {TUR} biçim biriminin işlevleri Gencan tarafından şöyle açıklanır: “Ad soyundan bütün sözcüklere gelerek onları geniş zaman anlamlı birer yüklem yapmak (Annemler evdeler), -miş’li geçmiş, gelecek zaman ve gereklik kiplerine gelerek onlara kesinlik anlamı katmak (çocuklar okula gitmelidir), şimdiki zaman kipine geldiği de olur. (temiz ahlaklı görünüydür.) (Gencan 1972: 183).

³⁴ Bozkurt 1995, eylem olmayan sözcüklere eklenerek onları yüklem yapan ve birleşik zaman oluşturan bağımsız bir sözcük iken günümüzde ek durumunu gelmiş yapıyı ek eylem olarak tanımlar. Bozkurt /dir/ ve diğer alt biçim birimleri geniş zaman ek eylemi olarak kabul etmiştir.

³⁵ Karahan’a göre ad tümcelerinde kip eki taşımayan yüklem, geniş zaman kipindedir. “Bu ve diğer bazı kiplerde, anlamı pekiştirmek veya yükleme ihtimal anlamı katmak üzere –Dİr eki de kullanılır.” (Karahan 2006: 96).

³⁶ İ- fiilinin geniş zamanının üçüncü şahıs çekimlerinde başka bir ek kullanılır. Bu ek de yine Eski Türkçedeki tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden tur-ur>dur-ur>- Dİr/- Dur değişimine uğramış –Dİr/-Dur ve –Dİr-lAr,- DUr- lAr(<dur-ur-lar<-tur-ur-lar) ekleridir. (Korkmaz 2009:703).

³⁷ Türkçede –dır unsurun bulunduğu pozisyona göre diğer dillerde fiil önünde bulunan yardımcı fiil işleviyle eşdeğerdir. Batı, Germanice ve Slav dilleri ile benzerlik göstermektedir (Kadıoğlu 2012:1602). Kadıoğlu 2012, kip, zaman ve /İ-/ alt biçim biriminin işlevlerini incelemiştir. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerinin birleşik zaman oluşturma işlevleri ilgili çalışmada Hint-Avrupa dilleriyle kıyaslanmıştır.

³⁸ Ek eylem, adları yüklemleştirme işlevi ile tanımlanmıştır. Ek eylem, {ER} ve {TUR} biçim birimleri olarak kabul edilmiştir. Çalışmaya göre Türkçede eylem olmadan da yüklem kurulabilmektedir: “Bir isim cümlesinin kurulabilmesi için yüklem olarak kullanılan bir isim; bir fiil cümlesinin kurulabilmesi içinse çekim eki almış bir fiil ögesi yeterli olabilir.” (Demir- Yılmaz 2014:247).

2.7.İSİM FİİLİ YAKLAŞIMI

Ergin 2004³⁹, {ER} ve {TUR} biçim birimlerinin d-biçimli alt biçim birimleri için “isim fiili” terimini kullanmıştır. İsim fiili, AÖ’ye EÖ kategorisi kazandıran eylemdir. Bu eylemler, Ergin 2004’e göre sadece AÖ tümleçleriyle EÖ kurmakta ve ZÖ öbekleri de aslında bir AÖ öbeğidir. Ergin 2004, {ER} ve {TUR} biçim birimlerini anlamsız görmemiş ve ek⁴⁰ kabul etmemiştir. Ayrıca Ergin 2004, doğal dillerde sadece EÖ tümceleri olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla isim-fiilinin bulunduğu tümceler, EÖ’den başka bir oluşum değildir. Ergin 2004, birleşik eylem çekimi terimini de bu güdülenmeyle kullanmıştır. Zira ona göre birleşik çekim, birden fazla eylemle gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, {ER} ve {TUR} eylem özelliğini korumaktadır.

Ergin 2004, {ER} biçim biriminin gösterilenini “olmaya yakın”; d-biçimli {TUR} alt biçim birimlerinin gösterilenini ise “kuvvetlendirme ve ihtimal” şeklinde saptamıştır ancak Ergin 2004, {ER} ve {TUR} biçim birimlerinin alt biçim birimlerini aynı paradigmaya ait görmüştür. Oysa iki farklı biçim birimi, söz konusudur.

{TUR} ve {ER} biçim birimlerinin paradigmalarının farklı olması, sadece adlara ait bir eylemin dilde ekonomiklik ilkesine aykırı olması, ZÖ’lerin bir AÖ şeklinde yorumlanamaz olması gerekçelerinden hareketle {ER} ve {TUR} biçim birimlerinin d-biçimli alt biçim birimleri için “isim-fiili” terimi yerinde bir kullanım değildir. Zira bu terim, {TUR} ve {ER} biçim birimlerinin k-buyurma ve taşıma işlemleriyle kazandığı “anlam bilimsel yorumlama”ları açıklamak için geliştirilmiştir. {TUR} biçim biriminde görülen M-Y taşımaları, çalışmanın III. Bölümünde yer aldığı için burada tekrarlanmamıştır.

³⁹ Ergin 2004, isim fiili tek başına anlamı olmadığı ileri sürülen /i-/ alt biçim biriminin ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri için kullanmıştır. Ergin 2004’e göre Türkçenin ana yardımcı eylemi {ER} biçim birimidir ancak Eski Türkçeden itibaren {TUR} biçim birimi üçüncü kişilerde kullanılmaya başlanmış ve bu özellik Batı Türkçesine de geçmiştir. Batı Türkçesinde ekleşme Osmanlıcanın sonlarında gerçekleşmiştir. Ergin ana yardımcı eylemin E tümleçlerinin de aslında bir AÖ olduğunu belirtmiştir ancak bu AÖ özelliğinin zamanla kaybolduğu ileri sürülmüştür. Ergin 2004, {TUR} biçim biriminin ZÖ tümleçleri aldığı öbek başını “kuvvetlendirme ve ihtimal eki” şeklinde açıklamıştır. “İsim fiilinin üç şekli ile yapılan hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimleri yanında onun ek halindeki şimdiki zamanın bir eki ile yapılan fiil çekimini de dördüncü birleşik çekim olarak alabiliriz.” (Ergin 2004: 330). “Aslında üçüncü şahıs bildirme eki olduğu için bu ek tabii önce fiil çekimlerinin yalnız üçüncü şahıslarında kullanılmıştır. Fakat sonradan diğer şahıslara da atlayarak son zamanlarda kullanım sahasını bir hayli genişletmiş, böylece fiillerde üçüncü şahıs ifadesini kaybederek fiillerin şimdiki zaman birleşik çekimini yapan bir ek durumuna gelmiştir. Ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olarak üç fonksiyonu vardır.” (Ergin 2004:331).

⁴⁰ Ergin 2004, AÖ tümleçli {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerini sözlüksel kategori olarak görmüş ve “isim fiili” olarak tanımlamıştır fakat d-biçimli alt biçim birimlerin bir ZÖ aldığı öbek yapıları ise “son ek” olarak tanımlamıştır.

2.8.ÇEVRIK KİP YAKLAŞIMI

Banguoğlu 2007, ZÖ'den sonra gelen {ER} biçim biriminin oluşturduğu yapıları birleşik çekim; {TUR} biçim biriminin oluşturduğu yapıları ise “çevrik kip (périphrase)” kabul etmiştir.

Banguoğlu 2007'ye göre; “çevrik kip” sonuna geldiği kipi zamanını değiştirmemektedir. Çevrik kip –dir ise bu kiplere “mutlaka, herhalde, muhtemelen, umulur, belki” anlamlarından birini katmaktadır. Ayrıca Banguoğlu 2007, kişi ekinden sonra gelen {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini (“söylemişimdir” gibi) ve “geleceğim” yerine kullanılan “gelmiş olacağım”, “uzattık” yerine kullanılan “uzatmış bulunuyoruz” yapılarını da çevrik kip saymıştır. Banguoğlu'nun çevrik kipi dolaylı anlatım saydığı, bu açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Banguoğlu 2007, bir kip ekinden sonra gelen “değil” ilgeçli olumsuzlukları da çevrik kip saymıştır. Örneğin, “almayacağım” yerine kullanılan “alacak değilim” yapısı çevrik kip olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Banguoğlu 2007 “ödeyeceğim” yerine kullanıldığını iddia ettiği “ödemeyecek değilim” öbeğinin daha kesin bir olumluluk anlattığını da eklemektedir. Bu durum, “çevrik kip” tanımlamasının kendi içinde çelişki taşıdığını göstermektedir. Çünkü bir kesin olumlu yapı ile kesin olmayan olumlu yapı birbirine denk sayılamaz.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, E öbeği içinde k-buyurma ilişkisiyle kiplik oluşturur. Kiplik oluşumu ya [AÖ + {TUR} GENİŞ ZAMAN + KİŞİ EKİ] ya da [ZÖ + {TUR} + GENİŞ ZAMAN + KİŞİ EKİ] öbeklerinden biriyle kurulur. Öbek yapının k-buyurma ile oluşturduğu “kiplik” ise “olasılık” ya da “kesinlik” kipliklerinden biri olmaktadır. Dolayısıyla bir çevrik kip söz konusu değildir. Zira öbeğin ÇÖ'sündeki zaman unsuru, geniş zamandır. Çevrik kip yaklaşımı, {TUR} biçim biriminin söz dizimi doğasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

2.9.İLGEÇ YAKLAŞIMI

Süleyman Hüsni Paşa tarafından hicri 1293 yılında yazılan “İlm-i Sarf-ı Türkî” adlı dil bilgisi kitabı, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini “ilgeç” kabul etmiştir.

*“Edat diye başlı başına kendisinden bir mana çıkmayıp başka kelimelerin birleşmesine alet olarak kullanılan kelimelere derler.” (Toparlı-Yücel 2018: 35).
“- Dır harfidir ki haber edatı olup isimlerin ve sıfatların ahirine gelir: Bu görünen ağaçtır, şu çocuk çalışkandır gibi.” (Toparlı- Yücel 2018: 43).*

Süleyman Paşa tarafından hazırlanan dil bilgisi, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini anlamsız kabul etmektedir. Söz konusu biçim birimlerinin tümce içindeki işlevleri de yazara göre başka kelimelerle birleşmektir. İlgili biçim birimlerinin bir anlam taşıdıkları ve tümce içinde bir kategori oluşturdukları daha önce belirtilmiştir. Dolayısıyla ilgeç, bu biçim biriminin doğasını betimlemek için yerinde bir kullanım olamaz.

2.10.EYLEM YAKLAŞIMI

Halit Ziya Bey tarafından hicri 1302 yılında yazılan “Kavāid-i Lisān-ı Türkî” eseri, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini tümcenin eylemi olarak değerlendirmiştir.

“Fiilin beyān eylediği işin veyā hālin rācî olduğu şey'e fāil denir. Meselā, (insan yürür) denildikte (yürür) kelimesi fiil ve yürümek işi insana rācî olduğundan, insan kelimesi de fāildir. (İstanbul büyük şehirdir) denildikte (dır) kelimesi fiil, büyük şehir olmak hāli İstanbul'a rācî olduğundan, İstanbul kelimesi de fāildir.” (Türkay 2018: 32).

Halit Ziya Bey, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini eylem (fiil) kabul etmiştir. Bu yönüyle diğer çalışmalardan kesin bir şekilde ayrılmakta ve bu çalışmadaki tezlerin öncü düşüncesini oluşturmaktadır.

Halit Ziya Bey'in d-biçimli alt biçim birimlerinin eylem özelliklerine işaret etmesi, çalışmanın giriş bölümünde sıralanan problemlerin çözümü için ilk adımın atılması anlamına gelmektedir fakat alt biçim birimleşmenin nasıl gerçekleştiği ve biçim birimlerinin kümesinin ne olduğu soruları, ancak söz dizimi ve biçim bilimi çalışmalarıyla cevaplanabilir. Çalışmanın III. Bölümü bu amaçla söz dizimine, IV. Bölümü ise biçim bilimine (d-biçimlenme) ayrılmıştır.

3. BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİNİN SÖZ DİZİMİ

Söz dizimi çalışmaları, N. Chomsky ile dönüm noktasına ulaşmıştır. Chomsky, Amerikan yapısalcılığını eleştirerek yeni bir söz dizimi yöntemi geliştirmiştir. Bu yöntem, aynı zamanda dil kuramının da temel bileşenidir.

İnsan dilinin temel bileşeninin söz dizimi olduğuna dair birkaç gözlem şöyle sıralanabilir: Tümceler, sözcüklerin bir söz dizimi etrafında toplanmasıyla oluşur. Sanıldığı gibi aksine bir sözcük toplamı değildir. Bir dilin sözcüklerini bir düzene bağlı kalmadan tümceye yerleştirmenin mümkün olmaması, bu gözlemin en önemli dayanağıdır. Bir tümce, aynı sözcüklerden kurulu olmasına rağmen söz dizimi özelliklerine bağlı olarak farklı anlamlara gelebilir: [Genç adamın arkasından] koşuyordu], [Genç [adamın arkasından] koşuyordu] tümceleri öbek yapı ilişkilerinin bir gereği olarak farklı iki yorum taşımaktadırlar. Söz dizimi gerekliliği, sözcüklerin birbirine yakınlık bilgisinin herhangi bir dilin konuşuru tarafından sezgisel olarak bilinmesi gözlemiyle de açıklanmıştır: [Kalbim [Çamlıca' da bir harap kale dir] tümcesinde [Çamlıca'da bir harap kale dir] öbeği /dir/ alt biçim birimine daha yakındır. Buna göre tümce, iki temel öbek bulundurmaktadır.

Söz dizimi merkezli dil çalışmalarının en yaygın olanı, Chomsky'nin başlattığı Üretken Dil Bilimi çalışmasıdır. Bununla birlikte söz dizimiyle ilgili başka yaklaşımlar da vardır. Uzun-Aydın 2006'ya göre söz dizimi çalışmaları:

*“Tümceyi sözcükler arasında bağlantıyı izleyerek çözümleyen ve ilkin Lucien Tesnière tarafından formüle edilen **değer dilbilgisi**, Amerikan yapısalcılığının eleştirel devamı olan ve Noam Chomsky tarafından ortaya atılan **öbek yapı dilbilgisi** ve **üretken-dönüşümlü dilbilgisi**, Charless Fillmore tarafından geliştirilen ve sonradan birçok biçimi olan eylemi merkeze koyup tümce öğelerinin onunla anlamsal ilişkilerine odaklanan **durum dilbilgisi**, tümce öğelerinin işlevlerini ön plana çıkaran kampın önemli temsilcilerinden Simon Dik tarafından oluşturulan **işlevsel dilbilgisi**, sözcük tabanlı bilgilerin tümceyi yapılandırdığı görüşünden hareketle kurgulanan, Joan Bresnan ve arkadaşlarınca ortaya atılan **sözlüksel işlevsel dilbilgisi** ve aynı doğrultuda ama farklı bir kurgu ile R. A. Hudson tarafından önerilen **sözcük dilbilgisi**, tümce öğeleri arasındaki işlevsel bağlantıları öne çıkaran ve David Perlmutter ve Paul Postal tarafından geliştirilen **bağıntısal dilbilgisi**, tümceyi söylem ve kullanım özellikleri ile etkileşim içinde ele alan ve Van Valin tarafından önerilen **rol ve gönderim dilbilgisi** ile Kenneth Pike tarafından ortaya atılan **tagmemik**, tümceyi içinde bulunduğu metinle ele alan ve Avrupa yapısalcılığı geleneğinin M. A. K. Haliday tarafından geliştirildiği **dizgesel işlevsel dilbilgisi** (Uzun-Aydın 2006: 65).*

N. Chomsky tarafından geliştirilen “Öbek Yapı Dil Bilgisi ve Üretken Dönüşümlü Dil Bilgisi”, sıralanan söz dizimi yaklaşımlarının en kabul görülenidir. Bu bölümde, öncelikle bu çalışmalar hakkında özlü bilgiler verilmiştir. Ardından {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmiş tümcelerdeki söz dizimi özellikleri, Evrensel Dil Bilgisi yöntemlerine göre ortaya konmuştur. Elde edilen söz dizimi verileri, kuramın son halkası olan Minimalist Programın ilkelerine göre en verimli şekilde sunulmuştur.

3.1.ÜRETKEN-DÖNÜŞÜMLÜ DİL BİLGİSİ

Chomsky’ye göre dil, söz dizimi→anlam bilimi→dönüşüm→ses bilimi bileşenlerinden oluşan bir düzenektir⁴¹. Bu düzenek, sınırlı sayıda kuralla sonsuz sayıda tümce üretir. Ayrıca bozuk tümce üretilmesini de engeller.

Chomsky, dil bilgisi araştırmalarına “Dil, karmaşık bir yapıda olmasına rağmen çocuklar tarafından nasıl edinilmektedir” sorusuyla başlamıştır. Bu gözlem üzerine başlayan çalışmalar, söz konusu problemi “doğuştan gelen dil edinim düzeneği” ile açıklamıştır. Doğal konuşurun dile dair tüm bilgileri, bu düzenekte yer alır. Doğal konuşur, dilin genel özelliklerini yansıtır. Bir tümcenin bozuk olup olmadığını bilir. Doğal konuşurun sahip olduğu bu bilgiye “sezgisel dil bilgisi⁴²” denir. Doğuştan gelen dil edinim düzeneği ve sezgisel dil bilgisi, Chomsky dil anlayışında “Edinç” ve “Edim” olarak iki temel dil özelliğine dönüşür. Edinç⁴³, bir dilin doğal konuşurunun dili anlama ve konuşma yetisi, dilin edinilmesini sağlayan doğuştan gelen düzenektir. Konuşurun söz varlığı, sesletme yetileri, konuşma biçimi gibi bireysel özelliklerine de “Edim” denir. Edim⁴⁴, somut olan tüm konuşmalarımızdır. Bunun sonucu olarak dilin edinilmesi demek olan “Dil Edinim Kuramı” ile edinilen dili incelemek demek olan “Dil Kuramı” şeklinde iki dil⁴⁵ inceleme yolu benimsenmiştir. Genel olduğu için edinç, Dil Kuramının çalışma sahasında yer alır. Dil Kuramı, bir dilin olası tüm tümceleriyle ilgili kuramdır. Edim ise bireyseldir ve Dil Edinim Kuramıyla ilgilidir. Dil Edinim Kuramı, dil edinme çağındaki bir çocuğun ürettiği tümcelele sınırlıdır. Ayrıca edinç, tüm sezgisel bilgileri kapsar. Buna göre bir dili kullanan kişinin sözcükleri doğru sıralaması, tümcenin anlamını bilmesi ve tümceyi düzgün olarak sesletmesi edinç kapsamındaki özelliklerdir. Bu süreçlerin

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Chomsky 2014, Kıran 2010, Toklu 2015

⁴² Uzun 2000: 4

⁴³ Chomsky 2011: 183-186

⁴⁴ Chomsky 2011: 183-186

⁴⁵ Uzun 2000: 4

dışında gönderim, yönetim gibi dil bilgileri başta olmak üzere diğer alt bileşenler de edinçle ilgilidir. Edinç gibi soyut bir düzenek, somut konuşmalardan oluşan edimle gün yüzüne çıkarılır. Edim, sezgisel bilgileri kullanarak bir tümcenin düzgün ya da bozuk olduğuna karar verir. Buna “kabul edilebilirlik⁴⁶” denir. Kabul edilebilir olma, bir tümcenin doğal konuşurunca garipsenmemesidir. Kabul edilebilir olan bir tümce dil bilgiseldir. Dil bilgisellik de edinç süreci demektir.

Temel kavramları bu şekilde olan Chomskyci dil bilimi, durağan bir süreç değildir. Temel gözlemi, dil sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce oluşturan bir düzenektir. Bu düzeneği açıklamak için kuramlar geliştirilmiş, kimi kuramlardan zaman içinde vazgeçilmiş veya kimileri düzeltilmiştir. Bu düzeltme ve vazgeçilmelerin bir kısmı, bizzat Chomsky tarafından yapılmıştır. Chomsky, bu yüzden yeni bir dil biliminin kurucusu kabul edilir. Bu yeni dil bilimi, kendi yöntemiyle temel gözlemine cevap aramaktadır. Bu cevapların bir kısmı da zaman içinde edinilen yeni verilerle tekrar gözden geçirilmektedir.

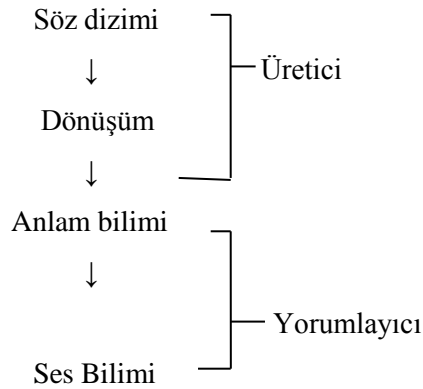
Chomskyci dil anlayışı, 1957 yılında yayımlanan “Syntactic Structures” adlı yapıtla başlar. Kuramın temel terimleri Chomsky’nin 1965 yılında yayımladığı “Aspects Of The Theory Of Syntax” adlı çalışmasıyla oluşturulur. 1965 yılından “Evrensel Dil Bilgisi”ne kadar olan çalışmalara ise “Standart Kuram⁴⁷” denir.

Evrensel Dil Bilgisi için en önemli bileşen söz dizimidir. Bir dilin sözcüklerini kurallara uygun dizmeden onu anlayamamak, bu gerçeği gösteren en temel ve en basit gözlemdir. Dönüşüm, tümcenin sesletilmeden önceki aşamasıdır. Ses ve anlam bileşenleri ise tümceyi üretmez sürece yorumlayıcı olarak katılırlar. Söz dizimi, bu bileşenlerin en önemlisi olarak sadece bir sözcük dizme süreci olmayıp bir dil hakkında bilinen her şeydir. Dil bilgisinin düzlemleri şu şekildedir:

⁴⁶ Uzun 2000: 5

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Chomsky 57, Chomsky 65

Şekil 4. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinin Düzlemleri

3.1.1. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İlk Aşama

Üretken-dönüşümlü dil bilgisi, Chomsky'nin 1957'de yazdığı "Syntactic Structures" eseriyle başlar. Chomsky, bu çalışmada dil kuramı için gerekli olan dil bilgisini tartışmıştır. Yapısalcı dil bilgisinin öbek yapı anlayışını eleştiren Chomsky'ye göre dil bilgisinin "dönüşüm" aracına ihtiyacı vardır. Dil bilgisi "söz dizimi" ve "anlam bilimi" olmak üzere iki temel bileşenden oluşur. "Geliştirilecek bir dil bilgisi kuramı, bu iki bileşeni temel alan ve açıklama gücü olan bir dil kuramı olmalıdır" (Uzun 2000: 2). Çalışmaya göre dil aşağıdaki düzenekten oluşur.

Şekil 5. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İlk Aşama

Doğal konuşurun tümcedeki sözcükleri birbirinden ayırdığı, kategorilerini tanıdığı, sözcükler arasındaki öbek yapı kurallarını bildiği bileşene öbek yapı kuralları denir. Temel tümcenin "yerini değiştirme, yerine başkasını koyma, önceki öğeleri silme yollarından biriyle daha da genişlemesini sağlayan" (Uzun 2000: 15) bileşene de dönüşüm denir. Dönüşümün çıktısına uygulanan ve tümceyi sesleten bileşene biçim-ses bilimsel bileşen denir.

Chomsky'nin ilk çalışmasında tümcenin başı /T/ olarak kabul edilir. Fakat /T/ iç merkezli değildir. Bir başın yansması olarak ortaya çıkmaz. /AÖ/ ve /EÖ/, /T/ den doğrudan dallanır. Bir tümce, diğer tümcenin içine /T/ şeklinde yerleşir ve birleşik tümceler oluşturur.

Dil düzeneğinin ikinci bileşeni, Chomsky'nin 1957 yılındaki çalışmasına göre “dönüşüm”dür. Dönüşüm, yapısal dizinde yapısal değişim yapmaktır. Yer değiştirme, yerine koyma, katma, silme; başlıca dönüşüm türleridir. Dönüşüm, öbek yapının ürettiği tümceye (temel yapı) uygulanarak türemiş yapıyı ortaya çıkarır. Chomsky, olumlu bir tümcenin olumsuz ve soru şekillerini dönüşüm kabul eder⁴⁸. Dönüşümün uygulandığı temel yapı, dönüşümden önce düzgün bir tümce ise dönüşüme seçimli dönüşüm; düzgün bir tümce değilse zorunlu dönüşüm denir. Dönüşüm, tümcenin bir yerine yönelikse “yerel” sadece bir yapıya yönelikse “tekçil” dönüşüm olarak adlandırılır.⁴⁹ Dönüşüm aşağıdaki işlemdir.

Temel Yapı → Dönüşüm → Türemiş yapı

3.1.2. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İkinci Aşama

Üretken-dönüşümlü dil bilgisinde ikinci aşama Chomsky'nin 1965 yılında yayımlanan “Aspects Of The Theory Of Syntax” çalışmasıyla başlamıştır. Bu dönemdeki “tartışmalar, daha çok dönüşümler” (Uzun 2000: 55) üzerine yoğunlaşmıştır. Dönüşümlerle ilgili aşağıdaki üç temel ilke benimsenmiştir.

1. Dönüşümler yapıyı korumalıdır.
2. Dönüşümler yapının anlamına etki etmemelidir.
3. Stilistik dönüşüm hariç bütün dönüşümler zorunludur.

Chomsky 1965'e göre dil düzeneği aşağıdaki görünümde dir.

⁴⁸ Chomsky, N. (1957). The Minimalist Program. Cambridge, Mass: MIT

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000 (38-39-40-10).

Şekil 6. Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde İkinci Aşama

Sözlükçe, Chomsky 1957’de öbek yapının bir parçası olarak görülen sözlüklerin ayrı bir bileşen olarak tabanda listelenmesi ile oluşturulan görünümdür. Bu bileşen, doğal konuşurun sözlükçeyle ilgili tüm bilgilerini yansıtır. Öbek yapılarla birlikte tabanda yer alır. Böylece sözlükçe öbek yapıdan bağımsız bir bileşen durumuna gelmiştir.

Öbek yapılar, Chomsky 1965’e göre tabanda yer alır. Öznenin tümceden doğrudan dallanan AÖ, eylemin tümceden doğrudan dallanan EÖ, nesnenin EÖ’den doğrudan dallanan AÖ olduğu ve ana eylemin EÖ’den dallanan E olduğu doğal konuşur tarafından sezgisel bilgilerle bilinir.

Chomsky 1957’deki temel yapı, yerini derin yapıya bırakmıştır⁵⁰. Derin yapı, soyuttur ve öbek yapıyla kurulur. Anlam bilimi, derin yapının ürettiği tümceyi yorumlar. Söz dizimsel bileşen, bu modelde üreticidir. Anlam bilimsel ve ses bilimsel bileşen ise yorumlayıcıdır.

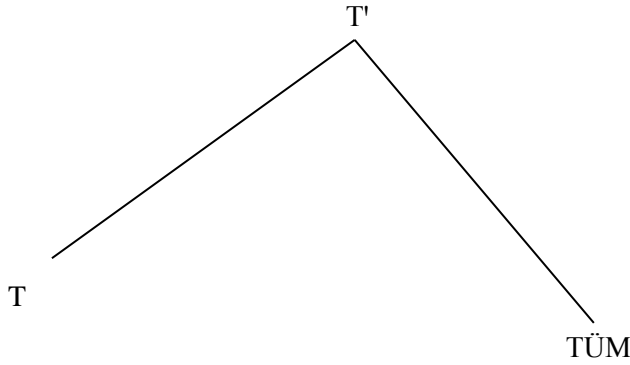
Chomsky 1965’te geliştirilen modeli 1957’den ayıran bir diğer farklılık ise türemiş tümcenin yerine yüzey yapının benimsenmesidir. Buna göre derin yapıda üretilen tümce, anlam bilimsel bileşence yorumlanır ve yüzey yapıya gönderilir. Böylece yüzey yapıdan sonra sadece sesletme işlemi yapılır. Yüzey yapıdan önce dönüşümler gerçekleşir. Dönüşmüş bir tümce, artık yüzey yapıdadır. Dönüşümler, anlama etki etmediği için yüzey yapıdan önce yer alır.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000 (61-62).

3.1.3. Standart Kuram ve Evrensel Dil Bilgisi

“Standart kuram”, Chomsky’nin 1965 yılından sonraki çalışmalarını kastetmek için kullanılmıştır. “Tümleyici, iz, boş kategoriler” gibi yeni yaklaşımlar; standart kuram ile dil bilgisi çalışmalarına eklenmiştir.

Chomsky’nin standart kuramdan önceki çalışmaları, tümcenin başını /T/ kabul etmiştir. /T/ iç merkezli sayılmamış, bir başın yansıması olarak görülmemiştir. Standart kuram, bir tümcenin diğer bir tümcenin içine yerleşmesini sağlayan derin yapıdaki tümce kurucu unsurlar için TÛM (tümleyici) budağı geliştirmiştir. Sonuç olarak /T/ artık bir ara yansımadır ve büyükçül yansıması /T/ şeklindedir. Tümcenin yeni görünümü, birleşik olmayan tümceler için de geçerlidir. Dönüşümlerde yer değiştiren yapılar, TÛM’deki boş konuma taşınır⁵¹. Tümcenin yeni görünümü, aşağıdaki şekliyle benimsenmiştir.

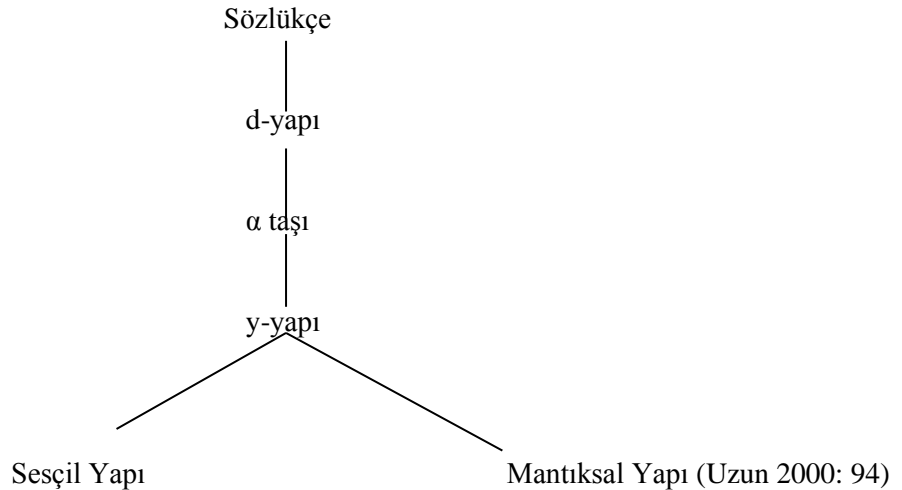
Standart kuramda benimsenen temel dönüşüm kuralı: Yapı koruma ve dönüşümün anlama etki etmemesi ilkeleridir. Yapı koruma ilkesi, taşınan öğeyle taşındığı yer arasındaki ilişkiyi dil bilgisine sokmak için geliştirilmiştir. Amaç, dönüşümün uygulandığı derin yapıyla dönüşümün çıktısı olan yüzey yapı arasındaki yapısal farkı ortadan kaldırmaktır. Bunun için “İZ” kavramı geliştirilmiştir. “İZ, yer değiştirme sonucu bir ögenin derin yapıda bırakmış olduğu varsayılan boş kategoridir” (Uzun 2000:68). Taşınan ögenin saptanması, eş dizinleme ile yapılır. Tümce kurucuları, eş dizinli olmak zorundadır. Aksi durumda bozuk tümceler üretilir. Standart kuramdaki bir diğer yenilikse “boş kategoriler”dir. Taşınma işlemi, boş kategorilere yapılır. Böylece derin yapıda boş kategorilerin varlığı kabul edilmiştir. Ayrıca öbek yapılarda dikey

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000 (65-66-67).

ilişkiler açısından alttaki budağın yukarıya taşınması süreci olan “yükselme”⁵² standart kuramda geliştirilen bir diğer dil bilgisi çalışmasıdır.

“Evrensel Dil Bilgisi”⁵³ ise doğuştan gelen ilkeler ve bunların değişkenlerini (parametre) araştıran dönemin adıdır. D-yapı ve Y-yapı olmak üzere iki yeni sunuluş, Evrensel Dil Bilgisi döneminde benimsenmiştir. Her iki sunuluştaki birtakım ilke ve değişkenler vardır. Bu dönemin asıl önemli varsayımı, Y-yapının son sunuluş olmamasıdır. Artık Y-yapıdan sonra sesçil ve mantıksal yapı sunuluşları vardır. Y-yapı, sesletilen tümceden ibaret değildir. Dönüşümden sonra; sesçil yapıdan önceki sunuluşa Y-yapı denir. Bütün dönüşümlerin “ α taşı” denilen tekçil bir yolla gerçekleştiği, ileri sürülmüştür. Bu döneme göre dil düzeneği aşağıdaki gibidir.⁵⁴

Şekil 7.Evrensel Dil Bilgisinde Dil

Sekiz alt kuram, bu dönemde benimsenmiştir. “Derin yapıdaki öbek yapılarla ilgilenen Aşamalı X- Kuramı, sözlüksel yapının söz dizimiyle etkileşimini inceleyen Rol Kuramı, söz dizimdeki yönetme-yönetilme ilişkisini inceleyen Yönetim Kuramı, adların durum eki almasını inceleyen Durum Kuramı, gönderimleri inceleyen Bağlama Kuramı, boş kategorileri inceleyen Denetleme Kuramı, dönüşümlerle ilgilenen Taşınma Kuramı ve taşınmalarda aşırı üretimi sınırlayan Sınırlama Kuramı” (Uzun 2000: 95) Evrensel Dil Bilgisinin bu dönemde üzerinde durduğu alt kuramlardır.

⁵² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000 (71-72-73).

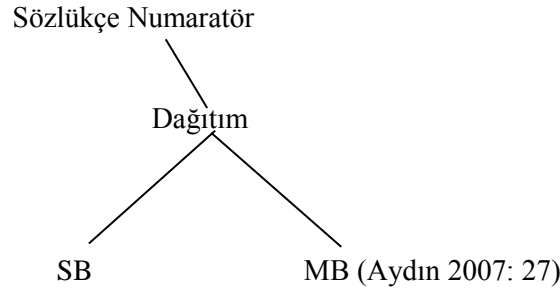
⁵³ Chomsky 2011: 57.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000 (90-91-92-93-94-95-96-97).

3.1.4.Minimalist Program

Minimalist Program, yeni bir kuram değildir. Üretici dil bilgisinin temel gözlemlerini savunur ancak ilkeler ve değiştirgenler kuramındaki verilerin sadeleştirilmesini esas alır. Programın temel amacı, dili basit ilke ve kurallara indirgemektir. Minimalist Program, Chomsky-Lasnik 1993⁵⁵ ve Chomsky 1995⁵⁶ çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Minimalist Programın ana ilkesi “ekonomiklik”; dile temel bakışı ise özellik eşlemedir. Bu nedenle Minimalist Program özellik-eşleme teorisi⁵⁷ olarak da adlandırılır. Minimalist Programda d-yapı, y-yapı sunuluşları yer almaz. Minimalist Programa göre insan dilinde ses ve anlam temelli iki ara yüz vardır. Bu sebeple dilsel bir gerçeklik taşımayan d-yapı ve y-yapı kuramdan çıkarılmıştır⁵⁸. Aşamalı-X kuramı ise sadeleştirilerek yerini yalın öbek yapıya⁵⁹ bırakmıştır. Yalın öbek ikili dallanmayla oluşur. Minimalist Programda /X'/ aşamasından vazgeçilmiştir. /X⁰/ ve /XP/ dışındaki bütün /X'/ aşamaları dilsel işlemede bulunmaz. Bu gösterim, sadece açıklamaları kolaylaştırmak için kullanılmıştır. İkili dallanmanın bir sonucu olarak ilişkiler sadece k-buyurma altında gerçekleşir. B-buyurma, Minimalist Programda yer almaz. Taşıma; durum eşleme, özellik eşleme ve bilgi yapısındaki değişikliklerle sınırlandırılmıştır⁶⁰. Minimalist Programa göre dil bilgisi aşağıdaki gibidir.

Şekil 8.Minimalist Programda Dil

Bir tümcede kullanılacak sözcükler, sözlükçeden seçilerek numaratöre geçer. Numaratörde sözcüklere durum yüklenir ve bir olasılıklar kümesi oluşturulur. Burada sözcükler birleştir ve taşı işlemleriyle daha büyük kategorilere dönüştürülür. Türetim, aşağıdan yukarıya doğru adım

⁵⁵ Chomsky, N. ve Lasnik H. (1993). The theory of principles and parameters. In Syntax: An international handbook of contemporary research, Vol. 1, ed. Joachim Jacobs.

⁵⁶ Chomsky, N. (1995). The Minimalist Program. Cambridge, Mass: MIT

⁵⁷ Aydın 2007: 32

⁵⁸ Kayabaşı 2018: 307

⁵⁹ Kayabaşı 2018: 308

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Chomsky, N ve Lasnik H. (1993), Chomsky, N. (1995)

adım gerçekleştirilir. Türetim dağıtımına ulaştıktan sonra ses bilgisi SB'ye ulaşır. Türetimin dağıtımdan sonrası ise MB olarak adlandırılır⁶¹.

Chomsky 1995, uyum öbeğini dil bilgisinden çıkarmıştır. Uyumun durum eşlemede bir işlevinin olmaması, uyum başından vazgeçilmesine yol açmıştır. Uyumun /ZÖ/ ve /eö/ ile ilgili olduğu kabul edilmiştir. Chomsky 1995'e göre /eö/ işlevsel bir kategoridir ve uyum başının daha önceki kuramlarda yaptığı işlemleri üstlenerek durum eşlemede görev alır. Belirtme durumu, bu /eö/nün GÖS'ünde işaretlenir. Yalın durum ise /ZÖ/nün GÖS'ünde işaretlenir. İçsel durumların örneğin yönelme ve bulunmanın ise eşlenmesine gerek olmadığı varsayılır. Chomsky 1995'e göre doğal diller arasındaki fark, işlevsel kategorilerin zayıf ya da güçlü özellikleriyle ilgilidir. Bu fark İDK'de baş değişkeniyle açıklanmıştır. Chomsky 1995 ile dil bilgisine uyuşum (agree) aracı da eklenmiştir⁶². "Uyuşum, sonda ve hedefin yorumlanamaz özelliklerinin silinmesiyle son bulan işlemdir."⁶³

3.2. ROL KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Rol kuramı, sözlükçeyi söz dizimsel ve anlam bilimsel olarak geliştiren kuramdır. Doğal konuşur, sözlükçede yer alan bir sözlüksel birimin yan kategori gerektirip gerektirmediğini sezgisel dil bilgisiyle bilir. Doğal konuşurun bu sezgisel bilgisi sözlüksel birimler hakkındaki "Edici, etkilenen, deneyimci" gibi bilgilerine dayanır. Bu durumda yan kategorileme yetersiz kalmaktadır⁶⁴. Sözlükçe, doğal konuşurun sözlüksel birimler hakkındaki rol bilgisine göre genişletilmelidir. Evrensel Dil Bilgisinde bu gerekçelerle "Rol Kuramı" oluşturulmuştur.

3.2.1. {TUR} Biçim Biriminin Üye Yapısı

Sözlükçede bulunan sözlüksel birimlerin üye ve üye yapısı doğru belirlenmelidir. Buna göre {TUR} biçim biriminin üye ve üye yapısı aşağıdaki gibidir.

{TUR} E 1

AÖ

⁶¹ Aydın 2007: 27-28

⁶² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın (2007)

⁶³ Aydın 2007: 39

⁶⁴ Uzun 2000: 97

{TUR} biçim birimi özne AÖ'sü olan bir üye alır.

{TUR} biçim biriminin rol ve rol yapısı ise aşağıdaki gibidir.

{TUR} E 1
 AÖ
 Deneyimci/Edici

3.2.2. Evrensel Roller ve {TUR} Biçim Birimi

Üyeler değil üye alan kategoriler, rol yükler. Eylem, Türkçe tümcelerde üyelere rol yükler. Eylem dışında ilgeçler ve türemiş adıllar da rol yükler. Uzun 2000 tarafından evrensel rol dökümü aşağıdaki gibi saptanmıştır.

- 1.Edici
- 2.Etkilenen
- 3.Deneyimci
- 4.Konu
- 5.Hedef
- 6.Kaynak
- 7.Yer
- 8.Yararlanıcı
- 9.Araç

(1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir.

(1) numaralı tümcede [AÖ kalbim] “Deneyimci”, [AÖ Çamlıca'da] “Yer” [AÖ bir harap kale] “Konu” rollerini yüklenmiştir. Bu rolleri, tümcede yükleyecek tek yükleyici /dir/ eylemidir. Türkçede rol yükleme eylemler tarafından gerçekleştiğine göre; /dir/ eylemi, üyelere rol yüklemeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

(3) Araba demir parmaklığın önünde durdu.

(3) numaralı tümceye sırasıyla “Deneyimci”, “Yer” rolleri {TUR} biçim biriminin alt biçim birimi olan /dur/ eylemi tarafından yüklenmiştir. Buna göre eylemin d-biçimlenmiş

paradigmasıyla d-biçimlenmemiş paradigması rol yükleme konusunda aynı davranışları sergilemektedir.

3.2.3. Rol Ölçütü ve Yansıtma İlkesine Göre {TUR} Biçim Birimi

Her üyeye yalnızca bir rol yüklenir ve her rol yalnızca bir üye tarafından yüklenir. Buna “rol ölçütü⁶⁵” denir. Rol bilgisinin ortaya çıkması için sözlüksel bilginin söz dizimine yansıtılması gerekir. Buna “yansıtma ilkesi⁶⁶” denir. Sözlüksel bilgiye bakılmaksızın tümcede her zaman öznenin bulunmasına ise “genişletilmiş yansıtma ilkesi⁶⁷” denir.

(5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişim dir.

(5) numaralı tümcede /dir/ eylemi [O] adılına özne rolü yüklemekte, “ben” adılına yüklememektedir. Çünkü /dir/ eylemi üçüncü kişide çekimlidir ve “o” adılıma işaretler. Buna rağmen özne konumu boş değildir. Özne konumunun sözlüksel bilgiye bakılmaksızın dolu olmasına genişletilmiş yansıtma ilkesi denir.

3.2.4. {TUR} Biçim Biriminin Üye ve Rollerinin Söz Dizimsel Konumu

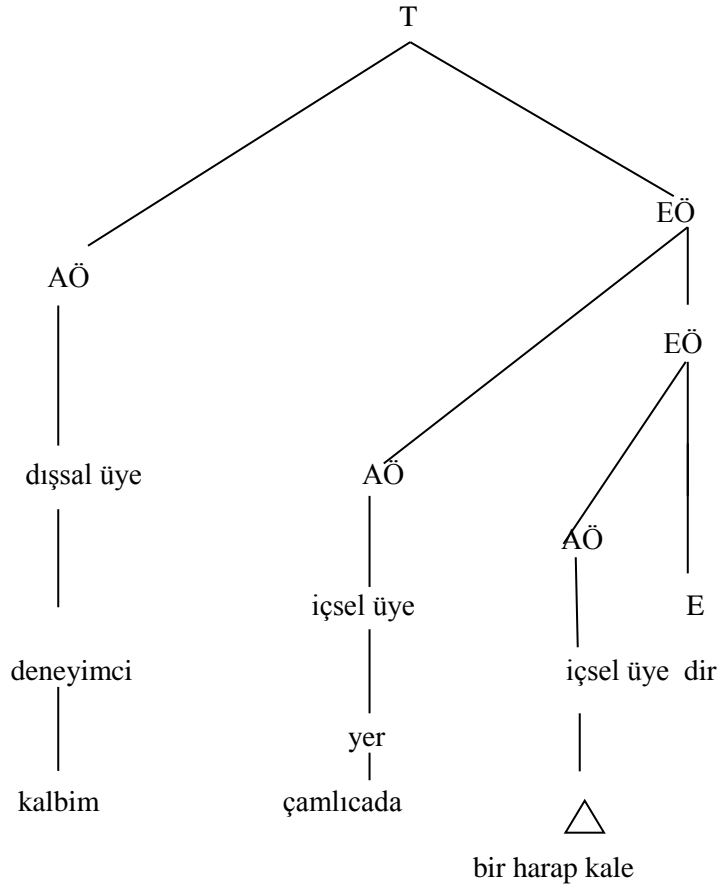
Özne, tümceden doğrudan dallandığı için dışsal üyedir. EÖ, özneye rol yükler. E, özne dışındaki her üyeye rol yükler. E'nin rol yüklediği üyelere içsel üye denir. Özneye rolün EÖ tarafından yüklenmesine “dolaylı rol yükleme⁶⁸” denir.

⁶⁵ Uzun 2000: 113

⁶⁶ Uzun 2000: 113

⁶⁷ Uzun 2000: 115

⁶⁸ Uzun 2000: 119

Rol kuramına göre yapılan incelemeler gösterdi ki {TUR} biçim biriminin d-biçimli yapılarıyla d-biçimlenmemiş yapıları rol yüklemeyi aynı şekilde gerçekleştirmektedir. D-biçimli tümcelerin bir eylem taşıdığı, rol yüklemenin gerçekleştiği (1) ve (5) numaralı tümcelerle kanıtlanmıştır. Buna göre bu tümceler geleneksel gramerin savunduğu son ekli tümce görünümünün aksine bir eylem taşımaktadır. Zira bir “son ek” veya “birleşik kelime” ile tümceye rol yüklemek mümkün değildir. {TUR} biçim birimi hem d-biçimli hem de d-biçimsiz paradigmalardaki dışsal rolü, EÖ yüklemektedir ancak içsel rolleri, E yüklemektedir.

3.3. AŞAMALI-X KURAMINA GÖRE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Chomsky, eylemden türeyen adların baş olduğu yapılarla eylemin baş olduğu tümcelerin birbirine paralel olduğunu iddia etmiştir. Böylece bütün öbek yapıların aynı görünümü sergilediği sonucuna varılmıştır. Bütün öbek yapılar için tek bir öbek yapı biçimlenmesi sunan dil bilgisi modeline Aşamalı-X kuramı denir. Aşamalı-X kuramı, aşağıdaki iki temel ilkenin bir çizelge gösterimidir.

1. Her öbek bir baş içerir.
2. Her baş, her biri ayrı aşama gösteren kurucularla genişler.

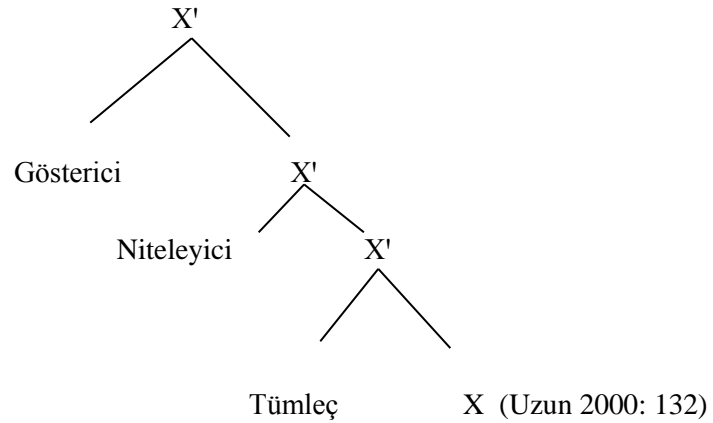
Aşamalı-X kuramı, öbek yapılarındaki iki yetersizliğine⁶⁹ işaret etmiş ve yeni bir öbek yapılanması önermiştir. Zira öbek yapılarındaki bilgilerin bir bölümü yan kategori bilgisi tarafından sunulmaktadır. Ayrıca öbek yapılar, yan kategorilenen öbek ile seçimlik öbek arasında bir ayrım yapmamaktadır. Aşamalı-X kuramı, bu iki öbek arasındaki farkı göstermiştir. Üstelik, bu yeni model bütün öbek yapılar için aynı görünümü sunmakta ve öbek aşamalarını da göstermektedir. Aşamalı-X kuramına göre öbeğin aşamaları aşağıdaki gibidir.

1. Öbek yapı, sözlüksel kategoriden öbeğe uzanan iki aşamalı bir yapı değildir.
2. Öbek yapılar, öbeklerden küçük; sözlüksel kategorilerden büyük “ara” ögeleri içermektedir. Bu ara ögeleri, seçimlik olan aşama kaydetmeyen belirteç, sıfat gibi ögelerdir.
3. Öbeklerin her biri ayrı ayrı yollarla genişler.

Bir öbek; Aşamalı- X kuramına göre baş, gösterici, tümleç ve niteleyiciden oluşur. Baş öbeğin kurucusudur, tümleç başın aşama kaydettiren unsurudur, niteleyici başa aşama kaydetmeyen eklentilerdir. Gösterici (GÖS) ise bir öbeğin genişlediği son aşamadır. GÖS, d-yapıda boştur. Böylece y-yapıda konumu değişen, taşınan ögeleri GÖS’e yerleşir. Aşağıdaki çizelgeye Aşamalı-X çizelgesi denir. Aşamalı-X çizelgesi dört özellik barındırır.

1. Her öbekte bir baş bulunur.
2. Baş, tümleyiciyle aşama kaydeder.
3. Niteleyiciler, aşama kaydetmez.
4. Her öbekte baş dışında doğrudan dallanan bir de GÖS vardır.

⁶⁹ Uzun 2000: 123

3.3.1. {TUR} Biçim Birimli Tümcelerin İç ve Dış Yapısı

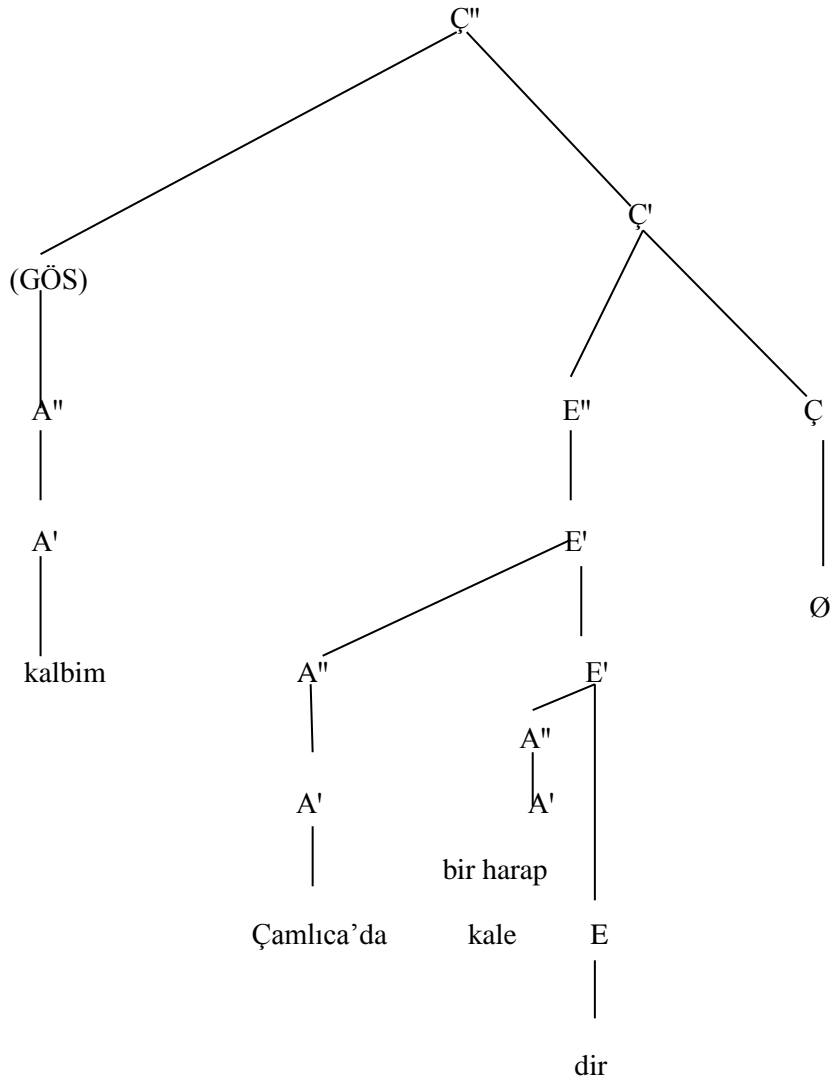
Tümcenin iç yapısı, Aşamalı-X kuramına göre kip, görünüş, zaman, uyum, soru vb. çekimsel kategoriler taşıyan ÇEK budağıdır. Tümcenin başı olarak ÇEK'in kabul edilmesinin birkaç nedeni vardır⁷⁰. ÇEK'in bileşenlerinin tüm tümcüyü etkilemesi bu gerekçelerden biridir. Örneğin ÇEK'in bileşenlerinden olan olumsuzluk sadece eyleme değil tüm tümceye etki eder. İkinci gerekçe ise başların öbeğin bir parçası olmasıdır. Bu nedenle EÖ gibi sözlüksel ögeler tümcenin başı olamaz. Ayrıca ÇEK'in [+/-] zaman uyumu özelliğine göre tümce ya da tümcecik oluşmaktadır ve özne konumunun boş olup olmaması da ÇEK'e göre belirlenir. Tümcenin iç yapısı aşağıdaki gibi betimlenebilir.

1. Tümcenin başı ÇEK'tir.
2. ÇEK' in tümleci EÖ'dür. ÇEK'in eylemden hemen sonra gelmesi ve eyleme çok yakın olması ÇEK'in tümleyici olarak EÖ aldığını göstermektedir.
3. ÇEK'in GÖS'ü, özne AÖ'südür. Öznenin GYİ ilkesi gereği zorunlu dallanması, ÇEK'in GÖS'ünün özne AÖ'sü olduğunu göstermektedir.

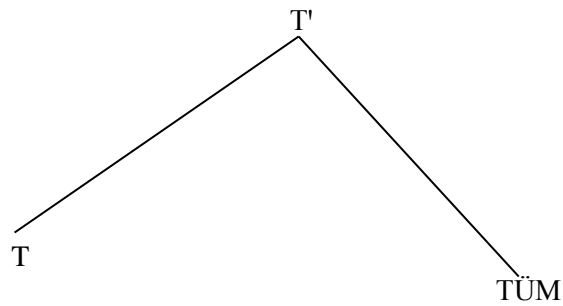
(1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir.

(1) numaralı tümcenin Aşamalı-X kuramına göre gösterimi, aşağıda verilmiştir. {TUR} biçim biriminin tümleyici almadığı ve iki niteleyici ile genişlediği, bu gösterimde görülmektedir. Tümcenin başı ise ÇEK'tir.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000, Aydın 2007 ve Kayabaşı 2018.

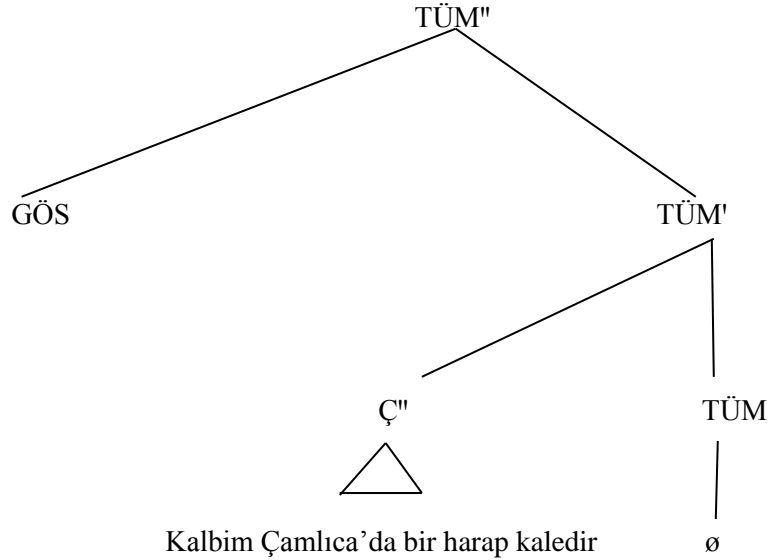

Tümce, Chomsky 1965⁷¹'te /T/ değil /T'/ olarak kabul edilmiştir ancak bu kabulde baş, tümleç ve GÖS ayrımı yoktur. Tümce görünümü, Chomsky 1965'te aşağıdaki gibidir.

⁷¹ Chomsky, N. (1965). Aspects Of The Theory Of Syntax. Cambridge, Mass: MIT.

/T/, yukarıdaki görünümde tümcenin başı olamaz. Çünkü /T/ ÇÖ'nün bir dalıdır. Bu durumda baş, TÜM olur. TÜM'ün GÖS'ü boş, tümleyicisi ise ÇÖ'dür. Aşamalı-X kuramına göre tümcenin dış yapısı aşağıdaki gibidir.

(2) Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacak tır.

[TÜMÖ [ÇÖ [O [TÜMÖ [ÇÖ [Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacak] tır]

/tır/ alt biçim birimi, (2) numaralı tümcede ÇÖ eklentisini d-yapıda almıştır. {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmediği (7) numaralı tümcede de bir ÇÖ eklentisi aldığı gözlenmektedir.

(7) Bütün gece sağ tarafım hep zonkladı durdu (Korkmaz 2009: 822).

[TÜMÖ [ÇÖ [O [TÜMÖ [ÇÖ [Bütün gece sağ tarafım hep zonkladı] durdu]

(2) ve (7) numaralı tümceler, {TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigması ile d-biçimsiz paradigmasının aynı söz dizimi özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir. (1) numaralı tümce ise d-biçimli paradigmanın eylem özelliğinin açıkça gözlemlendiği bir söz dizimi örneğidir. (1) numaralı tümcenin geleneksel çalışmalarda sıklıkla “son ek” değerlendirmesine tabi tutulduğu II. Bölümde gösterilmiştir. Oysa d-biçimlenmiş alt biçim biriminin (1) numaralı tümcede EÖ'nün ana E'si olduğu açıktır. Nitekim /dir/ alt biçim birimi, Ç kabul edilirse EÖ boş kalmaktadır. Tümce, ÇÖ'den doğrudan dallanan EÖ ve AÖ'den oluştuğu için böyle bir görünüm dilin gerçek doğasını betimlemekten uzaktır. Ayrıca (1) numaralı tümcede görüldü ki “Ç” bir sıfır biçim birimiyle (zero morpheme) doludur.

3.3.2. {TUR} Biçim Biriminde Kategori ve Anlam Bilimsel Seçme

EÖ, AÖ, SÖ, İÖ ve BÖ; Aşamalı-X kuramına göre E, A, S, İ ve B kategorilerinin özelliklerini yansıtmasıyla kurulur. Bunlar dışında ÇÖ ve TÖMÖ de kategoriler kurar. Sözlükçede listelenmiş ve anlam bilimsel içerik taşıyan EÖ, AÖ, SÖ, İÖ, BÖ sözlüksel kategoridir. TÖMÖ ve ÇÖ ise işlevsel kategoridir. Sözlüksel kategoriler, alt bileşenlerine ayrılmaz fakat işlevsel kategoriler alt bileşene ayrılır. Örneğin ÇÖ zaman, uyum, görünüş ve kipten oluşur. Sözlüksel kategoriler, anlam bilimsel seçme (a-seçme) yapar. Çünkü anlamsal özellikler taşır. İşlevsel kategoriler, anlamları olmadığı için a-seçme yapmaz. Eylem, d-yapıda tümcesine a-seçme ile rol yükler⁷².

Bir diğer seçme türü de kategori seçme (k-seçme) dir. EÖ, rol yükleyeceği üyesinin AÖ olmasını ister. Buna k-seçme denir. İşlevsel kategoriler de k-seçme yapar. TÖMÖ tümleş olarak ÇÖ, ÇÖ de EÖ ister.

(1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir.

Rol yükleme, (1) numaralı tümcede /dir/ tarafından yapılmaktadır. Ayrıca /dir/in tümleyicisi bir AÖ'dür. İşlevsel bir kategori olarak ÇÖ'nün EÖ aldığı yukarıda belirtilmiştir. Buna göre /dir/ bir işlevsel kategori değil sözlüksel kategoridir. Bu durumda /dir/ bir E'dir. Bu E, kategori özelliklerini yansıtarak EÖ kategorisini kurmaktadır. Kategorinin başı, /dir/ E'sidir. Bu E, eklentiler olarak tümce kurmaktadır. Tümcenin E'si olan /dir/, a-seçme ve k-seçme yapar. {TUR} biçim birimi, kategori olarak bir özne AÖ'sü alır. Ayrıca eklenti olarak AÖ ya da bir ÇÖ alabilir.

Aşamalı-X kuramı incelemeleri, {TUR} biçim biriminin d-biçimli ve d-biçimsiz olmak üzere ikili bir söz dizimi yapısı taşımadığını göstermiştir. Geleneksel gramer çalışmalarında savunulanan aksine d-biçimli tümcelerin söz dizimlerinde bir eylem barındırdıkları görülmüştür.

Aşamalı-X kuramı, Minimalist Program çalışmalarında sadeleştirilmiş ve yerini "Yalın Öbek Yapı"⁷³ya bırakmıştır. Şemadaki gösterici, baş-tümleş ayrımı yalın öbek yapıda da korunmuştur. Yalın öbek yapıda /X'/ ara yansımalarının gerekli durumlarda türetime katıldığı, her öbekte

⁷² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000: 151-152.

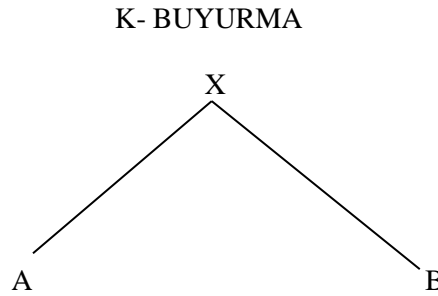
⁷³ Kayabaşı 2018: 308

GÖS ve niteleyicinin zorunlu olmadığı ve türetimin aşağıdan yukarıya doğru adım adım gerçekleştiği kabul edilmiştir. Ayrıca tekli dallanma yerine ikili dallanma benimsenmiştir. Birleştir aracı⁷⁴, Aşamalı-X kuramına karşısında yer almıştır. Bu değişimlerin gerekçesi verimli ve yalın bir öbek yapı kurmaktır. Aşamalı-X kuramı, sadeleştirilmiş fakat kuramın temel özellikleri kalmaya devam etmiştir.

{TUR} biçim biriminin “yalın öbek yapı”sı, Minimalist çerçevede {TUR} biçim biriminde taşıma başlığında ele alınmıştır.

3.4.YÖNETİM KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Eylemler, nesne ve özne konumundaki AÖ'lere; ilgeçler ve diğer kategoriler ise tümleçlerine rol yüklerler. Rol yükleme, yönetim altında gerçekleşir. Bir sözcük, söz dizimsel konumuna göre ya “yöneten” ya da “yönetilen” olur. Buna yönetim kuramı⁷⁵ denir.

Yukarıdaki öbek yapının yapısal ilişkileri, ED alan yazınında X anne budak, A ve B kız kardeş budak olarak sembolleştirilir. Yapısal (söz diziminde kurucu pozisyonu) olarak B, A ile A da kendisiyle bir öbek kurmaktadır. Buna k-buyurma denir. K-buyurma bir öbeğin diğerine kurucu olacağı konumu belirtmesidir. Öbeklerin her biri anne budaktan dallandıkları için kurucu olma hakkına sahiptir.

K- Buyurma:

- (1). A'yı dallandıran budak B'yi
- (2). B'yi dallandıran budak da B'yi dallandırıyor
- (3). A B'yi B de A'yı dallandırmıyorsa, o zaman
- (4). A B'ye, B de A'ya k-buyurur (Uzun 2000: 170).

K-buyurma içinde başın tümlecini yönetmesine yönetim denir.

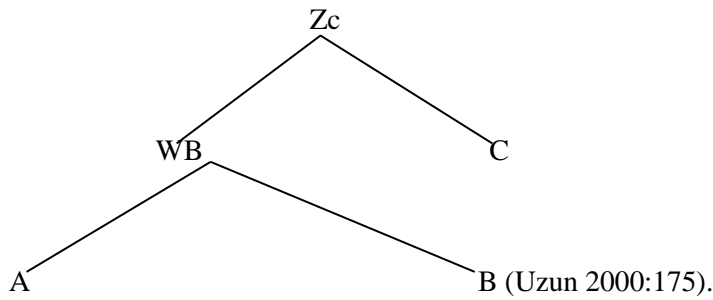
⁷⁴ Aydın 2007: 29

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000, Aydın 2007 ve Kayabaşı 2018.

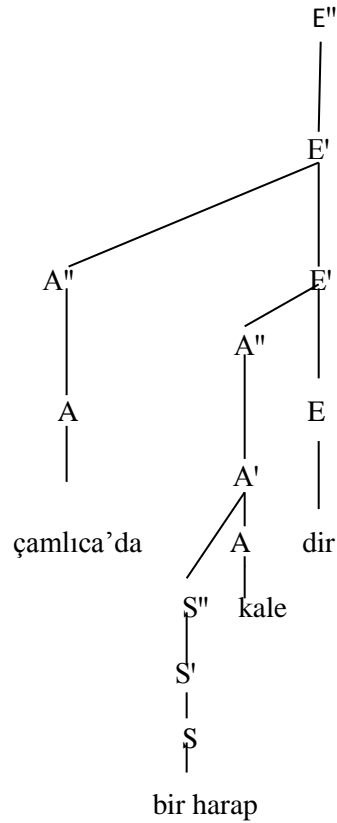
Yönetim:

1. A, B'ye k-buyuruyorsa
2. A bir başsa
3. A, B'yi yönetir (Uzun 2000: 172).

Bir ÇÖ'deki ana E, Özne AÖ'süne k-buyuramaz. Bu durumda içsel roller yönetim altında dışsal roller yönetim dışında yüklenir.

K- BUYURMA ALANI

C, yukarıdaki yapısal ilişkide Z budağının başı olduğu için W'den dallanan A ve B'ye de k-buyurur. Böylece k-buyurma dolaylı yolla gerçekleşmiş olur fakat A ve B, C'ye k-buyurmaz. Çünkü A ve B doğrudan Z'den dallanmamaktadır. Bu yapısal ilişki ağına k-buyurma alanı denir.

E, A'' öbeklerini yukarıdaki yapısal ilişkide doğrudan dallandırmamaktadır fakat E'nin büyükçül yansıması olan E' iki A'' yapısını doğrudan dallandırmaktadır. E'nin büyükçül yansıması olan E' aracılığıyla A'' yapılarını yönetmesine b-buyurma denir fakat E, sadece A'' yapılarının başını yönetir, tümleçlerini yönetemez. Bu durumda {TUR} biçim birimi eklenti AÖ ya da /T/ yapılarını b-buyurma ile yönetmekte ve rol yüklemektedir. Buna göre yönetim aşağıdaki gibi gerçekleşir.

Yönetim:

1. A, B'ye b-buyuruyorsa
2. A, bir başsa ve ortada bir engel yoksa
3. A, B'yi yönetir (Uzun 2000: 186).

E, büyükçül yansıması E' aracılığıyla A'' yapısını yönetmekte ve ona rol yüklemektedir fakat A'' yapısının S' tümlecini yönetememektedir. Tümlecini yönetimine A'' başı izin vermemektedir. Başın tümlecini yönetmeye izin vermemesine "engelleme" denir. A'' yapısının E'yi engellemesinin nedeni (A'')nın (S') yapısına (E) yapısına göre daha yakın olmasıdır. Ayrıca A'', S' öbeğine k-buyurur fakat E yapısına k-buyurmaz. Buna göre yönetim aşağıdaki gibidir.

Yönetim: *A, B'ye b-buyuruyorsa A bir başsa ve A ile B arasında bir engel yoksa A B'yi yönetir. Yönetimde en yakınlık gözetilir (Uzun 2000: 180).*

En Yakınlık Koşulu: *A, B'yi aşağıdaki özellikleri taşıyan bir Z yoksa yönetir.*

1. *Z B'nin potansiyel bir yöneticisidir.*

2. *Z, B'ye k-buyurur; fakat Z A'ya k-buyurmaz (Uzun 2000: 188).*

B-buyurma, yalın öbek yapının bir sonucu olarak Minimalist Programa dahil edilmemiştir⁷⁶. Buna göre (1) numaralı tümcenin İDK'da b-buyurma ile yaptığı yönetme yapısal dizini, Minimalist Programda yerini k-buyurmaya bırakmıştır.

EÖ'nün başı olan E, Chomsky 1995'e göre geçişli, geçişsiz, ettirgenlik gibi özelliklerine göre ikili dallanmayı oluşturmak için "taşı" aracını kullanır. Örneğin /dir/ alt biçim birimi, (1) numaralı tümcede çizgiselliği sağlamak için E' den e⁰ye taşıma gerçekleştirecektir⁷⁷. {TUR} biçim biriminin yönetme ilişkisi, Minimalist anlayışa uygun olarak bu çalışmada k-buyurma ile açıklanmaktadır. Başka bir deyişle, bu biçim birimi bir sözlüksel kategori olarak kendi öbeğini kurmakta ve yönetmektedir.

3.5. DURUM KURAMI VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

- (1) Kalbim Çamlıca'da bir harap kale dir.
 (4) Araba demir parmaklığın önünde durdu.
 (6) Gelen prens hazretleri dir.

(1), (4), (6) numaralı tümcelerdeki AÖ'ler, durum yüklenmiştir. AÖ'lerin bulunduğu söz dizimsel konum, durum ekini belirler. Söz gelimi, özne AÖ'sü durum eki almaz.

Söz dizimsel konumla durum eki arasındaki ilişkiyi inceleyen ED kuramına "Durum Kuramı" denir. Durum yükleme, yönetim altında gerçekleşir. Başka bir deyişle, durum yükleme k-buyurma ya da b-buyurma ile gerçekleşir. Ç büyükçül yansıması olan Ç' ile A" yapısına b-buyurur ve ona yalın durum yükler. E ise tümleçleri konumundaki A" yapılarına k-buyurarak durum yükler. Durum yükleme tek taraflıdır. Başka bir deyişle, durum yükleyene durum yüklenmez; durum yüklenici durum yükleyemez.

⁷⁶ Kayabaşı 2018: 307.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Chomsky, N. ve Lasnik H. (1993), Chomsky, N. (1995).

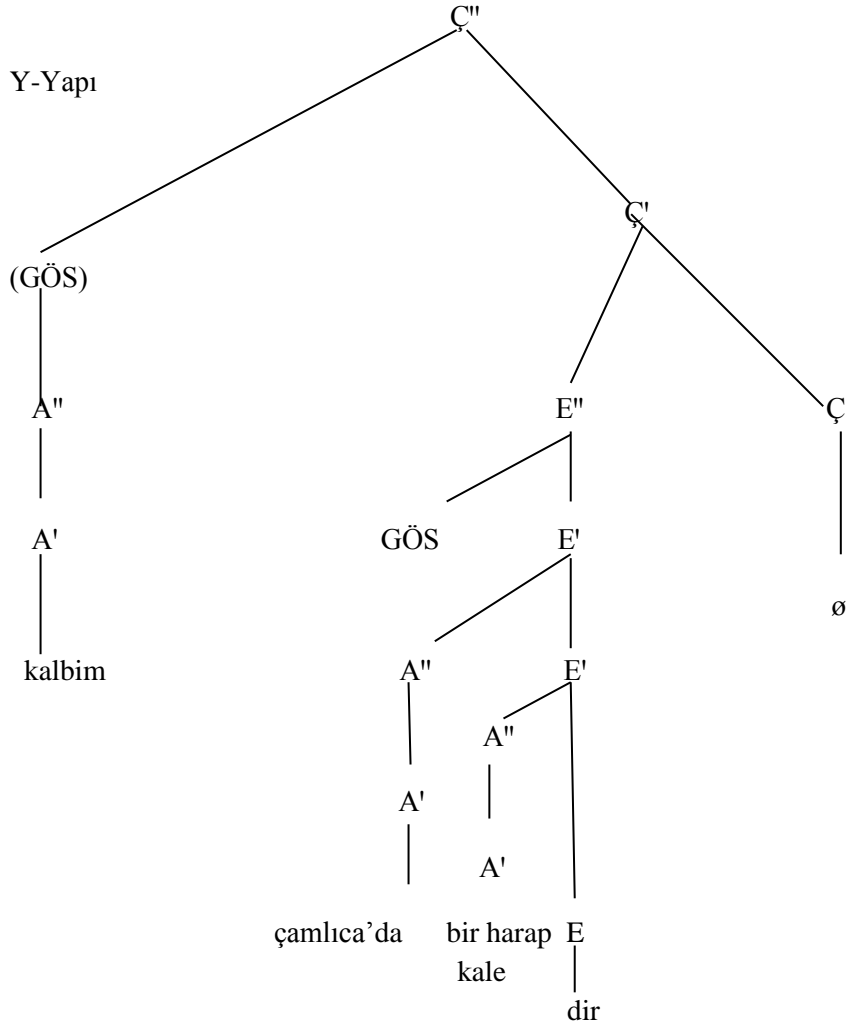
(1) numaralı tümcede [Kalbim] AÖ'süne Ç büyükçül yansıması olan Ç' aracılığıyla yalın durum yüklemektedir. ÇÖ, bu işlemle GÖS'e yalın durum yükler. /dir/ E'si, [Çamlıca'da] AÖ'süne büyükçül yansıması olan E' ile b-buyurma yoluyla bulunma durumunu yükler. [Bir harap Kale] AÖ'sü, E /dir/'in bir eklentisidir. Bu eklenti AÖ, tümcede yalın durum yüklenmiştir. Yalın durum, ÇÖ'nün GÖS'ünde yüklenmektedir. Durum kuramında durumlar “soyut durumlar, biçim bilimsel⁷⁸” durumlar olmak üzere ikiye ayrılır. Biçim bilimsel olarak gerçekleşen “yönelme, ayrılma, bulunma” durumlarına biçim bilimsel durumlar denir. Biçim bilimsel olarak gerçekleşmesi doğal konuşurun tercihine dayanan [+/- belirtili] belirtme durumuna ise soyut durum denir fakat (1) numaralı tümcedeki [Bir harap Kale] AÖ'sü soyut durumda olamaz. Çünkü {TUR} biçim birimi yan kategori istemeyen bir E'dir. Aşağıdaki adıl testi de soyut durumun gerçekleşmediğini gösterir.

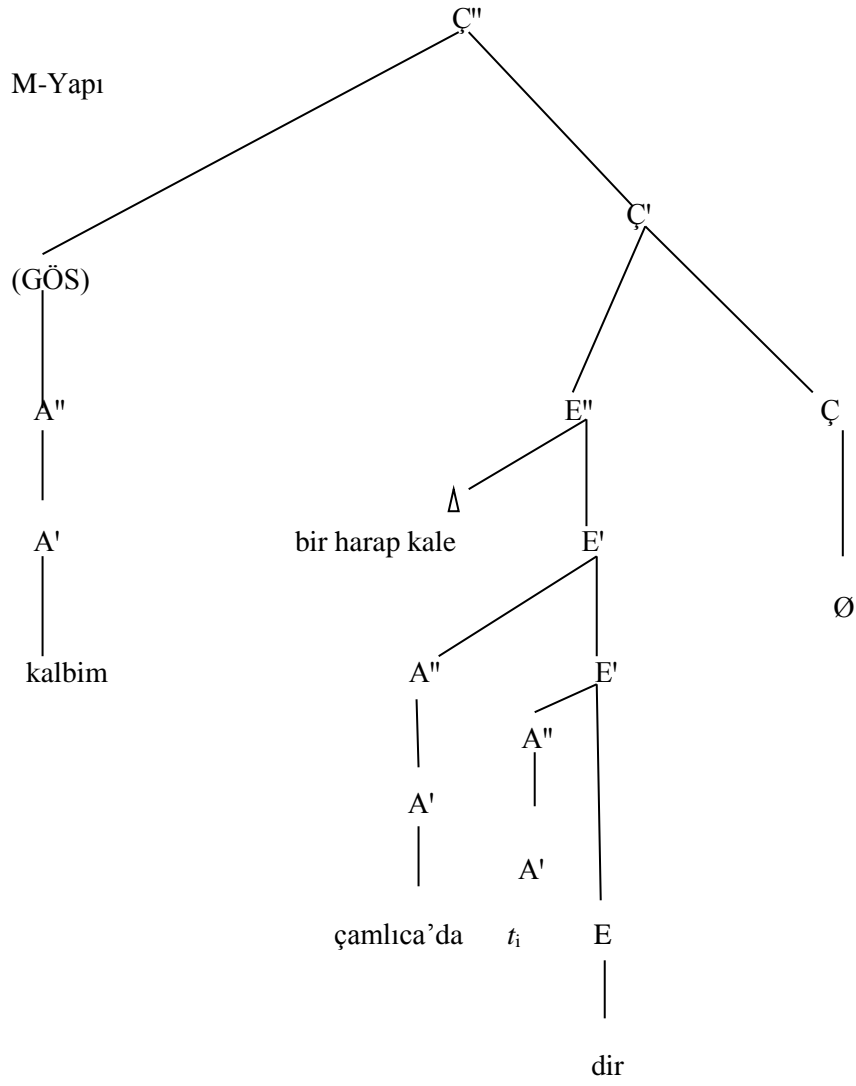
(7) Adıl Testi: *Kalbim Çamlıca'da o (+nu) dur.

(8) Kalbim Çamlıca'da ne dir?

Adıl testi tümcesinin bozuk olması da tümcede soyut durum olmadığını gösterir. [Bir harap Kale] AÖ'sü, EÖ içinde özne davranışı sergilemektedir. Nitekim (9) numaralı tümcedeki “ne” sorusu EÖ'nün edicisini sormaktadır. Bu durumda [Bir harap kale] AÖ'sü M-yapıda boş olan EÖ'nün GÖS'üne taşınmaktadır ancak Ç yalın durumu E yükleyemediği için Ç' aracılığıyla E" GÖS'üne b-buyurarak yalın durumu yükler. [Bir harap kale] AÖ'sü, y-yapıdaki eklenti konumundan M-yapıdaki E GÖS konumuna taşınır. Bu taşıma, AÖ'nün E'nin öznesi olarak görünmesini sağlar fakat bu bir sözde öznedir. Edilgen dönüşümler gibi mantıksal bir nesne görünümündedir. Zira E /dir/ tarafından “konu rolü” yüklenmiştir.

⁷⁸ Uzun 2000: 190

3.5.1. Durum Direnci İlkesi ve {TUR} Biçim Birimi

E sözlüksel kategori; Ç ise işlevsel kategori olarak durum yüklemektedir. İ, A, S, B gibi diğer sözlüksel ve TÛM gibi işlevsel kategorilerin de durum yükleyip yüklenmedikleri alanyazında tartışılan konular arasındadır⁷⁹.

Durum Direnci İlkesi: Bu ilke Stowell 1981⁸⁰ tarafından geliştirilmiştir.

1. Durum yükleme tek taraflıdır.
2. Bir durum yükleyiciye durum yüklenemez.
3. Durum yüklenici bir başka durum yüklenemez.

(1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir.

Tablo 3. {TUR} Biçim Biriminde Durum Yükleme

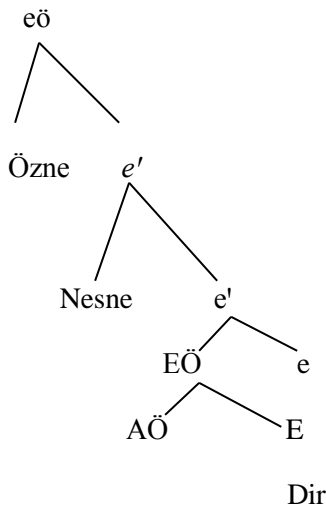
Durum Yüklenici	Durum Yükleyici
1. Kalbim: Yalın durum	1. Ç (ø)
2. Çamlıca'da: Bulunma durumu	2. E (dir) 3. E (dir)
3. Bir harap kale: Yalın durum	4. Ç (ø)

Durum kuramı incelemeleri, {TUR} biçim biriminin durum yükleyen bir sözlüksel E olduğunu göstermiştir. D-biçimli (1) tümcesi ile d-biçimsiz (4) tümceleri arasında durum yükleme açısından tek fark, d-biçimli (1) numaralı tümcede görülen “taşımaya” işlemidir. Bu, Chomsky dil anlayışının en temel özelliğidir. Taşıma, bir söz dizimsel araçtır. (4) numaralı tümcede; ÇÖ tarafından yüklenmiş yalın durum ve E tarafından yüklenmiş bulunma durumu vardır. Durum kuramı, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin tümcelerde E başı ve sözlüksel kategori olduğunu açıkça göstermiştir. Sözlüksel birimdeki öngörülemez biçimsel değişiklik ise bir sonraki bölümün konusudur.

⁷⁹ Ayrıntılar için Bkz. Uzun 2000: 199

⁸⁰ Stowell, T. (1981). Origins Of Phrase Structure. Mit: Basılmamış doktora tezi.

Durum kuramı, Minimalist Programda sadeleştirilmiştir. Minimalist Programa göre, sözcükler sözlükçeden seçilir, numaratorre geçer ve taşı-birleştir işlemleri ile alt budaktan başlayarak türetimi gerçekleştirir. Minimalist Program, AÖ'lerin durumlarını numaratorde yüklendiğini varsayar⁸¹. Durum, AÖ'ler için yorumlanamaz özellikler olarak kabul edilir ve bu yorumlanamaz özelliklerin taşı, birleştir aracılığıyla eşleştirilmesi gerektiği ileri sürülür⁸². Bunun için Minimalist Programda /eö/ gibi bir işlevsel baş tasarlanmıştır. Yalın durum, bu işlevsel başın GÖS'üne AÖ'nün taşı aracıyla yerleşmesiyle başlayan ve ZÖ'nün GÖS'ünde eşlenerek silinmesiyle son bulan işlemle yüklenir. Diğer durumlar ise /eö/ işlevsel başın ihtiyaç duyulduca öbeğe eklenen GÖS'lerinde eşlenir.

Minimalist Programın özellik eşleme tezi de {TUR} biçim biriminin sözlüksel E olma özelliğine işaret eder. Nitekim türetim alttan öncelikle bir E başıyla başlamalıdır ki özellik eşleşme aşamalarına geçilsin.

3.6.{TUR} BİÇİM BİRİMİNDE BAĞLAMA VE DENETLEME

Tümce içinde AÖ'lerin gönderimlerini inceleyen kurama "Bağlama Kuramı" denir. Uzun 2000, gönderimi şöyle tanımlamıştır:

Gönderim, geniş anlamda bir ad ile bu adın sözlüksel içeriğinin ait olduğu kişi, nesne, varlık vb. nin arasındaki özdeşlik ilkesidir (Uzun 2000: 235).

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın 2007: 28.

⁸² Özellik eşleme için Bkz. Kayabaşı 2018: 309

Başka bir deyişle, ad ve gönderimde bulunduğu ögeyi özdeş olarak yorumlamaya gönderim denir. Adlar ve gönderim yapan ögeler aynı dizine aittir. Doğal konuşur, AÖ'nün gönderimde bulunduğu kişi, nesne ve varlığı sezgisel olarak bilir ve gönderimi eş dizinlemesini başarılı bir şekilde gerçekleştirir.

Gönderim; gönderge, adılsıl ve gönderimsel anlatım olmak üzere üçe ayrılır. Gönderimi tümce içine olan adılara (geleneksel olarak zamir) “gönderge”; gönderimi tümce dışına olan adılara ise “adılsıl” denir. Adıllar dışında gönderim yapan tüm AÖ'lere de gönderimsel anlatım denir. Buna göre gönderimi tümce içine olan “kendi, birbirleri” adıları gönderge; gönderimi tümce dışına olan kişi adıları ise adılsıldır. Bağlama, öncül, yönetici ve gönderge üçlü yönetim kategorisinden oluşan bir alanda gerçekleşir. Bu alana “Bağlama Alanı” denir. Bağlamanın bu alanın içinde veya dışında olmasına bağlı olarak üç bağlama ilkesi Chomsky 1995'te oluşturulmuştur. Bir göndergenin yönetme kategorisi içinde bağlı olmasına “Bağlamanın A ilkesi”, bir adılsılın yönetme kategorisi içinde özgür olmasına “Bağlamanın B ilkesi”, bir gönderimsel anlatımın her yerde özgür olmasına “Bağlamanın C ilkesi” denir⁸³. Buna göre gönderimin özellikleri aşağıdaki gibidir.

- a. [+göndergesel, -adılsıl]: *Dönüşlülük, işteş*
- b. [-göndergesel, +adılsıl]: *Kişi*
- c. [-göndergesel -adılsıl]: *G-anlatım (Uzun 2000: 251)*

Göndergesel gönderimin yönü, tümce içindedir; adılsıl gönderimin yönü ise tümce dışındadır. [+göndergesel] yönetime bağlıdır; [+adılsıl] yönetime bağlı değildir. Yönetme kategorisi şu bileşimden oluşur: [öncül-yönetici-gönderge].

3.6.1. {TUR} Biçim Biriminde Denetleme

- (1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir.
- (2) Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacak tır.
- (3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar.
- (4) Araba demir parmaklığın önünde durdu.
- (5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişim dir.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın 2007 ve Uzun 2000.

{TUR} biçim biriminin dışsal üyesi olan özne AÖ'sü, (1) ve (4) numaralı tümcelerde yer almaktadır fakat /dir/ alt biçim biriminin bir ÇÖ eklentisiyle genişlediği (5) numaralı tümcede {TUR} biçim biriminin dışsal üyesi bulunmamaktadır. Oysa bu biçim birimi, aşağıda gösterildiği gibi bir dışsal üye almaktadır.

TUR- E 1
 AÖ
 Rol_x

(9) * [O [Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişim] dir.

(10) O, Çamlıca'da bir harap kale dir.

(11) *Ben Çamlıca'da bir harap kale dir.

(9) numaralı bozuk tümce, dışsal üyenin (5) numaralı tümceye eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Oysa /dir/ alt biçim biriminin özne AÖ'sü görevindeki GÖS'ü, GYİ ilkesi gereğince boş kalmamalıdır. Şu hâlde tümcede bir gizli AÖ olmalıdır. İDK'de gizliliği zorunlu olan bu görünüme ADIL denir fakat (10) numaralı tümcede olduğu gibi gizliliğin seçimliliğine ise adil denir. ADIL, gönderimi tümce içine de tümce dışına da yapabilir. Ayrıca ADIL açık bir AÖ de değildir. ADIL, görünümü aşağıdaki gibidir:

d. [+göndergesel +adılısıl] (Uzun 2000: 251).

ADIL teoremi, “d” gönderimi için geliştirilmiştir. ADILın denetlenmesi ise Denetleme Kuramı ile yapılır. ADILın bağlanacağı bir AÖ yoksa soyut denetleme, gönderimin bağlandığı bir AÖ varsa zorunlu denetleme gerçekleşir. ADILın bağlanma ilkelerini yıkması, ADILın yönetim kategorisi içinde yer almadığını gösterir. Bunun için “ADIL” yönetilmeyen olarak tanımlanır⁸⁴.

(10) numaralı tümcede, /dir/ alt biçim birimi sıfır biçim birimi olan üçüncü tekil kişi uyumunu taşıdığı için tümce açıkça “o” seçimlik gizli adılını almıştır. (11) numaralı tümce ise uyum ekinin üçüncü kişiye işaret etmesine rağmen tümcede birinci kişi adılının yer almasından dolayı bozuktur. Buna göre (1) ve (4) tümcelerinde uyum başına yükselen {TUR} biçim birimi, bir ÇÖ eklentisi aldığı anda uyum başına yükselmemektedir. Çünkü ana ÇÖ'nün uyum başına eklenti ÇÖ'nün başı yükselmektedir. Böylece [-UYUM] özellikli bir ÇÖ olan {TUR} biçim birimi,

⁸⁴ Uzun 2000: 271

yönetme özelliğini kaybetmektedir. GYİ gereğince bu boşluğu ADIL doldurmaktadır. Zira ADIL yönetilmeyen gönderimdir. Gönderim, eklenti ÇÖ'nün GÖS'ü olan {BEN} adlı tarafından denetlendiği için ortada soyut bir denetleme mevcuttur ancak (2) ve (3) numaralı tümce gibi eklenti bir [-UYUM] ÇÖ'sü olursa eklenti ÇÖ adıl dışlayarak ADIL alır. Buna ADİ (adıl dışlama ilkesi) ilkesi denir.

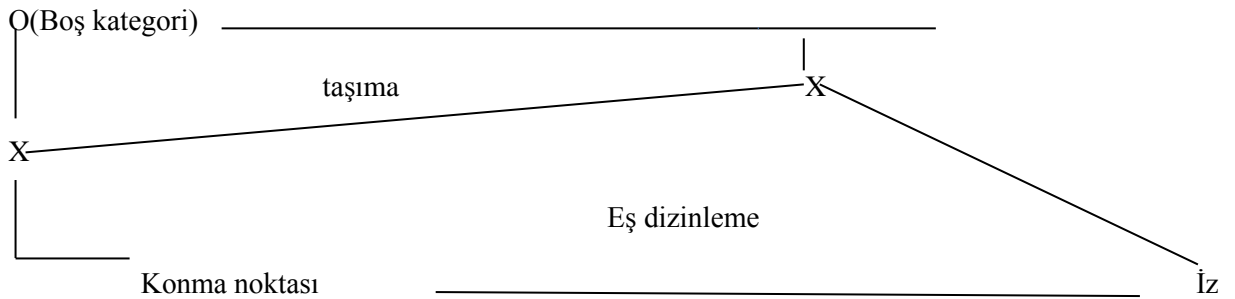
{TUR} BİÇİM BİRİMİNDE ADIL: {TUR} biçim biriminin eklentisi olan Ç'nin uyum ekleri üçüncü tekil kişi değilse {TUR} biçim birimi ADIL taşır; eklenti Ç'nin uyum ekleri üçüncü tekil kişi ise yan tümce ADİ gereğince ADIL tercih eder. Son olarak {TUR} biçim birimi bir eklenti Ç almıyorsa adıl taşır, ADIL bu görünümde yer almaz.

3.7. {TUR} BİÇİM BİRİMİNDE TAŞIMA VE SINIRLAMA

IDK'de bütün taşımalar, “ α taşı” aracılığıyla yapılır. Dönüşüm, bir ögeyi bulunduğu konumdan başka bir konuma taşımaktır. Taşıma, söz dizimsel bir kurucunun boş bir kategoriye taşınması işlemidir. Buna göre taşımada iki önemli özellik vardır.

1. Taşınan bir söz dizimsel kurucudur.
2. Taşıma boş bir kategoriye olmalıdır.

Şekil 9. Taşıma İşlemi

“Zincir” ve “eşdizinleme”⁸⁵ bağlantıları, taşınan ögeyi yorumlamak ve taşımamanın gerçekleştiğini anlamak için gereklidir. Buna göre {TUR} biçim birimi, boş kategoriye şöylesi bir ilişkiyle taşınmış olur.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun 2000:290

Zincir <turi	t_i
zincirin	zincirin
başı	tabanı

Bütün taşımalar, bir eşdizinleme zinciri içinde gerçekleşir. Bu zincir, taşınan ögenin taşındığı yeri ve önceki konumunu gösterir. Taşıma; “AÖ taşıma, NE taşıma, Baş taşıma, M-Y taşıma, Kısa taşıma, Uzun taşıma, Boşuna taşıma⁸⁶” türlerine ayrılır. AÖ taşımanın en bilindik örneği, edilgen eylemlerdeki AÖ taşımalarıdır. Edilgen eylemler; içsel üyesine rol, dışsal üyesine de durum yükleyemez. Eylemin bu yetersizliğine “Burzio Genelmesi” (Pujols 1991: 262) denir. GYİ ilkesi, içsel rolünü yüklemiş fakat durum yüklenmemiş AÖ’nün özne konumuna taşınmasıyla ihlal edilmemiş olur. Baş taşıma ise ED’nin önceki çalışmalarında Özne-Yar dönüşümü⁸⁷ olarak adlandırılan yardımcı eylemin TÛM’e taşınmasıdır. Ne öbeği ise d-yapıda sorduğu yerde türetildiği varsayılan NE-öbeklerin TÛM GÖS’e yardımcı eylemlerin ise TÛM’e taşınması işlemidir. Taşıma işlemleri, yapı koruma ilkesine göre yapılır. Yapı koruma ilkesi, başların başa; öbeklerin öbeğe taşınması ilkesidir. Başka bir deyişle başlar başa; tümleçler tümlece taşınır.

Taşıma işlemlerini kısıtlayan kurama ise “Sınırlama Kuramı” denir. Sınırlama Kuramı, taşımaları “alttaşlık” ilkesine göre kısıtlayan kuramdır. Bir taşıma, alttaşlık ilkesine uygun olmalıdır. Alttaşlık, taşımanın birden fazla sınırlama budağını geçmemesidir. Bir Ne-öbeği, ilke gereğince d-yapıda üretildiği yerden TÛM GÖS’e taşınırken tek bir budak atlaması yapmalıdır. Ters bir durumda, ilke ihlaline dayanan bozuk tümceler üretilir. Taşıma, her defasında yenilenirse taşıma düzgün olur. Buna da “döngüsellik” denir. Ne öbeği her defasında TÛM GÖS’e yükselerek ana tümcenin TÛM GÖS’üne taşınmaktadır. Böylece tek seferde iki budak geçilmemiş, tek budak geçilmiştir⁸⁸.

3.7.1. {TUR} Biçim Biriminde M-Y Taşınması

İDK’deki mantıksal yapı sunuluşu, tümcenin anlam bilimsel yorumunu gerçekleştirir. D-yapıya uygulanan taşımalar, y-yapıda gözlemlenir. Y-yapıdan M-Y yapısına uygulanan taşımalar, anlam bilimsel yorumlarla eş dizinleme oluşturur. Y-yapıyla M-Y arasında gerçekleşen α taşımalarına M-Y taşıma denir. M-Y taşımaları, k-buyurma altında gerçekleşir. Anlam bilimsel

⁸⁶ Uzun 2000: 290.

⁸⁷ Uzun 2000: 293.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın 2007, Kayabaşı 2018, Uzun 2000.

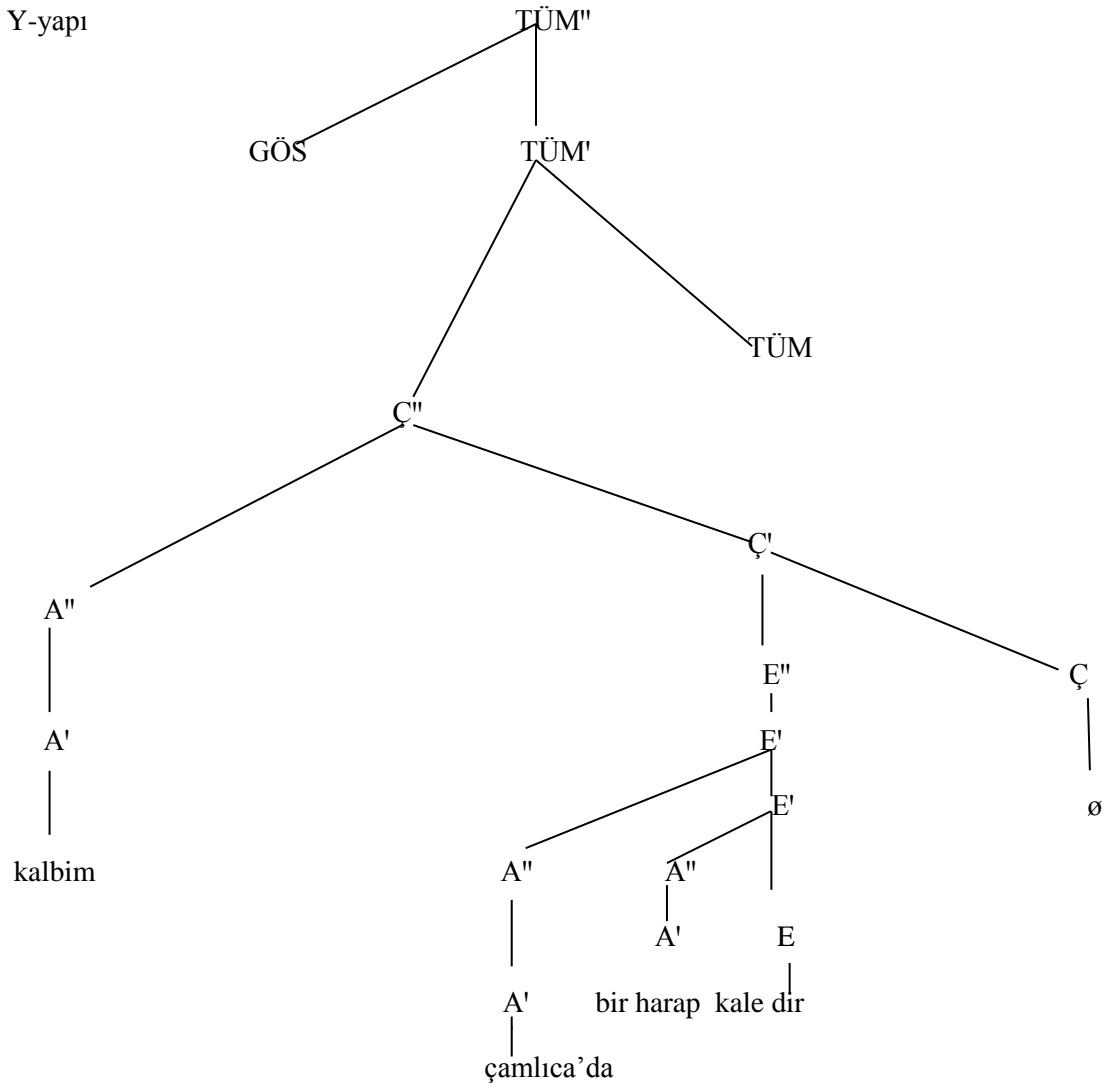
taşımanın eş dizini, k-buyurmaya göre belirlenir. Ne-öbekleri, İngilizcede d-yapıda üretildikleri konumdan TÛM GÖS'e y-yapıda taşınırken; bu taşıma Türkçede y-yapıyla M-yapı arasında görülür. Bu anlam bilimsel eş dizinleme, Türkçe NE-öbeklerinin tümcenin tamamına k-buyurarak oluşturduğu soru anlamından anlaşılır. M-yapı, bir kurucunun tümceye k-buyurduğu söz dizimsel konumu saptar.

- (1) Kalbim Çamlıca'da bir harap kaledir.
- (2) Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacaktır.
- (3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar.
- (4) Araba, demir parmaklığın önünde durdu.
- (5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişimdir.
- (6) Gelen prens hazretleridir.

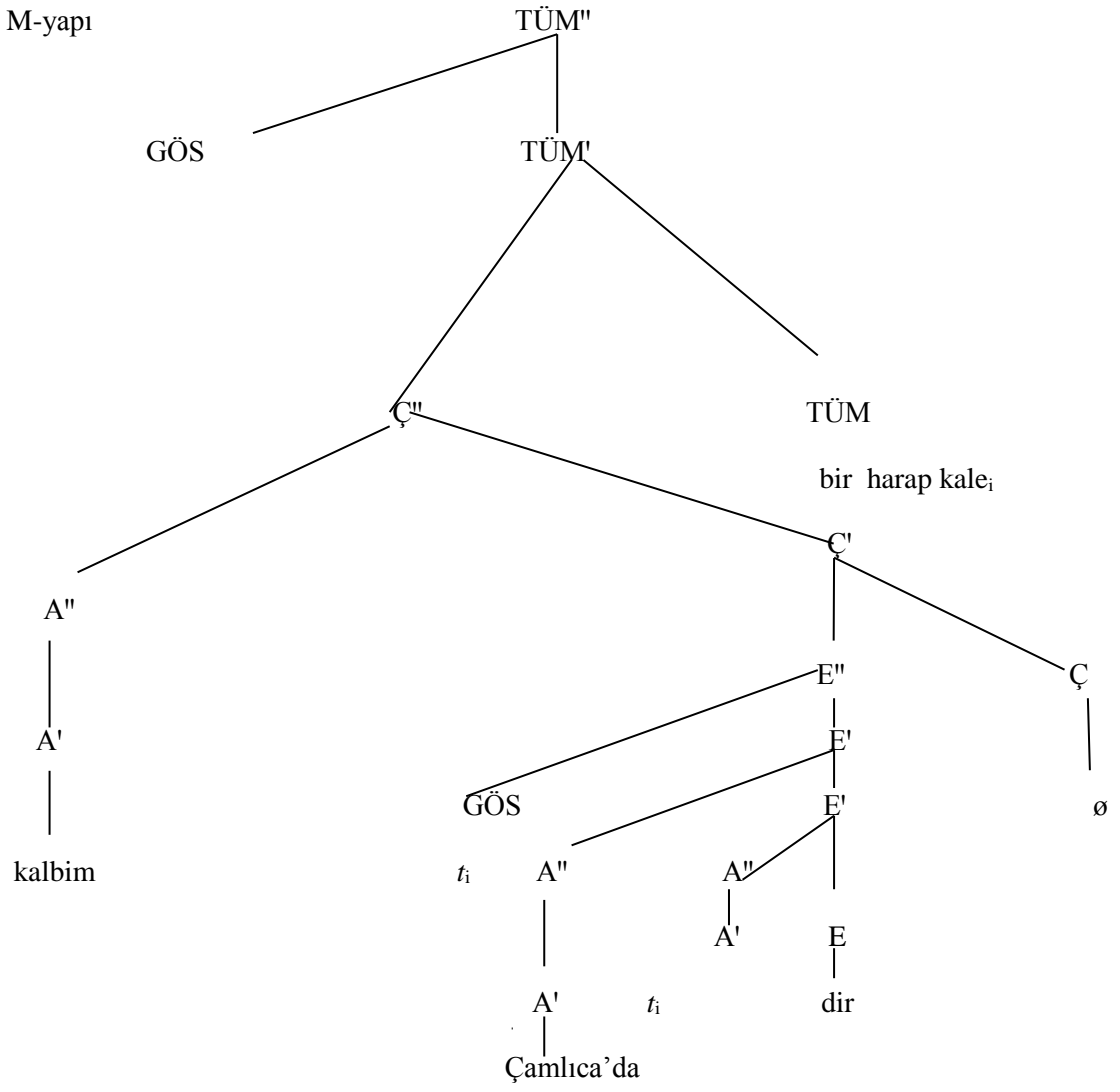
/dir/ alt biçim biriminin (1) numaralı tümcede k-buyurduğu [Bir harap kale] AÖ'sü, tümcenin tamamını anlam açısının içine almaktadır. Söz konusu AÖ; E /dir/, Z {ø}, UYUM {ø} öbeklerinden daha üst bir budağa taşınmıştır. Bu taşıma, y-yapıda gözlenmemektedir. Zira tüm kurucu üyeler, d-yapıda olmaları gereken yerde bulunmaktadır fakat anlamsal olarak [Bir harap kale] AÖ'sü E, Z ve UYUM işlevlerini üzerine almıştır. Nitekim bu özelliğinden ötürü geleneksel gramer çalışmalarında söz konusu AÖ ve /dir/ alt biçim biriminin birlikte "yüklem" oluşturduğu varsayılmıştır. Bu varsayım; [bir harap kale] AÖ'sünün /dir/ alt biçim biriminin sözlüksel anlamını taşıması, geniş zaman anlatımı bildirmesi ve üçüncü kişi uyumunu özneye yüklemesi gözlemlerinden hareketle ortaya atılmıştır. İlgili AÖ'nün bunu gerçekleştirmesinin tek bir yolu vardır: Bulunduğu budaktan daha üst bir budağa taşıma.

(1) numaralı tümcede; y-yapıda E' eklentisi olan [Bir harap kale] AÖ'sü, M-Y'de önce EÖ GÖS konumuna taşınır. Bu taşımayı, durum yükleme süreci tetikler. Zira AÖ yalın görünümüdür. AÖ, yalın durum yüklenmek (özellik eşlemek) için E'nin GÖS'üne taşınır. AÖ, taşıma sonucunda EÖ'nün öznesi olarak yorumlanır. Tümcenin tamamını açısına alacak bir k-buyurma için AÖ'nün bir taşımaya daha ihtiyacı vardır. AÖ, TÛM'e taşınmak suretiyle tüm tümceyi anlam açısı içine alır. Bu aç; AÖ'nün E, Z, UYUM budaklarına k-buyurması anlamına gelir. Taşıma, sınırlama kurallarını ihlal etmez. Nitekim AÖ, dolu bir GÖS'ü atlamamıştır. Dolayısıyla alttaşlık koşulu yıkılmamıştır.

Y-yapı

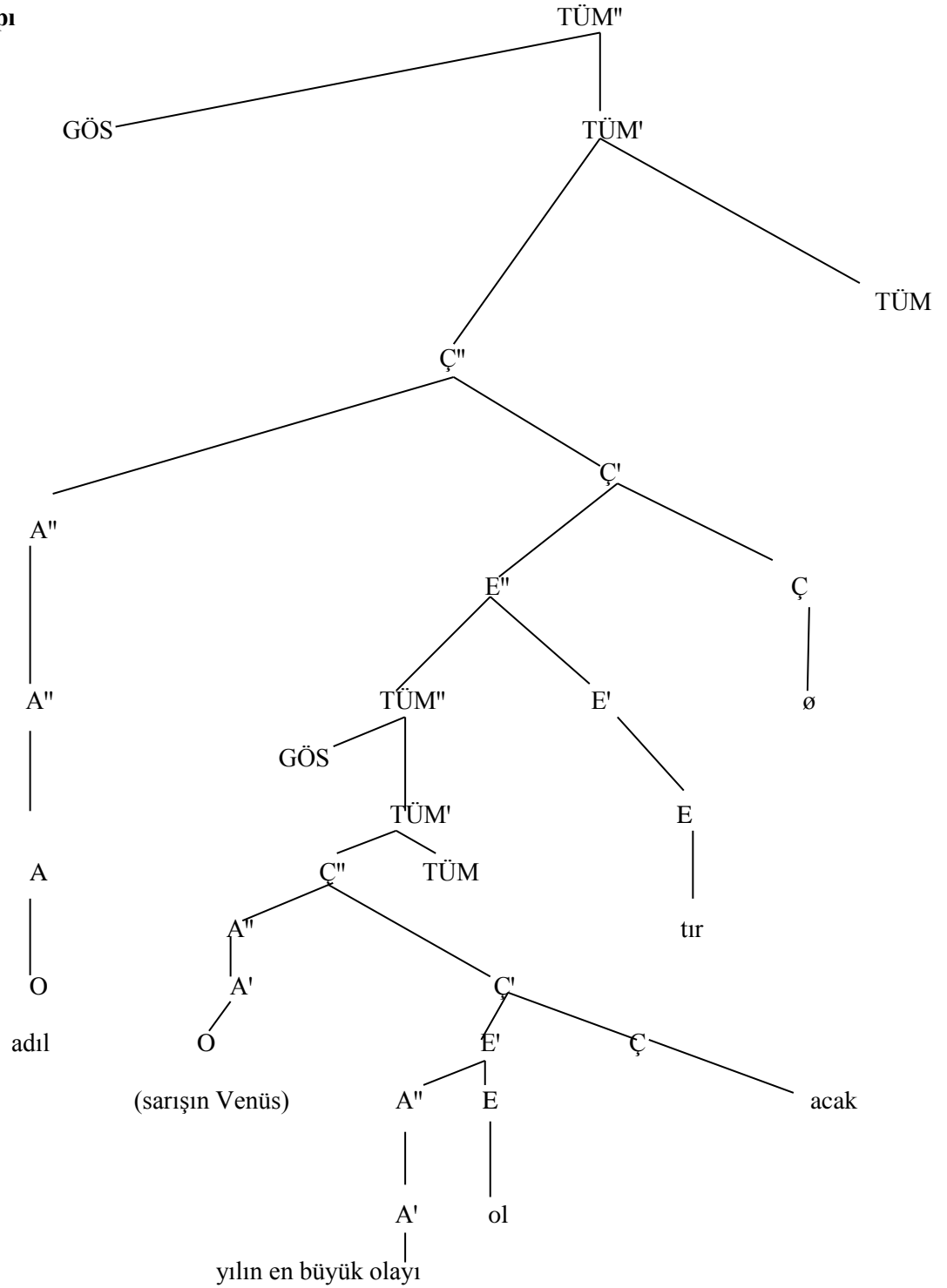

M-yapı

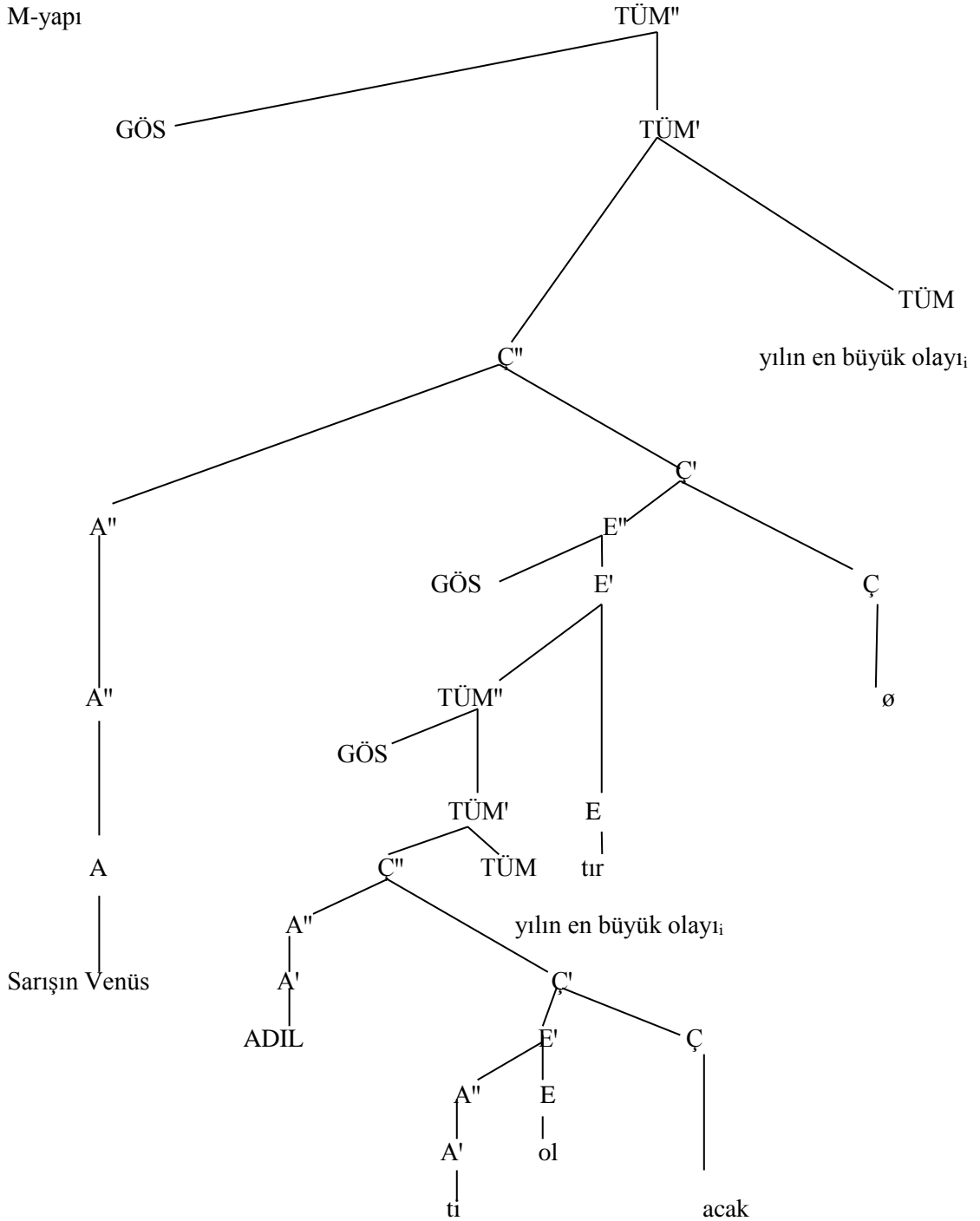
(2) Sarışın Venüs, yılın en büyük olayı olacak tır

y-yapı

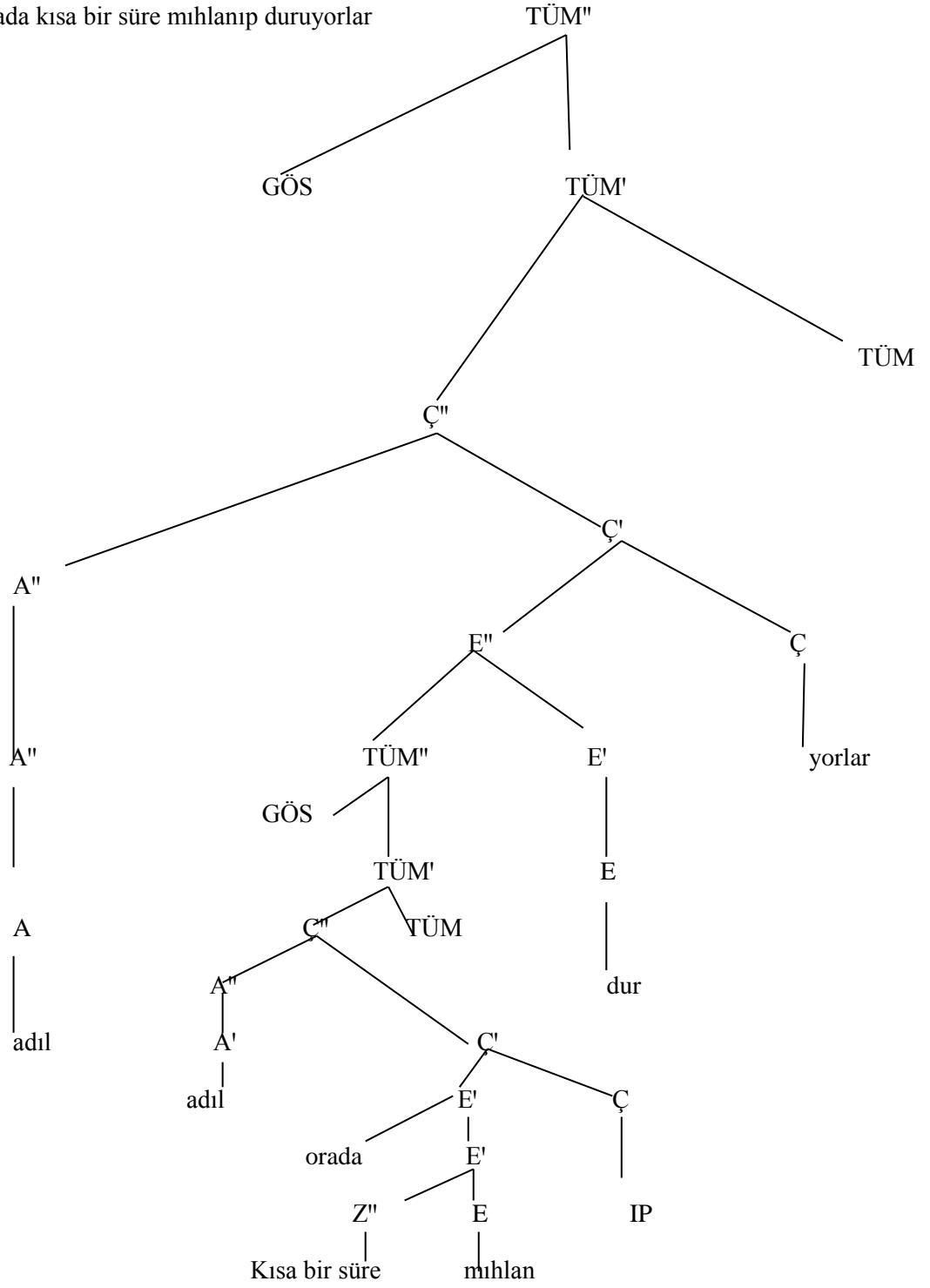
(2) Sarışın Venüs, yılın en büyük olayı olacak tır

M-yapı

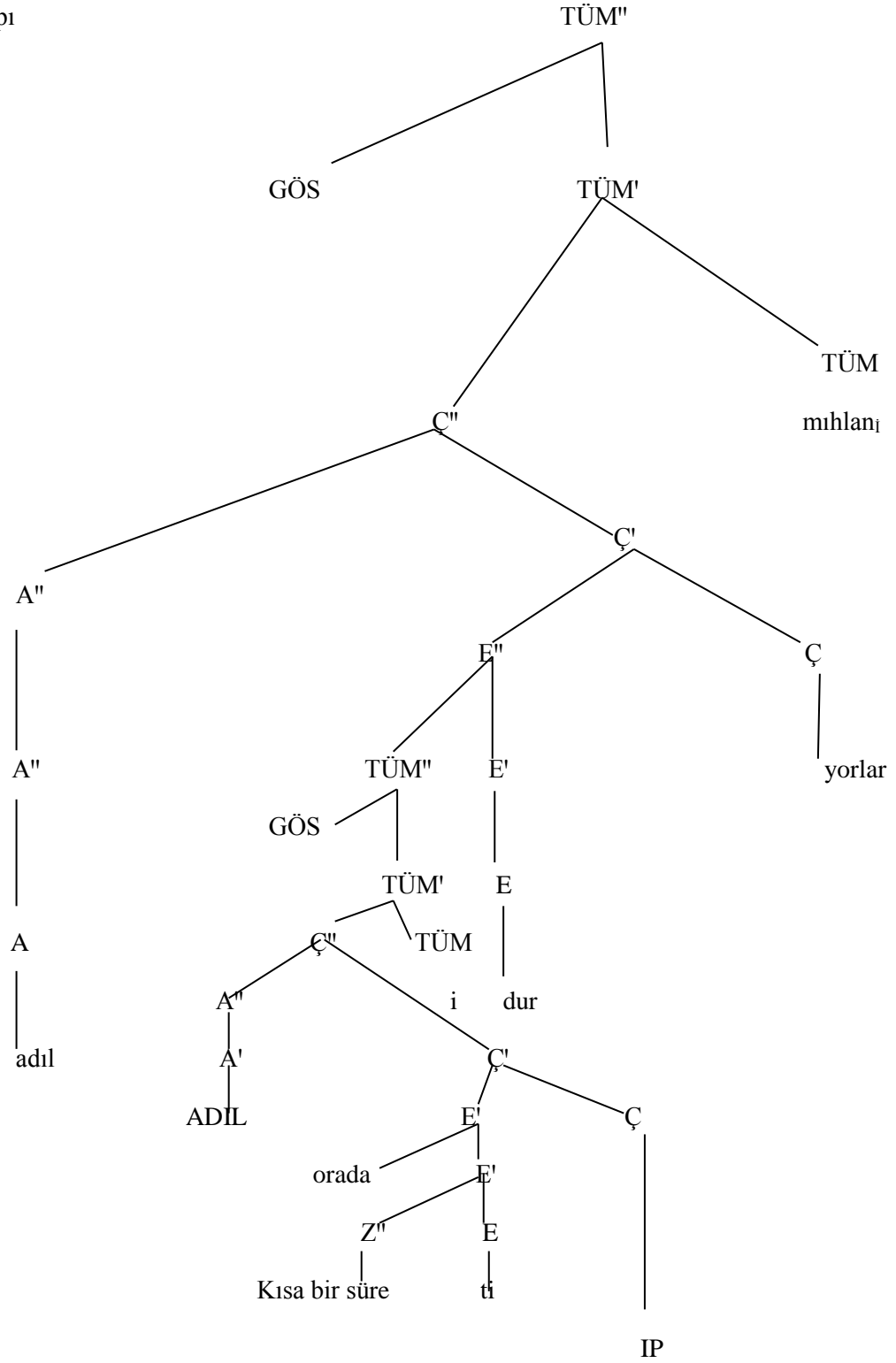

(3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar

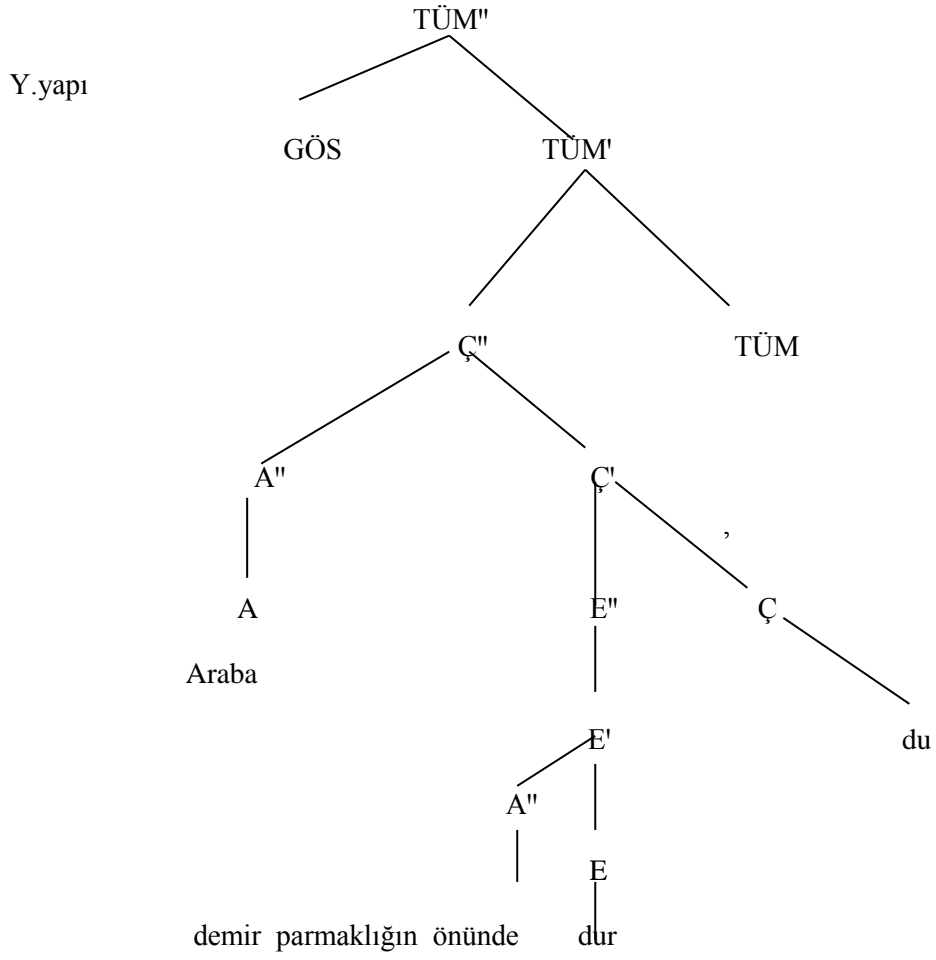
y-yapı

M-yapı

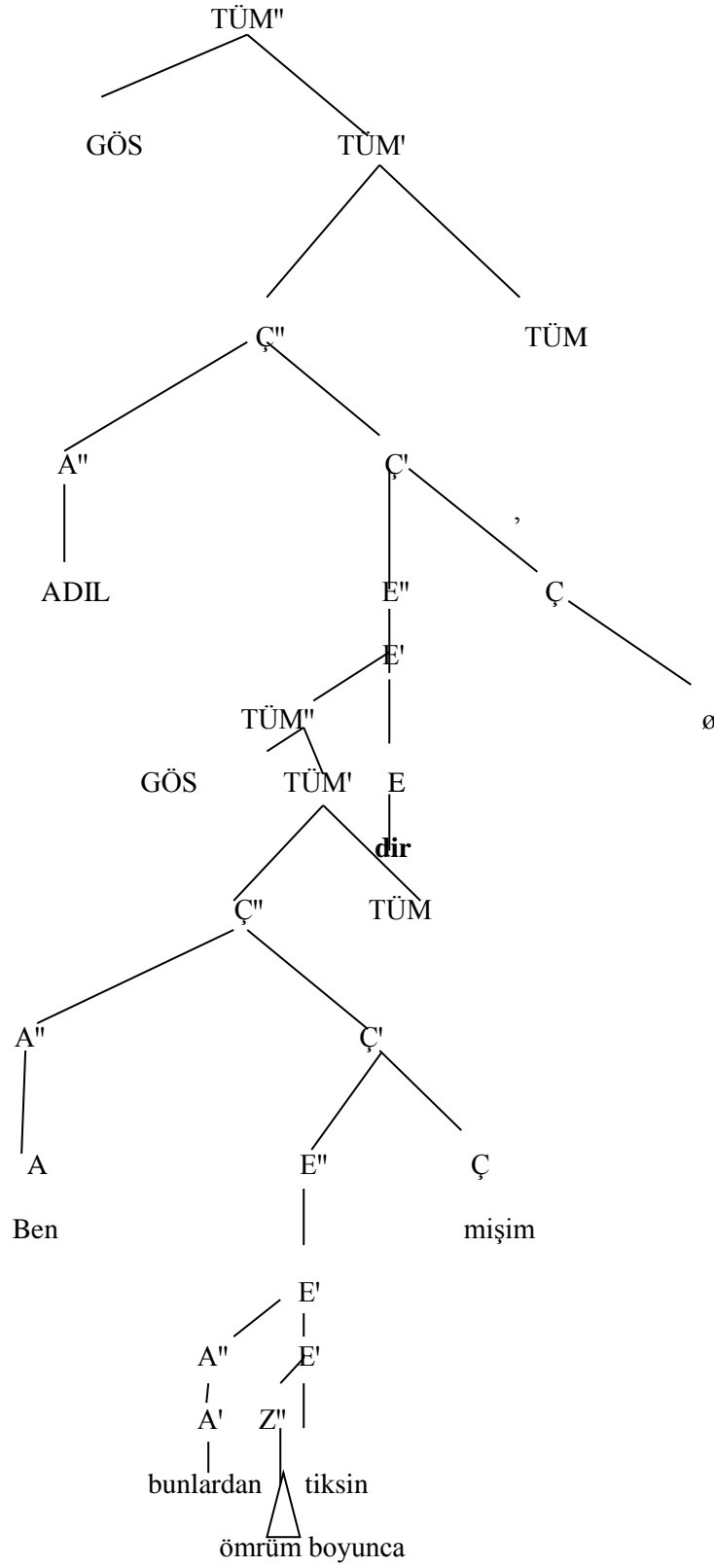

(4) Araba demir parmaklığın önünde durdu

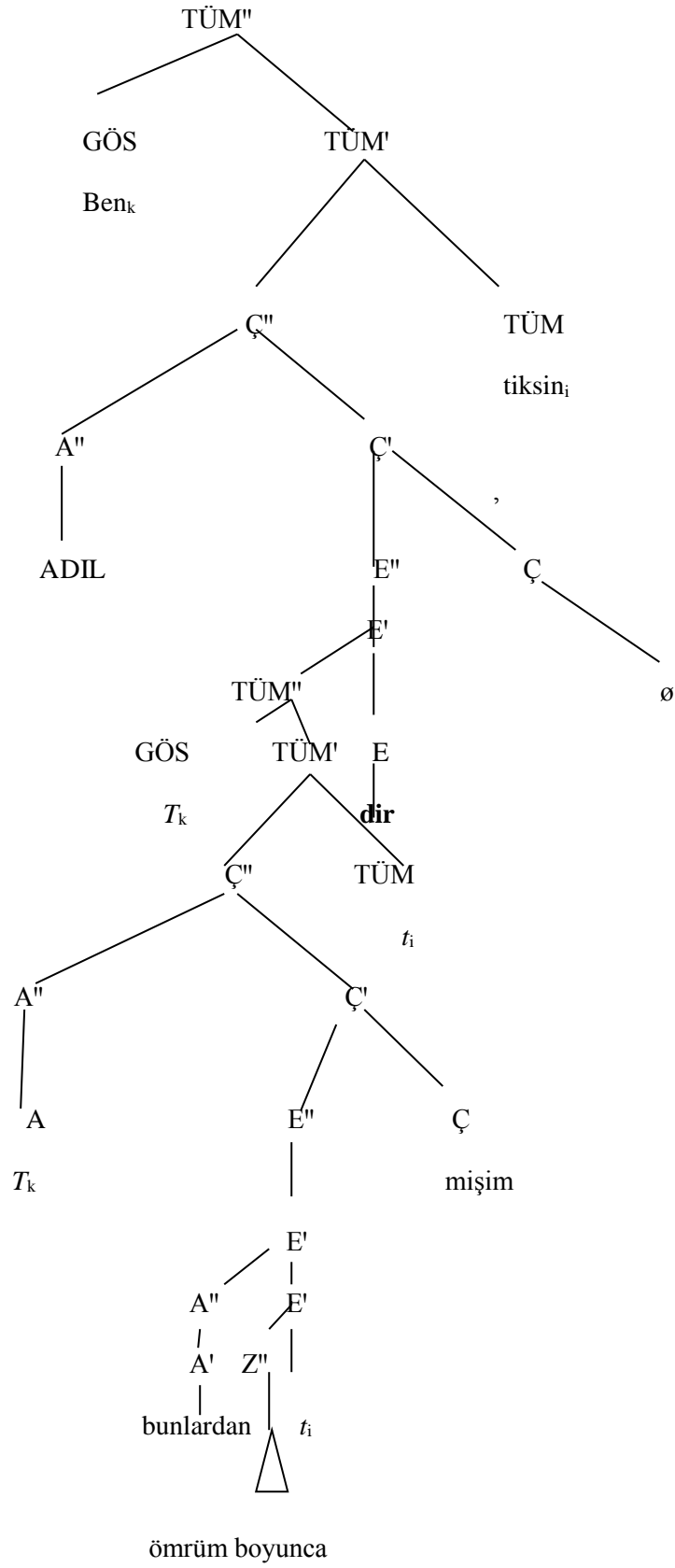

(5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişim dir.

Y-yapı

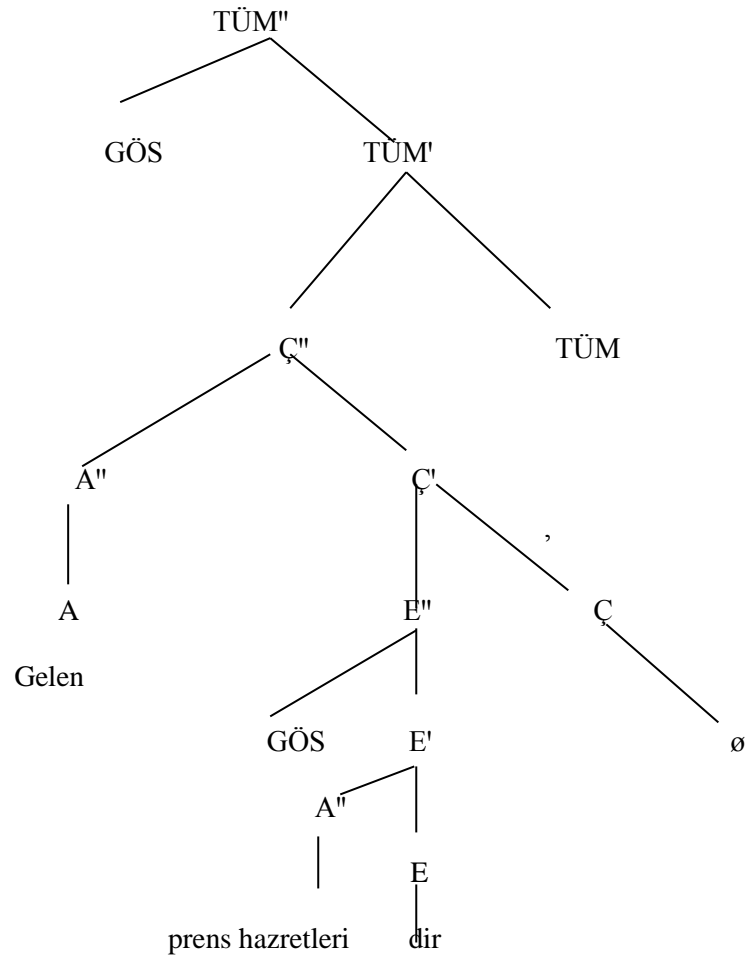

M-Yapı

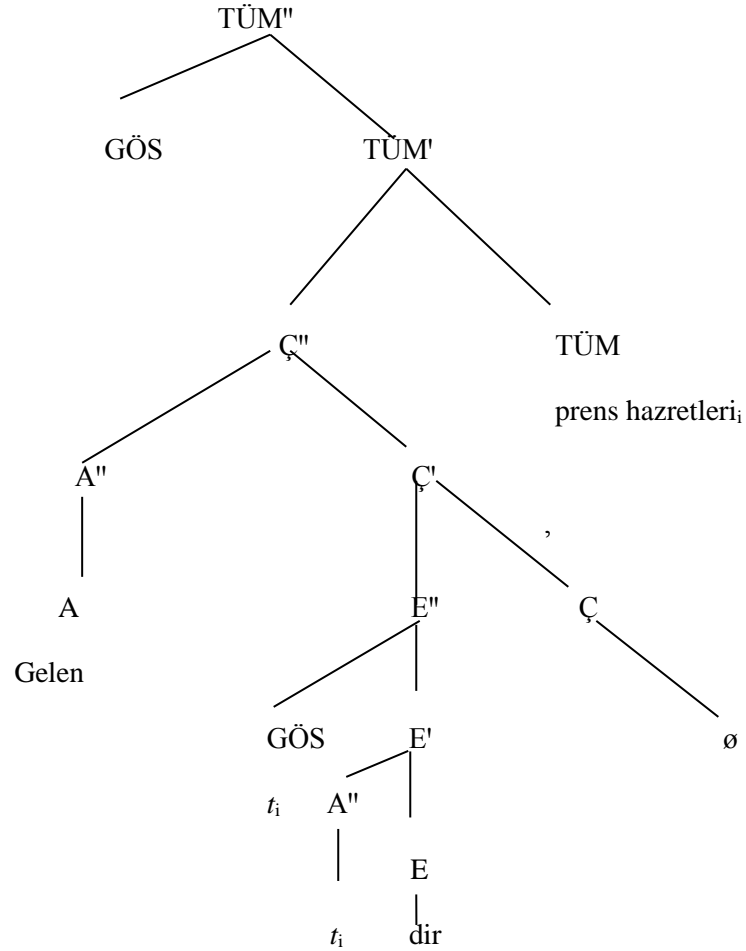

(6) Gelen prens hazretleri dir

Y-yapı

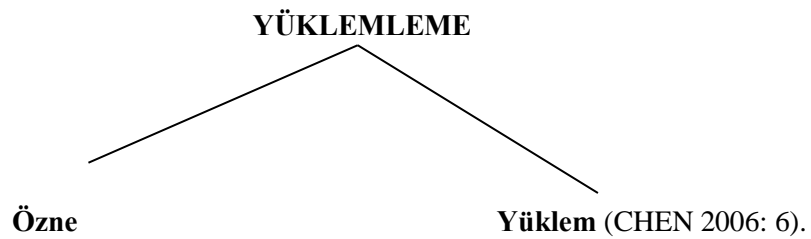

M-yapı

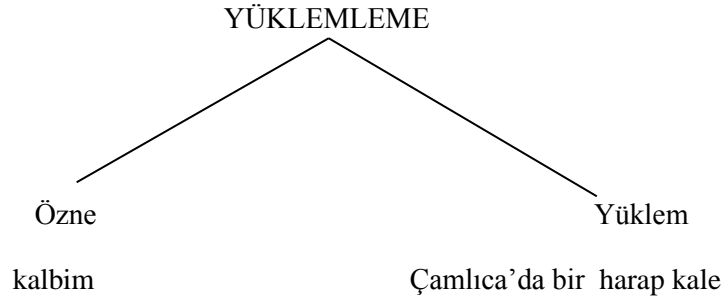

3.7.2. Koşaç Yükselmeleri ve {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerinin söz dizimi, Üretici Dil Bilgisi çalışmalarında “Koşaç” olarak değerlendirilir. Koşaç, özne ve yüklemi bağlayan işlevsel bir üye olarak görülür. Koşaç tümcelerinin söz dizimi, yüklemleme ilişkisiyle açıklanır.

Yüklemleme söz dizimi, bir özne ve yüklemden oluşmaktadır. Özne yüklemleme içindeki konudur; yüklem ise konunun bir yorumudur. Koşaç tümcelerinin söz dizimi, bir yüklemleme söz dizimidir. Yüklemlemenin söz dizimi, bir özne ve yüklemden oluşur.

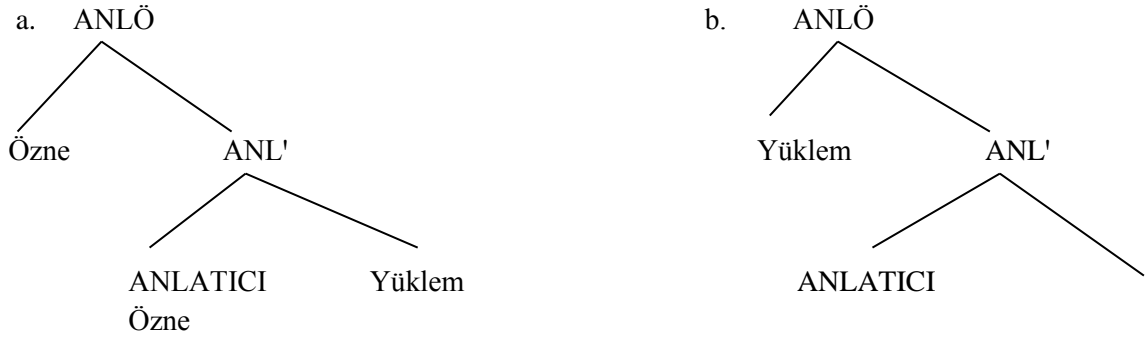
Yüklemleme söz dizimini bağlayan işlevsel ögeye “Koşaç” denir. Koşaç, bir küçük tümcecik alır. Bu küçük tümcecik ise yüklemleme söz dizimine dayanır. Koşaç tümcelerinin tipolojisi tartışmalıdır.⁸⁹ Nitekim Bolinger 1972’ye göre koşaç tipolojisi “Eşitlemeli koşaç, yer koşacı, eşitlemeli olmayan koşaç” şeklinde üç türlü iken Seuren 1985’te “Nitelemeli Koşaç, eşitlemeli koşaç ve belirtmeli koşaç” şeklindedir. Heggie 1988’e göre koşaç nitelemeli, tanıtımlı, eşitlemeli ve belirtmeli anlamlarında tümceler kurar. Bu tümceler tamamı koşacın aldığı bir küçük tümcecikten türer. Nitelemeli koşaçta koşaç Ç’ye; AÖ, ÇÖ GÖS’e yükselir. Belirtmeli koşaçta ise koşaç TÛM’e; AÖ, TÛM GÖS’e yükselir. Koşacın betimsel bir içeriği yoktur. Koşaç, diğer eylemlerden farklı olarak üye almaz. Sadece bir küçük tümceciği tümleş olarak alır. Koşaç, rol yüklemmez. Moro 1997, standart ve tersinlemeli olarak iki koşaç tümcesi ileri sürer. Moro’ya göre koşaç bir küçük tümcecik alır. Küçük tümceciğin yüklemi Heggie’den farklı olarak GÖS TÛM’e değil GÖS ÇÖ’ye yükselir. Heycock ve Kroch (1999)’a göre koşaç ya bir nitelemeli küçük tümcecik ya da bir eşitlemeli küçük tümcecik alır. Eşitlemeli küçük tümcecik, bir işlevsel baş taşır. Küçük tümcecikteki iki ögenin söz dizimsel kategorileri nitelemeli veya eşitlemeli koşaç tipini belirler. Farklı tümce tipleri koşaçtan kaynaklanmaz. Her iki tümce tipi de ÇÖ’ de oluşur. Birinci B.Ö, GÖS ÇÖ’ye yükselmekte, ikinci B.Ö ise EÖ içinde kalmaktadır. Heycock ve Kroch koşaç tümcelerini “gerçek eşitlemeli” tümcelere benzediğini ileri sürer. Koşaç, Rothstein 2001’e göre ya bir küçük tümceciği ya da bir AÖ’yü tümleş olarak seçer. Küçük tümceciğin seçimi, nitelemeli koşaçları oluşturur. Küçük tümceciğin öznesi, bu yüklemleme söz diziminde GÖS ÇÖ’ye yükselir. Eşitlemeli koşaçta ise bir gönderimsel AÖ seçilir. Mikkelsen 2004 nitelemeli ve belirtmeli koşaç tümcelerini karşılaştırmaktadır. Mikkelsen 2004’e göre nitelemeli ve belirtmeli tümceciklerde özne ilk tümcedir. Her ikisi de bir nitelemeli bir de gönderimsel B.Ö içerir ancak bu B.Ö’lerin yüzey yapıda dizilişi farklıdır. Nitelemeli tümceciklerde gönderimsel B.Ö, GÖS ÇÖ konumunda; nitelemeli B.Ö ise EÖ içinde bulunur. Belirtmeli tümceciklerde ise nitelemeli B.Ö, GÖS ÇÖ konumunda gönderimsel B.Ö ise EÖ içindedir fakat her iki tümcede de koşaç anlam taşımaz. Tümcelerın anlamsal farkları kullanım bilimiyle ilgilidir. Den Dikken 2006, standart ve tersinlemeli olmak üzere iki koşaç

⁸⁹ Koşaç Tümcelerine dair bilgiler Chen 2006’dan hareketle verilmiştir.

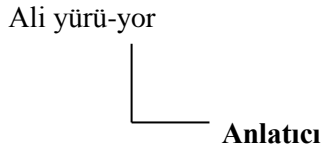
tümcesi kabul eder. Tersinlemeli yapı, bir baş olmayan küçük tümceciğin yüklemiyle ilgilidir. Den Dikken'in teorisi⁹⁰, özne ve yüklem arasında bir anlatıcı (relator) olması temeline dayanır.

Ö R Y

Söz diziminde yapısal ve temel olarak Ö-Y ilişkisi yönstüzdür.

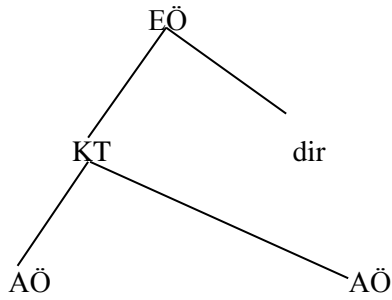
Den Dikken'in önerdiği ANLATICI öbeği, soyut ve işlevsel bir baştır. Yeni bir sözcüksel kategori ya da ZÖ, B.Ö gibi özel bir işlevsel öge değildir. Yüklemleme ilişkisi kuran bir Z, Ç, İlgeç ya da bir koşaç da ANLATICI olabilir.

Den Dikken'e göre bütün koşaç tümceleri bir zamansız KT içerir. Bu KT ANÖ içerir; fakat zaman içermez (Chen 2006: 25-26).

⁹⁰ Chen 2006: 25-26

(1) Kalbim Çamlıca'da bir harap kale dir.

Kalbim Çamlıca'da bir harap kale

Koşaç üzerine yapılan çalışmaların kabul ettiği görünüm, yukarıdaki ağaç çizimidir. Bu ağaç çiziminde de açıkça görüldüğü gibi, {TUR} biçim birimi EÖ'nün E başıdır. Koşacın anlamsal özelliği, yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere tartışmalıdır fakat {TUR} biçim biriminin rol, durum yükleme ve yönetme özellikleri bu E'nin bir işlevsel kategori olmadığını gösterir. Ayrıca dilin temel savı, en az kuralla sonsuz sayıda tümce türetmektir. Bu durumda koşaç için E öbeklerinden farklı bir söz dizimi tanımak dilin genel tanımına aykırı olur. Koşacın E söz diziminden türemesi, Minimalist anlayışa da uygundur. Zira Minimalist anlayış ekonomiklik ilkesi üzerine kurulmuştur. Koşaçlar için ileri sürülen KT dizilimi, ekonomiklik ilkesiyle bağdaşmaz.

(KŞ-1) Şakir is a teacher.

(KŞ-2) Şakir bir öğretmen dir.

(KŞ-1) tümcesindeki /is/ alt biçim birimi ve (KŞ-2) tümcesindeki {TUR} biçim birimi, tümce kuruluşunda olmaları gereken yerdedir fakat M-Y'de bazı taşımaların olduğu bilinmektedir. Bu taşımalar, EÖ dizilimiyle yapılmaktadır. Zira koşaç söz diziminin EÖ dizimi olması, dilin ekonomiklik ilkesinin bir gereğidir. Keza nitelemeli, belirtmeli ve eşitlemeli şeklindeki ayrımlar da bu ilkeyle bağdaşmamaktadır. Koşaç tümcelerinde ortaya çıkan anlam ise M-Y bileşenindeki anlamsal-kavramsal dizgeyle ilgilidir.

(12) Çamlıca'da bir harap kale kalbim dir.

(12) numaralı tümce, (1) numaralı tümceden türeyemez. İki tümcenin anlamsal yorumundaki değişim, kurucuların k-buyurmalarının farklı olmasıyla ilgilidir. (12) numaralı tümcedeki öbek

birleştirmesi ve taşı işlemlerinin (1) numaralı tümceden farklı olduğu, söz dizimlerinden anlaşılmaktadır. Sıralanan gerekçeler ve rol, öbek, durum, yönetim, taşıma süreçlerinde yapılan analizlerin de gösterdiği gibi, {TUR} biçim biriminin söz dizimi bir EÖ söz dizimidir. Biçim birimindeki taşımalar hem d-biçimli hem de d-biçimsiz paradigmalarda görülür. Taşıma sadece d-biçimli paradigmalara özgü değildir. D-biçimleme doğası gereği nedensizdir. Söz diziminde ortaya çıkışı, sezgisel olarak bilinir. Taşımaların M-Y yapıda görülmesi, Minimalist Programın erteleme ilkesine uygundur. Erteleme ilkesi, M-Y taşımalarını tercih eden ilkedir.

3.7.3.Minimalist Çerçeve {TUR} Biçim Biriminde Taşıma

Minimalist Program⁹¹, ED çalışmalarının ekonomiklik ilkesince gözden geçirilip ekonomik olmayan ilkelerden vazgeçilmesiyle Chomsky 1995 çalışmasıyla geliştirilmiştir. Minimalist Program, d-yapı ve y-yapı sunuluşlarını dilsel gerçeklikler olmadıkları gerekçesiyle dilsel işlemeleden çıkarmıştır.

Aşamalı–X kuramından vazgeçilip yalın öbek yapısına geçilmiştir. Yalın öbek yapısı birleştir ve taşı araçlarından oluşur. A ve B sözlüksel birimlerinin birleşerek bir X öbeği oluşturması birleştir işleminin iken; X öbeğindeki A'nın Y GÖS'üne yükselmesi ise taşı işlemidir⁹². Minimalist Programda X', X⁰, XP olmayandır gerekçesiyle programdan çıkarılmış ve dilsel işlemelemede görünür olmadığı savunulmuştur. X' sadece açıklamayı kolaylaştırmak için kullanılmıştır⁹³.

Minimalist Programdaki ekonomiklik ilkesi, en kısa taşıma (Minimal Link Condition) çekicilik (greed) ve erteleme koşullarına göre oluşturulmuştur. En kısa taşıma, “Türetimin belirli bir aşamasında, eğer b'den X'e daha kısa bir meşru bağlantı söz konusu ise a'dan k'ya daha uzun olan bir bağlantı kurulamaz” şeklinde tanımlanır (Aydın 2006: 30). Greed ilkesi, biçimsel özelliklerin eşlenmesi için yapılan taşımayı anlatır. Bir taşıma, biçimsel özellik eşleme söz konusu olmadan yapılıyorsa taşımalar “greed” tarafından engellenir. Mantıksal bileşendeki taşımaların açık taşımaya tercih edilmesine ise erteleme⁹⁴ denir.

⁹¹ Minimalist Program için Bkz. Chomsky 2010: 46-63.

⁹² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın 2007: 29

⁹³ Aydın 2007: 29

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydın 2007: 30-31.

Minimalist Programın en önemli savı, özellik eşlemedir. Bu nedenle bu program özellik-eşleme teorisi olarak da adlandırılır⁹⁵. Chomsky, evrensel bir söz dizimi kabul eder fakat ona göre evrensel bir biçim bilimi yoktur⁹⁶. Biçim bilimsel özellikler, eyleme eklenen zaman ve uyumun sırasıyla eşlenmesi ile oluşur. Eşlenmeyen özellikler MB ve SB’de eşlenmiş olmalıdır. Buna “Tam Yorum İlkesi⁹⁷” denir.

{TUR} biçim biriminde gözlemlenen taşımaları Minimalist Programın ilkeleri dahilinde sadeleştirilebilir. {TUR} biçim biriminde gözlemlenen taşımalar, Minimalist çerçevede⁹⁸ aşağıdaki ağaç çizimleriyle sadeleştirilmiştir.

(1) numaralı tümcede; Kalbim AÖ’sü, yalın durum için önce eö’nün GÖS’üne sonra ZÖ’nün GÖS’üne taşınmıştır. Yalın durum, baş ile etkileşime girerek uyuşum işlemi (agree) ile yüklenmiştir. Kalbim AÖ’sü, tümcenin tamamını k-buyurmaya almak için TÛM’e yükselmiştir. (2) numaralı tümcede ise [Sarışın Venüs] AÖ’sü /tir/ alt biçim biriminin öznesidir. İçe yerleşmiş tümce, ana tümce ile aynı adlı (III. tekil O) taşıdığı için adıl silerek ADIL almıştır. Bu işleme adıl dışlama ilkesi (ADÍ) denir. [Yılın en büyük olayı] AÖ’sü, önce yerleşmiş tümcenin TÛM’üne sonra ana tümcenin TÛM’üne taşınarak tüm tümceyi açısına alır. (3) numaralı tümce de ise /mıhlan/ E’si TÛM’e yükselerek tümcenin tamamını k-buyurma açısına alır. (4) numaralı tümcede, taşıma gözlemlenmez. (5) numaralı tümcede /tiksin/ E’si TÛM’e yükselerek bütün tümceyi açısına alır. (6) numaralı tümcenin süreci, (1) numaralı tümce gibidir.

Mimimalist Program ve ED çevresinde yapılan incelemeler gösterdi ki taşıma süreci {TUR} biçim biriminin hem d-biçimli paradigmalarında hem de d-biçimsiz paradigmalarında görülmektedir. Buna göre taşıma işlemi, d-biçimli olup olmamakla ilgili değildir.

MB taşımaları, {TUR} biçim biriminin E başı olduğu tümcelerde AÖ ya da ZÖ eklentilerinin tümcenin tamamını açısı içine alması söz konusu olduğu zaman görülmektedir fakat {TUR} biçim birimi (1), (2), (5) ve (6) numaralı tümcelerde görüldüğü gibi öngörülemez ve genel kurullarla açıklanamaz değişimler göstermektedir. Bu değişmelere morfoloji çalışmalarında d-biçimlenme denir.

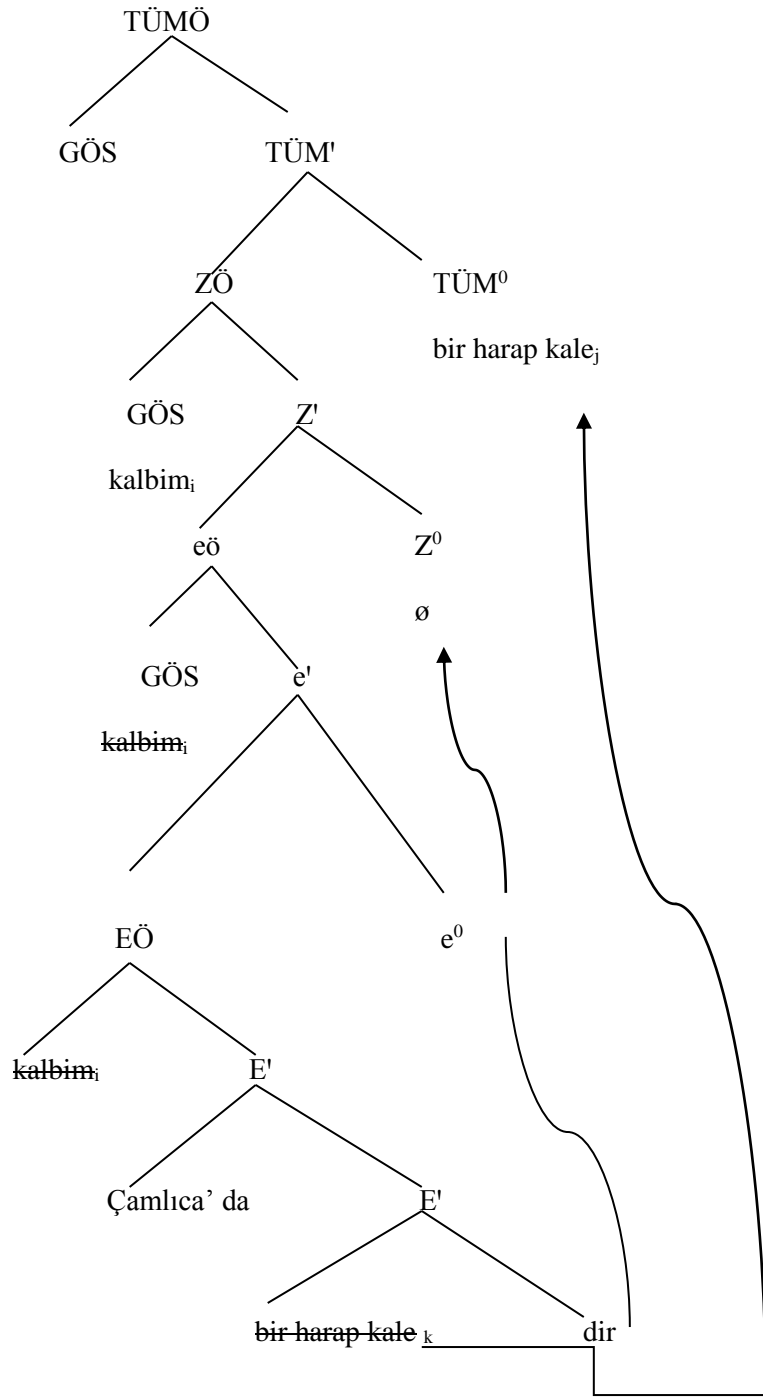
⁹⁵ Aydın 2007: 32

⁹⁶ Aydın 2007: 33

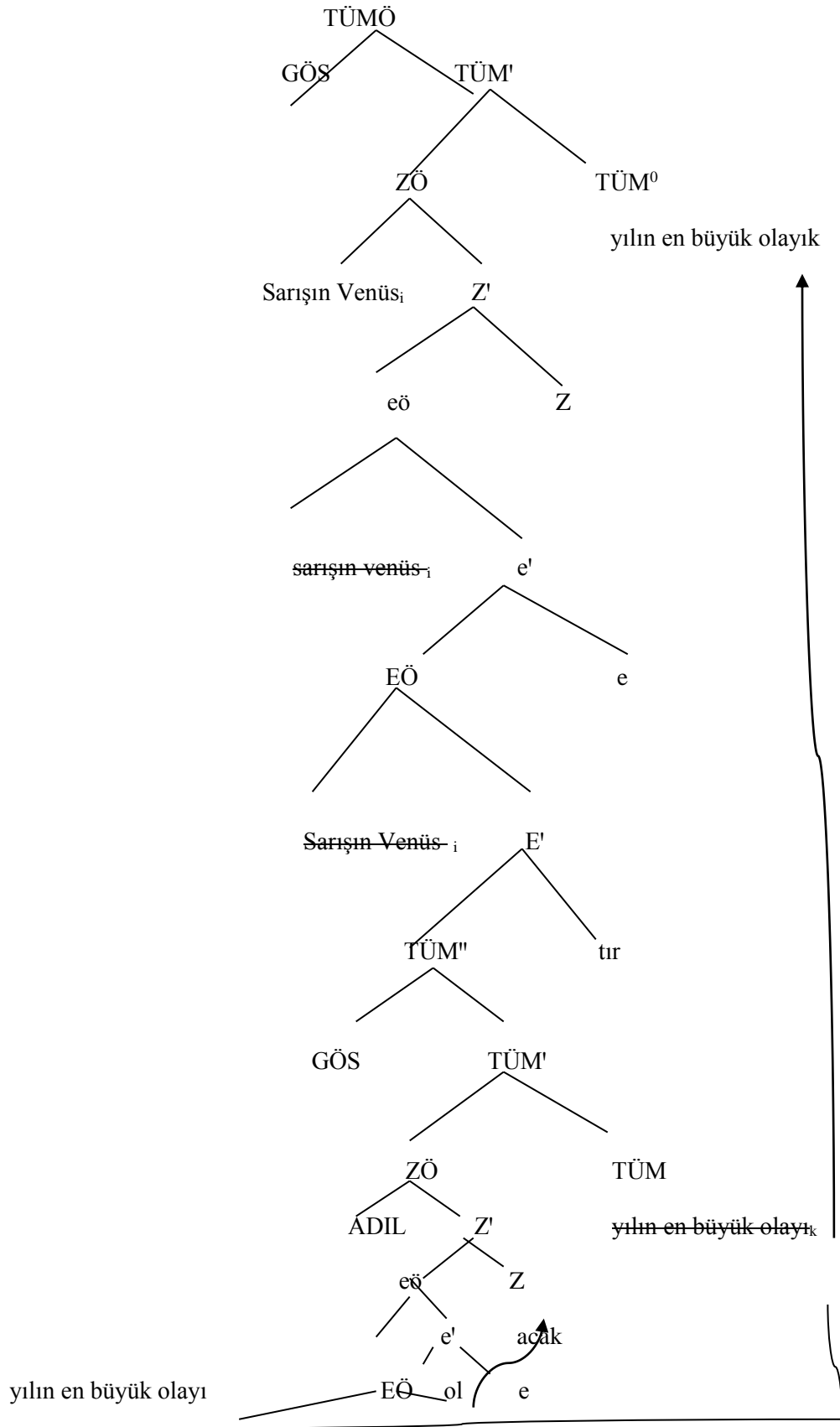
⁹⁷ Aydın 2007: 34

⁹⁸ Minimalist çerçevede taşımaların ilkeleri için Bkz Chomsky 2019: 43-47

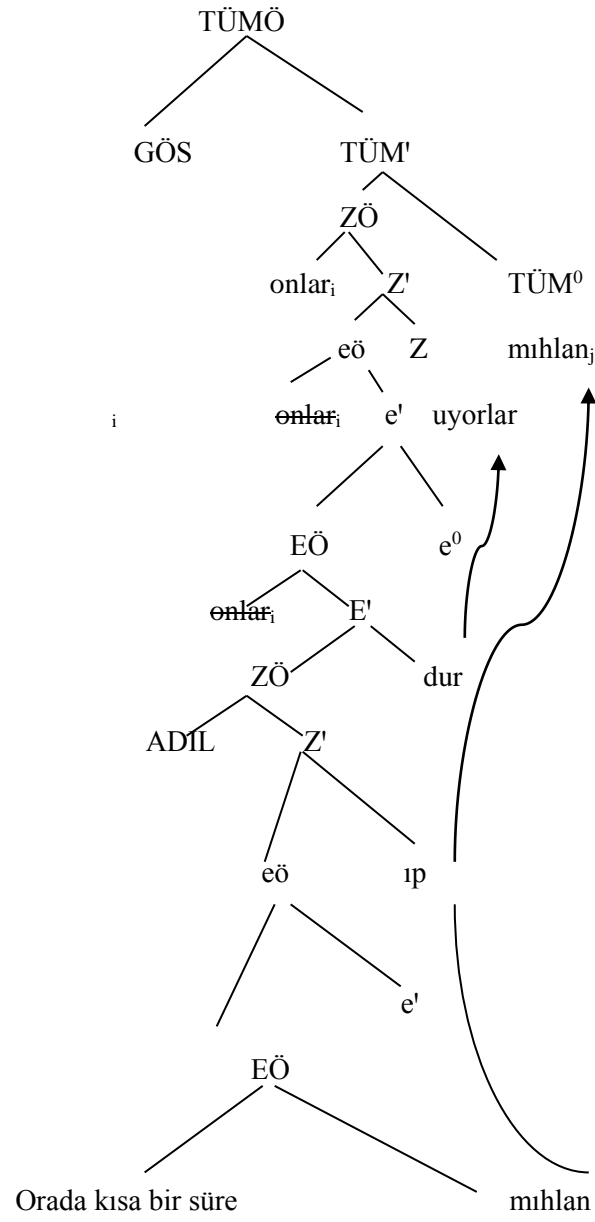
(1) Kalbim Çamlıca' da bir harap kale dir

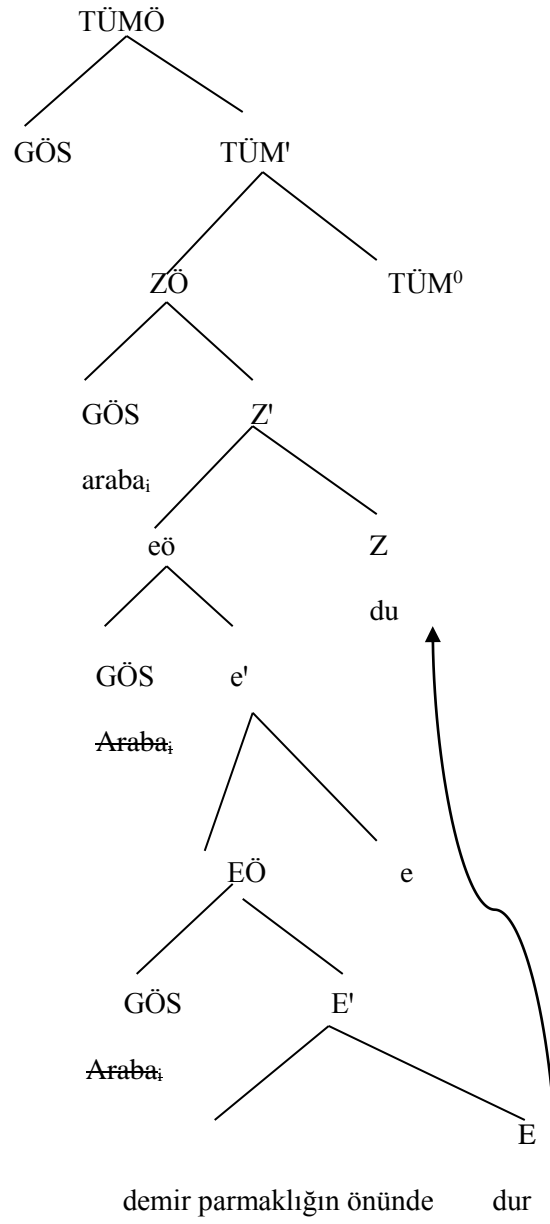
(2) Sarışın Venüs yılın en büyük olayı olacak tır

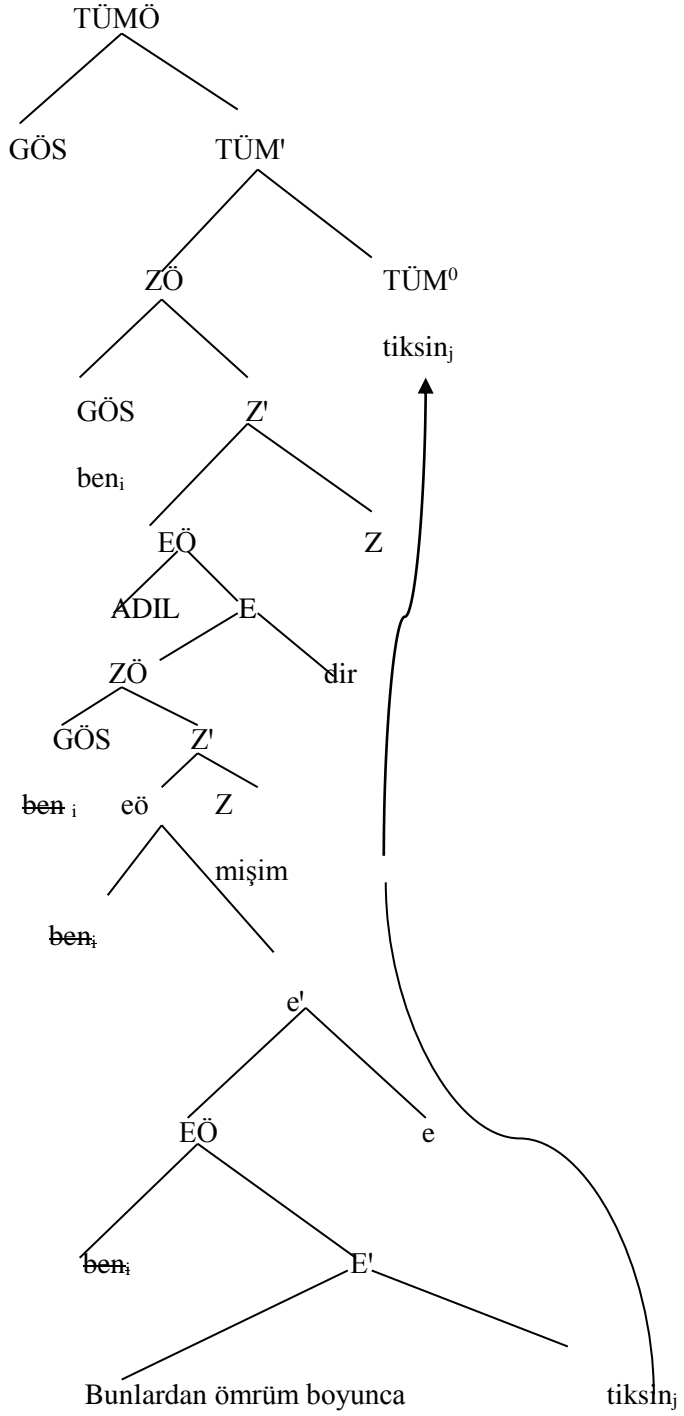
(3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar.

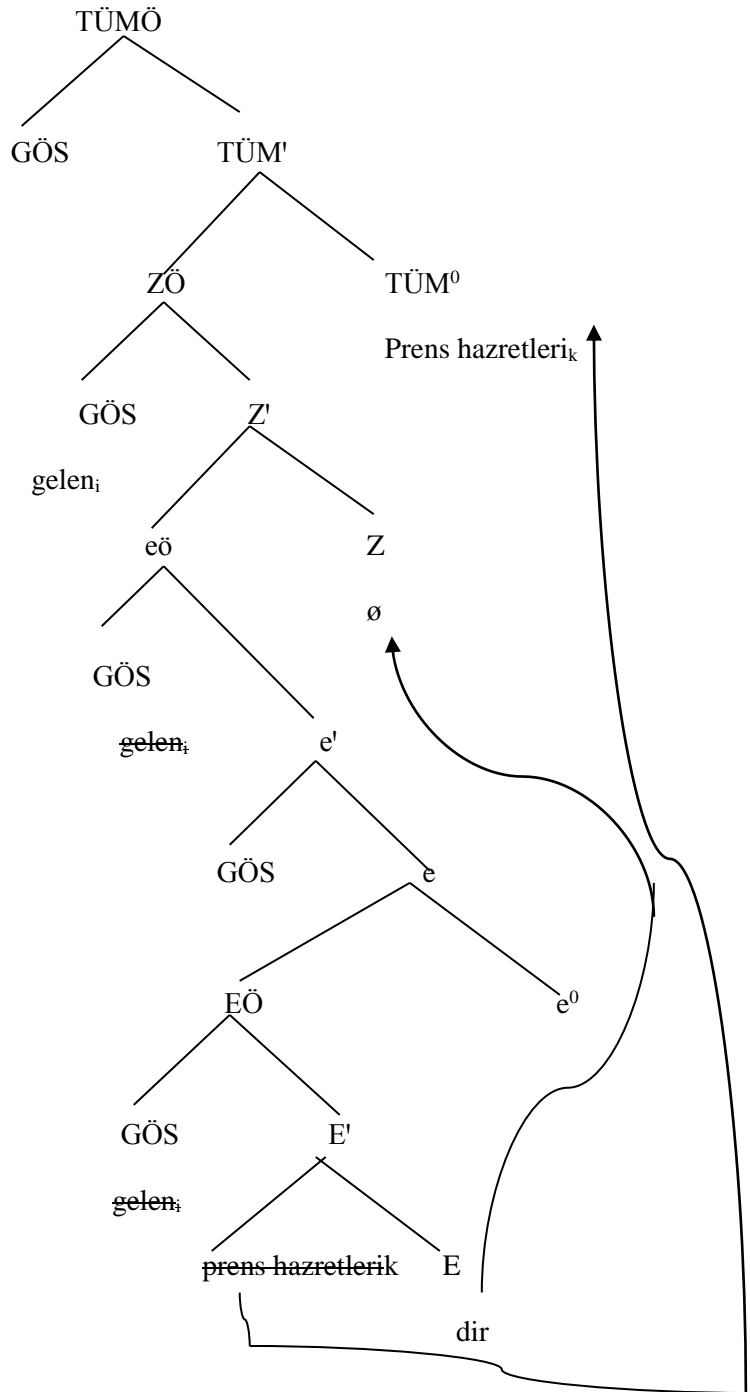
(4) Araba demir parmaklığın önünde durdu.

(5) Ben de bunlardan ömrüm boyunca tiksinişim dir

(6) Gelen prens hazretleri dir.

{TUR} biçim biriminin söz dizimsel özellikleri üzerine yapılan gözlemler, bu biçim biriminin E özelliğini açıkça göstermiştir. Böylece geleneksel gramerin bu biçim birimine dair "bildirme-cevherî eylem, birleşik eylem, pekiştirme-olasılık kategorisi, gramerleşme-ekleşme, enklitik, ek eylem, isim fiili, çevrik kip, ilgeç" yaklaşımlarının yerinde olmadığı görülmüştür.

“Eylem Yaklaşımı” ise d-biçimlenme ile birlikte ele alınmalıdır. {TUR} biçim birimindeki öngörülemez değişim için biçim bilgisi çalışmalarında kullanılan d-biçimlenmeye Türk dil bilgisinde yer verilmelidir. IV. Bölümde {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmesi incelenmiştir.

4. BÖLÜM: D-BİÇİMLENME VE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

D-biçimlenmenin mantıksal tanımı, Mel'çuk 2006 tarafından geliştirilmiştir. Morfoloji çalışmalarında genel kabul gören bu tanıma geçmeden önce, bu bölümde d-biçimlenme üzerine yapılan öncü çalışmalar gösterilmiştir. Öncü çalışmalar, aynı zamanda d-biçimlenmenin mantıksal tanımının evrimi anlamına da gelmektedir. Öncü çalışmalardan sonra, d-biçimlenme için gerekli kavramlar sıralanmış ve d-biçimlenmenin tanımına geçilmiştir.

4.1.D-BİÇİMLENMEDE ÖNCÜ ÇALIŞMALAR

D-biçimlenme, dil bilgisi çalışmalarında “suppletion” adıyla ilk olarak Osthoff 1899⁹⁹’da yer almıştır. Veselinova 2006 suppletion teriminin sözlük anlamını şöyle açıklamıştır:

“Latince bir eylem olan suppleo’nun bir türevidir. Doldurmak, bir bütün oluşturmak, bir eksikliği telafi etmek, bir bütünü tamamlanması için eksik olan şeyi eklemek.”

D-biçimlenme, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında dil bilimi çalışmalarında yer almaya başlamıştır. D-biçimlenme, dil bilgisi çalışmalarında düzenlilik-düzensizlik kavramları etrafında on dokuzuncu yüzyıldan önce dolaylı olarak yer almıştır. Pāṇini, Sanskritçede /*drs*/ ‘bakmak, gözünü dikmek, görmek’ ve /*pasya*/ ‘bakmak, görmek’ eylem köklerinin düzensiz değişim gösterdiklerini ve /*drs*/ kökünün şimdiki zamanda kullanılmadığını yerini /*paysa*/ köküne bıraktığını not ederek dolaylı olarak d-biçimlenmeye değinen ilk dil bilgini olarak tarihteki yerini almıştır.

Eski Yunan dil bilginlerinden Dionysius Thrax, (M.Ö 170-M.Ö.90) paradigmadaki eksikliğin bir başka sözcükle tamamlanmasına “doldurma” adını vererek d-biçimlenmeye değinmiştir ancak d-biçimlenmenin Eski Yunan dil bilgisi çalışmalarında çok ilgi görmediği bir gerçektir. Zira Eski Yunanda biçim bilimi üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Romalı dil bilginleri, Yunanlıların aksine d-biçimlenmeye dil bilgisi çalışmalarında daha fazla yer vermişlerdir. Ayrıca biçim bilimi çalışmaları, Roma döneminde Eski Yunan’a nazaran daha da artmıştır. Roma dönemi biçim bilimi çalışmalarında, d-biçimlenmeyi ilgilendiren “ayrılıkçılar (anomalistler) ve örneksemeciler (anologistler)” olmak üzere iki okul ortaya çıkmıştır.

⁹⁹ Osthoff, H. (1899). Vom Suppletivwesen der Indogermanischen Sprachen, Heidelberg, Kommissionsverlag von Alferd Wolff

Ayrılkıcılara göre dil, kurallar ve kuralsızlıklarla örülüdür. Örneksmeciler ise dilde kuralsızlığı kabul etmeyip düzensiz, kuralsız, sıra dışı görülen her durumu bir düzene bağlayarak açıklamaya çalışmışlardır. Dilin düzeni ve düzensizliği üzerine Roma döneminde yapılan bu çalışmalar, d-biçimlenme çalışmalarına ivme kazandırmıştır fakat bu ivme Orta Çağ'da devam etmemiştir. Çünkü Orta Çağ dil bilginleri, Eski Yunandaki anlayışı devam ettirerek biçim bilimi çalışmalarına yeterince yer vermemiştir. Orta Çağda dil bilgisi kitapları, -örneğin /ire/ (git)-eylemlerin düzensiz çekimlerini düzenlilerden ayrı olarak vermiş ve bu eylem şekillerini kusurlu ve ilkel kabul etmiştir. Bu anlayışı, on dokuzuncu yüzyılda Franz Bopp ve Yeni Dilbilgiciler (Neogrammarian) de sürdürmüştür.

Osthoff, on dokuzuncu yüzyılda “Vom Suppletivwesen Der Indogermanischen Sprachen” adlı çalışmasıyla d-biçimlenmeye ilk defa yer vermiştir. D-biçimlenme, Osthoff sonrası çalışmalarda en çok Yapısal Dil Bilimcilerin dikkatini çekmiştir. D-biçimlenmenin biçim-anlam ilişkisinde diğer göstergelerden farklı davranması, bir sözcük biriminin paradigmasında görülen beklenmedik sözcük biçimler ve eşzamanlı dil bilimi için oluşturduğu sorunlar bu dikkatin başlıca etmenleridir. Bloomfield, Yapısal Dil Bilimi geleneğinde ilk kez bu gerekçelerle “A Set Of Postulates For The Science Of Language” (1926) isimli eserinde d-biçimlenmeyi tanımlamıştır. Bloomfield, d-biçimlenmeyi “bir yapı d-biçimlenme ise tamamı d-biçimli olmalıdır.” koşuluna bağlamıştır. Buna göre d-biçimli bir yapı hem d-biçimli hem de d-biçimsiz şekiller barındıramaz. Şu hâlde; /go/ kök ise /went/ onun d-biçimidir fakat [good~better] d-biçim değildir. Çünkü /bett-er/ çözümlemesi yapılabilmekte ve yapıda d-biçimsiz /-er/ göstereni yer almaktadır. D-biçimlenme, Bloomfield 1926 için sadece köklerde görülmektedir. Bloomfield, 1933'te bu görüşlerinde değişikliklere gitmiştir. D-biçimlenme, Bloomfield 1933 için artık hem köklerde hem de eklerde görülmektedir. İngilizcede çoğul biçim birimi, /ox~/oxen/ gibi bir örnekte düzenli biçimler olan [-iz, -z, -s] gösterenlerinden farklılaştığı için Bloomfield 1933 tarafından d-biçimlenme sayılmıştır. Dolayısıyla d-biçimlenme ekler için de geçerli olmuştur. Yine bu dönemde [good~better] örneği de Bloomfield tarafından d-biçimlenme kabul edilmiştir. Zira bu oluşum da /warm~/warmer/, /kind~/kinder/ gibi düzenli oluşumlardan bir sapmadır. Görüldüğü üzere; d-biçimlenme, Bloomfield için bir dilin biçim bilgisi veya ses bilgisi bileşenlerinden biriyle açıklanamayan biçim bilimsel çözümlemelere tabi tutulmayan istisnalarıdır. Bu istisnalar, biçim biliminin konusudur¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz Veselinova 2006: 1-2-3-4

4.1.1. Türkçe Alanyazında D-Biçimlenme

D-biçimlenme, Türkçe dil bilgisi çalışmalarında dolaylı olarak incelenmiştir. D-biçimlenme, bu çalışmalarda bir dil aracı olarak yer almamıştır. Düzenli örneklerin düzensizlerinin sıralanmasından ibaret olan Türkçe biçim bilimi çalışmaları, d-biçimlenmeye mantıksal biçim tanımına uygun olarak yer vermemiştir.

Düzensizlik, genel ve yaygın kurala uygun olmayandır. Düzensizliklerin Türkçe biçim bilimi çalışmalarındaki görünümü, Roma dönemindeki Örneksmecilerin ve Orta Çağ dil bilginlerinin düzensizlikleri ele alışına benzerdir. Söz gelimi Banguoğlu 2007, /ben/~ban/ göstergelerindeki d-biçimlenmeyi “Kime halinde 1. ve 2. kişi tekli zamirleri kalın sesli sırasına geçmişlerdir. Bu genişleme tam tersine bir örnekleme ile ona (eski şekli aña) gibi bir değişimle açıklanabilir. Fakat bunu eski Türkçeden hareket ederek bir damak-geniz sesteşinin (ng X ŋ) seslerinin kalınlaştırıcı etkisine bağlamak da mümkündür. (Teŋri >Taŋrı müñüz>boynuz): ben-ge sen-ge >banga sanga> baña saña>bana sana” (Banguoğlu 2007: 358) şeklinde açıklayarak örneksmeciler gibi düzensiz bir oluşumun düzenli şeklini bulma geleneğini devam ettirir. Keza Ergin 2004; su~suyum, ne~neyim d-biçimlenmesine düzensizliğin bir listesi gibi yaklaşarak şu açıklamaları yapar: “İyelik eklerinin teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahısları su ve ne kelimeleri dışında vokalle biten isimlere doğrudan doğruya, konsonantla biten isimlere ise yardımcı vokalle bağlanmaktadır” (Ergin 2006: 223). Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere; Ergin 2004, Orta Çağ dil bilgisinin d-biçimlenme tutumunu sürdürmektedir. Korkmaz 2009 çalışması da düzen ve o düzene uymayanların açıklanmasından ibarettir. Karaağaç 2013, kimi~kimisi, biri~birisi, hep~hepisi d-biçimlenmesi için “İyelik eklerinden sonra başka bir iyelik eki gelmez, çünkü bir varlığın birden çok sahibi olamaz. Birkaç örnekteki ek donuklaşması bu kuralı bozamaz: kim-i-si, bir-i-si, hep-i-si” (Karaağaç 2013: 329) saptamasında bulunarak d-biçimlenmeyi kusurlu sayan görüşlere yaklaşır. Görüldüğü üzere d-biçimlenme, Türkçe dil bilgisi çalışmalarına doğrudan konu olmamış ancak düzensizlikler yoluyla dolaylı bir inceleme yapılmıştır fakat bu incelemeler, d-biçimlenmenin mantıksal biçimde formüle edilen Mel’çuk 2006 tanımı doğrultusunda değildir.

Kerimoğlu 2014 ve Bacanlı 2016 çalışmaları, d-biçimlenmenin Türk dil bilgisi yazınında dikkate alınmaya başlandığını gösteren örnekler arasında yer alır. Kerimoğlu 2014, “Türkiye Türkçesi Gramerindeki Düzensizlikler ve Eş Zamanlı Gramer Yazımı” makalesi ile düzensizlikler yoluyla d-biçimlenmenin çalışma alanına girmiş olur. Kerimoğlu 2014 çalışması,

düzensizlikleri kusurlu gören veya düzensizliğin düzenli biçimini oluşturmaya çalışan yaklaşımlara benzemez. Kerimoğlu 2014, eşzamanlı gramer çalışmalarında düzensizliklerin de yer alması gerektiği üzerinde durur. Dolayısıyla bu çalışma da doğrudan bir d-biçimlenme çalışması değildir. Nitekim Kerimoğlu'nun Türkçede “h”, “f” sesi bulunduran kelimelerin düzensizliği gibi kimi saptamaları, d-biçimlenmenin X ve Y göstergeleri için geçerli olması veya “X göstergesi, X göstergesinin d-biçimli göstergesi olamaz.” ilkesi gereğince bir d-biçimlenme değildir. D-biçimlenme, düzen kavramıyla ilgilidir fakat düzen-düzensizlik karşıtlığından da ibaret değildir.

Bacanlı 2016, “Türk Dillerinde Düzensizlikler” çalışmasında d-biçimlenmeyi “süplesyon” olarak ele almıştır. Bacanlı 2016, d-biçimlenme için Mel’çuk 2006 tarafından geliştirilen tanımı benimsemekle birlikte d-biçimlenmeyi sadece köklerde görülen bir gövde değişimi kabul etmiştir. Oysa d-biçimlenme hem ekleri hem de kökleri kapsamaktadır. Zira d-biçimlenme, bir ek veya kök koşulu ile değil asgari bölümsel X ve Y göstergeleri ile oluşmaktadır. D-biçimlenmenin sadece köklerle sınırlanması, tanımın mantıksal yapısına da uygun değildir. Bacanlı 2016 çalışması, her ne kadar d-biçimlenmeye yer verse de Kerimoğlu 2014 çalışmasının tüm Türk dillerine uygulanması amacını taşıyan bir düzensizlik bulma çalışmasıdır. Nitekim Bacanlı 2016; /için/, /gibi/, /kadar/ ilgeçlerinin adıldardan sonra ilgi eki almasını düzensizlik kabul etmiştir: [bizim gibi] (Bacanlı 2016:167). /gibi/ ilgecinin adıldardan sonra ilgi ekli; adlardan sonra ilgi eksiz kullanılması bir d-biçimlenme olamaz. D-biçimlenme için X, Y asgari bölümsel göstergelerin varlığı birincil koşuldur. Oysa gibi=X göstergesine karşılık olan Y göstergesi, bu örnekte bulunmamaktadır. Dolayısıyla d-biçimlenme, bu örnek için söz konusu değildir. Zaten Bacanlı 2016 bu durumu bir düzensizlik saymakta, d-biçimlenme olarak görmemektedir. Bu durum, Bacanlı 2016 çalışmasının düzensizlik sıralama yöntemiyle oluşturulduğunun bir kanıtıdır. Söz konusu örneğin düzensizlik olduğu da uzlaşım sal değildir. Zira Evrensel Dil Bilgisi çalışmalarına göre durum yükleme rol bilgisine sahip sözcük birimlerce gerçekleşir ve ilgeçlerin de sözlükçede rol yükleme bilgisine sahip olduğu ileri sürülür. Şu hâlde, düzensizliğin neye göre olduğu da ayrı bir tartışma konusudur ancak d-biçimlenme için böylesi bir tartışma ileri sürülemez. Üretici gelenek dahi d-biçimlenmiş biçimler için mantıksal d-biçimlenme tanımını kullanır. Ayrıca Bacanlı 2016, paradigma temelinde bir d-biçimlenme anlayışından hareket ettiği için [ne idim~ne oldum] (Bacanlı 2016: 132) örneklerini d-biçimlenme saymaktadır. İnceleme bölümünde de ele alındığı gibi, paradigma sadece etimolojik olarak ilgisiz köklerin d-biçimlenmesini saptamak için işlevsel olan bir yöntemdir. D-biçimlenme için belirleyici bir unsur değildir. Zira i~ol örnekleri; d-

biçimlenmenin 2b koşulunu, dil bilgisel temsildaş olmadıkları için sağlamaz ve d-biçimlenme oluşturmaz.

Yılmaz 2017, “düzensiz biçimlerin” biçim bilgisel rekonstrüksiyon için önemine değinmiştir. Biçim bilgisel rekonstrüksiyon, dillerin genetik akrabalıklarını saptamak için karşılaştırmalı/tarihsel biçim bilgisi çalışmalarında kullanılmaktadır ancak biçim bilgisel rekonstrüksiyon, karşılaştırmalı ses bilgisel rekonstrüksiyonla elde edilen ses denkliklerinin biçim bilgisel unsurlara uygulanmasından ibaret değildir. Ses denkliklerine dayalı olarak yapılan biçim bilgisel rekonstrüksiyon her zaman başarılı sonuçlar vermemektedir. Bu yüzden, biçim bilgisel rekonstrüksiyon kendi yöntemini geliştirmiştir. Yöntemin ilkesi, eskicil kalıpların karşılaştırılmasıdır. Düzensizlik ise bu eskicil kalıpların belirlenmesinde kullanılan araçlardan biridir. Böylece Yılmaz 2017, düzensizlik-rekonstrüksiyon ilişkisinin önemini ortaya koymuştur.

Yılmaz 2017, eş zamanlı düzensizlik ve paylaşılan düzensizlik (shared irregularity) sınıflandırmasını yapmıştır. Eşzamanlı düzensizlik, eskicil (archaic) kalıpların belirlenmesinde oldukça işlevseldir. Çünkü düzensiz olan biçim, örneksemeye dayalı eşitleme veya diğer kurallaştırma yollarından biriyle düzene bağlanmamıştır. Dolayısıyla düzensiz biçim, ana dile en yakın olandır. Yılmaz 2017, Çuvaşça III. kişi iyelik ekinde görülen düzensizliği bu duruma örnek vermiştir. Çuvaşça, ünlü uyumlarına rağmen III. kişi iyelik ekini kurallaştırmamıştır. Oysa Türkiye Türkçesi, kurallaştırmayı gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla, ana dildeki biçimi Çuvaşça temsil etmektedir. Paylaşılan düzensizlik ise genetik olarak ilişkili olan dillerin tümünde görülen düzensizliktir. III. kişi adının Türk dillerindeki düzensiz çekimi, Yılmaz 2017 tarafından paylaşılan düzensizlik olarak ele alınmıştır. Düzensizliğin nedeni ise yalın (ana dildeki işaret adıyla) ve çekimli biçimlerin (Ana Altayca III. kişi adlı /*I/ (o) farklı adlarla gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Böylece Yılmaz 2017, d-biçimlenmenin biçim bilgisel rekonstrüksiyona veri sağladığını göstermiştir. Yılmaz 2017, doğrudan bir d-biçimlenme çalışması olmamasına rağmen d-biçimlenmenin Türkçe çalışmalarında bir araç olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Türkçe dil bilgisi çalışmalarının “düzen” temelli oluşturulduğu görülmüştür. Kurallar, dilin işleyiş sistemi; düzensizlik ise genelin dışındaki her türlü oluşum olduğuna göre kurallar düzensizlikle de sağlanabilir. Corbett 2006 ve 2007’de geliştirilen “Kanonik Tipoloji” bunun için iyi bir örnektir. Zira bu tipoloji hem düzene hem de düzensizliğe uygulanabilmektedir. Dil

için düzen ve düzensizlik diye bir ayrım olamaz. İleri sürüldüğü gibi düzen temelli bir olgu olsa en ufak bir düzensizlikte bu sistem işlevini yitirir. Dolayısıyla dil sadece kendi doğası olan Evrensel Dil Bilgisi yasalarını tanır.

4.2.D-BİÇİMLENME İÇİN TEMEL KAVRAMLAR

D-biçimlenmenin Mel'çuk 2006 tarafından geliştirilen tanımı; dil göstergesi, bölümsel dil göstergesi, dilsel işlem, temsil edilebilirlik, kısmi temsil edilebilirlik, temel dil göstergesi (temsil ve kısmi temsil edilebilir olmayan), kısmi temel gösterge (yarı temsil edilebilir olan) minimal gösterge (temsil ve kısmi temsil edilebilir olmayan), biçim birimi (morfem), biçim birimcik (morf), alt biçim birimi (alomorf), dil bilgisel anlam (çekimsel veya türetimsel), sözcük birimi (lexeme), sözcük birimcik (lex), alt sözcük birimi (alolex), kök ve ek, güçlü biçim birimcik (güçlü megamorf) deyim, almaşma (alternation), ünlü değişmesi (apofoni) temel kavramlarını kapsar. D-biçimlenme tanımına bu kavramların açıklanmasıyla başlanmıştır.

4.2.1. Dil Göstergesi

Dil göstergesi, sembolik olarak $X=(\langle X \rangle; /X/; \Sigma_X)$ şeklinde gösterilir. X , gösterenin; $\langle X \rangle$, gösterilenin; $/X/$, gösterenin sembolüdür (Mel'çuk 2006: 384). Σ_X ise X göstergesinin söz dizimi içindeki davranışlarıdır. Çekim, uyum, dişil-eril kategorisi, sözcük sınıfı gibi söz dizimi yapılarını karşılar. Bir dil göstergesi aşağıdaki süreçleri kapsar:

(I)dur (Kök biçim birimcik)

(II)durur (Sözcük biçim)

(III)durum (Türemiş gövde)

(IV)ur (Son ek biçim birimciği)

(V)namaza durdu (Serbest Öbek): ('namaz kılmaya başladı', görülen geçmiş zaman III. tekil kişi; /namaza durdu/; Σ = Öbek olmayan bir eylem + dolaylı nesne, III. tekil kişi)

(VI)Gözüne dizine dursun (Kalıp Öbek): ('Nankörlük eden birine ilinme', emir kipi III. tekil kişi; /gözüne dizine dursun/; Σ = Öbek eylemi + dolaylı nesne, III. tekil kişi) Deyim öbek olmadan "göz ve dizde durmayı emretme" anlamı taşır.

(VII) İkilme: yavaş ~yavaş-yavaş ('Pekiştirme')

(VIII) Afofoni: Arnavutça: bir 'çocuk'~bij 'çocuklar' (Mel'çuk 2006: 386)

Göstereni bölünebilir olan göstergeye, bölümsel dil göstergesi denir. Buna göre (II), (III), (V) numaralı göstergeler; bölümsel göstergedir. Dilsel birleşme işlemi, gösterge çiftleri arasında dil kurallarına göre yapılan işlemlerdir. Dur + ur bir dilsel birleşme işlemidir. Temel dil göstergesi, kısmen veya tamamen iki göstergeye ayrılmayan, dilsel birleşme işlemi olmayan göstergelerdir. Gösteren veya gösterilen, kısmen temsil edilebilir özellikler taşıyabilir. Gösterilenin kısmi temsil edilebilirliği, biçim birimcikle d-biçimlenen güçlü biçim birimcikler (megamorf) arasında görülür. Örneğin İngilizce /am/ gösterenin gösterileni 'olmak, I. tekil, geniş, bildirme' olarak diğer örneklerle karşılaştırılabilir. Bu açıklamalara göre (I) dur, (II) ur, (III) dura~dura, (VIII) afofoni bir temel dil göstergesidir. Ancak (II) durur, (III) durum, (V) namaza durmak, (VI) gözüne dizine durmak temel dil göstergesi değildir. (II) ve (III) iki gösterene bölünür ve (VI), (VII) yeni bir gösterilen oluşturur.

4.2.2. Biçim Birimi

Bir dildeki temel bölümsel göstergeye biçim birimcik denir. Biçim birimcik, temel dil göstergesi olduğu için kısmi temsil edilemez. Tek bir temsillik taşır. Biçim birimcik, bir dilin temel göstergesi olarak sözlükte yer alır. Biçim birimi ise aşağıdaki üç koşulu aynı anda yerine getiren biçim birimciklerin boş olmayan kümesidir. Sembolik gösterim: $b_1, b_2, \dots, b_n \{bi\}$

1. Bütün b_i 'ler aynı gösterilene sahip olmalıdır.

2. Bütün b_i 'ler aynı ana biçim birimcik sınıfına ait olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle bütün b_i 'ler ya kök ya da ek olmalıdır. Aynı anda biri kök, diğeri ek olamaz.

3a. b_i 'ler doğrudan birbirini yerine kullanılmayacak şekilde farklı bir dağılım taşırsa

(i) Bu kural genel olmalı

(ii) Kural fonetik öbeklerle açıklanabilir özellikte olmalıdır.

3b. b_i 'ler doğrudan birbirinin yerine kullanılabilir bir dağılım gösteriyorsa

(i) b_i ek ise almaşma (alternasyon) aranmaksızın hepsi alt biçim birimi olur.

(ii) b_i kök ise alt biçim birimi ancak almaşma ile gerçekleşir (Mel'çuk 2006: 388).

(3a) ve (3b) koşulları eş anlamlı sözcüklerin aynı biçim biriminin biçim birimciği ya da farklı biçim biriminin biçim birimciği olup olmadığını anlamak için geliştirilmiştir.

Bir biçim birimi, en az bir alt biçim birimi taşır. Biçim birimi kümesi, her zaman bir alt biçim birimi taşımalıdır. Bu tanım gereği; biçim birimciğe başvurmadan doğrudan biçim birimi ve alt biçim birimi kullanılır. Çünkü alt biçim birimi olmadan biçim birimi olamaz.

Soyut olan biçim biriminin somut görünümü, alt biçim birimidir. Bir kök ya da ekin birden fazla şekilde kullanılmasına alt biçim birimi denir. Türkçede {-Ar} geniş zaman biçim birimi beş alt biçim birimi bulundurur: /ar/, /er/, /r/, /maz/, /mez/. Ayrıca vurgusuz orta hece ünlüsü taşıyan köklerin a) örneğinde olduğu gibi ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında bu ünlüyü yitirmeleri ve b) örneğinde olduğu gibi ötümsüz bir sesle biten kökün ünlüyle başlayan bir ek alması ile sondaki ötümsüz sesi ötümlüye değiştirmesi sonucu ortaya çıkan gövdeler de birer alt biçim birimi oluşturur.

a) beyin>beyni

b) ağaç>ağacı

Yukarıdaki örnekler aynı anlama fakat farklı dağılımlara sahip oldukları için aynı biçim biriminde birleştirilmiştir. Alt biçim birimi a) ve b) örneklerinde fonolojik benzerliklere göre belirlenmiştir. Almaşma, bu şekilde iki fonolojik birim arasındaki ilişkiye denir. Almaşma, alt biçim biriminin morfofonolojik kurallarla oluşturulmasıdır. Derin sunuma uygulanan morfofonolojik kurallar, aşağıda olduğu gibi yüzey sunumda alt biçim birimi oluşturur¹⁰¹.

a) Derin sunum: Beyin

Kural: Ünlüyle başlayan bir ek alırsa vurgusuz orta hece düşer

b) Yüzey Sunum: beyni

Fonolojik alt biçim birimi, almaşma ile gerçekleşen alt biçim birimlerine denir. Bir fonolojik değişiklikte açıklanmayan alt biçim birimine ise d-biçimli alt biçim birimi denir. D-biçimli alt biçim birimi, zayıf ve güçlü olarak ikiye ayrılır. Buna göre alt biçim birimi tipleri¹⁰² aşağıdaki gibidir.

1. Fonolojik Alt Biçim Birimi: a) örneğinde olduğu gibi fonolojik kurallarla ortaya çıkar.

2. Güçlü D-Biçimli Alt Biçim Birimi: /go/~ /went/ örneğinde olduğu gibi alt biçim birimleri hiçbir fonolojik benzerlik göstermezler

3. Zayıf D-Biçimli Alt Biçim Birimi: Alt biçim birimleri fonolojik benzerlik gösterirler: dır~tır

¹⁰¹ Derin ve yüz sunum hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Haspelmath-Sims 2010: 23-24

¹⁰² Alt biçim birimi tipleri için Bkz. Haspelmath-Sims 2010: 25-26

Alt biçim birimi, fonolojik, morfolojik ve sözcüksel koşullanmalarla¹⁰³ oluşur. Fonolojik koşullanma; ses, telaffuz kurallarıyla, morfolojik koşullanma biçim bilgisel kurallarla ve sözcüksel koşullanma sadece bir biçim birimine özgü olmakla ortaya çıkar.

4.2.2.1. {TUR} Biçim Birimi

/dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/ alt biçim birimleri, {TUR} biçim biriminin boş olmayan kümesini aşağıdaki üç koşulu yerine getirerek oluşturur.

4.2.2.1.1. Gösterileni Aynı Alt Biçim Birimi Koşulu

- (1) Kalbim Çamlıca'da bir harap kale dir.
- (3) Orada kısa bir süre mihlanıp duruyorlar.
- (4) Araba demir parmaklığın önünde durdu.

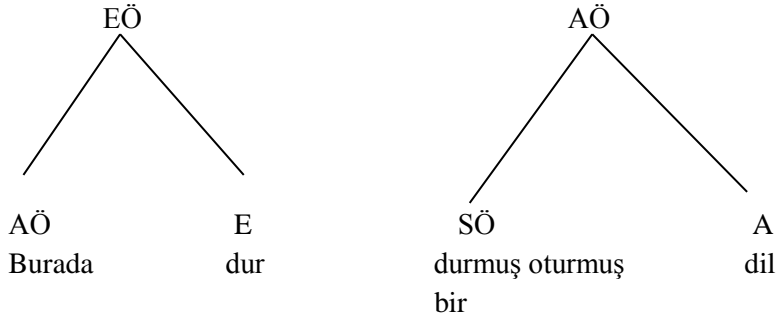
(1) numaralı tümcedeki /dir/ göstereninin gösterileni ('pekiştirme'), (3) numaralı tümcedeki /dur/ göstereninin gösterileni ('süreklilik') ve (4) numaralı tümcedeki /dur/ göstereninin gösterileni; 'hareketsiz kalmak, yürümez olmak' şeklindedir. Gösterilenlerinin farklı olması birinci koşulun sağlanmadığı görünümünü verse de bu izlenim yanıltıcıdır. Çünkü her göstergenin sözlükçe ve söz diziminde olmak üzere iki anlamı vardır. Göstergenin söz diziminde kavuştuğu anlam ise dilin temel amacı olan anlamdır. Söz dizimdeki anlam, k-buyurma altında gerçekleşir. K-buyurma temelli söz dizimsel anlam olmasaydı göstergeler sadece sözlükçedeki anlamları ile kullanılırdı. Dilin en az ile en çoğu oluşturma ilkesi burada da işler. Böylece k-buyurma altında sözlükçedeki her göstergeden yeni anlamlar türetilir, sonsuz sayıda tümce oluşturulur. Nitekim anlamı sınırlanmamış bir gösterge, sınırsız tümceler kurar.

Türkçe sözlükte /dur/ göstergesi için on altı gösterilen verilmiştir. Bu gösterilenlerden yalnızca 'hareketsiz kalmak, yürümez olmak' gösterileni doğal konuşurun sözlükçesinde yer alır. Diğer on beş kullanım, k-buyurma altında söz diziminde oluşturulur. Ayrıca Türkçe sözlükte sıralanan kullanımların dışında doğal konuşur yeni gösterilenler de oluşturabilir. Türkçe sözlükten alınan iki örnek, k-buyurma altında gösterilen oluşturma ilişkisi açısından aşağıda incelenmiştir.

¹⁰³ Koşullanmalar için Bkz. Haspelmath-Sims 2010: 25-26.

(13) Sen biraz burada dur (Türkçe Sözlük: 1988:412).

(14) Üstelik de tabirle dolu, zengin, durmuş oturmuş bir dili vardı (Türkçe Sözlük 1988: 412).

(13) numaralı tümcenin gösterileni 'hareketsiz kalmak, yürümez olmak'; (14) numaralı tümcenin gösterileni 'tutarlı, aşırılığa kaçmamış' olarak Türkçe sözlükte verilmiştir. (14) numaralı tümcede; "A" başını sözlükçedeki /çocuk/ göstergesi ile değiştirirsek 'durmuş oturmuş bir çocuk' k-buyuran sözcük birimleri değiştiği için /dur/ göstergesinin gösterileni de (13) numaralı gösterilenle aynı olacaktır.

(1), (3), (4) numaralı tümcelerdeki k-buyurma ilişkileri; III. Bölümde incelendiği için burada bir daha tekrarlanmamıştır ancak 'pekiştirme', 'süreklilik', 'hareketsiz kalma' gösterilenleri; söz dizimsel k-buyurma ilişkisiyle ortaya çıktığına göre alt biçim birimlerin sözlükçedeki gösterilenlerinin aynı olduğu sonucuna kendiliğinden varılır. Böylece birinci koşul sağlanmış olur.

4.2.2.1.2. Alt Biçim Birimlerinin Aynı Ana Sınıfa Ait Olmaları Koşulu

Bir alt biçim birimi, bir biçim birimine ancak aynı ana biçim bilimsel sınıfa aitse bağlanır. Kural gereği alt biçim birimleri ya ek ya da kök olmalıdır. Hem ek hem de köklerden oluşan bir alt biçim birimi, bir biçim biriminde birleşemez. İkinci koşul için öncelikle ek, gövde ve kök tanımı yapılmalıdır. Bu tanımlar d-biçimleme için de gereklidir.

4.2.2.1.2.1. Ek, Gövde, Kök

Biçim birimi, anlamlı en küçük parçadır fakat biçim birimindeki anlam her zaman açık veya somut değildir. “Durum” sözcüğü /dur/, /um/ şeklinde iki biçim birimcikten oluşur. /dur/ biçim birimciğinin gösterileni (hareketsiz kalmak) şeklinde somut iken /um/ biçim birimciğinin gösterileni soyuttur, açık değildir ancak soyut da olsa bir anlam taşımaya devam etmektedir. Anlamı soyut olan ve bir sözcüğe eklenen biçim birimlerine ek, denir. Hiçbir biçim birimine ayrılmayan tek biçim biriminden oluşan yapılara kök, denir. Ek almış köklere ise gövde denir. Tabandan sonra gelen eke son ek, tabandan önce gelen eke ön ek, tabanın içine yerleşen eke iç ek, tabanın her iki yönüne eklenen eke ise çift yönlü ek denir. Son eklerin tipik dili Türkçedir: Dur-um gibi. Ön eklerin bir örneği Nahuatl dilinin iyelik çekiminde görülür: no-cal: no¹⁰⁴= (‘benim’; /no/; Σ iyelik birinci çekimi) cal= (‘ev’; /cal/; Σ iyelik ön eki almış gövde). İç eklerin yaygın olarak Tagalog dilinde görülür: s-um-ulat: sulat= (‘yazmak’; /sulat/; Σ iç ek almış gövde) um= (‘iç ek’; /um/; Σ iç ek). ge-fahr-en (‘sürdü’), Almandada /fahr/ tabanına /ge/ ve /en/ eklerinin eklenmesiyle çift yönlü ek almış bir taban örneği oluşturur.

(1) numaralı tümedeki /dır/ alt biçim biriminin Türkçe dil bilgisi çalışmalarında son ek olarak değerlendirildiği yaklaşımlar, II. Bölümde ele alınmıştır ancak bu alt biçim birimi, III. Bölümdeki söz dizimsel bulgulara göre bir “ek” değildir, sözlüksel kategoridir. Zira hiçbir ek; söz dizimsel yönetme, bağlama, durum ve rol yükleme gerçekleştirmez. Ayrıca {TUR} biçim biriminin anlamı, herhangi bir ekten daha açıktır. Tespit edilmesi, güç değildir. Böylece tüm alt biçim birimlerinin aynı ana biçim bilimsel sınıfa ait olması koşulu, sağlanır.

4.2.2.1.3. Alt Biçim Birimlerinin Dağılımı Koşulu

{TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, doğrudan birbirinin yerine kullanılmaz. Kural gereği alt biçim birimleri genel olmalı ve fonetik öbek oluşturmalıdır. Kuralın genel olması, eş anlamlı iki farklı biçim birimi bir biçim biriminde toplamamak için geliştirilmiş ölçüttür. Türetme ya da çekim sonucu bir biçim bilimsel sınıf oluşturan alt biçim birimleri, genellikle koşulunu da sağlamış olurlar. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, geniş zaman çekiminde görülür. Alt biçim birimleri, bir sınıf oluşturdıkları için de eş anlamlı iki farklı biçim birimi değildir. Aynı biçim biriminin geniş zaman dağılımlarıdır.

¹⁰⁴ Ön, iç ve çift ekler örneği “Haspelmath-Sims 2010: 21”den alınmıştır.

3a, ikinci koşulda fonetik öbek oluşturmayı gerekli kılar. Fonetik öbek, W_1 biçiminin W_2 tarafından belirlenmesidir. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerinin hangi durumlarda görüleceği söz dizimsel kurallara bağlıdır. Aşağıdaki kurallar doğal konuşur tarafından bilinir.

1. D-biçimli alt biçim birimi, k-buyurma altında söz dizimsel ‘pekiştirme, kuvvetlendirme, ihtimal’ gösterilenleri için kullanılır. Diğer durumlarda ise d-biçimsiz alt biçim birimi tercih edilir.

2. W_2 sözcüğünün başındaki ünsüz, ötümsüzse /t/ ile başlayan alt biçim birimleri; ötümlü ise /d/ ile başlayan alt biçim birimleri kullanılır.

Böylece tüm alt biçim birimlerinin bir biçim biriminde toplanması koşulları yerine getirilir. Bu alt biçim birimleri, dilin benzersiz bir değişimiyle ortaya çıktığı için d-biçimli alt biçim birimleridir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, morfolojik koşullanma ile ortaya çıkmıştır.

4.2.3. Sözcük Birimi

Biçim biliminde üç farklı sözcük (word) kavramı vardır. Bir metinde, paragrafta, tümcede ya da konuşmada aralarında boşluk bulunan bitişik harflerden oluşan sözcüğe terimsel olarak “sözcük simgesi” (word token) denir. Diğer iki kavram metin ya da konuşmayla ilgili değildir. Bu iki kavram “sözlük sözcüğü” ve “somut sözcük” olmakla ilgilidir. “Bu fark biçim biliminin merkezi olduğu için iki teknik terim kullanılır: Sözcük birimi (lexeme), sözcük biçimi” (Word-form) (Haspelmath- Smith: 2010: 35).

Sözcük birimi, soyut olandır. Örneğin “DXR” bir sözcük birimi gösterimidir. Bu sözcük birimi soyut anlamını “durdu, duracak” vd. biçimlerle paylaşır. Sözcük birimi, hiçbir fonolojik forma sahip değil, soyuttur. Açık bir ifadeyle dilde somut bir “DXR” göstergesi yoktur. Sözcük birimi bir etikettir. Sesler ve yazım, onun somut görünümü değildir. Sözcük biçimi ise somuttur. Aynı sözcük biriminin farklı çekimsel işlem gören ögeleridir. Mel’çuk 2006 sözcük birimi-sözcük biçimi ilişkisini; biçim birimine benzeterek sözcük birimi, sözcük birimcik, alt sözcük birimi terimlerini oluşturmuştur. Daha kullanışlı olan bu terimler, bu çalışmada da tercih edilmiştir. Soyut olana sözcük birimi, somut olana alt sözcük birimi denir. “DUR” bir sözcük birimidir ve [duruyor, duracak, durur, durdu, durmuş, dursa, durmalı, durayım, dursun] kümesi aynı sözcük birimine ait alt sözcük birimleridir.

4.2.4. Türetimsel ve Çekimsel Biçim Bilgisi

(I) dur (Kök Biçim Birimcik)

(II)durur (Sözcük Biçim)

(III)durum (Türemiş Gövde)

(I) ve (II) arasındaki ilişki, sözcük birimi-alt sözcük birimi ilişkisidir. (II) ve (III) arasındaki ilişkiye ise sözcük birimi-sözcük ailesi ilişkisi denir. Bir sözcük biriminin alt sözcük birimiyle oluşturduğu ilişkiye çekimsel, sözcük ailesi ile oluşturduğu ilişkiye ise türetimsel biçim bilimi¹⁰⁵ denir. Anlam, türetim biçim biliminde soyuttur ve yeni kavramlar oluşturur. Çekim biçim bilimi ise öngörülebilirdir. Yeni bir kavram oluşturmaz.

İki gösterge çekimsel ve türetimsel olarak ilişkili değilse bu durum “sözcük” terimiyle ifade edilir. Türetim ve çekimden kaynaklı anlama ise “dil bilgisel anlam” denir.

4.2.5. Temsildaşlık

Temsildaşlık, göstergenin göstereni ve gösterilenine göre ikiye ayrılır. X ve Y dil göstergelerinin bir dilin düzenli kurallarına göre ortak bir kaynaktan türemesine ya da bir göstergenin diğerini üretmesine temsildaşlık denir. Bu tanıma göre II (durur) ve III (durum) temsildaşlık gösterir. Durur [=X], durum [=Y] gösterenleri ortak kaynak olan dur [=Z] göstereninden türemektedir. -ur [=p₁] ve -um [Q₁] ise X ve Y gösterenlerinin Z ortak kaynağından türemesi için gerekli olan dilsel işlemlerdir. Buna göre temsildaşlığın sembolik olarak gösterimi aşağıdaki gibidir.

$$\text{Temsildaşlık } (X, Y) \equiv (\exists Z) [X = \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\} \& Y = \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$$

(Mel'çuk 2006: 408).

İki dil göstergesi temsildaş ise gösterenleri, gösterilenleri ve söz dizimleri de temsildaş olur. Temsildaşlık, düzenlilik kavramıyla doğrudan ilgilidir. Temsildaşlığı belirleyen dilin düzenli kurallarıdır. Bu çalışmada; göstergelerde görülen değişimin düzensizliği, Mel'çuk 2006'nın

¹⁰⁵ Ayrıntılar için Bkz. Haspelmath-Sims 2010: 18.

benzersizlik ilkesi ve Corbett 2007'nin Kanonik Yaklaşımıyla ortaya konulmuştur. Bir değişimin ya da bir kuralın sadece bir duruma özgü olmasına “benzersizlik” denir.

4.2.5.1. Dil Bilgisel Temsildaşlık

Dil bilgisel temsildaşlık, $\langle X \rangle$ gösterileni ve $\langle Y \rangle$ gösterileninin $\langle P_1 \rangle$ ve $\langle Q_1 \rangle$ (çekimsel ya da türetimsel) dilsel işlemleriyle $\langle Z \rangle$ ortak gösterileninden üretilmesine denir. Dil bilgisel temsildaşlık, sembolik olarak şöyle gösterilir:

$$\begin{aligned} \text{Dil Bilgisel Temsildaşlık } \langle X \rangle, \langle Y \rangle &\equiv \\ \langle X \rangle &= \Theta\{\langle Z \rangle, \langle P_1 \rangle, \dots, \langle P_m \rangle\}, \\ \& \langle Y \rangle &= \Theta\{\langle Z \rangle, \langle Q_1 \rangle, \dots, \langle Q_n \rangle\}, \\ \& \langle P_i \rangle \text{ ve } \langle Q_j \rangle &\text{ dil bilgiseldir (Mel'çuk 2006: 409)} \end{aligned}$$

(II) ve (III) numaralı örneklerin gösterilenlerinin farklı olması, dil bilgisel çekim ve türetmeden ileri gelmektedir. Durur [=X] ve durum [=Y] gösterilenleri, dur [=Z] gösterileninden $\langle P_1 \rangle$ ve $\langle Q_1 \rangle$ dilsel işlemiyle farklılaşmışlardır. Anlamsal farklılığın kaynağı, dil bilgisel türetme ve çekimdir. Sembolik olarak $\langle X \rangle - \langle Z \rangle = \langle P_1 \rangle, \dots, \langle P_m \rangle$ ve $\langle Y \rangle - \langle Z \rangle = \langle Q_1 \rangle, \dots, \langle Q_n \rangle$ denklemi sağlanmıştır.

4.2.6. Paradigma

Paradigma, bir sözcük birimine ait olası tüm sözcük biçimlerinin kümesidir. Carstairs-Mccarthy 1998, paradigmaya düzenli ve anlamsal olarak ilgili görünen çekimleri dahil ederek genişletmiştir. Haspelmath ve Sims 2010 ise paradigmayı aynı sözcük birimine ait olan sözcük biçimlerinin kümesi olarak tanımlar.

{TUR} sözcük biriminin kip-zaman ve eylemsi kategorilerinden oluşan bir paradigması vardır. Bir sözcük birimin paradigmasındaki eksiklik ya da bir paradigmanın başka bir sözcük birimi tarafından istila edilmesi d-biçimlenme kabul edilir.

- (1) Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dir
- (14) *Kalbim, Çamlıca'da bir harap kale dirim
- (15) Yiğit dirin (Uygur: 2008: 7)

(1) ve (14) numaralı tümceler, Türkiye Türkçesine; (15) numaralı tümce ise Trkmenceye aittir. Türkiye Türkçesinde d-biçimli alt biçim birimi sadece üçüncü kişi çekimlerinde görülmektedir. Dolayısıyla d-biçimlenme, Türkiye Türkçesinde geniş zaman paradigmasının üçüncü kiilerinde görülürken Türkmencede geniş zaman paradigmasının tm kiilerinde görülür.

4.3. D-BİÇİMLENMENİN TANIMI

D-biçimlenme, bir dilin X ve Y göstergeleri arasındaki ilişkidir. D-biçimlenme çift yönlüdür. X, Y için d-biçim ise Y de X için d-biçimdir. D-biçimlenme, bu açıdan gösterge, birleşik gösterge veya dilsel işlem değildir. E, zıt ve yakın anlamlı sözcük birimlerinde -örneğin iyi~kt görülen tarzda bir ikili ilikidir¹⁰⁶.

Gösterge çiftlerinin d-biçimlenme ilişkisi kurabilmeleri için gösterilenlerinin temsildaş olması fakat gösterenlerinin temsildaş olmaması gerekir. Gsterilenlerdeki temsildalık, ortak gösterilen ya da dil bilgisel temsildalıkla sağlanır. Dilin düzenli ve genel kurallarıyla açıklanmayan eşsiz bir değişimi, gösterge çiftleri arasında görülmelidir. Bir d-biçimlenme aşağıdaki iki temel özelliği taşımalıdır.

1. X ve Y göstergeleri arasındaki anlamsal farklılık (d) belli bir dilde EN ÜST DÜZEYDE DÜZENLİDİR – bir diğer deyişle, (d) belli bir dilde dilbilgiseldir (“dilbilgisel” = “ekme ya da türetme”)

2. Yine bu göstergeler arasındaki biçimsel (rn. fonolojik) farklılık d azami derecede düzensizdir. Bir diğer deyişle, d belirli bir dilin bir değişimi ile betimlenemez; belirli bir dilde esizdir (ya da eşsiz olmaya yakındır) nk d yalnızca verilen iki gösterge arasında sağlanır ve belirli bir dilin diğer gösterge çiftlerinde de herhangi bir farklılıkla benzerlik taşımaz. Örneğin; [I] am~[I] was ya da go~wen(+t) durumlarındaki gibi (Mel’uk 2006: 406).

D-biçimlenme, asgari bölümsel gösterge çiftlerinde görülür. Bölümsel gösterge 4.1.1’de açıklandığı üzere göstereni bölünebilir göstergedir. Buna göre bir d-biçimli X, Y göstergeleri asgari bölümsel gösterge olmalıdır. Biçim birimcik, güçlü biçim birimcik ve deyimler bu koşulu sağlamaktadır. Zira biçim birimcik bir temel dil göstergesidir. Güçlü biçim birimcik, emir kipi ikinci kişi {SUN} rneğinde grldği gibi bileşenlerine ayıramaz. Bu güçlü biçim birimcik, bünyesinde hem kip hem de kişi biimciklerini taşımasına rağmen bölünemez bir özelliktedir ve dolayısıyla asgari bölümsel göstergedir. Keza deyimler de bölümsel gösterge değildir. (VI)

¹⁰⁶ Mel’uk 2006: 406.

numaralı örnekte olduğu gibi bir deyim $[1+1=1]$ ¹⁰⁷ denklemini sağlar. Başka bir deyişle, deyimler kendilerini oluşturan gösterenlerin ayrı ayrı gösterilenlerini değil hepsinin toplamıyla ortaya çıkan bir gösterilene taşıyan göstergelerdir.

Herhangi bir dilin asgari bölümsel göstergeleri olan X ve Y göstergeleri, aşağıdaki iki koşulu eş zamanlı sağladıkları takdirde birbirinin d-biçimlisi olarak d-biçimlenme ilişkisinde bulunmuş olurlar.

1. **X** ve **Y**'nin gösterenleri temsildaş değildir.
2. **X** ve **Y**'nin gösterilenleri temsildaştır ve
 - a. Ya $\langle X \rangle$ ve $\langle Y \rangle$ gösterilenleri birebir aynıdır [$\langle X \rangle = \langle Y \rangle$] ve **X**, **Y** aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir [$X \in \{B\} \& Y \in \{B\}$];
 - b. ya da $\langle X \rangle$ ve $\langle Y \rangle$ gösterilenleri birebir aynı değildir ve $\langle X \rangle$, $\langle Y \rangle$ dil bilgisel olarak temsildaştır (Mel'çuk 2006: 409).

D-biçimlenme, tanımın bir gereği olarak herhangi bir dilin türetim ve çekimsel biçim bilimiyle ilgili olur. Çünkü dil bilgisel temsildaşlık, türetme ve çekimden kaynaklanır. D-biçimlenmenin mantıksal biçimi Mel'çuk 2006 tarafından aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

- DB**:(**X**, **Y**) \equiv
1. (**X**, **Y**) temsildaş değildir
 - &
 2. $\langle X \rangle$, $\langle Y \rangle$ temsildaştır, &
 - (a) ya $\langle X \rangle = \langle Y \rangle$, & **X**, **Y** $\in \{B\}$;
 - (b) ya da $\langle X \rangle \neq \langle Y \rangle$, & $\langle X \rangle$, $\langle Y \rangle$ dil bilgisel temsildaştır (Mel'çuk 2006: 410).

Mantıksal biçim yazılımı, “DB” d-biçimlenme, X, Y asgari bölümsel gösterenleri, $\langle X \rangle$, $\langle Y \rangle$ gösterilenleri ve $\{B\}$ biçim birimi sembolik gösterimiyle oluşturulmuştur. D-biçimlenmenin evrensel tanımı, mantıksal biçim yazılımıyla geliştirilmiştir. Tanımdaki koşulların yerine getirilmesi halinde her dilde d-biçimlenme görülebilir. Demek oluyor ki d-biçimlenme sadece bir dil ya da bir dil ailesine veya dil grubuna özgü değildir. Koşulları sağlayan her dilde görülebilecek evrensel, genel bir dil olgusudur.

X ve Y göstergeleri, d-biçimlenmenin tanımına göre dildeki eşsiz bir değişimin ürünüdür ve aynı biçim biriminin alt biçim birimi ya da dil bilgisel çekim veya türetimle bağlantılı iki sözlüksel birimin biçimleridir.

¹⁰⁷ Denklemdaki /1/ gösterimi dil gösterenini anlatır. Matematiksel bir değer değildir. İki gösterenin birleşerek bir gösterilene eşit olması anlamında okunur.

D-biçimlenmenin birinci koşulu, X ve Y gösterenlerinin “temsildaş olmama”sını gerektirmektedir. Mel’çuk 2006, X ve Y göstergeleri arasındaki temsildaş olmama ilişkisini “benzersizlik” ölçütüyle belirlemektedir. Başka bir deyişle iki gösterge arasında görülen ilişki dildeki hiçbir göstergeye benzemiyorsa temsildaşlık bağlantısı kurulamaz. Aksi takdirde aralarında tek ortak bir ses olmamasına rağmen gösterge çiftleri düzenli bir gelişimin ürünü ise temsildaşlık bağlantısı kurulduğu için d-biçimlenmeden söz edilemez.

Bu çalışma, birinci koşulun X ve Y göstergeleri arasındaki varlığını saptamak için Corbett 2007 tarafından geliştirilen “Kanonik Yaklaşım”dan faydalanmıştır. Zira bu yaklaşım, çekimin düzenli olup olmasını standart ilkelere bağlamıştır.

4.3.1. Birinci Koşul İçin Kanonik Bir Yaklaşım

Kanonik yaklaşım, Corbett¹⁰⁸’in çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, çekim sınıflarının morfolojide önemli bir yer tutması ve bu çekim sınıflarının belirleneceği bir standart ilkeler oluşturma amacıyla geliştirilmiştir. Çekim sınıfları, üyelerinin her birinin aynı çekimi gerçekleştirdikleri sözcük birimleri kümesidir. Bir çekim sınıfı, aşağıdaki düzende olursa standart bir çekim oluşur.

Tablo 4. Kanonik Çekim

	Bir Sözcük Biriminin Hücrelerinde Karşılaştırma (Karşılaştırmada Birinci Aşama)	Sözcük Birimlerini Karşılaştırma (Karşılaştırmada İkinci Aşama)
1. Dizi / Yapı (Biçim Birimsel Dizim)	Aynı	Aynı
2. Sözlüksel Girdi (Gövdenin Şekli)	Aynı	Farklı
3. Çekimsel Girdi (Çekimin Şekli)	Farklı	Aynı
Çıktı (Çekimli Sözcüğün Şekli)	Farklı	Farklı

(Corbett 2009: 2)

¹⁰⁸ Ayrıntılar için Bkz Corbett 2007 ve Corbett 2009.

Kanonik çekim tablosu, bir sözcük biriminin paradigmasını oluşturan hücrelerin karşılaştırılması ve farklı sözcük birimlerinin paradigmalarının karşılaştırılması olmak üzere iki aşamadan oluşur. Birinci aşamanın ilk ölçütü, hücrelerdeki sözcük birimlerinin aynı yapıya sahip olmasıdır. İlk hücrenin bir kök ve son ekten oluştuğunu varsayarsak kanonik bir çekimin ortaya çıkabilmesi için diğer tüm hücrelerin de bu yapıda olması gerekir. “Hücrelerden biri son ek yerine ön ek veya bir klitik bulundurursa kanonik çekim bozulur” (Corbett 2009: 2). Hücrelerdeki sözlüksel girdinin kesinlikle değişmemesi gerekir. Başka bir ifadeyle, gövde aynı kalmalıdır. Her hücredeki çekimsel girdiler, farklı olmalıdır. Bir sözcük biriminin her bir hücresi, bu işlemlerin sonunda farklı bir sözcük biçim üretmiş olacaktır.

Karşılaştırmanın ikinci düzeyi, sözcük birimlerinin paradigmalarıdır. Karşılaştırılan paradigmaların aynı yapıda olması, ilk gerekliliktir. İki farklı sözcük birimi söz konusu olduğu için paradigmalardaki gövdeler farklıdır fakat paradigmalarda çekimsel girdi aynıdır. Sonuçta asgari girdi kullanılarak azami çıktı elde edilir. Bu çıktıların girdisi olan sözcük birimlerinin her hücresi, birbirinden farklı sözcük biçimler oluşturur. En az malzemeye morfolojik farklılaşma oluşturulur.

Kanonik çekim aşamaları aşağıda Türkiye Türkçesindeki “söz” ve “göz” sözcük birimleri üzerinden örneklendirilmiştir.

Sözcük Birimsel Girdiler: SÖZ, GÖZ

Tablo 5: Hücreler Arası Karşılaştırma

SÖZ		
T		Ç
YALIN	Söz	Sözler
BELİRTME	Sözü	Sözleri
YÖNELME	Söze	Sözlere
BULUNMA	Sözde	Sözlerde
AYRILMA	Sözden	Sözlerden
İlgi	Sözün	Sözlerin

1. Her hücredeki yapı, gövde + sayı + durum ekleri dizisi şeklindedir: söz +ü / söz +ler +i

2. Her hücrede gövde aynıdır: söz

3. Çekim girdisi, her hücrede farklıdır: Yalın girdisi {-ø}, Belirtme girdisi {-Ü}, Yönelme girdisi {-E}, Bulunma girdisi {-DA}, Ayrılma girdisi {-DAn}, İlgı girdisi {-nIn}
4. Sözcük biçimler her hücrede farklıdır: söz ~söze

Tablo 6. Paradigmalar Arası Karşılaştırma

SÖZ			GÖZ	
T		Ç	T	Ç
YALIN	Söz	Sözler	Göz	Gözler
BELİRTME	Sözü	Sözleri	Gözü	Gözleri
YÖNELME	Söze	Sözlere	Göze	Gözlere
BULUNMA	Sözde	Sözlerde	Gözde	Gözlerde
AYRILMA	Sözden	Sözlerden	Gözden	Gözlerden
İlgı	Sözün	Sözlerin	Gözün	Gözlerin

1. Paradigmaların yapısı aynıdır: Gövde + sayı + durum ekleri
2. Paradigmalarındaki gövdeler farklıdır: Söz~Göz
3. Paradigmalarındaki çekimsel girdi aynıdır: Yalın girdisi {-ø}, Belirtme girdisi {-Ü}, Yönelme girdisi {-E}, Bulunma girdisi {-DA}, Ayrılma girdisi {-DEn}, İlgı girdisi {-nIn}
4. Sözcük biçimler paradigmalarda farklıdır: Sözü~gözü

Türk dilleri, kanonik çekime en uygun dillerdir fakat Türkçede de kimi durumlarda kanonik çekim bozulur. Örneğin, Türkiye Türkçesinde vurgusuz orta hece ünlüsü bulunan gövdeler eklenme sırasında a) örneğinde görüldüğü gibi gövde değişimi yaşarlar. Son seslerinde [p, ç, t, k] bulunduran gövdeler, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında b) örneğinde olduğu gibi gövde değişimine uğrarlar.

a).Türkiye Türkçesi gönül~gönlü

b). Türkiye Türkçesi ağaç~ağacı

Yukarıdaki iki örnek, kanonik bir çekim değildir. Kanonik çekim, gövdenin kesinlikle değişmemesi gerektiğini ileri sürer. Kanonik olmayan bir çekim, standart dışı olduğuna göre bu iki örnek d-biçimlenme olarak düşünülebilir ancak her kanonik olmayan çekim, d-biçimlenme değildir. Gövde değişimi, kurallı ve birden fazla örnekte görülebilir nitelikte ise d-biçimlenme sayılamaz. Kanonik olmayan bir yapı, d-biçimlenme için bir göstergedir fakat tek koşul değildir.

D-biçimlenmenin birinci koşulu olan X, Y gösterenlerinin temsildaş olmaması, dilin düzenli değişimlerinin dışında kalan ve sadece söz konusu gösterenlere özgü olan emsalsiz veya emsalsize yakın değişimleri kast eder. Oysa a) ve b) örneklerindeki değişim kurallaştırılabilir ve birden fazla gösterende görülebilir. Dolayısıyla bu değişimler, kanonik olmamasına rağmen d-biçimlenme değildir.

a) örneğine benzer değişimler: beyin>beyni, omuz>omzu

b) örneğine benzer değişimler: sonuç >sonucu, yurt>yurdu, kapak>kapağı

Tablo 7.Kanonik Olmayan Bir Çekim ve D-biçimlenme

Köktürkçede Soru
D-B: {mu}~ {gu}
kagan mu ~ begler gü
bar mu ~ bar gu (Ercilasun 2011: 183)

1. MU= (X) ve GU= (Y) göstergelerinin gösterenleri temsildaş değildir. Orhon Türkçesindeki eş zamanlı hiçbir dil kuralı, /mu/= (X) ve /gu/= (Y) gösterenlerini birbirinden türetemez. Dolayısıyla birinci koşul gerçekleşmiş olur. Ayrıca kanonik bir çekimde çekim girdisinin değişmemesi gerekir. Oysa girdi X göstereninde /mu/; Y gösterenin de ise /gu/ şeklinde değişmiştir.

2. (mu) (X)= (gu) (Y) her iki gösterilen de (soru gösterileni) olarak birbirine eşittir. Gösterilenleri aynı olduğu için koşul 2a uygulanır:

2a. [**mu** ∈ {MU} & gu ∈ {MU}]

{mu}~{gu} alt biçim birimlerinin {MU} biçim biriminde toplanması, biçim biriminin 3b ilkesiyle mümkündür. ZİRA {mu}~{gu} doğrudan birbirinin yerine kullanılabilir: Bar mu ~ bar gu. Alt biçim birimlerinin gösterilenleri, birebir aynı ve ek oldukları için aralarında almaşma olmaksızın bir biçim biriminde toplanmanın tüm şartlarını sağlamaktadır.

Kanonik olmayan bir yapı, eşsiz bir değişim sergiliyorsa d-biçimlenmiş sayılır. Ortak fonem, d-biçimlenmiş gösterge çiftlerinde bulunabilir. “Ortak fonem yokluğu”, d-biçimlenme için bir

ölçüt değildir. İngilizce much~more, little~less¹⁰⁹ gösterge çiftleri, ortak fonem taşımalarına rağmen d-biçimlenmiş göstergelerdir.

D-biçimlenmenin birinci koşulu, kanonik bir yapının var olmaması anlamına gelse de kanonik olmayan her yapı d-biçimlenmiş sayılamaz. Çünkü bir d-biçimlenme, benzersizlik özelliği taşımalıdır. Buna rağmen kanonik çekim morfolojisi birinci koşulu saptamada yardımcı olmaya devam eder.

4.3.2. İkinci Koşul ve Dil Bilgisel Anlam

(X), (Y) gösterilenleri d-biçimlenmenin ikinci koşuluna göre temsildaş olmalıdır. (X) ve (Y) gösterilenleri, temsildaşlık için (Z) gösterileninde ya aynı biçim biriminin alt biçim birimi olarak ya da dil bilgisel temsildaş olarak toplanmalıdır.

Aynı biçim biriminin alt biçim birimi koşulu olan 2a, d-biçimlenmeyi eş anlamlı sözcük birimlerinden ayırmak için geliştirilmiştir. Örneğin; Türkiye Türkçesindeki yıl~sene gösterge çiftleri d-biçimlenmiş kabul edilemez. Oysa bu gösterge çiftlerinin gösterenleri temsildaş değildir. Dildeki hiçbir kuralla biri diğerini türetmez. Ayrıca gösterilenleri de birebir aynıdır fakat aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olmayı gerektiren 2a koşulunu sağlayamazlar. Çünkü biçim biriminin 3b koşuluna göre kök biçim birimleri doğrudan birbirinin yerine kullanılacak bir dağılım gösteriyorlarsa ancak bir almaşma ile bir biçim birimine bağlanabilir. Yıl~sene gösterge çiftlerinde bir almaşma söz konusu olmadığına göre aynı biçim biriminin alt biçim birimleri değildir ve 2a koşulunu sağlamamaktadır.

D-biçimlenmenin 2b koşulu ise aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olmayan (X) ve (Y) gösterilenleri arasındaki anlamsal ilişkinin bir dil bilgisel türetme ya da çekime dayalı olması gerekliliğini ortaya koyar. Örneğin Türkiye Türkçesinde demek~söylemek, bakmak~görmek, duymak ~işitmek gösterge çiftleri için bir (Z) gösterileni etrafında toplanılabilen gösterilen ilgisi kurulabilir ancak dil bilgisel türetme, bu gösterilenler için söz konusu değildir. Bunlar dilin nedensizlik ilkesiyle türettiği ayrı göstergelerdir ki dil biliminde bu duruma “hyponymy” (alt anlamlılık) denir. Mel’çuk 2006, böylesi ilişkiler için diğer dillerden şu örnekleri verir:

¹⁰⁹ Mel’çuk 2006: 414.

“Farklılığı sağlayan anlamsal bileşiğin dil bilgisel olmadığı örnekler olarak *table* ~ *desk* (sıra), Rus. *palec* (parmak) ~ *mizinec* (küçük parmak) ya da Alm. *ess(-en)* (insanlar için yemek) vs. *fress(-en)* (hayvanlar için yemek)” (Mel’çuk 2006: 415)

Türkiye Türkçesinde {BİL} biçim biriminin olumlu-olumsuz paradigmasında görülen d-biçimlenme, dil bilgisel temsildeş olma ilişkisine göre aşağıda incelenmiştir.

Tablo 8.2b Koşuluna Göre Bir D-Biçimlenme

Dil	Türkiye Türkçesi
D-Biçimlenme	{BİL} ~ {Ø}
Örnek Çekim	Gelebildim~gelemedim

BİL sözcük birimi, Türkiye Türkçesinde “yeterlilik” kategorisinin olumsuzunda /Ø/ alt biçim birimiyle nöbetleşir. /Ø/ biçim birimciği, Türkoloji çalışmalarında {UMAK} biçim biriminin bir alt biçim birimi kabul edilir. İki sözcük birimi, “olumlu yeterlilik-olumsuz yeterlilik” çekimden kaynaklı dil bilgisel bir temsildeşlik göstermektedir. Ayrıca /bil/=X ve /Ø/=Y gösterenleri, temsildeş olmayarak birinci koşulu sağlamaktadır ve kanonik bir çekimi de ihlal etmektedir. Nitekim çekimde gövdeler değişmektedir. Kanonik çekimde gövdelerin kesinlikle değişmemesi gerekir. Gösterilenleri arasında anlamsal farklılık sıfır derecesinde olan bu gösterge çiftleri, bir almaşma sonucu türemediği için 2a koşulunu sağlayamaz ancak (X) ve (Y) arasında dil bilgisel temsildeşlik ilişkisi, dil bilgisel çekim söz konusu olduğu için kurulabilmektedir. Böylece d-biçimlenme, 2b koşuluna uygun olarak dil bilgisel temsildeşlikle BİL~UMAK göstergeleri arasında gerçekleşmektedir.

Dil bilgisel olarak temsildeşlik; dilin nedensiz göstergelerini, alt anlamlı göstergelerini ve eş anlamlı göstergelerini d-biçimlenmeden ayırmak için oldukça işlevseldir. Örneğin, d-biçimlenmeye dair alanyazındaki ilk çalışmaları yapan Osthoff 1899 “Almancadaki Bruder (erkek kardeş)~Schwester (kız kardeş), sohn (erkek çocuk)~tochter (kız çocuk) Bulle (boğa)~kuh (inek), hengst (at), (aygır)~stute (kısırak) örneklerini d-biçimlenme kabul etmiştir.” (Mel’çuk 2006: 417) fakat bu göstergeler, 2a koşulunu ve 2b koşulunu sağlamaz. Çünkü anlamları birebir aynı değildir ancak eril-dişil şeklinde bir dil bilgisel temsildeşlik kurulabilir gibi görünse de söz konusu dil olan Almancada böyle bir düzenli türetim bulunmaz. Bu durumda bu göstergeler d-biçimli göstergeler değildir, nedensizlik ilkesi ile dilde var olan ayrı ayrı göstergelerdir.

4.4. D-BİÇİMLENMENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

D-biçimlenme “simetrik”tir. X, Y’nin d-biçimiye Y de X’in d-biçimidir. Hiçbir X göstergesi, kendisine ilişkin bir d-biçim olamaz. Buna d-biçimlenmede “dönüşsüzlük” denir. X, Y’ye ilişkin ve Y de Z’ye ilişkin d-biçimse X’in Z’ye ilişkin d-biçimli olma zorunluluğunun bulunmamasına “geçişsizlik” denir. “İngilizcede /am/, /is/’e ilişkin, /is/ de /are/’a ilişkin d-biçim ve /am/ de /are/’a ilişkin d-biçimdir. Öte yandan, Rusçada /xuž(+e)/ (çok kötü), /plox/ (kötü)’ye ilişkin, /plox/ da /xud(+š+ij)/ (çok kötü) sözcüğüne ilişkin d-biçimdir fakat /xuž(+e)/, /xud(+š+ij)/ sözcüğüne ilişkin bir d-biçim değildir. Bu iki biçim birimcik, Rusçanın düzenli bir değişimi olan /d/ ⇒ /z/ ile ilişkilidir” (Mel’çuk 2006: 410).

D-biçimlenme, en az iki gösterge arasında gerçekleşir. Göstereni ve gösterileni açık tek bir gösterge üzerinde gerçekleşen morfolojik süreçlerden bu yönüyle ayrılır. Morfolojik süreçler, bir göstergeyi ilgilendirir. Gövdeye eklerin eklenmesi bir gösterge üzerinden gerçekleşir. Oysa d-biçimlenme /bil/~ /ø/ örneğinde olduğu gibi en az iki göstergeye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla d-biçimlenme ekleşme veya ikileme gibi morfolojik süreç değildir.

D-biçimlenme, sadece köklerde görülmemektedir. Mel’çuk 2006’ya göre, ek biçim birimciğinde görülen d-biçimlenme ile kök biçim birimciğinde görülen d-biçimlenme arasında hiçbir fark yoktur. Yine Mel’çuk 2006’ya göre; “sadece kökler için d-biçimlenme tanımı önermek, yalnızca tek sayılar için bir aritmetik işlemi (örneğin toplama işlemi) önermeye benzer” (Mel’çuk 2006: 435). D-biçimlenme, kökleri ve ekleri de kapsayan genel bir tanım özelliğindedir. D-biçimlenme aşağıdaki göstergelerde görülür.

- 1.Kök
- 2.Ek
- 3.Biçim Birimcik~ Güçlü Biçim Birimcik
- 4.Deyim~ Deyim
- 5.Deyim~ Güçlü Biçim Birimcik

D-biçimlenme, Rudes 1980 gibi Mel’çuk 2006 tarafından geleneksel olarak nitelendirilen çalışmalarda farklı etimolojik köklerden gelen X ve Y göstergeleri için tanımlanmıştır ancak Mel’çuk 2006, d-biçimlenme için etimolojik olarak aynı ya da farklı kökleri ölçüt olarak görmez. X ve Y göstergeleri biçimce asgari, anlamca azami derecede benzerse d-

biçimlenmeden söz edilir. “Almanca *ist~sind* d-biçimlenmesi bu konuda öğretici bir örnektir. Hem **is (+t)** (Haber kipi, geniş zaman III. tekil, olmak) hem de **sind** (Haber kipi, geniş zaman III. çoğul) etimolojik olarak Ön-Hint Avrupa kökü olan ***és+ti** ve ***(e)s+énti** alt biçim birimlerinin düzenli yansımalarıdır.” (Mel’çuk 2006: 417). Örnekte görüldüğü gibi, d-biçimlenme etimoloji kaynaklı bir özellik içermemektedir. D-biçimlenen X ve Y göstergelerinin etimolojileri, aynı ya da farklı olabilir.

Aronoff 1976 ve Wurzel 1987 d-biçimlenme çalışmalarında, aynı sözcük biriminin alt sözcük birimleri ile sınırlı bir d-biçimlenmeden söz edilir. Mel’çuk 2006 d-biçimlenme çalışması ise çekimsel ve türetimsel dil bilgisel temsildaşlığa dayanan sözcük birimleri arasındaki ilişkiyi d-biçimlenme kabul eder.

Türkiye Türkçesinde “bir-ilk” göstergeleri arasında d-biçimlenme ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü bu iki sözcük birimi dilin bir düzenli değişimiyle ilgili değildir. Ayrıca kanonik bir çekim de değildir. Zira Türkiye Türkçesinde sıra ifadesi türetimsel son ek olan {-XncX} biçim birimiyle yapılır. Morfolojik girdinin farklılığı ve gövdenin değişimi, kanonik çekimi bozmaktadır ancak iki sözcük birimi arasında türetimsel ilişkiden kaynaklı dil bilgisel bir anlam ortaklığı vardır. Şöyle ki sıra ifadesi Türkiye Türkçesinde son ek dışında doğrudan bir gövde ile oluşturulmuştur. Burada BİR ve İLK sözcük birimlerinin aynı sözcük biriminin alt sözcük birimleri olmadıklarına dikkat etmek gerekir. Nitekim d-biçimlenme için aynı sözcük biriminin alt sözcük birimleri olma şartı yoktur. Böylece d-biçimlenme dil bilgisel türetme ya da çekimden kaynaklı dil bilgisel temsildaşlık taşıyan farklı sözcük birimleri arasında da görülebilmektedir. D-biçimlenme, aynı sözcük birimlerin alt sözcük birimleri ile sınırlanmadığı için paradigma d-biçimlenme için zorunlu bir öge olmaktan çıkar. Paradigma, aynı sözcük birimin alt sözcük birimleri için geçerlidir ancak paradigma, etimolojik olarak ayrı köklerden gelen d-biçimlerin saptanmasında oldukça işlevseldir. “İngilizce [to] GO (gitmek) eylemi için (geçmiş) anlamı “beklenen” sözcük biçimi ***goed** ile sağlanmamaktadır, böyle bir sözcük bulunmamaktadır ancak bu geçmiş anlam Orta Çağ İngilizcesinde eylem olan WENDAN’dan (Alm. WENDEN ([to] turn/dönmek) gelen sözcük biçimi **went** ile sağlanır ki WENDAN kelimesi de Modern İngilizcede bulunmamaktadır.” (Mel’çuk 2006: 418). Böylece paradigma, d-biçimlenmenin etimolojik olarak ilgisiz kökleri gibi alt bir bölümü için işlevsel bir unsur olarak kullanılmaya devam edilir.

4.5. D-BİÇİMLENMENİN TİPOLOJİSİ

D-biçimlenmenin tipolojisi için iki önemli çalışma vardır: Mel'çuk 2006 ve Corbett 2007. Mel'çuk 2006, "d-biçimlenen gösterge türleri" ve "d-biçimlenmede derecelendirme" olmak üzere iki d-biçimlenme tipolojisi geliştirmiştir. Mel'çuk 2006 tipolojisi, Koneckaja 1973, Dressler 1985-1986, Rudes 1980 ve Wurzel 1985-1987 çalışmalarından elde edilen tüm d-biçimlenme örneklerinin genel bir tipolojisidir. Bu başlıkta, Mel'çuk 2006 ve Corbett 2007 çalışmalarının karakteristik örnekleriyle, d-biçimlenme tipolojisinin ana hatları gösterilmiştir. Tipolojideki Türkçe örnekler, bu çalışma tarafından önerilmiştir.

4.5.1.D-Biçimlenme İlişkisinde Bulunan Gösterge Türleri

D-biçimlenme ilişkisinde bulunan gösterge türlerinin tipolojisi, çekimsel ve türetimsel d-biçimlenme olmak üzere iki ana başlığa ayrılır. D-biçimlenen X ve Y göstergelerinin gösterilenleri, tanımın 2a koşulunu sağladığı takdirde alt biçim birimleri ek ise bu eklerin çekim ya da türetim ekleri olmasına bağlı olarak çekimsel veya türetimsel d-biçimlenme oluşur. Alt biçim birimleri kök ise X ve Y arasındaki biçimsel ilişkinin türetimsel ya da çekimsel olmasına bağlı olarak türetimsel veya çekimsel d-biçimlenme gerçekleşir. X ve Y göstergelerinin gösterilenleri, 2b koşulunu sağlamakta ise dil bilimsel temsildelik türetimsel ise türetimsel d-biçimlenme, çekimsel ise çekimsel d-biçimlenmeden söz edilir.

Türetimsel ve çekimsel olarak ikiye ayrılan d-biçimlenme, göstergelerin kök, ek; biçim birimcik, güçlü biçim birimcik ve deyim olmalarına göre alt dallara ayrılır. X ve Y göstergeleri kök ise kök d-biçimlenmesi, ek ise ek d-biçimlenmesi meydana gelir. D-biçimlenme tipolojisindeki son ayırım; kök veya eklerin biçim birimcik, güçlü biçim birimcik ve deyim olmalarına göre sınıflandırılmasıdır. Sıralanan ölçütler, aşağıdaki d-biçimlenme tipolojisini oluşturur.

1. *Türetimsel Ek~Biçim Birimcik*
2. *Çekimsel Ek~Biçim Birimcik*
3. *Kök~Biçim Birimcik*
4. *Türetimsel Ek~Güçlü Biçim Birimcik*
5. *Çekimsel Ek~Güçlü Biçim Birimcik*
6. *Kök~Güçlü Biçim Birimcik*
7. *Türetimsel Ek~Deyim*
8. *Çekimsel Ek~Deyim*
9. *Kök~Deyim*

10. *Biçim Birimcik~Güçlü Biçim Birimcik*
 11. *Biçim Birimcik~Deyim*
 12. *Güçlü Biçim Birimcik~Deyim (Mel'çuk 2006: 420-421).*

(4), (7) ve (8) numaralı olasılıklar, teorik olarak gerçekleşmesi her zaman mümkün olan fakat herhangi bir dilde örneklerine rastlanmayan tipolojik görünümüdür.

4.5.2.D-Biçimlenmenin Tipolojik Örnekleri

Mel'çuk 2006 tarafından geliştirilen gösterge türüne göre d-biçimlenmenin tipolojisi, bu başlıkta tarihî ve çağdaş Türk dillerinden örneklendirilmiştir. Tipolojinin Türk dillerinde görülmeyen örnekleri, d-biçimlenme doğası gereği her dilde aynı oranda bulunmadığı için çeşitli dillerden elde edilen verilerle somutlaştırılmıştır. Türk dilleri dışındaki örnekler ve tipolojik sınıflandırma, Mel'çuk 2006 çalışmasına aittir.

4.5.2.1.Türetme D-Biçimlenmesi

Türetimsel d-biçimlenme, d-biçimlenen X ve Y göstergelerinin 2a ya da 2b koşulunu türetimsel biçim bilgisiyle sağlamalarına denir. Eklerden oluşan X ve Y göstergelerinin türetimsel d-biçimlenme ilişkisinde bulunmaları için iki olasılık vardır. Birinci olasılık, X ve Y göstergelerinin türetimsel ekler olarak d-biçimlenmeleridir. İkinci olasılık ise X ve Y göstergeleri arasında türetmeye dayalı dil bilgisel temsildaşlıkla d-biçimlenmenin gerçekleşmesidir. Göstergeler arasındaki ilişki, X ve Y göstergeleri köklerden oluşursa türetimsel olmalıdır.

4.5.2.1.1.Köklerde Türetme D-Biçimlenmesi

Köklerde görülen türetimsel d-biçimlenme; asgari bölümsel dil göstergesi olan biçim birimcik, güçlü biçim birimcik ve deyimlerde gerçekleşir. D-biçimlenen X ve Y göstergeleri arasındaki biçim bilgisel ilişki türetimseldir.

4.5.2.1.1.1.Biçim Birimcikler

Mel'çuk 2006, biçim birimciklerin türetimsel d-biçimlenme tipolojisini "Eylem~uygun kılıcı ad, ad~uygun addan türeyen sıfat, yerleşme~o yerleşmenin sakini, hayvan~o hayvanın eti, nitelik~o

niteliğe sahip olmaya başlamak, aritmetik birim sayısı~aynı sayının onluk hali, kişinin ilk adı~aynı adın lakap durumu” olarak vermiştir. Söz konusu tipoloji, çeşitli dillerden elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

4.5.2.1.1.1.1.Eylem~Uygun Kılıcı Ad

Eylemden meslek adları türetirken ortaya çıkan d-biçimlenmelerin tipolojisidir. Rusça, bu tipolojinin tipik örneğinin sergiler. /**stir**/ ve /**pr**/, {STIR(+at')} biçim biriminin aynı alt biçim birimleridir.

Tablo 9. Rusça Eylem~Uygun Kılıcı Ad D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	stir(+at') (çamaşır yıkamak) ~ pr(+ačk(+a)) (çamaşırıcı kadın)
Düzenli Durumlar	oxot(+it'sja) (avlamak) ~ oxot+nik (av+cı) (Mel'çuk 2006: 421).

Meslek adları, Türkiye Türkçesinde eylemlerden değil adlardan türetilir. Aşağıdaki örnekte; ad~uygun kılıcı ad d-biçimlenmesi, addan meslek adı türetilirken gerçekleşmiştir.

Tablo 10. Türkiye Türkçesi Ad~Uygun Kılıcı Ad D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	Sığır (Evcil büyükbaş hayvan) ~ sığırt(+maç) (sığır güden kişi)
Düzenli Durumlar	Dil~ dil (+maç)

/sığır/ ve /sığırt/ gösterenleri temsildaş değildir. Gösterilenleri ise aynıdır. Sığır ve sığırt {SIGIR} biçim biriminin alt biçim birimleridir. Dağılımları biçim bilgisel olarak açıklanabilir. /sığırt/ alt biçim birimi (+maç) ekinden önce kullanılır diğer durumlarda ise /sığır/ alt biçim birimi kullanılır. İki gösterge, 2a alt koşuluna göre d-biçimlenmiştir.

4.5.2.1.1.1.2.Ad~Addan Türeyen Sıfat

Addan sıfat türetilirken ortaya çıkan d-biçimlenmedir. İngilizce ve Türkiye Türkçesinden iki örnekle tipolojik görünüm sergilenmiştir.

Tablo 11. İngilizce Ad~Addan Türeyen Sıfat D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE
D-Biçimlenme	father 'baba' ~ patern(+al) 'baba tarafı' root 'kök' ~ radic(+al) 'köken' earth 'dünya' ~ terrestr(+ial) 'dünyevi' sun 'güneş' ~ sol(+ar) 'güneşe ait' law 'yasa' ~ leg(+al) 'yasal' church 'kilise' ~ ecclesiast(+ic) 'kiliseye ait'
Düzenli Durumlar	equator+ial, lacun+ar, capsul+ar, education+al (Mel'çuk 2006: 421).

Tablo 12. Türkiye Türkçesi Ad~Addan Türeyen Sıfat D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	minik ~ minicik küçük ~ küçücük büyük ~ büyücek ufak~ ufacık
Düzenli Durumlar	kitap ~ kitapçık, söz ~ sözcük

Türkiye Türkçesinde /minik/ ve /mini/ {MINİK} biçim biriminin; /küçük/ ve /küçü/ {KUÇUK} biçim biriminin, /büyük/ ve /büyü/ {BUYUK} biçim biriminin; /ufak/ ve /ufa/ {UFAK} biçim biriminin alt biçim birimleridir. Gösterenleri temsildaş değildir fakat gösterenleri temsildaştır. Sıfat türetilirken gövde değişimi gerçekleşmiştir. Gövde değişimi, Türkiye Türkçesinin genel ve düzenli bir kuralı değildir. Sınırlı sayıda biçim birimine özgüdür.

4.5.2.1.1.1.3.(Yerleşme)~(O Yerleşmenin Sakini)

Bir yer ve o yere mensup olmayı anlatan X ve Y göstergeleri arasında görülen d-biçimlenmedir. Fransızca, tipolojinin bilindik örneğini sergiler. Türkiye Türkçesi ise ‘ülke’~‘millet’ d-biçimlenmesi ile tipolojinin bir alt dalını oluşturur.

Tablo 13. Fransızca ‘Yerleşme’~‘O Yerleşmenin Sakini’ D-Biçimlenmesi

DİL	FRANSIZCA
D-Biçimlenme	Fontainebleau~Bellifont(+ain) Châteauroux~Castelrouss(+in) Trois Rivières~Trifluv(+ien) [Quebec’te] Le Puy~Anic(+ien)
Düzenli Durumlar	Paris~Paris+ien, Berlin~Berlin+ois, Marseille~ Marseill+ais (Mel’çuk 2006: 422).

Türkiye Türkçesinde {-IX} biçim birimi adlardan “Bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma” anlamı veren sıfatlar türetir. Aksaraylı, Antalyalı, Asyalı, Avrupalı, Beykozlu, Çinli, Dağıstanlı, doğulu, Egeli, Edirneli, güneyli, Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karamanlı, Mısırlı, Osmanlı, Selçuklu, Galatasaraylı, partili, sendikalı, taşralı, üniversiteli vb (Korkmaz: 2009: 54). Türkiye Türkçesinde bir millete ait olma ilişkisi, bu düzenli türetmenin dışında d-biçimli görünümde de sunar.

Tablo 14. Türkiye Türkçesi ‘Yerleşme’ ~ ‘O Yerleşmenin Sakini’ D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	Almanya~Alman Rusya~Rus İspanya~İspanyol Japonya~Japon
Düzenli Durumlar	Çin~Çin+li, Mısır~Mısır+lı

4.5.2.1.1.1.4. (Hayvan)~(O Hayvanın Eti)

“Hayvan eti”, Rusçada düzenli son eklerle anlatılır. Aşağıdaki örnek ise Rusçada bu düzenin dışında oluşturulmuş bir d-biçimlenmedir. Bu çalışma, Türk dillerinde böyle bir örneğe rastlamamıştır. Çünkü bu dillerde, “bir hayvanın eti”ni anlatan türetimsel bir kategori yoktur.

Tablo 15. Rusça ‘Hayvan’ ~ ‘O Hayvanın Eti’ D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	korov(+a) ‘inek’ ~ govjad(+in(+a))
Düzenli Durumlar	baran ‘koç’~baran+in(+a) ‘koç/kuzu eti’ (Mel’çuk 2006: 422)

4.5.2.1.1.1.5. (Nitelik)~(O Niteliğe Sahip Olmaya Başlamak)

Bir niteliğe sahip olmayı anlatan gösterilenlerde görülen d-biçimlenme tipolojisidir. Bu tipolojiye, Rusçadan ve Türkiye Türkçesinden örnekler verilmiştir.

Tablo 16. Rusça ‘Nitelik’ ~ ‘O Niteliğe Sahip Olmaya Başlama’ D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	krasiv(+yj) ‘sevimli’ ~ xoroš+e(+t’) ‘daha sevimli olmak/sevimlileşmek’ nekrasiv(+yj) ‘çirkin’ ~ durn+e(+t’) ‘daha çirkin olmak/çirkinleşmek’
Düzenli Durumlar	tolst(+yj) ‘şişman’ ~ tolst+e(+t’) ‘şişmanlamak’, xud(+oj) ‘zayıf’ ~ xud+e(+t’) ‘zayıflamak’, zelën(+yj) ‘yeşil’ ~ zelen+e(+t’) ‘yeşilleşmek’ (Mel’çuk 2006: 422).

Tablo 17. Türkiye Türkçesi ‘Nitelik’ ~ ‘O Niteliğe Sahip Olmaya Başlama’ D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	Belli ‘açık, görünür’~ beli (+r(+mek)) ‘açık, görünür olmak’
Düzenli Durumlar	Deli~ deli(+r(+mek))

Türkiye Türkçesinde /belli/ ve /beli/, {BELLI} biçim biriminin alt biçim birimleridir. Gösterenleri temsildaş değildir fakat gösterilenleri temsildaştır.

4.5.2.1.1.2. Biçim Birimcik~Güçlü Biçim Birimcik

Kök biçim birimciği ile bir güçlü biçim birimcik arasında görülen d-biçimlenmedir. Güçlü biçim birimi, kök ve türetimsel kategoriden oluşur.

4.5.2.1.1.2.1. (Aritmetik Birim Sayısı) ~ (Aynı Sayının Onluk Hali)

D-biçimlenme tipolojisinin en yaygın olanıdır. Bir aritmetik birim sayısının onluk halinde ortaya çıkan düzensiz türetmeler, birçok dilde görülür. Türkiye Türkçesinde, sayıların onluk şekli; {-An} ve {-mİş} son ek biçim birimleriyle yapılır fakat /yirmi/, /otuz/, /kırk/, /eli/ gösterenleri; son eklerle türetilmediği için d-biçimlenmiştir. Bu d-biçimlenmelerdeki türetimsel ilişki, yeterince açık değildir. Zira düzenli durumların sayısı görece daha azdır. Dolayısıyla Türkiye Türkçesindeki d-biçimlenme, Fransızca ve Rusçaya göre daha zayıftır.

Tablo 18. Rusça (Aritmetik Birim Sayısı) ~ (Aynı Sayının Onluk Hali) D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	četyre (dört) ~ sorok (kırk)
Düzenli Durumlar	<i>dvadcat</i> (20), <i>tridcat</i> (30), <i>pjat</i> <i>desjat</i> (50) (Mel'çuk 2006: 42)

Tablo 19. Fransızca (Aritmetik Birim Sayısı) ~ (Aynı Sayının Onluk Hali) D-Biçimlenmesi

DİL	FRANSIZCA
D-Biçimlenme	deux (iki)~ vingt (yirmi)
Düzenli Durumlar	<i>trente</i> (30), <i>quarante</i> (40) (Mel'çuk 2006: 423)

Tablo 20. Türkiye Türkçesi (Aritmetik Birim Sayısı) ~ (Aynı Sayının Onluk Hali) D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	İki ~ yirmi Üç ~ otuz Dört~ kırk Beş~ elli

Düzenli Durumlar	altı~altmış, yedi~yetmiş, sekiz~seksen, dokuz~doksan.
-------------------------	---

Türkiye Türkçesindeki biçim birimcik~güçlü biçim birimcik d-biçimlenmesi aşağıdaki özelliktedir.

{İKİ}, {-AN}, {-MIŞ} ↔ yirmi

{ÜÇ}, {-AN}, {-MIŞ} ↔ otuz

{DÖRT}, {-AN}, {-MIŞ} ↔ kırk

{BEŞ}, {-AN}, {-MIŞ} ↔ elli

Tablo 21. Dolganca ‘Aritmetik Birim Sayısı’ ~ ‘Aynı Sayının Onluk Hali’ D-Biçimlenmesi

DİL	DOLGANCA ¹¹⁰
D-Biçimlenme	üs~ otut ikki~hürbe
Düzenli Durumlar	tüörduon, biehuon, alta oun, hette uon, ağıhuon, toguhuon

Dolgancada, ‘çarpı on’ türetimseldir. Dolganca, aritmetik birim sayısı göstergelerinden ‘çarpı on’ gösterilenini türetmek için bu göstergelere düzenli bir şekilde /uon/ gösterenini ekler fakat /otut/ ve /hürbe/ gösterenli göstergeler bu kurala uymaz. Bu göstergeler, “nedensiz dil göstergeleri” değildir. Zira “nedensiz dil göstergeleri” arasında dil bilgisel temsildaşlık olmaz. Belirtildiği üzere, Dolganca ‘çarpı on’ gösterilenini türetim kategorisiyle gerçekleştirir. Dolayısıyla;

{İKKKİ}, {UON} ↔ hürbe

{ÜS}, {UON} ↔ otut

Dolgancadaki ‘aritmetik birim sayısı’~‘aynı sayının onluk hali’ d-biçimlenmesi, Türkiye Türkçesindeki d-biçimlenmeden daha güçlü bir d-biçimlenmedir. Çünkü türetimsel ilişki, Dolgancada daha düzenlidir. Böylece, Dolganca d-biçimlenmenin “anlamsal olarak azami

¹¹⁰ Dolganca d-biçimlenme örneğinin tasarımı, Söng 2011 (sayfa 99) çalışmasındaki bilgilerle oluşturulmuştur.

düzenli olma” koşulunu Türkiye Türkçesinden daha çok sağlamaktadır. Biçimsel düzensizliği ise iki dil yeterli derecede karşılamaktadır.

4.5.2.1.1.2.2.(Kişinin İlk Adı) ~ (Aynı Adın Lakabı)

Bu tipoloji, Türk dillerinde görülmez. Zira Türk dilleri, “kişinin ilk adından lakap türetme” kategorisi bulundurmaz. Bu d-biçimlenme tipolojisi, İngilizceden örneklendirilmiştir.

Tablo 22. İngilizce (Kişinin İlk Adı) ~ (Aynı Adın Lakabı) D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE
D-Biçimlenme	Richard ~ Dick, Robert ~ Bob, Margaret ~ Peggy.
Düzenli Durumlar	Benjamin ~ Ben, Thomas ~ Tom, Rebecca ~ Beck+y, Virginia ~ Ginn+y (Mel’çuk 2006: 423).

4.5.2.1.1.2.3.Eylem ~ Eylem Adı

Bir eylem ve ona karşılık gelen eylemin adı arasında görülen d-biçimlenme tipolojisidir.

Tablo 23. Fransızca Eylem ~ Eylem Adı D-Biçimlenmesi

DİL	FRANSIZCA
D-Biçimlenme	tomber (‘düşmek’) ~ chute (‘düşüş’) dormir (‘uyumak’)~ sommeil (‘uyku’) (Mel’çuk 2006: 424).

Yukarıdaki eylemden türeyen adlar, temel eylemlerine göre d-biçimlerdir. Çünkü eylemden türeyen bir adın (kök) gösterileni ile temel eylemin gösterileni arasındaki fark, Fransızcada türetimseldir.

Tablo 24. Türkiye Türkçesi Eylem ~ Eylem Adı D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	öp~ öpü (+cük)

Türkiye Türkçesinde, /öp/ ve /öpü/ {OP} biçim biriminin alt biçim birimleridir. Dağılımları, biçim bilgisel koşullanmaya bağlıdır. /Öpü/ alt biçim birimi, {+cUk} ekinden önce kullanılır. Diğer durumlarda /öp/ alt biçim birimi kullanılır. Gösterenleri temsildaş değildir fakat gösterilenleri temsildaştır.

4.5.2.1.1.2.4. (Erkek hayvan)~(Karşılık Gelen Dişi Durumu)

Biçim bilgisel cinsiyet kategorisine sahip dillerde görülen bir d-biçimlenme tipolojisidir. Bu d-biçimlenme, Türk dillerinde cinsiyet kategorisi olmadığı için görülmez.

Tablo 25. Rusça (Erkek hayvan)~(Karşılık Gelen Dişi Durumu) D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	byk 'boğa'~ korov(+a) 'inek' petux 'horoz'~kuric(+a) 'tavuk'
Düzenli Durumlar	tigr 'kaplan'~ tigr+ic(+a)'dişi kaplan' medved'(ayı'~medved+ic(+a)'dişi ayı' slon 'fil'~ slon+ix(+a) 'dişi fil' osël'eşek'~ osl+ic(+a) 'dişi eşek' (Mel'çuk 2006: 424).

4.5.2.1.1.2.5. (X)~(X'in Zıt Anlamlısı)

Bu tipoloji, zıt anlamlılığı biçim bilgisel olarak sağlayan dillerde görülür. Türk dillerinde “zıt anlamlılık” nedensiz göstergelerle sağlanır ve “zıt anlamlılık” türetme kategorisi bulunmaz. Dolayısıyla Türk dillerinde, d-biçimlenmenin bu tipolojisine rastlanmaz. Mel'çuk 2006, bu tipolojiyi Esperanto'dan örneklendirmiştir.

Tablo 26. Esperanto (X) ~ (X'in Zıt Anlamlısı) D-Biçimlenmesi

DİL	ESPERANTO
D-Biçimlenme	brulig(+i) 'yanmak' [geçişli; 'yanmasına neden olmak'] ~ esting(+i) 'söndürmek' ['yanmamasını sağlamak']
Düzenli Durumlar	jun(+a) 'genç' ~ mal+jun(+a) 'yaşlı', plen(+a) 'dolu' ~ mal+plen(+a) 'boş', alt(+a) 'yüksek' ~ mal+alt(+a) 'alçak', grand(+a) 'büyük'~ mal+grand(+a) 'küçük' (Mel'çuk 2006: 424).

4.5.2.1.1.2.6. (Asıl sayı) ~ (Karşılık Gelen Sıra Sayısı)

X (asıl sayı) ve Y (karşılık gelen sıra sayısı) tipolojisi, insan dillerinde sıkça görülen bir d-biçimlenmedir. Bu tipolojinin birçok dilde örneği vardır. Aşağıda Rusça, Türkiye Türkçesi ve Dolgancadan örnekler yer almaktadır.

Tablo 27. İngilizce (Asıl sayı) ~ (Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE
D-Biçimlenme	one (bir) ~ first (birinci)
Düzenli Durumlar	four (dört) ~ fourth (dördüncü), five (beş) ~ fifth (beşinci)

Eski Türkçede bir ve iki sayıları için Ergin şu açıklamaları yapar:

“Türkçenin uzun tarihi boyunca bu ekte mühim değişiklikler olmuştur. Ek aslında sadece –nç şeklinde olup ikinci dışında diğer sayı isimleri bu ekle yapılırdı: bir-i-nç, iki-nti, üç-ü-nç, dört-ü-nç, biş-i-nç, altı-nç gibi. Yalnız birinç yerine önce ve daha çok, sayıdan yapılmayan bir kelime, baştnkı ‘baştaki, önceki, evvelki, birinci” kelimesi kullanılırdı. Eski Türkçede sonradan ikinç şekli de ortaya çıkmıştır.” (Ergin 2004: 168).

Ergin’in açıklamalarından anlaşıldığı üzere; aşağıdaki d-biçimlenme, Eski Türkçede sıra sayıları için gerçekleşmiştir.

Tablo 28. Eski Türkçe (Asıl sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE
D-Biçimlenme	Bir (bir)~ baş (+tınkı) (birinci) İki (iki)~ikinti (ikinci)
Düzenli Durumlar	üç ~ üç-ü-nç, dört~dört-ü-nç, biş-i-nç, altı-nç.

Tablo 29. Türkiye Türkçesi (Asıl sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	Bir~ilk

Düzenli Durumlar	iki ~ ikinci, üç~üçüncü...
-------------------------	----------------------------

Bir~ilk göstergeleri, Türkiye Türkçesinde d-biçimlenmiştir fakat Türkiye Türkçesinde düzenli türetim olan /birinci/ göstereninin varlığı, bir~ilk ilişkisini türetimsel olmaktan çok nedensiz göstergeler arasındaki ilişkiye yaklaştırmaktadır ancak Türkçenin tarihî dönemlerinde türetimsel /birinç/ göstergesinin daha az kullanılması, bir~ilk göstergeleri arasındaki türetimsel biçim bilgisi ilişkisini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla bir~ilk d-biçimlenmesindeki göstergeler, dilin nedensizlik ilkesinin sonucu olan göstergeler değildir. Biçim bilgisiyle türetmenin çıktısıdır. Buna göre, Türkiye Türkçesinde de bir~ilk göstergeleri d-biçimli göstergelerdir.

Tablo 30. Dolganca (Asıl Sayı)~(Karşılık Gelen Sıra Sayısı) D-Biçimlenmesi

DİL	DOLGANCA ¹¹¹
D-Biçimlenme	maḡnaygī~bastīḡḡī
Düzenli Durumlar	İkkis, ühüs, tördüs, behis, altıs, hettis, aksıs, toksus

Sıra sayıları, Dolgancada düzenli türetmelerle yapılır. {XS} biçim birimi, bu düzenli türetmelerde kullanılır ancak bu düzenli türetme “maḡnaygī~bastīḡḡī” gösterge çiftleri arasında görülmez. Sıra sayı kategorisi, Dolgancada türetimsel olduğu için bu gösterge çiftleri için dil bilgisel temsildâşlık söz konusudur. Buna göre Dolganca “maḡnaygī~bastīḡḡī” göstergeleri arasında güçlü bir d-biçimlenme vardır.

4.5.2.1.1.2.7. (Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç)

Asıl sayı adlarından çarpımsal belirteç veya dağıtımsal belirteç oluşturan gösterilenler arasında görülen d-biçimlenmedir. Bu d-biçimlenme, Türk dillerinde asıl sayı adlarından dağıtma sayı adları türetilirken de görülür.

Tablo 31. Latince (Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç) D-Biçimlenmesi

DİL	LATİNCE
D-Biçimlenme	ünus (bir)~ sem(+el) (bir kere) duo (iki)~ b(+is) (iki kere) [bis ← *d̥uis]

¹¹¹ Dolganca d-biçimlenme örneğinin tasarımı, Söng 2011 (sayfa 102) çalışmasındaki bilgilerle oluşturulmuştur.

Düzenli Durumlar	ter (‘üç kez), quater (‘dört kez’ (Mel’čuk 2006: 425).
-------------------------	--

Tablo 32. Dolganca (‘Asıl Sayı’ ~ ‘Karşılık Gelen Çarpımsal Belirteç’) D-Biçimlenmesi

DİL	DOLGANCA ¹¹²
D-Biçimlenme	Uon~Uonna
Düzenli Durumlar	BİRde, ikkite, üste, tüörte, bieste, atlata, hettete, ağısta, togusta

(‘en kere’) gösterilenleri, Dolgancada {-TA} biçim birimiyle türetilir. Düzenli türetmenin dışında, Uon~Uonna d-biçimlenmesi görülür. Bu d-biçimlenme, bir biçim birimikle güçlü biçim birimcik arasında gerçekleşen d-biçimlenmedir.

Tablo 33. Türkiye Türkçesi (‘Asıl Sayı’ ~ ‘Karşılık Gelen Dağıtımsal Belirteç’) D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	altı~altış(+ar) yedi~yediş (+er) iki~ikiş (+er)
Düzenli Durumlar	Bir~ bir (+er), üç~üç (+er), beş~beş (+er).

(‘Asıl sayı adlarına karşılık gelen dağıtımsal belirteç’) gösterilenleri, Türkiye Türkçesinde {-AR} biçim birimiyle türetilir. Ancak “iki, altı, yedi” asıl sayılarında; türetim esnasında gövde değişimi gerçekleşir. Bu gövdelerin gösterenleri, temsildaş değil fakat gösterenleri temsildaştır. D-biçimlenen gövdeler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

(‘Asıl sayı~karşılık gelen dağıtımsal belirteç’) d-biçimlenmesinin Türk dillerindeki en eski örneği, Eski Türkçede görülür.

Tablo 34. Eski Türkçe (‘Asıl Sayı’~‘Karşılık Gelen Dağıtımsal Belirteç’) D-Biçimlenmesi

¹¹² Dolganca d-biçimlenme örneğinin tasarımı, Söng 2011 (sayfa 107) çalışmasındaki bilgilerle oluşturulmuştur.

DİL	ESKİ TÜRKÇE
D-Biçimlenme	iki~ikir (+er)
Düzenli Durumlar	Düzenli Durumlar: bir~bir(+er).

4.5.2.1.1.3.Deyimler

Bir deyim ve onun anlamsal türetmesi olan bir köken biçim biriminin oluşturduğu d-biçimlenmelerdir.

Rusça

Govorit' krasnó (şatafatlı, yağcı tavırla konuşma) ~ krasnobaj (şatafatlı yağcı tavırla konuşan kimse) ≈ (süslü sözcükler kullanan kimse)

Molot' jazykom (saçmalamak) ~ pustozyon (saçmalayan kimse) (Mel'çuk 2006: 426).

Türkiye Türkçesi

/Boş mezar bulsa içine girecek/ (Karşılıksız, emeksiz elde edilen şeyleri sevmek) ~ /mezarcı/ (karşılıksız emeksiz olan şeyleri seven kişi)

Boş mezar bulsa içine girecek deyimini (X) ve mezarcı gövdesi (Y) asgari bölümsel iki dil göstergesi olma koşulunu sağlar.

1./Boş mezar bulsa içine girecek/ ve /mezarcı/ temsildaş değildir.

2. 'Boş mezar bulsa içine girecek' ve 'mezarcı' gösterilenleri temsildaştır. Ortak gösterilenleri (Z) (karşılıksız, emeksiz elde edilen şeyleri sevmek) olarak sözlükçede yer alır.

2b. Dil bilgisel temsildaşlığa dayanan d-biçimlenme, /mezarcı/ göstereni anlamsal olarak /boş mezar bulsa içine girecek/ göstereninden türeyerek gerçekleşmiştir.

4.5.2.1.2. Türetimsel Eklerin D-Biçimlenmesi

D-biçimli “ek göstergeleri”, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Alt biçim birimlerinin gösterenleri temsildaş değildir fakat gösterilenleri temsildaştır. En bilindik tanımıyla biçimsel olarak azami düzensiz, anlamsal olarak azami düzenlidirler. Biçimsel düzensizlik, dilin genel ve yaygın bir değişimiyle ilgili olmayan, eşsiz değişimlerini ifade eder. Eşsiz değişimler, d-biçimli alt biçim birimleridir. Genel ve yaygın değişimler ise d-biçimli alt biçim birimleri değildir. Söz gelimi, Türkiye Türkçesinde {-LXK} ↔ /lık/, /lik/, /luk/, /lük/ gösterenlerinden oluşan biçim birimi kümesi, d-biçimli bir alt biçim birimi bulundurmaz. Çünkü bu biçim biriminin tüm alt biçim birimleri; Türkiye Türkçesinin düzenli, yaygın bir kuralı olan ses uyumlarıyla ortaya çıkar. Bu biçim birimi kümesi, d-biçimlenme tanımındaki gösterenlerin temsildaş olmaması koşulunu sağlayamaz.

Türetimsel eklerin d-biçimlenmesi, bu başlıkta dünya ve Türk dillerinden örneklendirilmiştir.

4.5.2.1.2.1. Biçim Birimcik

Türetimsel ek biçim birimcikleri arasında görülen d-biçimlenmelerdir. Aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olan eklerin d-biçimlenmesiyle oluşmuştur. Biçim birimciklerin d-biçimlenmesi Rusça, Flemenkçe ve Türk dillerinden hareketle aşağıda örneklendirilmiştir.

Tablo 35. Rusça /-ənok/, /-ənk/ ~ /-jat/ Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA: -ənok/-ənk ~ -jat (.....nın genç olanı)
D-Biçimlenme	Lev (aslan): l'v+ənok (aslan yavrusu)~l'v+jat(+a) (aslan yavruları) Medved' (ayı): medvež+onok (ayı yavrusu)~ medvež+at(+a) (ayı yavruları) (Mel'çuk 2006: 426).

Tablo 36. Flemenkçe /-er-/~/-der/~/-aar/ Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	FLEMENKÇE: -er- ~ -der ~ -aar
D-Biçimlenme	STRIJD (dövüşmek) : strijd +er SPAAR (kurtarmak) : spaar +der TROMMEL (davul çalmak) : trommel+aar (Mel'çuk 2006:

	426).
--	-------

Tablo 37. Türkiye Türkçesi {-msI}~{-mtIrak} Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ: {-msI}~{-mtIrak}
D-Biçimlenme	Mavi: mavi + msi ('maviye çalan') Mavi: mavi+ mtırak ('sarıya çalan')

Türkiye Türkçesinde /msI/ ve /mtIrak/ gösterenleri, asgari bölümsel göstergelerdir. İki gösteren, aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1./msI/ ve /mtIrak/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli bir kural dahilinde Türkiye Türkçesinde türetmez.

2. (msI) ve (mtIrak) ortak bir Z gösterileni olan ('benzerlik') gösterileninde birleşir. Bu gösterilenler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olarak 2a koşulunda toplanır.

2a.[msI ∈ {-MSI} & mtIrak ∈ {-MSI}]

Tablo 38.Eski Türkçe {-Ç}~{-çA}~{-çAk}~{-K}~{-KAk}Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE ¹¹³ {-Ç}~{-çA}~{-çAk}~{-K}~{-KAk}
D-Biçimlenme	Ög ('anne'): ög +üç +üm ('anneciğim') Azrak ('az'): azrak + ça ('çok az') Kol ('kol'): kol +ı + çak ('kolcuk') Yul ('çay, dere'): yul +ak ('küçük çay') Er ('erkek, adam, yiğit'): eren+gek ('erkekcik, adamcık') (Gabam 2007: 43-44-45).

¹¹³ Eski Türkçedeki d-biçimlenme, Gabam 2007 (sayfa 43-44-45) esas alınarak bu çalışma tarafından tasarlanmıştır.

{-Ç} ↔ /ç/, /ça/, /çak/, /k/, /kak/ kümesinin alt biçim birimleri, (sevgi-küçültme) gösterileni taşırlar. ET {-Ç} biçim biriminin bu alt biçim birimleri, asgari bölümsel gösterge olarak aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. /ç/, /ça/, /çak/, /k/, /kak/ gösterenleri, temsildaş değildir. Etimolojik olarak ilgili olmalarına rağmen, düzenli bir türetmeden söz edilemez. Ça>Ç+a türemesi şeklinde bir /ç/ göstereninden türeme izah edilse dahi yalnızca bu gösterenlere özgü olmakla eşsiz bir değişim olmaya devam eder. Zira bu türeme ET için yaygın, genel bir türeme değildir. Başka bir düzenli örnekle kıyaslanamaz.

/k/~kak/ d-biçimlenmesindeki [k+ak] dilsel işlemi, eşsiz bir türeme olduğu için bu gösterenler de temsildaş değildir.

2. {-Ç} ↔ /ç/, /ça/, /çak/, /k/, /kak/ kümesinin alt biçim birimlerinin gösterileni (küçültme-sevgi) olarak saptanır. Gösterilen, (küçültme-sevgi) şeklinde birden fazla gösterilebilir. Zira eklerin gösterilenini saptamak, köklere göre daha zordur. Gabayn 2007 tarafından örnek verilen [ög+ü+ç+üm] ve [ög+ü+k] dilsel işlemlerindeki /ç/ ve /k/ son ek gösterenlerinin doğrudan birbirinin yerine kullanılması, {-Ç} ve {-K} gösterenleri arasında düzenli bir anlam bağıntısına karşın düzensiz bir biçimsel ilişki olduğunu gösteren apaçık bir ispattır. Gösterilenlerin birebir aynı olması, kümenin tüm elemanlarını soyut bir {-Ç} biçim biriminde toplamaya izin verir. ET {Ç} ↔ /ç/, /ça/, /çak/, /k/ kümesi koşul 2a gereği birbirinin d-biçimli alt biçim birimleridir.

2a. [ç ∈ {-Ç} & ça ∈ {-Ç} & çak ∈ {-Ç} & k ∈ {-Ç} & kak ∈ {-Ç}]

Tablo 39. Eski Türkçe {-IIğ} ~/-η/ Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE: {-IIğ} ~/-η/ ¹¹⁴
D-Biçimlenme	Ada (tehlike): ada +Iğ (tehlikeli) Ayançaḡ (hürmetkâr): ayanç+aḡ (saygılı) Otun (odun): ot+u+η

¹¹⁴ Eski Türkçedeki d-biçimlenme, Gabayn 2007 (sayfa 47) esas alınarak bu çalışma tarafından tasarlanmıştır.

ET {-llġ} ~ {-ŋ} biçim birimlerinden oluşan X ve Y asgari dil göstergeleri, aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1./llġ/ ve /ŋ/ gösterenleri temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli bir kural dahilinde türetemez.

2.(llġ) ve (ŋ) gösterilenleri temsildaştır. İki göstergenin de gösterileni Gabam 2007'ye göre 'bir şeyle teçhiz edilmiş, bir şeye ait' şeklindedir (Gabam 2007: 47). Gösterilenleri birebir aynı olan bu biçim birimleri, aynı biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleridir.

2a. [llġ ∈ {-llġ} & ŋ ∈ {-llġ}]

Tablo 40. Eski Türkçe /-L/~/-N/~ {-SXX} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE: /-L/~/-N/~ {-SXX} ¹¹⁵
D-Biçimlenme	Kat 'katmak': kat +ıl 'katılmak' Al 'almak' : al + ın 'alınmak' Ur 'vurmak': ur +suk 'vurulmak' Bil 'bilmek': bil+sık 'bilinmek' Ursuk 'vurulmak': ur+suk 'vurulmak'

ET /l/, /n/ ve /sık/; asgari bölümsel dil göstergeleridir. Bu göstergeler aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. /l/, /n/ ve /sık/ gösterenleri temsildaş değildir. ET'deki hiçbir düzenli kural, böylesi bir değişimi oluşturamaz.

2.(l), (n) ve (sık) gösterilenlerinin ortak Z gösterileni, 'edilgenlik' şeklindedir. Gösterenleri birebir aynı olan bu alt biçim birimleri, aynı biçim biriminde birleşme koşulunu sağlar. /l/ ve /n/ gösterenlerinin dağılımı, fonolojiktir. "L son sesli fiil tabanların dönüşlüğü -⁰n- ile yapılır." (Gabam 2007: 59). Diğer eylem tabanları ise /l/ son ek göstereniyle dönüşlü yapılır. /sık/ göstereni ise yukarıda verilen örneklerle sınırlıdır. Dağılımları fonolojik kurallara bağlı olan /l/, /n/, /sık/ gösterenleri; aynı biçim biriminde birleşen d-biçimli alt biçim birimleridir.

¹¹⁵ Eski Türkçedeki d-biçimlenme, Gabam 2007 (sayfa 59-60) esas alınarak bu çalışma tarafından tasarlanmıştır.

2a. [l ∈ {-L} & n ∈ {-L} & sık ∈ {-L}]

Tablo 41. Eski Türkçe /-P/~{-pAn} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE/-P/~{-pAn} ¹¹⁶
D-Biçimlenme	Başla 'başla': başla+p 'başlayıp' Sök 'sök': sök+üpan 'söküp' Ursuk 'vurulmak': ur+suk 'vurulmak'

ET /p/, /pan/ gösterenli asgari bölümsel dil göstergeleri, aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1. /p/, /pAn/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli ve yaygın bir kural dahilinde türetemez. /p/ etimolojik olarak /pan/ göstereniyle ilgilidir.

2. (p) ve (pAn) gösterilenleri, birebir aynıdır. Ortak (Z) gösterileni, (iş ve hareketin kendisinden sonra gelen fiilden önce bittiğini göstermek) şeklindedir (Gabam 2007: 84). Gösterilenleri birebir aynı olan bu iki gösterge, aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olarak d-biçimlenmiştir.

2a. [p ∈ {-P} & pan ∈ {-P}]

Tablo 42. Eski Anadolu Türkçesi {-Icak} ~{-IcAGAz}~{-IncAk} Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ ¹¹⁷ {-Icak}~{-IcAGAz}~{-IncAk}
D-Biçimlenme	Varıca ki dirler Varıcağaz göresin anı sen de Ki dereden iner şehriñ ucına görince k'abey beñzüñ uçına

¹¹⁶ Eski Türkçedeki d-biçimlenme, Gabam 2007 (sayfa 85) esas alınarak bu çalışma tarafından tasarlanmıştır.

¹¹⁷ Eski Türkçedeki d-biçimlenme, Gülsevin 1997 (Sayfa 125-126-127) esas alınarak bu çalışma tarafından tasarlanmıştır.

EAT asgari bölümsel göstergeleri olan /Icak/, /IcAGAz/, /-IncAk/ alt biçim birimleri; aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. /Icak/, /IcAGAz/, /-IncAk/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, düzenli bir türetme sonucu diğerini türetemez. Sadece bu gösterge çiftlerine özgü bir dil değişimi söz konusudur.

2. /Icak/, /IcAGAz/, /-IncAk/ gösterenlerinin gösterilenleri, 'dışı zaman' şeklindedir. Varıcak ('vardığı zaman'), Varıcağaz ('vardığın zaman'), görincek ('göründüğü zaman') açılımlarında da görüldüğü gibi gösterilenleri birebir aynı olan bu alt biçim birimleri; aynı biçim birimine ait olarak 2a koşulunu sağlar.

2a. [Icak ∈ {-Icak} & IcAgAz ∈ {-IcAk} & IncAk ∈ {-IcAk}].

Tablo 43.Eski Türkçe /sır (+a)/~/sir(+e)/~/siz/~/sız/~/suz/~/süz/ Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE: sır (+a)~sir(+e)~siz~sız~suz~süz
------------	---

sır (+a), sir(+e), siz, sız, suz, süz ET asgari bölümsel dil göstergeleridir. Aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1. /sır(+a)/, /sir(+e)/, /siz/, /sız/, /suz/, /süz/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli türetmelerle oluşturamaz.

2. /sır(+a)/, /sir(+e)/, /siz/, /sız/, /suz/, /süz/ gösterenlerinin gösterilenleri, 'sahip olmama' şeklinde bir ortak Z gösterileni barındırır. Dolayısıyla gösterilenleri temsildaştır. /sır(+a)/, /sir(+e)/, /siz/, /sız/, /suz/, /süz/ alt biçim birimleri, aynı biçim birimine ait olan d-biçimli alt biçim birimleridir. Alt biçim birimlerin dağılımı, fonolojik bir kurala bağlıdır. /sır/, /sir/ alt biçim birimleri, "a" sesinden sonra kullanılırken; harici durumlarda /sız/, /siz/, /suz/, /süz/ alt biçim birimleri kullanır. Böylece 2a koşulu sağlanır.

2a. [sır ∈ {-SIZ} & sir ∈ {-SIZ} & sız ∈ {-SIZ} & siz ∈ {-SIZ} & suz ∈ {-SIZ} & süz ∈ {-SIZ}]

4.5.2.1.2.2. Biçim Birimcik ~ Güçlü Biçim Birimcik

Bu tipoloji, bir biçim birimcik ile güçlü biçim birimcik arasında türetme ilişkisine dayalı olarak ortaya çıkar. Mel'çuk 2006, böyle bir d-biçimlenmenin teorik olarak mümkün olmasına rağmen herhangi bir örneğine rastlamadığını belirterek aşağıdaki varsayımsal örneği verir:

“(Türeyen sözcük biriminin) çekimsel formlarından birinin takip eden çekimsel son ek **-Y** ile birleştiği **-X** ve **-Y** ikilisine **d-biçim** olacak **-Z** göstergesini üretmek için bir türetme son eki **-X** bulunması gerekmektedir. (Hipotetik bir örnek: **-er** deki İngilizce ad kılıcılarında (nominal agentis) biri, çoğulda tüm diğer adların sahip olduğu **er+s** yerine **-oof** son ekini bulundurmaktadır: (**swimm+**) **er+s**, (**eat+**) **er+s** diğer yandan (**sing+**) **oof** (*sing+er+s; ‘yapan kişi’yi ifade eden **-oof** güçlü biçim birimciği ve çoğulu, **-er** ve **-s** d-biçimli olabilir.” (Mel’çuk 2006: 426).

Burada, /-oof/ göstereninin /-er/ ve /-s/ biçim birimciklerinin ayrı ayrı anlattıkları gösterilene; tek başına taşıdığına dikkat etmek gerekir. Bu özellik güçlü biçim birimcik olarak adlandırılır.

Tablo 44. Eski Türkçe /p/~{-mAD₁}~{-pAn}~{-mAD_{in}} Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi

DİL	ESKİ TÜRKÇE: /p/~{-mAD ₁ }~{-pAn}~{-mAD _{in} } ¹¹⁸
D-Biçimlenme	Eşit (‘işitmek’): eşit +i+p Ağıpan (‘çıkmaq’): ağ+i+pan Kal (‘kal’): kal+ matı (‘kalmadan’) Sakın (‘düşünmek’): sakın+matı (‘düşünmeden’) Yaz (‘kaçırmak’): yaz +matın (‘yazmadan’)

“-⁰p zarf fiilinin olumsuzu –matı vs., -⁰pan zarf fiilinin olumsuzu –matın vs.dir. Olumlu şeklinin aksine, +n ile genişlemişin olumsuzu, daha çok yaygındır.” (Gabain 2007: 87). Bu açıklamalardan /p/~{-mAD₁}~{-pAn}~{-mAD_{in}} d-biçimlenmesinin ET döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. {-mAD₁} ve {-mAD_{in}}, hem olumsuzluk biçim birimini hem de gösterilenleri (iş ve hareketin kendisinden sonra gelen eylemden önce bittiğini göstermek) olan /p/ ve {-pAn} biçim birimlerini yapısında bulundurmaktadır. Güçlü biçim birimcik, iki biçim birimin parçalanamaz şekilde bir biçim biriminde birleşmesine denir.

¹¹⁸ Eski Türkçe d-biçimlenme örneği Gabain 2007 (sayfa 84-85-87) esas alınarak hazırlanmıştır.

{-mAD₁}: {OLM} + {-p}

{-mAD_{in}}: {OLM} + {-pAn}

/P/~mAD₁/~pAn/~mAD_{in}/ gösterenleri, asgari dil göstergeleri olarak aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1./P/~ /mAD₁/~pAn/~mAD_{in}/ gösterenleri temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli bir kural dahilinde türetmez.

/-mAD₁/ ve /mAD_{in}/ eklerinin yapısını düzenli türetmelerle açıklayan çalışmalar olsa da bu yaklaşımlar genel kabul görmemiştir. Korkmaz 2009, ekin yapısıyla ilgili aşağıdaki bilgileri verir:

“Ekin yapısı üzerinde şimdiye kadar Thomsen, Bang, Radloff, Melioranskiy, Duda, Deny, Şcerbak, Ergin tarafından birbirine yakın ve birbirinden farklı, çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin çoğu ek-kök birleşmesi açısından ya dil kurallarına aykırı olmaları ya da işlev ve anlam bakımından tutarsız bulunmaları dolayısıyla kabul görmemiştir. Bu nedenle bir yapı denemesi de tarafımızdan ileri sürülmüştür. Biz -mAdAn ekinin eski biçimi olan -mAdIn’a koşut, -mAtI, -mAdI, -mAYI; -mAtIn, -mAYIn biçimleri dolayısıyla DLT’deki körmedip ‘görmeyip’ edlemedip ‘eylemeyip’ vb -d- koruyucu ünsüzlü örnekleri göz önünde bulundurarak, ekin yapısını -ma-d-in>-madin>-madan biçiminde, -ma-olumsuzluk eki üzerine gelmiş bir -In zarf-füli ve -d- koruyucu ünsüzüne bağladık. Yüce, bu ekin -ma fiilden ad yapma eki ile +dan çıkma durum eki birleşmesinden oluştuğu görüşünü benimsediğinden -madan’ı ad-fiilden kurulan zarf-füller arasına almıştır” (Korkmaz 2009:1011).

Görüldüğü üzere, {-mAD₁}~{-mAD_{in}} yapısını düzenli bir türetme ile açıklama girişimleri başarılı sonuçlar vermemiştir ancak araştırmacıların çoğu, bu eklerin yapısını [olumsuzluk + zarf-eylem] bileşkesiyle açıklamışlardır.

2. /P/~mAD₁/~pAn/~mAD_{in}/ gösterenlerinin gösterilenleri, dil bilgisel olarak temsildaştır. Güçlü biçim birimcikler, biçim birimciğin olumsuz çekimini de barındırmakta ve olumsuzluk eki şekil olarak güçlü biçim birimcikte yer almaktadır. Böylece /P/~{-mAD₁}~{-pAn}~{-mAD_{in}} d-biçimlenmesi, 2b koşulu gereği dil bilgisel temsildaşlıkla gerçekleşmiş olur.

Tablo 45. Türkiye Türkçesi {-LX}~{SXZ} Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ: {-LX}~{-SXZ}
D-Biçimlenme	Duygu: duygu+lu Duygu: duygu+suz

TT'de {-LX} ve {-SxZ} son ek biçim birimleri, asgari bölümsel dil göstergeleridir. Aşağıdaki iki koşulu eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1.{-LX} ve {-SXZ} biçim birimlerinin gösterenleri, temsildaş değildir. TT'deki hiçbir düzenli dil değişimi ile birbirlerini türetmezler.

2.{-LX} ve {-SXZ} gösterilenleri temsildaştır. {-SXZ}, {-LX} biçim biriminin olumsuzudur. Bir adın olumsuzu değildir; {-LX} biçim biriminin türettiği adların olumsuzudur. Dolayısıyla {-SXZ}: {OLM}+{-LX} biçim birimlerinden oluşan bir güçlü biçim birimciktir. Ergin 2004, bu gerçeği şu şekilde belirtir:

“Bu ek -lı, -li, -li, -lu, lü ekinin menfisidir. -lı, -li, -lu, -lü eki esas itibariyle bir nesnede bir şeyin bulunduğunu, -sız, -siz, -suz, -süz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. Bu ek de isimlerden hem sıfat, hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapar. Esas hususiyeti menfilik ifade etmesidir. Bu yüzden menfi isim yapma eki diye anılır. İsimlerden menfilik ifade eden tek ek bu ektir. Fakat tabii, mücerret olarak isimlerin menfisi olmaz. Onun için bu ek isimleri menfi hale sokan ek değildir. Bu ek sadece -lı, -li, -li, -lu, -lü'lü vasıf isimlerinin menfisinin ifade eden bir ektir. Yani isimleri menfileştirmez, isimlerden -lı, -li, -li, -lu, lü'nün aksine menfi sıfatlar yapar. Mesela ağaç-sız, ağaç'ın değil, ağaç-lı'nın menfisidir. Bu ekin işleklik derecesi de tıpkı -lı, -li, -li, -lu, lü gibi çekim eklerine yakındır. Hülasa -lı, -li, -li, -lu, lü ve -sız, -siz, -suz, -süz isimlerden biri müspeti biri menfi olmak üzere aynı tipte vasıf isimleri yapan kardeş iki ektir (Ergin 2004: 160-161).

Ergin 2004'ün belirttiği gibi, bu ekler {-LX} gibi soyut biçim birimin alt biçim birimleridir. Zira bir biçim biriminde toplanma koşullarını sağlamaktadır. {-LX} biçim birimi olumlu adlardan; {-SXZ} ise olumsuz adlardan sonra gelen bir son ektir. 2a koşuluna göre;

2a. [lı ∈ {-LX} & li ∈ {-LX} & lu ∈ {-LX} & lü ∈ {-LX} & sız ∈ {-LX} & siz ∈ {-LX} & suz ∈ {-LX} & süz ∈ {-LX}]

4.5.2.1.2.3.Deyimler

Eklerden oluşan bir deyimın ek şeklindeki bir biçim birimi ile oluşturduğu d-biçimlenmedir. Mel’çuk 2006, böyle bir örneğe rastlamadığını belirtmekle beraber böyle bir d-biçimlenme olasılığının her zaman var olduğunu şu sözlerle bildirir:

*“Tamamen mantıksal koşullarda hiçbir şey böyle bir olayın gerçekleşmesinin önüne geçemez. (Hipotetik bir örnek: **sing+er** sözcüğünün çoğulunun **sing+ed+um** olduğunu varsayalım. Burada **-ed+um** ‘yapan kişi’ anlamına gelen bir ek deyimdir. [-**ed** ve **-um** bağımsız olarak yer alırlar fakat **-ed** hiçbir zaman tek başına ‘kılıcı’ anlamına gelmez ve **-um** hiçbir zaman tek başına ‘çoğul’ anlam taşımaz].-**ed+um**, **-er** ve **-um**’a d-biçim oluşturur.)” (Mel’çuk 2006: 427).*

4.5.2.2.Çekimsel D-Biçimlenme

Bu tipoloji, X ve Y göstergelerinin çekimsel biçim bilgisiyle oluşturdukları d-biçimlenmedir. Bu başlıkta, çekimsel kategorilere bağlı olarak ortaya çıkan d-biçimlenmeler incelenmiştir.

4.5.2.2.1.Kök Çekimsel D-Biçimlenmesi

Kök çekimsel d-biçimlenme, kök durumunda d-biçimlenen X ve Y göstergeleri arasındaki biçim bilgisel işlemin çekimsel süreçlerden kaynaklı olmasıyla ortaya çıkan tipolojidir.

4.5.2.2.1.1.Biçim Birimcikler

Biçim birimciklerin çekimsel d-biçimlenmesi, iki köken alt biçim biriminin çekimsel kategorilerinde görülür. Adların sayı kategorisi, iyelik ve durum çekimlerinde d-biçimlenmesi, eylemlerin kip, kişi ve özne sayısına göre d-biçimlenmeleri, adılların durum çekiminde d-biçimlenmesi, sıfatların derece kategorisinde d-biçimlenmesi; biçim birimciklerin çekimsel tipolojilerini oluşturur.

4.5.2.2.1.1.1.Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi

Bu d-biçimlenme, tekil kökün çoğul köke; çoğulun da tekil köke göre d-biçimlenmesiyle oluşur.

Tablo 46.Rusça Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D-Biçimlenme	‘insan’ čelovek(+Ø)~ljud(+i) ‘çocuk’ rebënok(+Ø)~det(+i)

Tablo 47.Köktürkçe Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE ¹¹⁹
D-Biçimlenme	ini ~ inişi İnisi kagan bolmış äriñç
Düzenli Durumlar	beg~beg+ler, er~er+en.

Orhon Türkçesinde, İNİ ve İNİSİ göstergeleri asgari bölümsel dil göstergeleridir. Bu göstergeler, aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1. /ini/ ve /inisi/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, Orhon Türkçesindeki düzenli ve genel bir kuralla diğerini türetmez. Teklik-çokluk kategorisindeki gövde değişimi, Orhon Türkçesinde sadece bu iki gösterge çiftinde görülür. “Orhon Türkçesinde teklik-çokluk çekimi söz dizimi ve biçim bilgisel olmak üzere iki yöntemle yapılırdı. Yalın durumda bir ad hem tekil hem de çoğul görevinde olabilir. Ol at', o at" (KT D 33), at yätä "atları yederek" (T 25), külüg är "ünlü adam" (O Ek 6), öñräki är "öncü askerler" (T 25), vb. gibi (Tekin 2003:101).” Ayrıca biçim bilgisel olarak Köktürkçede çokluk, {-lAr}, {-Xt}, {-gUn}, {-An} biçim birimlerinden biriyle yapılırdı. /ini/ ve /inisi/, Köktürkçedeki bu düzenli teklik-çokluk çekimlerine uymaz. Gösterenler, çekimlenirken gövde değişimine uğramaktadır. Dolayısıyla kanonik olmayan bir çekim gerçekleşmektedir.

2. ‘ini’ ve ‘inisi’ gösterilenleri, dil bilgisel olarak temsildaştır. İNİ sözcük biriminin alt sözcük birimleridir. İkisinin de ortak Z gösterileni ‘erkek kardeş’ tir. ‘Erkek kardeş, ad’ olan ‘Z’ [‘X’ = ‘ini’ = ‘erkek kardeş, yalın ad, tekil’; ‘Y’ = ‘inisi’ = ‘erkek kardeş, yalın ad, çokluk’]; ‘X’- ‘Z’ ve ‘Y’- ‘Z’ anlamsal farklılıkları çekimseldir. Dolayısıyla 2b koşulu gerçekleştirilerek;

2b. ‘İNİ’, ‘İNİSİ’ dil bilgisel temsildaşığa dayanarak d-biçimlenirler.

¹¹⁹ Köktürkçe d-biçimlenme örneği, Tekin 2003 (sayfa 101) esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 48.Dolganca Adların Sayı Kategorilerinde D-Biçimlenmesi

DİL	DOLGANCA ¹²⁰
D-Biçimlenme	Dogor 'arkadaş'~dogottor 'arkadaşlar' Kergen 'aile'~kergetter 'aileler'
Düzenli Durumlar	Kötördör 'kuşlar' Künner 'günler'

Dolgancada, kural gereği “n” sesinden sonra {-nEr} çokluk biçim birimi gelir. Kergen~kergetter, bu kurala uymayarak d-biçimlenmiştir. Keza Dolgancada “r” sesiyle biten sözcük birimlerinden sonra gelmesi beklenen çokluk biçim birimi, {-dOr} şeklindedir. Dogor~dogottor, bu kurala uymayarak d-biçimlenmiştir.

4.5.2.2.1.1.2.Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi

Bu tipoloji, d-biçimlenmenin iyelik çekiminde ortaya çıkan görünümdür. İyelikli alt biçim birimi, iyeliksiz alt biçim biriminin d-biçimidir. Bu d-biçim, çift yönlüdür. İyeliksiz alt biçim birimi de iyelikli alt biçim biriminin d-biçimi olur.

Tablo 49.Karaayakça Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	KARAAAYAKÇA	
D-Biçimlenme	İyeliksiz	İyelikli
	(ev) moyıs	(no+)kóa 'benim evim' (ko+)kóa 'senin evin' (o+)kóa(+i) 'onun evi'
	(çocuk) pokáu	(no+)kós 'benim çocuğum' (ko+)kós 'senin çocuğun' (o+)kós(+i) 'onun çocuğu' (Mel'çuk 2006: 428)

Tablo 50.Türkiye Türkçesi Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi

¹²⁰ Dolganca d-biçimlenme örneği, Söng 2011 (sayfa 49) esas alınarak hazırlanmıştır.

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	su~suyum ne~neyim
Düzenli Durumlar	babam, param

TT iyelik çekiminde ortaya çıkan SU sözcük biriminin alt sözcük birimleri olan su~suy (+um) ve NE sözcük biriminin alt sözcük birimleri olan ne~ney (+im) gösterge çiftleri, birbirinin d-biçimleridir. TT’de, iyelik çekimi gövde değişimine neden olmaz. Olması gereken Kanonik çekim, *sum, *nem iken /suy/ gövdesine (+um) ve /ney/ gövdesine (+im) son ekleri eklenerek kanonik olmayan bir çekim gerçekleşir. Gövde değişimi, bu dilin iyelik çekimi için genel bir kural değildir. Bu yüzden, /su~/suy/ gösterenleri ile /ne~/ney/ gösterenleri temsildaş değildir. SU sözcük birimi ile “suyum” alt sözcük birimleri arasındaki anlamsal farklılık, iyelik çekiminden kaynaklanmaktadır. Keza NE sözcük birimi ile “neyim” alt sözcük birimi de iyelik çekiminden kaynaklı anlamsal farklılık taşımaktadır. Gösterilenleri arasında dil bilgisel temsildaşlık olan su~suy (+um) ve ne~ney (+im), d-biçimli gösterge çiftleridir.

Tablo 51. Türkiye Türkçesi Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-Biçimlenme	Kim~kimi (+si) Bir~biri (+si)
Düzenli Durumlar	Diz~diz-i, kir~kir-i

TT iyelik çekimi, gövde değişimi oluşturmaz fakat kim~kimisi ve bir~birisi gösterge çiftlerinde düzenli olmayan, sadece bu göstergelere özgü bir gövde değişimi görülmektedir. Söz konusu göstergelerin gösterenleri, temsildaş değildir ancak gösterilenleri aynıdır. İyelik çekiminden kaynaklanan anlamsal farklılık, bu göstergelerde dil bilgisel temsildaşlığa dayalı d-biçimlenmeyi ortaya çıkarmıştır.

4.5.2.2.1.1.3. Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

Bu d-biçimlenme, durum çekiminde ortaya çıkar. D-biçimlenmenin görüldüğü durum çekimleri: Yalın durum~ergative eylem (eş işlevsel eylem); yalın durum~ilgi durumu; tekil yalın durum~çoğul ilgi durumu; tekil yalın durumu~tekil belirtme durumu~tekil partative durumu.

Tablo 52.Fince Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	FİNCE ¹²¹ : 'kim'		
D-BİÇİMLENME	TEKİL- YALIN	TEKİL BELİRTME	TEKİL- PARTATİV
	kuka(+Ø) ~	kene(+t) ~	ke(+tä)

Tablo 53.Türkiye Türkçesi Adların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ: /SU/, /NE/		
D-BİÇİMLENME	TEKİL- YALIN	TEKİL-İLGİ	ÇOĞUL-İLGİ
	su ~	suy(+un) ~	su(+lar(+ın))
	ne~	ney (+in) ~	ne (+ler(+in))
Düzenli Durumlar	baba~ baba+nın, dua~dua +nın		

{SU} ve {NE} biçim birimlerinin ilgi hücresi, Türkiye Türkçesinde d-biçimli alt biçim birimleri barındırır. Su~suy ve ne~ney d-biçimleri biçimsel olarak düzensiz fakat anlamsal olarak düzenli oldukları için birbirlerinin d-biçimleridir.

4.5.2.2.1.1.4.Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi

Bu tipoloji, eylem kökü olan biçim birimlerinin kip çekimlerinde d-biçimli alt biçim birimleri bulundurmasıyla ortaya çıkar.

Tablo 54.Ruşça Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA ¹²² : 'Giderim'	
D-BİÇİMLENME	GENİŞ ZAMAN	GEÇMİŞ ZAMAN
	id(+u)	šë(+l)[eril] / š(+l+a) [dişil]

¹²¹ Örnek Mel'çuk 2006'dan (sayfa 429) düzenlenmiştir.

¹²² D-biçimlenme örneği Mel'çuk 2006 (sayfa 430) çalışmasından düzenlenmiştir.

Tablo 55. Türkiye Türkçesinde Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ: Er~ İ	
D- BİÇİMLENME	GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN	AÖ ÖBEKLERİNDE GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN BİLDİRME
	er (+di)	İ (+di)

Kötülük sona erdi ~ Kötülük, son idi.

TT’de, ER ve İ göstergeleri asgari bölümsel dil göstergeleridir. Bu göstergeler, aşağıdaki şartları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1./er/ ve /i/ gösterenleri, temsildaş değildir. TT’deki hiçbir düzenli dil değişimiyle, bu gösterenler birbirlerinden türeyemez. {ER} biçim birimi; geniş zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve şart kiplerinin çekiminde /i/ gösterenli alt biçim birimleri bulundurulur. /i/ gösterenli alt biçim birimleri, kanonik değildir. Kanonik bir çekimde gövde değişimi olmaz.

2. (er) ve (i) gösterilenleri, temsildaştır. Er göstergesinin gösterileni sözlükcede (ulaşmak) şeklindedir. Tümcedeki yeni anlamlar, gösterenin dizgedeki göstergelerle k-buyurma aracılığıyla öbekler kurması neticesinde ortaya çıkar. Yeni anlam(lar), yalnızca bir gösterenin değil tüm öbeğin anlamıdır. Gabain 2007 de ET’de ER göstergesinin sözlükçedeki gösterilenini (ulaşmak)¹²³ olarak verir. ER göstergesinin d-biçimli gösterenleri, aşağıdaki k-buyurma ilişkilerini kurar.

¹²³ ER-, bol- ve tur- aslen kel- yahut kıl- gibi sıradan fiillerdir, manaları da aşağı yukarı ‘ulaşmak’, ‘tam olmak’ ve ‘durmak’ idi. (Gabain 2007:130). (Bol-)’ in sahip olduğu eski özelliğine benzer şekilde er- de, nadiren bazen tasviri fiil, bazen esas fiil olarak görünür: öğretin-ü erür ‘öğrenmektedirler’; aktar-u er-ür biz ‘aktarmaktayız’; işle-yü er-elim (aynı yerde) ‘şimdi çalışmak istiyoruz’; olur-up er-ken ‘hemen oturduğu zaman’. Esas fiil er-miş barmış ‘yekûn ve hayat’; er-ür barur ‘iş görür muamele eder’; öd er-ig ‘nasihat (Gabain 2007: 89).

/er/ ve /i/ alt biçim birimleri, aynı biçim biriminde birleşme koşullarını sağlamaktadır. Alt biçim birimleri, köktür ve aynı gösterilene sahiptir. /er/ ve /i/ alt biçim birimleri, çekimsel oldukları için geneldir. (ulaşmak) gösterenli k-buyurmalarda /er/ alt biçim birimi; diğer durumlarda /i/ alt biçim birimi kullanılır. Koşul 2a sağlanarak er~i d-biçimlenmesi gerçekleşmiş olur.

2a.[er ∈ {ER} & i ∈ {ER}]

Tablo 56.Halaçça Eylemlerin Kiplere Göre D-Biçimlenmesi

DİL	HALAÇÇA ¹²⁴ : (ol)	
D- BİÇİMLENME	GENİŞ ZAMAN	ŞART KİPİ
	ol(+ur)	Os (+sa)

Kerækmæzerti almiş ossa (Farahani 2012:235).

Halaççada, Ol ve OS asgari bölümsel dil göstergelerdir. Aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmişlerdir.

1./ol/ ve /os/ gösterenleri, temsildaş değildir. Düzenli bir kural dahilinde biri diğerini türetmez. OL~Os d-biçimlenmesindeki dilsel değişim, sadece bu gösterge çiftlerine özgüdür. Genel ve yaygın bir kural değildir. Nitekim /ol/ göstereniyle ortak ses bulunduran /al/ göstereni, aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere gövde değişimi göstermez.

Kerækrti alsa. (Farahani 2012: 235)

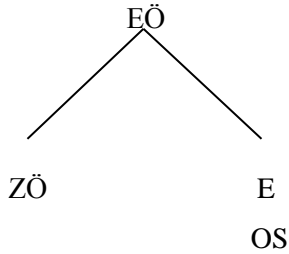
¹²⁴ Halaçça d-biçimlenme örneği, Farahani 2012 (sayfa 235) esas alınarak düzenlenmiştir.

OL sözcük birimi, şart kipinde çekimlenirken gövde değişimi göstermektedir. Gövde değişimi, kanonik olmayan bir durumdur. OL sözcük birimi, gösterenlerin temsildaş olmaması koşulunu sağlar. Sembolik olarak;

Temsildaşlık $(Ol, os) \equiv (\exists Z)[ol \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ os \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

Düzenli Durum: Hār heyvānāt tilī mān hālüm olur (Doerfer 1994: 23).

2. (ol' ve (os' gösterilenleri, birebir aynıdır. Sözlükçede, “(ol' ortak Z” gösterileniyle temsil edilir. /os/ alt biçim birimi, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.(ol' ve (os' gösterilenleri, birebir aynı oldukları için 2a koşulu gereği aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Sembolik olarak;

2a. $[Ol \in \{OL\} \ \& \ os \in \{OL\}]$

4.5.2.2.1.1.5. Eylemlerin Özne Sayısına Göre D-Biçimlenmesi

Bu tipoloji, tekil ve çoğul özneye göre çekimlenen eylemlerin köklerinde görülür. Böylesi bir örnek, Maasai dilinde görülür.

Tablo 57. Maasai Dilinde Özne Sayısında Eylemlerin D-Biçimlenmesi

DİL	Maasai ¹²⁵ : Geniş Zaman Haber Kipinde (gitmek) Eylemi	
D-	TEKİL ÖZNE	ÇOĞUL ÖZNE

¹²⁵ D-biçimlenme örneği, Mel'çuk 2006 (sayfa 431) çalışmasından düzenlenmiştir.

BİÇİMLENME	(á+)ló 'ben giderim'	(kí+)púò 'biz gideriz'
	(í+)ló 'sen gidersin'	(í+)púópùò 'siz gidersiniz'
	(è+)ló 'O gider'	(è+)púó 'onlar giderler'
Düzenli Durumlar	'ölmek' (á+)yè, (í+)yè, (e+)yè, (kí+)yè, (í+)yèyè, (e+)yè	

4.5.2.2.1.1.6.Eylemlerin Kişi Çekimine Göre D-Biçimlenmesi

Kök biçim birimciğinin özne kişisine göre d-biçimlendiği tipolojidir. Tipolojinin bu görünümü, Hititçede gözlemlenmiştir.

Tablo 58.Hititçede Eylemlerin Kişi Çekimlerinde D-Biçimlenmesi

DİL	Hititçe ¹²⁶ : Emir Kipinde 'gitmek' Eylemi			
D-Biçimlenme	2.KİŞİ		3.KİŞİ	
	Tekil	î(+t) 'Git!'	Tekil	pāi(+du) 'Bırakın gitsin!'
	Çoğul	î(+tten) 'Gidin!'	Çoğul	pā(+andu) 'Bırakın gitsinler!'

4.5.2.2.1.1.7.Sıfat Derecesinde D-Biçimlenme

Bu d-biçimlenme, sıfatların derecelerinde görülür. Tipolojinin bilindik örneği, Mel'çuk 2006 tarafından da gözlemlenen İngilizce /good/~/beter/ d-biçimlenmesidir. Türkiye Türkçesinde görülen d-biçimlenme ise bu çalışma tarafından önerilmiştir.

Tablo 59.İngilizcede Sıfatların Derecesinde D-Biçimlenme

DİL	İNGİLİZCE ¹²⁷		
D-BİÇİMLENME	Sıfat	Kıyas	Üstünlük
	Good	bett(+er)	be(+st)

¹²⁶ Hititçe d-biçimlenme örneği, Mel'çuk 2006 (sayfa 431) çalışmasından düzenlenmiştir.

¹²⁷ Mel'çuk 2006 (sayfa 431) çalışmasından düzenlenmiştir.

Tablo 60. Türkiye Türkçesinde Sıfatların Derecesinde D-Biçimlenme

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	
D-BİÇİMLENME	Sıfat	Kıyas
	Yeşil	Yemyeşil
DÜZENLİ DURUMLAR	İyi ~ çok iyi	

Banguoğlu 2007, TT’de derecelendirme sıfatları oluşturan /m/, /p/, /r/, /s/ gösterenlerini ön ek; Ergin 2004 ise tekrar grubu kabul etmiştir. Yapılarının tartışmalı olması da göstermektedir ki TT’de derecelendirme sıfatları oluşturan bu ekler, dilin yaygın ve genel bir kuralı ile açıklanamamaktadır. İster ön ek isterse tekrar grubu şeklinde olsun; bu çekim sadece sıfatlardaki derecelendirmeye özgüdür. Dolayısıyla eşsiz bir değişimdir ve /m/, /p/, /r/, /s/ gösterenleri temsildaş değildir ancak gösterilenler, dil bilgisel temsildaştır. Anlamsal farklılık, dil bilgisel çekimden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, “yeşil~yemyeşil” gibi TT’deki (sıfat ve o sıfatın derecesi) gösterilenli göstergeler birbirlerinin d-biçimleridir.

4.5.2.2.1.1.8. Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

Adıl köklü biçim birimlerinin durum yüklenirken gövde değişimi göstermeleri, birçok dilde sıklıkla görülen d-biçimlenme tipolojisidir. Bu tipoloji, Rus ve Türk dillerinden örneklerle aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 61. Rusça Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA ¹²⁸ : /j/ ~ /n’/			
D-BİÇİMLENME	/j/		/n’/	
	YÖNELME	/j+imú/ emu	YÖNELME	k nemu
	İLGİ	/j+ijó/ eë	İLGİ	xuže neë

Tablo 62. Köktürkçe Birinci Kişi Adılına Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE ¹²⁹ : KİŞİ ADILLARI	
D-BİÇİMLENME	Yalın Durum	ben ~ men
	Verme-Bulunma Durumu	bağa ~ mağa

¹²⁸ Mel’çuk 2006 (sayfa 432) çalışmasından düzenlenmiştir.

¹²⁹ Köktürkçe d-biçimlenme örneği, Tekin 2003 (sayfa 119) çalışmasından hareketle saptanmıştır.

	Yönelme Durumu	ben~ bajaran
DÜZENLİ DURUMLAR	atıg (belirli nesne durumu), atığıka (verme-bulunma durumu), tabgaçgaru (yönelme durumu), eb (yalın durum)	

Tablo 63.Köktürkçe Üçüncü Kişi İşaret Adılının Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE ¹³⁰ : İŞARET ADILLARI: Ol~ an	
D-BİÇİMLENME	Nesne Durumu	ol ~ anı
DÜZENLİ DURUMLAR	at ~ atıg	

4.5.2.2.1.2.Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

Güçlü biçim birimcik d-biçimlenmesi, biçim birimcik~güçlü biçim birimcik ve güçlü biçim birimcik~güçlü biçim birimcik olmak üzere iki şekilde görülür. Güçlü biçim birimcik tipolojisinin tüm örnekleri, Türk dillerinde bulunmaz. Zira d-biçimlenmenin kimi tipolojik görünümleri, bazı dillere özgüdür. Türk dillerinde görülmeyen tipolojiler, diğer dillerden örneklendirilmiştir.

4.5.2.2.1.2.1. Sayı Kategorisinde D-Biçimlenme

Bretoncada çokluk {+ed} ve {+où} düzenli son ekleriyle yapılır ancak bazı biçim birimciklerin çoğul şekilleri, d-biçimlenmiş güçlü biçim birimciklerle yapılmaktadır. Güçlü biçim birimcikler [Kök +ed] veya [Kök +où] biçim birimciğinden oluşur.

Tablo 64.Bretonca Güçlü Biçim Birimciklerin Sayı Kategorisinde D-Biçimlenmesi

DİL	BRETONCA¹³¹	
D-BİÇİMLENME	TEKİL	ÇOĞUL
	den ~ (insanoğlu)	tud /tüt/

¹³⁰ Köktürkçe d-biçimlenme örneği, Tekin 2003 (sayfa 121) çalışmasından hareketle saptanmıştır.

¹³¹ Mel'çuk 2006 (sayfa 432) çalışmasından düzenlenmiştir.

	ki ~ (köpek)	chas /sas/
	buoc'h /bw-ox/~ (inek)	saout /saut/
Düzenli Durumlar	(�ocuk-erkek) paotr ~ paotr(+ed), (�ey) tra ~ tra(+ou)	

Tablo 65.Köktürkçe G cl  Biçim Birimciklerin Sayı Kategorisinde D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE	
D- BİÇİMLENME	TEKİL	ÇOĞUL
	(yer) yir ~	yir sayu
	(millet) bodun~	bodunun sayu

Yir sayu bardıg (her yere gittin)

Elig e er tutdumuz ol ok t n bodunun sayu ı (t)tımız “Elli kadar asker yakaladık, hemen o gece hepsinin halkına (onlarla haber) gönderdik.” (Tekin 2003: 151).

“Teklik- okluk  ekimi, Orhon Türkçesinde söz dizimi ve biçim bilgisel olmak üzere iki yöntemle yapılırdı. Yalın durumda bir ad hem tekil hem de çoğul görevinde olabilir. Ol at', o at" (KT D 33), at y t  "atları yederek" (T 25), külüg  r " nl  adam" (O Ek 6),  nr ki  r " nc  askerler" (T 25), vb. gibi. (Tekin 2003:101).” Ayrıca  okluk, Köktürkçede biçim bilgisel olarak {-lAr}, {-Xt}, {-gUn}, {-An} biçim birimleriyle yapılırdı. YİR ve BODUN sözcük birimlerinde ise  okluk ifadesi SAYU son takısıyla yapılırdı. {SAYU} g cl  biçim birimciğinin  uva ada -sam/-sem olarak  okluk ekine d n st Ğ  kabul edilir (Yılmaz 2002: 4).  uva adaki gelişimi de dikkate alındığında; {SAYU}, Orhon Türkçesinde {SAYU} + {ÇOKLUK} biçim birimlerini yapısında barındıran bir g cl  biçim birimcik olmalıdır. Sadece YİR ve BODUN sözcük birimlerinin  okluk-teklik kategorisinde görülen bu g cl  biçim birimcik, Orhon Türkçesinde biçim birimcik~g cl  biçim birimcik d-biçimlenmesini sağlamıştır.

4.5.2.2.1.2.2.Adılların Durum  ekiminde D-Biçimlenmesi

Bu tipoloji, adil güçlü biçim birimciklerin durum yüklenirken d-biçimlendikleri görünümüdür. D-biçimlenen güçlü biçim birimcik, {ADIL KÖKÜ} + {DURUM} biçim birimciklerini parçalanamaz şekilde bünyesinde barındırır.

Tablo 66.İngilizce Durum Çekiminde Adil Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE
D-BİÇİMLENME	I ~ me, we ~ us, she ~ her (Mel'çuk 2006: 432).

Tablo 67.Köktürkçe Durum Çekiminde Adil Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE
D-BİÇİMLENME	Ben~bini~mini, sen~sini, ol~anı
DÜZENLİ DURUMLAR	Yanturdaçı+nı, kalıktakı+nı, ayalar+nı (Gabain 2007: 64) ku+nı (Tekin 2003: 109).

Köktürkçede, belirtme durumu {+nI}, {(x)g}, {+ (I)n} biçim birimleriyle yapıldı. Birinci kişi adılı /ben/, ikinci kişi adılı /sen/ ve üçüncü kişi adılı /ol/; {+nI} biçim birimi eklenerek belirtme durumunda çekimlenirdi.

Kök ve ek, adil çekiminde Köktürkçede kaynaşmaktadır. Söz konusu “kök-ek” kaynaşması Türkoloji çalışmalarında sıklıkla bini> *bi+ni, seni> *si+ni, ol> a+nı şeklinde gösterilmektedir. /bi/ kökü de Gabain 2007’de Moğolca *bi köküne bağlanmaktadır. Moğolca kökenli olduğu iddia edilen kök, sadece belirtme durumunda görülmektedir. Birinci kişi adılının Gabain tarafından eski bir köke bağlanması da kişi adıllarının “kök-ek” kaynaşmasına uğradığını göstermektedir. Zira bu “kök-ek” kaynaşması eşzamanlı biçim bilgisiyle açıklanamamaktadır. Kişi adılları, belirtme durumu yüklendikten sonra güçlü biçim birimciğe dönüşmektedir. Kök biçim birimcikleri olan /ben/, /sen/ ve /ol/ adılları, çekimde gövde değişimine uğradıkları için kanonik çekimi bozmaktadır. Dolayısıyla biçim birimcik~güçlü biçim birimcik d-biçimlenmesi, kişi adıllarında teşkil etmektedir.

Kişi adıllarına belirtme durumunun yüklenmesiyle ortaya çıkan güçlü biçim birimcik yapısının çözümlemesi, aşağıda gösterilmiştir.

{Ben}, {YALIN} ⇔ **ben~men**
 {Ben(+ni)}, {BELİRTME} ⇔ **bini**
 {Sen}, {YALIN} ⇔ **Sen**
 {Sen(+ni)}, {BELİRTME} ⇔ **Sini**
 {Ol}, {YALIN} ⇔ **Ol**
 {Ol(+m)}, {BELİRTME} ⇔ **anı**

4.5.2.2.1.2.3.Eylemlerin Kişi Çekimlerine Göre D-Biçimlenmesi

Eylemlerin kişi ve sayı kategorilerinde çekimlenirken d-biçimlendikleri tipolojik görünümdür. Tipolojinin en yaygın örnekleri Fransızca ve Almancada görülür.

Tablo 68. Fransızca Kişi Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	FRANSIZCA ¹³²
D-	suis '[ben] im' ~ est '[o] dur'
BİÇİMLENME	vais '[ben] giderim' ~ all(+ons) '[biz] gideriz'

Tablo 69. Almanca Kişi Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	ALMANCA ¹³³
D-	bin '([ben] im) ~ ist '([o] dur) ~ sind '([biz] iz)
BİÇİMLENME	

4.5.2.2.1.2.4.Eylemlerin Özne-Nesne Sayısına Göre D-Biçimlenmesi

Eylem güçlü biçim birimciklerinin özne-nesne sayısına göre d-biçimlendiği tipolojik örnek, Karok diline aittir. Bu d-biçimlenme, düzenli son ekler olmadan gerçekleşir.

Tablo 70.Karok Dilinde Özne-Nesne Sayısına Göre Eylem Güçlü Biçimbirimciklerin D-Biçimlenmesi

¹³² Mel'çuk 2006 (sayfa 434) çalışmasından düzenlenmiştir.

¹³³ Mel'çuk 2006 (sayfa 434) çalışmasından düzenlenmiştir.

DİL	KAROK	
D-BİÇİMLENME	ikri 'bir kişi yaşar' ~ /ʔarâ: rahitih 'birçok kişi yaşar'	
Düzenli Durumlar	TEKİL ÖZNE	ÇOKLU ÖZNE
	'konuşmak' çūphi	çūphi+nā
	'sigara içmek' ihēra	hēra+nā (Mel'çuk 2006: 434)

4.5.2.2.1.2.5.Eylemlerin Görünüşe (Aspect) Göre D-Biçimlenmesi

Rusça, "bitmemişlik-bitmişlik görünüş kategorisinde" d-biçimlenmiş X ve Y göstergeleri bulundurulur.

Tablo 71. Rusça Görünüşe (Aspect) Göre Eylem Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA	
D-BİÇİMLENME	BİTMEMİŞLİK	BİTMİŞLİK
	'almak' br(+at') ~	v/z'/(+at')
	'söylemek'govor(+it')~	skaz(+at') (Mel'çuk 2006: 435)

4.5.2.2.1.2.6.Eylemlerin Kip Çekiminde D-Biçimlenmesi

Bu tipoloji, eylemlerin kiplere göre d-biçimlenmesiyle ortaya çıkar. D-biçimlenme tipolojileri içinde sıklığı yüksektir. Örnekleri, çok sayıda dilde görülür. Fransızca kip çekiminde görülen d-biçimlenme, bu tipolojik görünümü somutlaştırmaktadır.

Tablo 72.Fransızca Kip Çekiminde Eylem Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	FRANSIZCA¹³⁴		
D-BİÇİMLENME	HABER KİPİ	DİLEK KİPİ	GENİŞ ZAMAN
	Vais 'giderim'	~ aille ([ben] gideyim)	

¹³⁴ Mel'çuk 2006 (sayfa 435) çalışmasından düzenlenmiştir.

4.5.2.2.1.2.7.Sıfatların Derece Çekiminde D-Biçimlenmesi

Güçlü biçim birimcik sıfatlarının derece kategorisinde d-biçimlendiği tipoloji, İngilizce ve Türkiye Türkçesinde görülür. Aşağıda, bu iki görünüm açıklanmıştır.

Tablo 73. İngilizce Dereceye Göre Sıfat Köklü Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE ¹³⁵
D- BIÇIMLENME	bad ~ worse much ~ more few ~ less

Tablo 74. Türkiye Türkçesi Dereceye Göre Sıfat Köklü Güçlü Biçim Birimciklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D- BIÇIMLENME	Yeşil ~ yem yeşil~ en yeşil

TT'de, sıfatların derecelenmesi [Yalın Sıfat→Pekiştirme Sıfatı→En] üçlemesiyle yapılır. Yalın sıfatların pekiştirme çekimi, {PEKİŞTİRME}↔ /-m/, /p/, /r/, /s/ biçim birimi kümesinin elemanlarından biriyle gerçekleşir. Pekiştirmede üstünlük anlatımı için {EN} güçlü biçim birimciği kullanılır. Dolayısıyla {PEKİŞTİRME} biçim birimiyle {EN} güçlü biçim birimciği arasında dil bilgisel temsildeşlik vardır. Temsildeşlik, sıfatların derecelendirme çekiminde görülür. Böylece {PEKİŞTİRME}~{EN} d-biçimlenmesi gerçekleşir. Güçlü biçim birimciğin yapısı, {PEKİŞTİRME +EN} şeklindedir.

4.5.2.2.1.3.Deyimler

Biri diğerinin çekimsel biçimi olan iki deyim oluşturduğu d-biçimlenme, Mel'çuk 2006 tarafından Rusçada gözlemlenmiştir. Deyim, sayı kategorisine göre d-biçimlenme sergilemektedir.

¹³⁵ Mel'çuk 2006 (sayfa 435) çalışmasından düzenlenmiştir.

Tablo 75.Rusça Deyim Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA
D- BİÇİMLENME	sukin syn (...çocuğu) ~ sukiny deti (...oğulları), lit. (... çocuğu) (Mel'çuk 2006: 435).

4.5.2.2.2. Eklerin D-Biçimlenmesi

D-biçimlenmenin ekleri de kapsadığı savı, ilk olarak Mel'çuk 1972'de görülür. Mel'çuk 2006, ekler ve köklerin d-biçimlenmede farklı davranmadıklarını şu sözlerle ifade eder:

“D-biçimlenme kavramı yalnızca köklere uygulanabilen bir yapılanma olarak görüldü ve geleneksel anlamda da bu şekilde düşünüldü. Bildiğim kadarıyla ilk kez Mel'çuk 1972'de (ve daha sonra Mel'çuk 1976b) eklere de uygulanacak şekilde formüle edildi. Bu görüş o zamandan beri en azından bazı kişiler tarafından (örn, Carstairs 1988) kabul edilmiş görünmektedir. Yine de ek d-biçimlenmesinin mutlak meşruiyeti için tekrar bir tartışmada bulunmak yararlı olacaktır. Aslında bir ek biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri arasındaki ilişki biçimsel olarak ve büyük ölçüde bir kök biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri arasındaki ilişkiye birebir benzerdir. Böylece d-biçimlenmenin yeterince mantıklı ve genel tanımı kendiliğinden her ikisini de kapsayacaktır. Yalnızca kökler için d-biçimlenme tanımını formüle etmeye çalışmak, tek sayılar için bir aritmetik işlemi (mesela toplama) belirtmeye çalışmaya benzerdir.” (Mel'çuk 2006: 435).

4.5.2.2.2.1. Biçim Birimcikler

Çekimsel bir biçim biriminin ek alt biçim birimlerinde görülen d-biçimlenmedir.

4.5.2.2.2.2. Ad Çekim Son Ekleri

Adlarda durum işaretleyen son çekim eklerinin oluşturduğu d-biçimlenmedir. Macarca, Almanca, İngilizce ve Bretonca d-biçimli çoğul son ekleri bulundurmaktadır. Ad çekim son eklerinin Türk dillerindeki d-biçimlenmeleri ise aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 76.Macarca-Almanca-İngilizce-Bretonca Çoğul Son Eklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	D-BİÇİMLİ ÇOĞUL SON EKLERİ ¹³⁶

¹³⁶ Mel'çuk 2006 (sayfa 435) çalışmasından yararlanarak oluşturulmuştur.

1.Macarca	-k ~ -i [sahip olmama vs. sahip olma formları]
2.Almanca	-n ~ -er ~ -e [farklı ad çekim türlerinde]
3. İngilizce	-s ~ -i ~ -a ~ -ta ~ -en
4.Bretonca	-ou ~ -ed ~ -ien ~ -i [farklı ad çekim türlerinde]

Tablo 77.Rusça Sayı-Durum Ad Son Eklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	RUSÇA ¹³⁷ : Sayı-Durum Ad Son ekleri	
D- BİÇİMLENME	Tekil Yalın Durum	-a ~ -Ø ~ -o
	Tekil İlgil Durumu	-i ~ -a
	Tekil Yönelme Durumu	-e ~ -i ~ -u
	Tekil Araç Durumu	-oj ~ -om ~ -ju
	Tekil İlgeç Durumu	-e ~ -i
	Çoğul Yalın Durumu	-i ~ -a ~ -ja
	Çoğul İlgil Durumu	-ov ~ -ej ~ -Ø

Tablo 78.Kaytetye Eş İşlevsel Son Eklerin D-Biçimlenmesi

DİL	KAYTETYE: EŞ İŞLEVSEL SON EKLER
D- BİÇİMLENME	ɲe [(V)(C)CV] gövdelerinden sonra~- le [diğer gövdelerden sonra] (Mel'çuk 2006: 435-436).

Tablo 79.Köktürkçe Çoğul Son Eklerin D-Biçimlenmesi

¹³⁷ Mel'çuk 2006 (sayfa 436) çalışmasından hareketle oluşturulmuştur.

DİL	KÖKTÜRKÇEDE ÇOĞUL SON EKLERİ: {+lAr} ~ {+gUn} ~ {+An} ~ {+(X)t} ~ {+s}
D-BİÇİMLENME	/begler/ 'beyler' /iniygünüm/ 'erkek kardeşlerim' /oglanım/ 'oğullarım' /oglit/ 'oğullar' /inisi/ 'erkek kardeşler' (Tekin 2003: 101-102)

Tablo 80.Köktürkçe Verme-Bulunma Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇEDE VERME-BULUNMA DURUMU: {+kA} ~ {+A} ~ {+ηa}
D-BİÇİMLENME	/atıgıka/ ~ /sabiηa/ 'sözlerine' ~ /yaşıma/ 'yaşımda' (Tekin 2003: 110-111)

Tablo 81.Köktürkçe Belirli Nesne Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇEDE BELİRLİ NESNE DURUMU: {+(X) g} ~ {+(1)n} ~ {+nI}
D-BİÇİMLENME	/atıg/ 'atı' ~ /sabımın/ 'sözlerimi' ~ /kaganın/ 'kağanını' (Tekin 2003: 108-109)

Tablo 82.Köktürkçe Yönelme Durumu Son Eklerin D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇEDE YÖNELME DURUMU: {+ gArU} ~ {+ηArU} ~ {+ArU} ~ {+rA}
D-BİÇİMLENME	/Tabgaçgaru/ 'Çin'e doğru' ~ yeriηerü 'topraklarına doğru' ~ /ebimerü/ 'yurduma doğru' ~ /taşra/ 'dışarıya' (Tekin 2003:115)

Tablo 83. Köktürkçe Soru D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇEDE SORU: {mu} ~ {gu}
D-BİÇİMLENME	kagan mu, bar mu ~ bar gu ~ begler gü (Ercilasun 2011: 183)

4.5.2.2.2.3.Eylem Çekim Son Ekleri

Eylemlerin görünüş, zaman, kip, ettirgenlik kategorilerinde çekimlenmesini sağlayan son eklerde görülen d-biçimlenmedir. Bu d-biçimlenme tipolojisine ait örnekler, aşağıda sıralanmıştır.

Tablo 84.İspanyolca-Fransızca-Latince Eylem Çekim Son Eklerinde D-Biçimlenme

DİL	EYLEM ÇEKİM SON EKLERİNDE D-BİÇİMLENME ¹³⁸	
	BİTMEMİŞLİK	BİTMİŞLİK
İSPANYOLCA	-ba ~ -ia	
FRANZIZCA	-ai ~ -i	
LATİNCE		-u ~ -s

Tablo 85.İngilizce Geçmiş Zaman Ortacının D-Biçimlenmesi

DİL	İNGİLİZCE GEÇMİŞ ZAMAN ORTACI SON EKLERİ ¹³⁹
D-BİÇİMLENME	ed ~ -en

Tablo 86.Köktürkçe Ettirgenlik Geçmiş ve Gelecek Zaman Son Eklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	KÖKTÜRKÇE	
D-BİÇİMLENME	Ettirgenlik Son Ekleri	{-(X) t-} ~ { -tUR-} ~ { -tXz-} ~ { -Ur} ~ {-(X)Z-}
	Geçmiş Zaman	{-DOK}~{-mIş}~maDOK
	Gelecek Zaman	{-DAçI}~{çI}

Tablo 87.Türkiye Türkçesi Geniş Zaman Son Eklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
D-BİÇİMLENME	r ~ ar~er

¹³⁸ Mel'çuk 2006 (sayfa 436) çalışmasından geliştirilmiştir.

¹³⁹ Mel'çuk 2006 (sayfa 436) çalışmasından geliştirilmiştir.

4.5.2.2.2. Biçim Birimcik ~ Güçlü Biçim Birimcik

Biçim birimcik~güçlü biçim birimcik d-biçimlenmesi, çekim eki olan biçim birimcik~güçlü biçim birimcik gösterge çiftlerinde görülür. {ALIM}~ /K/~{UZ}, emir kipi ikinci çoğul, kişi ekleri ve kişi ekleri~emir kipi d-biçimlenmeleri, Türkiye Türkçesinde görülen biçim birimcik~güçlü biçim birimcik tipolojisinin örnekleridir.

Tablo 88. Kaytetye Biçim Birimcik~Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi

DİL	KAYTETYE: APE (gitmek) ¹⁴⁰		
Düzenli Durum	Sürekli Olmayan		Sürekli
	Gelecek	ape+Ø+ye	ape+rane+ye
D-Biçimlenme	Geçmiş	ape+Ø+ne	ape+yayne < *ape+rane+ne >

Tablo 89. Türkiye Türkçesinde {ALIM}~ /K/~{UZ} D- Biçimlenmesi

KİP	TEKLİK	ÇOKLUK
Şimdiki Zam.	Seviyorum	sev +iyor+uz
Geniş Zam.	Severim	sev+er+iz
Belirli G. Zam.	Sevdim	sev+di+k
Belirsiz G.Zam.	Sevmişim	sev+miş+iz
Gelecek Zam.	Seveceğim	sev+ecek+iz
Şart Kipi	Sevsem	sev+se+k
Gereklilik Kipi	Sevmeliyim	sev+meli+y+iz
Emir Kipi	-	-
İstek Kipi	seveyim	sev+elim

TT'de, kip ve zaman çekimleri kip-zaman ve sayı kategorisi ile yapılır. Ancak istek kipinin çokluk çekiminde {-AlIm} güçlü biçim birimciği kullanılır. Güçlü biçim birimcik, hem kip hem

¹⁴⁰ Mel'çuk 2006 (sayfa 437) çalışmasından geliştirilmiştir.

de sayı biçim birimlerini yapısında barındırmaktadır. Böylece TT'de {ALIM}~K~{UZ} d-biçimlenmesi görülür.

Tablo 90.Türkiye Türkçesi Emir Kipi D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ: EMİR KİPİ İKİNCİ ÇOKLUK ÇEKİMİ
D-BİÇİMLENME	{n}~ {nIz}

TT'de, emir kipi II. çokluk çekiminde {n}~{nIz} d-biçimlenmesi görülür. {nIz} biçim birimi karşısında {n} güçlü biçim birimciği, sayı anlamını {-UZ} biçim birimi olmadan tek başına ifade eder. Böylece {n} güçlü biçim birimciği ile {nIz} biçim birimciği arasında d-biçimlenme gerçekleşir.

Tablo 91.Türkiye Türkçesi Kişi Ekleri D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ KİŞİ EKLERİ
D-BİÇİMLENME	II.T.{-ø}~ n~{-sUn} III.T.{-sUn}~ ø II.Ç.{-N}~{-nIz}~{-sUnUz}~{- nIz} III.Ç.{-sUnIAr}~{-IAr}

TT' de, emir çekimi kip eki olmadan sadece kişi ekleri ile gerçekleşir. Oysa TT kip çekimleri, kip ve kişi son ekleriyle yapılır. Ancak emir kipinde {KİP}, {KİŞİ} biçim birimlerini yapısında bulunduran güçlü biçim birimleri kullanılır. Böylece TT'de; emir kipinde güçlü biçim birimcik kişi ekleriyle biçim birimcik kişi ekleri arasında d-biçimlenme görülür.

Tablo 92.Türkiye Türkçesi İkinci Tip Kişi Eklerinin D-Biçimlenmesi

DİL	TÜRKİYE TÜRKÇESİ GÖRÜLEN GEÇMİŞ
------------	------------------------------------

	ZAMAN VE ŞART KİPİNDE KİŞİ EKLERİ
D- BİÇİMLENME	I.T: {-M}~{- (X)m} II.T: {-N}~{-sUn} I.Ç: {-K}~{(x)Z} II.Ç: {-n(X)z}~{sUnUz}

TT’de görülen geçmiş ve şart kipi çekimlerinde {-M}: {-N} {-K} {-n(X)z} kişi ekleri kullanılırken diğer kiplerde {- (X)m}{-sUn}}, {(x)Z}, {sUnUz} kişi ekleri kullanılır. Gösterilenleri birebir aynı alan bu son ekler, aynı biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleridir.

4.5.2.2.2.3.Deyimler

Ek durumundaki deyimlerin d-biçimlenmesi, tipolojinin somut örneği olmayan görünümüdür. Şimdiye kadar yapılan d-biçimlenme çalışmalarında böyle bir örnek bulunmamıştır. Türk dillerinde de örneğine rastlanmayan bu tipolojik görünümün varsayımsal bir örneği, Mel’çuk 2006 tarafından oluşturulmuştur. Örnek aşağıdaki gibidir:

*“Bir çekimsel biçim biriminin ek biçim birimciği ile bir ek deyimdir ki bu aynı biçim birimi + bir başka biçim birimi(leri) dizisini gösterir. Bu olay sıklıkla olamayacak kadar çok karmaşık ve doğa dışıdır; ancak prensipte imkânsız değildir. (Hipotetik bir örnek: -en çoğul son ekinin hemen hemen tüm adlarda iyelik son eki -s ile birlikte var olduğunu varsayalım. İngilizcedeki (childr+) en+s gibi; ancak *(ox+) en+s yerine (ox+) ed+ing karşımıza çıkıyor. Burada -ed tek başına çoğulu, -ing tek başına hiçbir zaman iyeliği ifade etmemektedir; yani, -ed+ing, -en ve -s eklerine göre bir ek deyim d-biçimidir.” (Mel’çuk 2006: 438).*

4.5.2.D-Biçimlenmenin Derecesi

Düzen, derecelendirilebilir. Bir şey, diğer şeye göre daha düzenli ya da düzensiz olabilir. Böyle bir ilişki, düzenin doğasında vardır.

D-biçimlenme, düzen kavramıyla ilişkilidir. Dolayısıyla derecelendirilebilir niteliktedir. $X_1 \sim Y_1$ d-biçimlenmesi, $X_2 \sim Y_2$ d-biçimlenmesine göre daha zayıf veya daha güçlü olabilir¹⁴¹. D-biçimlenmenin derecesi, aşağıdaki üç ölçüte göre saptanır.

- A. X ve Y göstergelerinin gösterilenlerinin aynı ya da dil bilgisel temsildaş olma özelliği
- B. X ve Y göstergelerinin gösterenleri arasındaki biçimsel düzenlilik
- C. X ve Y göstergeleri arasındaki ses benzerliği

A ölçütü, d-biçimlenen gösterge çiftleri arasındaki dil bilgisel temsildaşlığın güçlü veya zayıf olmasına göre d-biçimlenmenin derecelendirilmesini anlatır. D-biçimlenen gösterge çiftleri arasında türetimsel veya çekimsel anlam belirgin ise güçlü d-biçimlenme; belirgin değilse zayıf d-biçimlenme gerçekleşir. Çekimsel d-biçimlenme, dil bilgisel temsildaşlığı daha iyi sağladığı için türetimsel d-biçimlenmelere göre daha güçlü d-biçimlenmelerdir.

Türkiye Türkçesinde, onluk sayılar altmıştan itibaren düzenli bir türeme göstermektedir. “Yirmi, otuz, kırk ve elli” onlukları ise bu düzenin dışında bir görünüm sergilemektedir fakat Türkiye Türkçesindeki onluk türemelerinde görülen d-biçimlenme, İspanyolca ve Rusçaya¹⁴² göre daha zayıf bir d-biçimlenmedir. Zira türetmedeki düzenlilik, bu dillerde daha belirgindir. İspanyolca **dos** (2)~**veinte** (20) ve Rusça **četyre** (4)~**sorok** (40), d-biçimli göstergelerdir. Çünkü diğer onlu sayılar, bu dillerde düzenlidir. Düzenli türemeler, İspanyolcada **tres** (3)~**tre+inta** (30), **cuatro** (4)~**cuar+enta** (40), **cinco** (5)~**cinc+uenta** (50); Rusçada ise **dva** (2)~**dva+dcat** (20), **tri** (3)~**tri+dcat** (30), **pjat** (5)~**pjat'+desjat** (50) şeklindedir. Sonuç olarak Türkiye Türkçesi, İspanyolca ve Rusçaya göre onluk sayılarda zayıf bir d-biçimlenme sergilemektedir. Çünkü düzenli türemeler, bu dilde daha azdır.

B ölçütü, d-biçimlenme tanımındaki birinci koşulun doğal sonucudur. X ve Y göstergeleri arasındaki değişim, bir dilde eşsizse d-biçimlenme olarak tanımlanır. Biçim bilimciler, bir örneğe özgü değişimi; birden fazla örneği olan değişimden ayrı tutmalıdır. Buna göre d-biçimlenme, göstergelerde düzenli değişimler görüldükçe zayıflar.

D-biçimlenmiş X ve Y göstergeleri, benzer sesler taşıyabilir. Ancak X ve Y gösterge çiftleri benzer sesler taşıdıkça d-biçimlenme zayıflar. Rusça **čelovek**(+Ø) ve **ljud**(+i), İngilizce

¹⁴¹ Mel'çuk 2006: 438

¹⁴² İspanyolca ve Rusça örnekler Mel'çuk 2006'dan alınmıştır.

child(+Ø) ve **childr(+en)** d-biçimlenmesine göre daha güçlü bir d-biçimlenmedir. Zira Rusça örnek, benzer sesler bulundurmamaktadır.

4.5.3.Kanonik Tipoloji ve D-Biçimlenme

Bu başlıkta, Corbett 2007 tarafından geliştirilen d-biçimlenme tipolojisi ele alınmıştır. Tipolojinin ilkeleri, V. Bölümde {TUR} biçim biriminin tipolojisini saptamak için kullanılmıştır.

“D-biçimlenme, olası sözcüğün sınırlarını sessel benzerlik olmadan çekimlenmeye izin verdiği için daralır. Olası sözcük, doğal konuşur tarafından öngörülebilir sözcük biçimlerini ifade eder ve Chomskyci dil anlayışının da temel araştırma alanlarından biridir.” (Corbett 2007: 11). Türkiye Türkçesindeki /bil~/ø/ çekimi, öngörülebilir bir çekim değildir. Buna rağmen sözcük biçimleşme gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu çekim, “olası sözcük” oluşturmaya devam etmektedir.

Corbett 2007 tarafından geliştirilen kanonik tipoloji, Osthoff 1899’dan itibaren yapılmakta olan d-biçimlenme tipolojilerinin en gelişmişidir. Kanonik tipoloji, teorik ilkeler belirleyip ilkenin dışında kalanları dışlayan tipolojidir. Kanonik; en iyi, en açık, en tartışılmaz olan demektir. Kanonik yaklaşım ise sınırları çizilmiş bir tanımdan hareketle olasılıkların teorisini oluşturup hem kanonik hem de kanonik olmayan unsurlar için tipoloji sunmaktır. Kanonik yapılar gibi kanonik olmayan yapılar da birbirine benzer.

D-biçimlenme, (**bil~/ø/ örneği gibi**) kanonik değildir. Zira d-biçimlenmeler, gövde değişimine neden olmaktadır ancak bu durum, d-biçimlenme için kanonik tipoloji oluşturmaya engel değildir. Nitekim Corbett 2007, Mel’çuk 2006 tanımından hareketle d-biçimlenmenin kanonik tipolojisini oluşturmuştur. Bu tipoloji, d-biçimlenme tanımındaki “biçimsel düzensizliğe karşın anlamsal düzenliliği” en iyi sağlayan X~Y d-biçimlenmesini en kanonik tipoloji kabul etmiştir.

Sonuç olarak, kanonik tipoloji hem kanonik olanın hem de kanonik olmayanın tipolojisidir. “Kanonik olma, sembolik olarak A>B şeklinde gösterilmiştir. Gösterime göre; A, B’den daha kanoniktir” (Corbett 2007: 11).

4.5.3.1.D-Biçimlenme İçin Kanonik Tipoloji Ölçütleri

Bir d-biçimlenmenin kanonik olmasını sağlayan ölçütler, Corbett 2007¹⁴³'den hareketle aşağıda sıralanmıştır. Ölçütler, V. Bölümünde {TUR} biçim biriminin kanonik d-biçimlenmesini belirlemek için kullanılmıştır.

1.Ölçüt: Kök + Ek Kaynaşması>Kök: Kanonik bir çekim, gövde ve ekin birbirinden kolaylıkla ayırt edilmesini gerektirir. Buna göre gövde ve ekin kaynaştığı bir d-biçimlenme örneği, kaynaşmanın olmadığı bir başka örneğe göre daha kanonik olacaktır: worse>better gibi. İlgili ölçüt, d-biçimlenmenin “biçimsel düzensizlik” koşulundan geliştirilmiştir.

“Kök + ek kaynaşması”, Türkiye Türkçesinde {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinde görülür. /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/ alt biçim birimleri; geniş zaman sıfır biçim birimi ve üçüncü tekil kişi sıfır biçim birimiyle kaynaşmıştır.

2.Ölçüt: Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme: Biçimsel olarak birbirine en az benzemek, Mel'çuk 2006 tanımına göre d-biçimlenmenin ön koşuludur. Buna göre “*go~went>think~thought*” (Corbett 2007: 15) d-biçimlenmelerinin en kanonik olanı “*go~went*” göstergelerindeki d-biçimlenmedir. Benzerlik, bu iki göstergede daha azdır.

/dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/ alt biçim birimleri, düzenli /dur/ gösterenine benzemektedir. Dolayısıyla bu d-biçimlenme kısmi bir d-biçimlenmedir.

3.Ölçüt: Görünmezlik>Görünürlük: D-biçimlenmenin biçimsel düzensizlik koşulunu, sıfır biçim birimleri daha iyi sağlamaktadır. Dolayısıyla biçimsel olarak sıfırlaşan göstergelerin d-biçimlenmesi, daha kanoniktir.

Bask dilinde, /in/ koşacı (Corbett 2007: 16) ikinci tekil kişi çekimde /ø/ (sıfır biçim birimi) şeklindedir. Sıfır görünümü, gövdesi açık olan bir sözcük birimine göre daha kanoniktir. Benzer bir örnek Rusça /byt/ ‘olmak’ (Corbett 2007: 16) eyleminin geniş zamanında görülür: byt~ø. Türkiye Türkçesinde ise {ER} biçim biriminin geniş zamanı ve Kazakçada {TUR} biçim biriminin geniş zamanı böyle bir görünüm sergiler.

¹⁴³ Kanonik Tipolojideki Türkçe örnekler hariç diğer örnekler, Corbett 2007'den alıntıdır. Ölçüt tanımları ve Türkçe örnekler, Corbett 2007'den hareketle bu çalışma tarafından önerilmiştir.

Sıfırlaşma, Baskça ve diğer dillerde görüldüğü üzere; çekim için engel değildir. Dahası, “Amole” dilinde “vermek” eyleminin açıkça görülen bir gövdesi yoktur. Bu eylemin çekimi sadece son eklerle yapılır. “Ninboran” dili de sıfırlaşma konusunda oldukça geniş örneklere sahiptir.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Türkiye Türkçesinde görünmezlik ölçütünü sağlamaz. Ancak Kazakça bu biçim birimi için görünmezlik ölçütünü sağlar.

4.Ölçüt: Çok Gövde>Az Gövde: Gövde, kanonik bir çekimde değişmez. D-biçimlenen X, Y göstergelerinden çok gövdeli olan; daha kanonik bir d-biçimlenme oluşturur.

{TUR} biçim birimi, Türkiye Türkçesinde d-biçimli olarak /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tur/, /tir/, /tur/, /tür/ ve d-biçimsiz olarak da /dur/ gövdesi olmak üzere toplamda dokuz gövdeye sahiptir. {ER} biçim birimi ise /İ/, /ø/ d-biçimli ve /er/ şeklinde d-biçimsiz olmak üzere üç gövdeye sahiptir. Gövdesi daha çok olan DUR, ER’den daha kanoniktir.

Gürcücede (vermek) eyleminin iki gövdesi olan “-jl-, -c”; “-şur, zama, -kn” (Corbett 2007: 17) şeklinde üç gövdesi olan “yapmak” eyleminden daha az kanoniktir. Welsh ve Breton dillerindeki koşaçlar da (copula) Türkiye Türkçesine benzer şekilde çoklu gövdelere sahiptir.

5. Ölçüt: Biçim Bilimsel Dağılım>Biçim-Söz Dizimsel Dağılım: Biçim-söz dizimsel dağılım, A gövdesinin tekil sayı; B gövdesinin çoğul sayı gibi bir çekimi herhangi bir dilsel işlem olmadan gerçekleştirmesidir. Biçim bilimsel dağılım ise A gövdesinin d-biçimlenme olmadan bir değişim göstermesi ancak B gövdesinin bu değişimi göstermemesidir.

Rusça rebenok~deti örneği, biçim-söz dizimsel dağılıma örnektir. Tekil hücreler /rebenok/ gövdesiyle, çoğul hücreler ise /deti/ gövdesiyle kurulur. Biçim bilimsel dağılıma ise Fransızca {ALLER} biçim biriminin şimdiki zaman dağılımı, örnektir. Bu biçim biriminin /vais/, /vas/, /va/, /vont/ gövdeleri; çekimlenirken d-biçimlenmez ancak /allons/, /allez/ gövdeleri; çoğul birinci ve ikinci kişilerde d-biçimlenir.

Tablo 93.Fransızca Bıçım Bilimsel Dağılım

Fransızca ¹⁴⁴ /aller/ (Gitmek) $\Sigma_{\text{Şimdiki Zaman}}$		
KİŞİ	TEKİL	ÇOĞUL
1.Kişi	Vais	Allons
2.Kişi	Vas	Allez
3.Kişi	Va	Vont

{TUR} bıçım birimi, Türkiye Türkçesinde bıçım bilimsel dağılımla d-bıçımleşmiştir. D-bıçımlı alt bıçım birimleri, geniş zaman çekiminde görülür. 1. ve 2. kişi çekimleri, d-bıçımlı alt bıçım birimleri bulundurmaz. D-bıçımlı alt bıçım birimleri, 3. kişi çekimlerinde ortaya çıkar.

Tablo 94. {TUR} Bıçım Biriminin Bıçım Bilimsel Dağılımı

Türkiye Türkçesi /dur/ (durmak) $\Sigma_{\text{Geniş Zaman}}$		
KİŞİ	TEKİL	ÇOĞUL
1.Kişi	Dururum	Dururuz
2.Kişi	Durursun	Durursunuz
3.Kişi	Durur dır dir dur dür tır tir tur tür	Dururlar dırlar dirler durlar dürler tırlar tirler turlar türler

Bıçım bilimsel dağılım, bıçım-söz dizimsel dağılıma göre daha düzenli anlam taşır. Bu nedenle de bu iki dağılımda daha kanonik olan bıçım bilimsel dağılımdır.

6. Ölçüt: Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan: Aynı hücrede alternatifi olan bir d-bıçımleşme, alternatifi olmayana göre daha az kanoniktir. Anlamsal düzenlilik, alternatifli hücrelerde azalır.

¹⁴⁴ Fransızca örnek, Corbett 2007 (sayfa 19) çalışmasından hareketle oluşturulmuştur.

Rusçanın “çoğul-ilgi” hücresi, alternatifi olan bir d-biçimlenme örneğidir. /çelovek/ ve /ljudej/ alternatifli olarak birbirinin yerine kullanılır.

Tablo 95. Rusça Çokluk İlgî Hücresinin Alternatifli Kullanımı

RUSÇA ÇOKLUK İLGİ HÜCRESİ ¹⁴⁵		
Hücre	Birinci Kullanım	Eş Değer İkinci Kullanım
Çoğul-İlgi	<u>desjat'</u> <u>çelovek</u> : '(on insan) '(on) '(insan) [İlgi-Çoğul]	<u>desjat'</u> <u>molod-yx</u> <u>ljud-ej</u> : '(On genç insan) '(on) '(genç) [İlgi-Çoğul] '(insan) [İlgi-Çoğul]

{TUR} biçim birimi, Türkiye Türkçesinde geniş zaman üçüncü tekil ve çoğul hücrelerinde alternatifli bir d-biçimlenme oluşturur. Alternatifli olmak, {TUR} biçim biriminin kanonikliğini azaltmaktadır.

Tablo 96. {TUR} Biçim Biriminin Alternatifli Kullanımı

Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Hücresi		
Kişi	Tekil	Çoğul
3.Kişi	durur	dururlar
	dır	dırlar
	dir	dirlere
	dur	durlar
	dür	dürler
	tır	tırlar
	tir	tirler
	tur	turlar
	tür	türler

7.Ölçüt: En Az Alaka>Çok Fazla Alaka: Yedinci ölçüt, d-biçimlenmenin anlamsal düzenlilik koşulunun sonucudur. Anlamsal olarak en düzenli olan, en kanonik olandır. Başka bir deyişle, iki biçimden anlamı daha düzenli olan kanonik olur.

Corbett 2007, gramer özelliklerini (types of feature), Bybee'nin alakalılık kavramı (nation of relevance) ile açıklar. Bybee, d-biçimlenmeyi etimolojik olarak farklı kökten gelen iki veya

¹⁴⁵ Rusça örneği, Corbett 2007 (sayfa 20) çalışmasından hareketle oluşturulmuştur.

daha fazla gövde arasındaki çekimsel paradigma olarak görür. Bybee, kategorilerin alakasını anlama göre belirler. En alakalı olan ek, kökün anlamını en fazla etkileyendir. Bybee¹⁴⁶, eylemlerin alakalılık kategorilerini aşağıdaki gibi belirlemiştir.

- 1.Görünüş (Aspect)
- 2.Zaman (Tense)
3. Kiplik (Mood)
- 4.Nesne ya da öznede sayı (T-Ç)
- 5.Kişi uyumu

Anlamsal düzenlilik, alakalılık artınca azalır. Bu sebeple en az alaka, en fazla anlamsal düzenlilik demektir. Az alakalılık (less relevant feature), kanonik olmak için gereklidir. Buna göre, kişi uyumu zamana göre daha az alakalıdır ve zamana göre daha kanoniktir (Corbett 2007: 24). Dolayısıyla kişi uyumu ekleri gövdenin anlamını zamana göre daha az etkiler.

{TUR} biçim biriminin Türkiye Türkçesindeki d-biçimli alt biçim birimleri, zaman kategorisinde ortaya çıkmaktadır. Bu d-biçimlenme; kiplik, sayı ve uyum kategorilerinde gerçekleşen d-biçimlenmelerden daha az kanoniktir. Ancak görünüş kategorisinden daha kanoniktir.

8.Ölçüt: Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik: Bağlamsal özellik, sözcük birimin dışında gerçekleşir. Bu sebeple, anlamsal ilgi bir çekimsel yapıya göre daha fazladır. İçsel çekim (inherent inflection), “adlarda çokluk çekimi” gibi söz dizimine bağlı olmadan gerçekleşen çekimlerdir. Bağlamsal çekim (contextual inflection) ise söz dizimine bağlıdır. Adlarda durum çekimi ve sıfatlarda uyum, bağlamsal çekime örnektir.

“D-biçimlenmeyi sadece çekimle sınırlandırılabilir bir kavram olarak düşünmek, yaygın bir kanıdır fakat söz diziminden kaynaklanan d-biçimlenme örnekleri de vardır. Böylesi bir örnek Norveçcede görülür. Hans Olav Enger, Doğu Norveççeden şu örneği verir.” (Corbett 2007: 25).

Tablo 97.Doğu Norveçcede Bağlamsal Özelliğe Göre D-Biçimlenme

DOĞU NORVEÇÇEDE SIFAT D-BİÇİMLENMESİ ¹⁴⁷

¹⁴⁶ Bybee, J. (1985) Morphology. Amsterdam: John Benjamins.

¹⁴⁷ Örnek, Corbett 2007 (sayfa 25) çalışmasına aittir.

Belirsizlik Artikelden Sonra	I. <u>en</u> <u>lit-en</u> <u>gutt</u> (Bir küçük erkek) B.siz artikel, küçük-E, T, B.siz Erkek (T. B.siz)
Belirlilik Artikelden Sonra	II. <u>den</u> <u>vesle</u> <u>gutt-en</u> (Küçük erkek(i)) B.li, artikel, E,T Küçük, T, B.siz Erkek- T. B.siz

Artikelin belirli-belirsiz olması, liten~vesle d-biçimlenmesini doğurur. /gutt/ adı, belirli artikelden sonra /-en/ son ekini alır. Belirlilik durumu, yapısal değil söz dizimseldir.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, içsel çekimlidir. Çekim, söz diziminden kaynaklanmaz. Söz konusu biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, sekizinci ölçüte göre kanoniktir.

9. Ölçüt: Daha Fazla Gramer Özelliği>Daha Az Gramer Özelliği: III. Tekil Kişi Geniş zaman>Tekil Geniş Zaman>Geniş Zaman (bir gövdenin dağılımı gibi) (Corbett 2007: 25). Daha fazla özellik, farklı gövdeli hücreleri gerektirir. Anlamsal ilgi, bu farklı gövdeler arasında daha fazladır.

10. Ölçüt (İlk) Örtüşmeyen>Örtüşen: Örtüşmeli d-biçimlenme, bir paradigmadaki bazı sözcük biçimlerinin ya da tüm sözcük biçimlerinin başka bir paradigmaya ait olmasıyla ortaya çıkmaktadır. İspanyolcada, /ir/ (gitmek) eyleminin geçmiş zaman paradigmasının /ser/ (olmak) eyleminin geçmiş zaman paradigmasından oluşması, tipik bir örtüşme örneğidir.

Tablo 98.İspanyolcada Örtüşme

İspanyolcada Örtüşmeli Değişik Biçimlenme ¹⁴⁸				
İR (Git) İspanyolcada			SER (Olmak)	
Kişi	Şimdiki Zaman	Geçmiş Zaman	Şimdiki Zaman	Geçmiş Zaman
1. Tekil	Vay	Fui	Soy	Fui
2. Tekil	Vas	Fuiste	Eres	Fuiste
3. Tekil	Va	Fue	Es	Fue
1. Çoğul	Vamas	Fuimos	Somos	Fuimos

¹⁴⁸ Corbett 2007 (sayfa 26) çalışmasından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

2. Çoğul	Vais	Fuisteis	Sois	Fuistes
3. Çoğul	Van	Fuieron	Son	Fuiron

Anlamsal ilgi, örtüşmeli paradigmalarda azdır. Dolayısıyla eşzamanlı olarak sadece bir sözcük birimine ait olan “**go-went**” d-biçimlenmesi, örtüşmeli paradigmalardan daha kanoniktir.

/fui/nin /ser/ eylemine ait olduğu, artzamanlı verilerden hareketle kanıtlanmaktadır. /Fui/ eylemi, /vay/ eyleminin paradigmasını istila etmiştir. Buna rağmen her iki eylem de eşzamanlı olarak d-biçimlenme gösterir. Çünkü /fui/, eşzamanlı olarak birinden diğerine daha yakın değildir. İkisine de aittir. Bu duruma “yönsüz örtüşme (nondirectional)” denir.

Tablo 99.Latince Örtüşme

Latince Örtüşmeli Değişik Biçimlenme¹⁴⁹		
Nemo “hiçkimse”		Nullus “hiçbiri”
Yalın Durumu	Nemo	Nullus
Belirtme Durumu	Neminem	Nullum
İlgi Durumu	Nullius	Nullius
Yönelme Durumu	Nemini	Nulli
Ayrılma Durumu	Nullus	nullus (Corbett 2007: 26).

/nullus/ paradigması, /nullius/ ve /nullus/ çekimlerini /nemo/ göstereninin paradigmasından olarak “örtüşmeli d-biçimlenme” sergilemiştir. /nullius/ ve /nullus/ çekimlerinin /nemo/ paradigmasına ait olduğu, kesindir. Oysa fui~vo d-biçimlenmesindeki örtüşme, ancak artzamanlı bilgilerle kanıtlanmaktadır. Bu sebeple, bu örtüşmeye “yönlü örtüşme” denir. Zira yönü bellidir. Anlamsal ilgi, yönlü örtüşmede daha azdır. Çünkü ögenin alıntı olduğu bilinmektedir. Buna göre yönlü örtüşme, yönsüz örtüşmeden daha az kanoniktir.

Tablo 100.Türkiye Türkçesinde Örtüşme

TÜRKİYE TÜRKÇESİ		
BİL (YETERLİLİK)		U (Yeterlilik)
OLUMLU PARADİGMA	OLUMSUZ	OLUMSUZ

¹⁴⁹ Corbett 2007 (sayfa 26) çalışmasından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

		PARADİGMA	PARADİGMA
1.Tekil	Gelebildim	Gelemedim	Gelemedim
2.Tekil	Gelebildin	Gelemedin	Gelemedin
3.Tekil	Gelebildi	Gelemedi	Gelemedi
1.Çoğul	Gelebildik	Gelemedik	Gelemedik
2.Çoğul	Gelebildiniz	Gelemediniz	Gelemediniz
3.Çoğul	Gelebildiler	Gelemediler	Gelemediler

{BİL} biçim biriminin {U} biçim birimiyle örtüştüğü, art zamanlı bilgilerle kanıtlanmaktadır. Dolayısıyla {BİL}~{U} örtüşmesi, bir “yönlü örtüşmedir”.

10. ölçütün bu çıkarımlara göre yeniden yazımı, aşağıdaki gibidir:

10. Ölçüt: Örtüşmeme>Yönsüz Örtüşme>Yönlü Örtüşme: {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, “örtüşmeme” göstererek kanonik bir d-biçimlenme oluşturur.

11.Ölçüt: Kalansızlık>Kalan: Kalanlar (remainders), paradigmaya ait olmayan demektir. Kalanlar (remainders), biçimsel olarak düzensizdir. Bu göstergelerin gösterenleri, temsildaş değildir. Göstergeler, biçimsel olarak düzensizdir fakat kalanlar (remainders), anlamsal düzenliliği yeteri kadar sağlayamamaktadır. Zira bu göstergeler, bir paradigmaya ait değildir. Dolayısıyla “kalanlı bir d-biçimlenme” daha az kanoniktir.

Fransızcadaki /aller/ (git) eylemi, kalansızdır ancak Rusçada /rebenok/ (çocuk), kalanlı bir paradigmadır.

Tablo 101.Rusçada Kalanlı Paradigma

Rusça “rebenok” (çocuk) ¹⁵⁰		
DURUM	TEKİL	ÇOĞUL
Yalın Durumu	Rebenok	Deti
Belirtme Durumu	Rebenka	Detej
İlgi Durumu	Rebenka	Detej

¹⁵⁰ Corbett 2007, (sayfa 27) çalışmasından hareketle düzenlenmiştir.

Yönelme Durumu	Rebenku	Detjam
Vasıta Durumu	Rebenkom	Det'mi
Bulunma Durumu	Rebenke	Detjax

Kalanlı bir d-biçim, kalansızdan daha az kanoniktir. Türkiye Türkçesinde {BİL}~{ø} d-biçimlenmesi kalanlı bir d-biçimlenmedir. Paradigmadaki tüm biçimler, yalnızca bir eyleme ait değildir. Oysa {DUR}~{DXr} d-biçimlenmesi, kalansız bir d-biçimlenmedir. Paradigmadaki tüm çekimler sadece bir sözcük birimine aittir.

12.Ölçüt: Benzersiz>Benzersiz Olmayan: “Go~went” d-biçimlenmesi, “undergo~underwent” (Corbett 2007: 27) türevlerinde de görülmektedir. Bu durum, kanonik olmayı azaltmaktadır. Biçimsel işlemin tekrarlanması, fonolojik düzensizliği azaltmaktadır.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, biçimsel işlemi tekrarlamayarak fonolojik düzensizliği korumuştur.

13.Ölçüt: Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul: “Dışarıdaki koşul”, X~Y d-biçimlenmesini oluşturan X ve Y göstergelerinin çekim hücreesindeki dağılımını belirleyen kurallardır. Dışarıdaki koşul, anlamsal düzenliliği azaltmaktadır.

Aşağıdaki örnekte, Rusça çokluk-ilgi hücrelerinin dışarıdaki koşullara maruz kaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 91: Rusçada Çokluk İlgî Hücrelerinin Dışarıdaki Koşullara Göre D-Biçimlenmesi

RUSÇA ÇOKLUK İLGİ HÜCRESİ ¹⁵¹		
Hücre	Sayıdan Sonra İsim Durumu	Sayıdan Sonra Sıfat Durumu
Çoğul-İlgi	desjat' čelovek: 'on insan' 'on' 'insan' [İlgi-Çoğul]	desjat' molod-yx ljud-ej: 'On genç insan' 'on' 'genç' [İlgi-Çoğul] 'insan' [İlgi-Çoğul]

“Ljudej ve čelovok” aşağıdaki koşullara bağlı olarak seçilir.

¹⁵¹ Rusça örnek, Corbett 2007 (sayfa 20) çalışmasındaki verilerle oluşturulmuştur.

1. İlgi hali bir kardinal sayıdan (on) ya da bir miktar belirleyiciden sonra (quantifiers) gelirse
2. Herhangi bir sıfat tamlaması yoksa çelevek kullanılır; aksi durumda ljudej kullanılır. Bu durum sadece çelevek – ljudej kökleri ele alınarak yapılacak bir kıyaslamadan daha az bir kanonik durumdur” (Corbett 2007: 28).

{TUR} biçim biriminin Türkiye Türkçesindeki d-biçimlenmesi, dışarıdan gelen aşağıdaki koşullar tarafından gerçekleştirilir:

1. D-biçimli alt biçim birimleri, k-buyurma ile oluşan (pekiştirme, kuvvetlendirme, ihtimal) gösterilenleri için kullanılır. D-biçimsiz alt biçim birimleri ise diğer durumlarda tercih edilir.
2. W₂ sözcük başındaki ünsüz ötümsüzse /t/ ile başlayan alt biçim birimleri; ötümlü ise /d/ ile başlayan alt biçim birimleri kullanılır.

14.Ölçüt: Söz Dizimsel Etkilerin Olmaması>Söz Dizimsel Etkiler: Kanonik paradigmadaki hücreler, farklı söz dizimsel özellikler göstermemelidir. Paradigması söz dizimden etkilenen bir örnek, etkilenmeyen bir örneğe nazaran daha az kanoniktir.

Corbett 2007, bu ölçüt için “Saliba” dilinden bir örnek vermiştir. Saliba, “Suavic” dil ailesinin Batı Okyanus dilidir. Papua Yeni Gine’nin doğu ucunda, yaklaşık bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu dilde, (vermek) anlamında iki eylem vardır. Bu eylemler, /le/ ve /mose-i/ gösterenleridir ve birbirlerinin d-biçimli göstergeleridir. Örnek, bir annenin kızıdan bir şey istemesi ve büyükannenin kıza aynı iletiyi yönlendirmesi şeklindedir.

Tablo 102. Saliba Dilinde Söz Dizimsel Etkilere Göre D-Biçimlenme

I. Anneden Çocuğa		
<u>Kanuwa</u>	<u>ku</u>	<u>le-ya- ma</u>
Tatlı patatesi	II. T. Ö	ver-III.T buraya Nesne
“Bana tatlı patatesi ver.”		
II. Büyükanneden Çocuğa		
<u>Kanuwa</u>	<u>ku</u>	<u>mose-i - !</u>
Tatlı patates	2.T. Ö.	Ver-3. Tekil Nesne

“Ona Tatlı patatesi ver.” (Corbett 2007: 29).

/ku/, ayrı yazılmasına rağmen eyleme gelen bir ön ektir. İki örneğin de söz dizimsel yapısı farklıdır. Bu durum, söz dizimsel yapının d-biçimlenme üzerindeki etkisini göstermektedir. Eylem seçimi; “bana”, “ona” alıcılarına göre yapılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde, Sen~San d-biçimlenmesi söz dizimsel durum yüklenmenin etkisinde gerçekleştiği için daha az kanoniktir.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, farklı söz dizimsel özellikler göstermezler. Bu alt biçim birimleri, söz dizimsel etkilerin olmaması ölçütünü sağlamaktadır.

4.6. D-BİÇİMLENME TEORİLERİ

Araştırmacılar, d-biçimlenmenin tanımında hemfikirdir ancak d-biçimlenmenin “neden ve nasıl oluştuğu” hususlarında çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. D-biçimlenmenin ortaya çıkışı, “Rastlantısal, İşlevsiz Bir Tarihi Kalıntı, Kelime Sıklığı, Dilin Ekonomiklik İlkesinin Sonucu Olmak” gibi farklı teoriler ile açıklanmıştır. Bu teoriler, Veselinova 2006’dan hareketle bu başlıkta ele alınmıştır. Ardından bu çalışma tarafından geliştirilen “Biçim Biliminde Düzen ve Düzensizlik” yaklaşımı, açıklanmıştır.

4.6.1. Üretici Dil Bilgisinde D-Biçimlenme

Biçim bilimi, Üretici Dil Bilgisi geleneğinde dil bilgisinin ayrı bir bileşeni değildir. Ekleşme, birleştirme işlemleri söz dizimi bileşenine; biçim birimi ve diğer süreçler ise ses bilgisi bileşenine ait görülmüştür. D-biçimlenme, biçim biliminin ayrı bir bileşen olarak tasarlanmamasının bir sonucu olarak Üretici Dil Bilgisi çalışmalarında –Hammon ve Noonan 1988, Mohanan 1986 ve Scalise 1986- sözlükçeye ait ve rastlantı ile oluşan bir unsur kabul edilmiştir.

Halle 1973 ve Aronoff 1976; sözcük oluşumu, türetme ve çekim konularına daha fazla önem vererek Üretici Dil Bilgisi geleneğinde yapısalcı yöntemle dönüşü başlatmıştır. Aronoff, Üretici Dil Bilgisinde sözcük modeli geliştiren ilk dil bilimcidir. Geleneğe en önemli katkısı, dil bilgisinin en küçük birimini biçim birimi kabul etmesidir. Üretici Dil Bilgisi, Aronoff öncesi çalışmalarda en küçük birimi sözcük varsaymıştır.

Aronoff 1976, d-biçimlenmenin varlığını “engelleme” kavramıyla açıklamıştır. Engelleme, alt sözcük birimlerini genel türetme veya çekim kurallarına başvurmadan sözlükçede hazır bulunduran ve türetmenin ya da çekimin olağan şekline izin vermeyen dil bilgisi aracıdır. Aronoff, bu kavramı üretken türetme eklerinin bazı biçimleri türetmemesini açıklamak için geliştirmiştir. İngilizce son ek {-ity}, {Xous} sıfatlarından düzenli olarak soyut adlar türetirken /glorious/ sıfatının *gloriosity biçimi /glory/ tarafından engellenir. Zira bu biçim sözlükçede hazır bulunur. Genel kurallarla türetilmesine ihtiyaç duyulmaz.

Tablo 103. İngilizcede *Gloriosity'nin /glory/ (ihtişam) tarafından engellenmesi

		ENGELLEME	
		ENGELLENEN	ENGELLEYİCİ
various curious	variety curiosity	-	-
glorious	*gloriosity	*gloriosity	glory

Aronoff ve Anshen 1998 çalışması, engelleme kavramını d-biçimlenmeyi izah etmek için kullanmıştır. /goed/ yerine /went/; /womans/ yerine /women/ kullanılması, çalışmaya göre engelleme aracı ile gerçekleşmiştir. Aronoff, İngilizceyi birinci ve ikinci dil olarak edinenlerin *goed biçimini üretemeyeceklerini ileri sürmüştür. Ancak çocuk dili üzerine yapılan çalışmalar bir d-biçimli şeklin üç aşamada kazanıldığını göstermiştir. İlk aşamada /went/ biçimini üreten çocuklar, ikinci aşamada kuralları genelleştirerek /goed/ şeklini üretirler ve üçüncü aşamada tekrar /went/ biçimini üretmeye başlarlar. Aronoff'a yöneltilen bir diğer eleştiri ise engelleme kavramının her zaman işlemediğidir. Eski ve Orta İngilizce döneminde /goed/ biçiminin engellemeye takılmadığı ve üretildiği görülmektedir. Zihinde var olduğu ileri sürülen engellenmenin bu biçime neden izin verdiği ve sonrasında /went/ biçimini nasıl ürettiği problemleri bu kavramla açıklanamamaktadır.

D-biçimlenme, Üretken Biçim Biliminin gerek ilk çalışmalarında gerekse son dönem çalışmalarında sözlükçeye ilgili önemsiz bir husus olarak görülmüştür. Matthews 1974 gibi bu

geleneğin temel biçim bilimi kitapları, Aronoff'un "engelleme" açıklamasını sürdürmüş ve d-biçimlenmeyi olağan kuralların dışında oluşup sözlükçeye eklenen basit bir girdi olarak görmüştür. Spencer 1991 gibi bazı çalışmalar, sadece düzensizlikleri açıklamak için d-biçimlenme kavramına değinmiştir. Spencer, d-biçimlenmeyi şöyle tanımlamıştır: “/Go/ eyleminin düzensiz biçimi /went/ ile örneklenen ve her teori için sorun oluşturan fenomene d-biçimlenme denir.”

Sonuç olarak; Spencer ve Zwicky 1998, Aronoff ve Anshen 1998 ve Carstairs-McCarthy 1998 gibi Üretici Dil Bilgisi geleneğine göre hazırlanan biçim bilgisi kitapları, d-biçimlenmeye çok az yer vermiştir. D-biçimlenme, Üretici Dil Bilgisi için sözlükçeyi ilgilendiren bir konudur ve sıradışı bir özellik taşımamaktadır (Veselinova 2006: 19-20-21).

4.6.2. Doğal Biçim Bilimi ve D-Biçimlenme

Doğal Biçim Bilimi, biçim bilgisinin dil düzeneğindeki yerini ve işlevini inceleyen dil bilimi geleneğidir. Amacı, biçim bilgisinin doğal ilkelerini ortaya koymaktır.

Doğal Biçim Bilimi, fonoloji için ilk olarak 1931 yılında Nikolay Trubetzkoy tarafından önerilmiştir. Roman Jakobson, 1939¹⁵²'da Doğal Biçim Biliminin teorilerini ilk defa biçim bilimine uygulamıştır. Doğal biçim bilimi, 1980'den itibaren belirginlik (markedness) kavramına yoğunlaşan bir okul olarak yerini dil biliminde almıştır. Temsilcileri; Mayerthaler, Bittner, Dressler ve Wurzel'dir.

Doğal Biçim Bilimi, yapısal ikoniklik, düzgün kodlama ve şeffaflık olmak üzere üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Yapısal ikoniklik gösterenin biçimsel işlemlerde gövde değişimi yaşamaması, düzgün kodlama bir gösterenin yalnızca bir gösterilene karşılık gelmesi, şeffaflık ise sözcüğün anlamını kendisini oluşturan bileşenlerden hareketle öngörülebilme şeklinde tanımlanabilir. D-biçimlenme, (/bil/~/ø/ örneğinde görüldüğü üzere) yapısal ikoniklik ilkesini gövde değişimiyle yıkar. Düzgün kodlama ilkesini aynı anlamı birden fazla biçim birimcik taşıdığı için ihlal eder ve son olarak yapının anlamı (/ø/ alt biçim birimi gibi) bileşenlerinden öngörülebilir olmadığı için şeffaflık ilkesini yıkar. Sıralanan gerekçelerden ötürü, d-biçimlenme Doğal Biçim Bilimi için Üretici Dil Bilgisinin aksine önemli bir sorundur ve doğal olmayan bir durumdur.

¹⁵² Jakobson, R. (1939). *Signe Zero*. The Hague: Mouton.

D-biçimlenme, Dressler 1985'e göre çekimli dillere özgüdür ve bitişimli dillerde görülmez. Ancak son yapılan d-biçimlenme çalışmaları, bu önermenin doğru olmadığını göstermiştir. Veselinova 2006, Macarca ve Finceden d-biçimlenmiş örnekler vermektedir. Bitişimli dillerin tipolojisine dair yaygın kanılar, Haspelmath 2000 çalışmasıyla büyük değişim göstermiştir. Mel'çuk ise d-biçimlenmenin bir dile özgü olmasını doğru bulmaz fakat bazı dillerin d-biçimlenmeye daha yatkın olduğunu belirtir (Veselinova 2006: 21).

4.6.3.D-Biçimlenme ve Sıklık

D-biçimlenme ve sıklık teorisi, /olmak/, /gitmek/, /gelmek/, /yemek/, /yapmak/ gibi sıklığı yüksek olan gösterenlerin d-biçimlendiğini ileri sürmüştür.

Sıklık, ikiye ayrılır. Bir sınıfın bütün bileşenlerini etkileyen sıklığa tür (type) sıklığı; bir sınıfın sadece bir parçasını etkileyen sıklığa ise türce (token) sıklığı denir¹⁵³. Türkiye Türkçesindeki {AR} geniş zaman biçim birimi, tüm eylem sınıfındaki göstergelere eklenerek tür (type) sıklığı oluşturur fakat zaman anlatan son ekler içinde bir sıklık taşımaz. Dolayısıyla bir sınıfın parçası olma sıklığı, bu biçim biriminde görülmez. Terimsel olarak bir türce (token) sıklığına sahip değildir. Türce (token) sıklığı, metin içindeki sıklıktır. Tür ise sınıf sıklığıdır. D-biçimlenmeler, bir türce (token) sıklığıdır. Bir sınıfın değil sınıfın parçasının sıklığıdır. Başka bir deyişle metin içindeki sıklıktır. Türce sıklıkları, fonolojik benzerlik taşımaz. Türetme kuralları ile oluşmaz.

Las 1990 ve Fertig 1998, d-biçimlenmeyi biçim biliminin çalışma ilkelerine uymadığı gerekçesiyle bu alanın dışında tutmuştur. Ayrıca d-biçimlenme, bu çalışmaya göre tamamen işlevseldir. D-biçimlenme, bu araştırmacılar için tarihsel bir gereksizliktir¹⁵⁴. Bybee 1985, bu görüşlerin aksini savunmuştur. D-biçimlenme, ona göre türce (token) sıklığının bir sonucu olarak anlamsal değişimler taşımakta ve işlevsel de değildir. Dilin tarihsel gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.

D-biçimlenme ve sıklık ilişkisini inceleyen bir diğer teori de ekonomiklik ilkesidir¹⁵⁵. Wolfgang Dressler 1985, Otmar Werner 1987, Berger-Sibold 1980 ekonomiklik ilkesinin temsilcileridir. Ekonomiklik ilkesine göre, d-biçimlenme dilde en kolayı seçme amacıyla ortaya çıkmış

¹⁵³ Veselinova 2006: 23.

¹⁵⁴ Veselinova 2006: 23.

¹⁵⁵ Veselinova 2006: 24.

biçimlerdir. Dil, çok sık kullanılan biçimleri üretmek yerine hazır bir biçimde sunmaktadır. Ayrıca d-biçimlenme, türce (token) sıklığı olan bir göstergenin kolayca tanınmasını da sağlar. Ekonomiklik ilkesi, sıklığın ölçütünün açık olmaması ve d-biçimlenmenin az ya da hiç görülmediği bir dilin bu ilke gereğince işlevsiz sayılması sonucunu doğuracağı için eleştirilere maruz kalmıştır.

D-biçimlenmeyi sıklık kavramıyla açıklayan bir diğer görüş de d-biçimlenme üzerine ilk çalışmaları yapan Osthoff 1889'da yer almaktadır. Osthoff'a göre ilkel insan, kendine en yakın olan veya günlük hayatta daha sık kullandığı dil göstergelerini bölme ve bireyselleştirme ihtiyacıyla d-biçimlendirmiştir. Örneğin evcil hayvan adlarının cinsiyet kategorisinde d-biçimlenme gözlemlenirken; vahşi hayvan adlarında düzenli türemeler görülmektedir. Şu örnekler, ilkel insanın günlük hayatta en çok ihtiyaç duyduğu şeyi diğer bütünden ayrı tutup böldüğünün bir kanıtı olarak; Osthoff tarafından ileri sürülmüştür: "Vahşi hayvanlarda cinsiyet kategorisi (düzenli): /lion/ ('aslan'), /lioness/ ('dişi aslan'), /tiger/ ('kaplan'), /tigress/ ('dişi kaplan'); evcil hayvanlarda cinsiyet kategorisinin d-biçimlenmesi: ox~cow ('öküz~inek'), ram~ewe ('koç~koyun')" (Veselinova 2006: 26).

Osthoff'un görüşleri; Dressler 1985, Bittner 1988, 1996 ve Wurzel 1990 tarafından geliştirilerek güncel bir kavram olan "**Nahbereich**" (yakınlık) terimiyle ifade edilmiştir. İnsan dili, bu teoriye göre birbirine oldukça yakın (**nahbereich**) olan şeyleri ve fenomenleri birbirinden ayırmak için d-biçimlenme sürecini tercih etmiştir. Yakınlık, fiziksel ya da psikolojik olabilir. Nahbereich teorisi, yakın olanı tanımlanmak ve sınırlarının çizmek zor olduğu için eleştirilmiştir (Veselinova 2006: 26).

4.6.4.Tarihsel Gelişimin Sonucu Olarak D-Biçimlenme

D-biçimlemeyi, dilin tarihi gelişimiyle açıklayan teoriler de vardır¹⁵⁶. Gorbachevskij 1967, yüksek kullanım sıklığına sahip birçok sözcüğün d-biçimlenmeye uğramadığını belirterek, d-biçimlenme ve sıklık teorisini eleştirmiştir. Gorbachevskij 1967, d-biçimlenme için üç yöntem önermiştir¹⁵⁷.

1.İki veya daha fazla sözcüğün paradigmalarındaki anlamsal yakınlık

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için Veselinova 2006 çalışmasının 23-31 aralığı incelenmelidir.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Veselinova 2006: 23-31

2. Bir paradigmadaki üyenin yerine başka bir paradigmanın üyesini koymak

3. Ses değişimleri ile d-biçimlenen göstergeler oluşturmak

Deshpande 1992, “Sanskritçede D-Biçimlenme” çalışmasında benzer anlamlı eylemlerin aşamalı olarak d-biçimlendiğini ileri sürmüştür. De Haan 1997 ise d-biçimlenmeyi dilin “modal” eylemleri yok etmek için geliştirdiği bir yöntem olarak tanımlamıştır.

4.6.5. Biçim Biliminde Düzen ve Düzensizlik

D-biçimlenme, Üretici Dil Bilgisi için sözlükçeye ait önemsiz bir durumdur. Doğal Biçim Bilimi için doğal biçim bilgisi ilkelerine aykırı olması nedeniyle ciddi bir sorunsaldır. Sözcük biçimler, Üretici geleneğe göre biçim bilgisel türetme olmadan sözlükçede hazır bulunan bir biçimle temsil edilebilir. Bu duruma d-biçimlenme denir. Üretimin gerçekleşmemesine ise engelleme denir. Doğal Biçim Bilimi ise d-biçimlenmeyi doğal üretim kurallarına uymayan süreç olarak tanımlamıştır. Bu iki dil modelinin dışında d-biçimlenmenin “sıklık” ile ilişkili olduğu da ileri sürülmüştür. D-biçimlenme, sıklık teorisine göre dil bilgisel süreçlerde çokça kullanılan sözcüklerde görülmektedir.

D-biçimli bazı göstergeler, dilin tarihi dönemlerinde d-biçimsizdir. D-biçimli göstergeler, sözlükçede her zaman bulunmamaktadır. Çünkü d-biçimlenme, dil evrimiyle de gerçekleşmektedir. Türkiye Türkçesinde d-biçimlenen DUR~DIR göstergeleri, Eski Anadolu Türkçesinde DUR~DURUR şeklinde d-biçimsizdir. Ayrıca Eski İngilizcedeki go~eod d-biçimlenmesinin go~went d-biçimlenmesine evrilmesi, d-biçimli göstergelerin sözlükçede her zaman mevcut olmadığını kanıtlamaktadır.

D-biçimlenme ve sıklık teorisi, sıklıktan ötürü d-biçimlendiği ileri sürülen göstergelerin her dilde d-biçimli olmaması ve sıklığın başlı başına bir sorunsal olması nedeniyle d-biçimlenme için açıklayıcı yönünü kaybetmektedir. Nitekim Corbett 2007’den alınan aşağıdaki örnekte, sıklığı hiç de yüksek olmayan “Çantanın püskülü, köşesi” göstergesinin Archi dilinde d-biçimlendiği görülmektedir.

Tablo 104.Archi'de Çoğul

ARCHİ'DE DÜZENLİ ÇOĞUL			
ÜNSÜZ HARF KÖKÜ		ÜNLÜ HARF KÖKÜ	
dab	dab-mul	gimi	gimi-t_uİP[T]
İP-T	İp-Ç	bot[T]	bot-Ç
(İp)	(İpler)	(bot)	(botlar) (Corbett 2007: 34).

Tablo 105.Archi'de Çoğul D-Biçimlenmesi

ARCHİ ÇOĞULDA D-BİÇİMLENME	
1) bic'ni Çanta.nın.köşesi.T (bir çantanın köşesi, püskül)	1) boz'do çanta.nın.köşeleri.Ç (bir çantanın köşeleri, püsküller) (Corbett 2007: 34).

Dil, çekim ve türetmeyi biçim bilgisel kurallarla yapmaktadır. Kuralların bazıları geniş bir kümeyi ilgilendirirken bazıları ise daha sınırlı bir kümeyi ilgilendirmektedir. Söz gelimi; Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zamanlı sözcük biçimleri, eylem gövdelerine {DI} biçim biriminin eklenmesiyle oluşmaktadır. Kural, oldukça genel ve istisnasızdır fakat bazı kurallar daha dar kapsamlıdır. Zira dilin biçim bilimsel bileşeni, düzen-düzensizlik karşıtlığına dayanan bir sistemdir. Düzensiz olan her şey, sistemin bir parçasıdır. Nitekim Corbett 2007 tarafından Mel'çuk 2006 tanımı etrafında d-biçimlenme için de bir tipoloji geliştirilmiştir. Başka bir ifadeyle, dil d-biçimlenmeyle de kural oluşturmaktadır. Dilin biçim bilgisel kuralları, d-biçimli biçim bilgisi ve d-biçimsiz biçim bilgisi ile oluşmaktadır.

D-biçimlenme, dile sonsuz sayıda tümce üretme yeteneği kazandıran araçlardan biridir. Örneğin, d-biçimlenme aracı dört~kırk gibi bir türetmeyi gerçekleştirmekte ve /kırk/ göstergesinin üretilmesini sağlamaktadır. O halde; d-biçimlenme dilin üretici özelliğinin bir sonucudur. Dil, d-biçimli ve d-biçimsiz karşıtlığıyla biçim bilgisel süreçleri yönetmektedir. D-biçimlinin varlığı için d-biçimsiz; d-biçimsizin varlığı için de d-biçimli gerekmektedir. D-biçimli göstergeler en az; d-biçimsiz göstergeler ise en çok olmalıdır. Dolayısıyla d-biçimli göstergeler doğal dillerde daha az görülmektedir.

Dressler 1985, d-biçimlenmeyi doğal kabul etmemiş ve İngilizce tipi çekimli dillerin bir özelliği varsaymıştır. Ayrıca Dressler 1985, Türkçe tipi bitişimli dillerde d-biçimlenmenin görülmediğini iddia etmiştir fakat Veselinova 2006 Fin, Macar dillerinden de d-biçimli örnekler vermiştir. Bu çalışmada ise Türkçedeki d-biçimli göstergeler sıralanmış, d-biçimlenme için böyle bir genellemenin doğru olmayacağı gösterilmiştir. Mel'çuk 2006 da d-biçimlenmeye hangi dillerin yatkın olduğu sorusunun kesin olarak cevaplanamayacağını belirtmiştir ancak çekimli dillerin, bitişimli dillere göre d-biçimli göstergeleri daha çok bulduklarını da eklemiştir.

Mel'çuk 2006, d-biçimlenmenin en çok görüldüğü dil ailesi olarak Meksika dil ailesini göstermiştir. Örneğin "Tlapanec dilinde" eylemsiler; özne, öznedeki kişi, nesne sayısı ve zamana göre ayrı ayrı d-biçimlenmektedir. Görüldüğü üzere, d-biçimlenme sadece bir dil ailesine özgü değildir. Doğal Biçim Biliminin iddia ettiği gibi dil için bir sorunsal da değildir. Dilin doğasının bir gereğidir. Zira dilin biçim bilgisi, teorik olarak d-biçimli ve d-biçimsiz göstergelerin toplamıdır.

D-biçimlenme, "gösterenin tümlemesizliği" ilkesiyle de yakından ilgilidir. Gösterenin tümlemesizliği, Mel'çuk 2006 tarafından ileri sürülmüştür. Gösteren ve gösterilen ilişkisinin bozulmasına "tümlemesizlik" denir. Tümlemesizlik iki yolla oluşur. Gösterenin gösterileninin göstereniyle beklenen temsildaşlık bağıntısını kurmaması birinci yol; gösterenin göstereninin temsidaş olmaması ikinci yoldur. İlk yola, dil çalışmalarında deyim denir. "Göze girmek" deyimini kendisini oluşturan gösterenlerin gösterilenlerinden farklı bir gösterilen olan "beğenilmek, takdir edilmek" gösterilenini oluşturmuş ve gösteren-gösterilen tümlemesini bozmuştur. U. Weinreich 1969, deyimleri bu gerekçeyle anlam yönüyle d-biçimlenmiş göstergeler diye tanımlamıştır¹⁵⁸. İkinci yol ise d-biçimlenmelerdir. {TUR} biçim biriminin geniş zaman alt biçim birimleri olan /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/; DUR göstergesini bozmaktadır. Tümlemesiz¹⁵⁹ olmak, insan dilinin temel ilkelerinden biridir. Göstergedeki gösterilen-gösteren ilişkisi her zaman sabit kalmamaktadır Tümce içinde yeniden yapılandırılmakta ve dil böylece üretici bir özellik kazanmaktadır. İnsan dilinin tümlemesizliği ilkesi, d-biçimlenmenin deyim oluşturma süreci kadar olağan bir süreç olduğunu kanıtlamaktadır.

¹⁵⁸ Mel'çuk 2006: 454.

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mel'çuk 2006 (aktaran) : 453-454.

Mel'çuk 2006, d-biçimlenmenin sıklık ilkesiyle oluştuğunu iddia etmiştir. D-biçimlenme, sık kullanımla ortaya çıkmakta ise, sık kullanıldığı iddia edilen göstergelerin tüm doğal dillerde d-biçimlenmesi gerekmektedir. Oysa böyle bir genelleme söz konusu değildir. O halde, d-biçimlenme diller için evrensel bir biçim bilgisi aracıdır fakat bu aracın nasıl, ne şekilde, ne sıklıkta kullanılacağı dillerin tekelindedir. Sık kullanımla d-biçimlenme genellemesi, yapılamaz.

D-biçimlenme, düzen-düzensizlik karşıtlığı ve tümlemesizlik ilkesiyle oluşan biçim bilgisel sürecin adıdır. Düzen ve o düzenin düzensizliğiyle biçim bilimi bileşenini oluşturan dil, d-biçimlenme için dil bilgisel temsildaşlığı aşağıdaki kategorilerde daha çok tercih etmektedir.

Tablo 106.D-Biçimlenmenin Sık Görüldüğü Kategoriler

TÜRETİMSEL D-BİÇİMLENME		ÇEKİMSEL D-BİÇİMLENME	
a. Söz Dizimsel	a.1.Eylemden Türeyen Ad a.2.Addan Türeyen Ad a.3.Sıfattan Türeyen Zarf	A. Adlar	A.1.Teklik-Çokluk A.2.Durum A.3.İyelik
b. Anlamsal	b.1.Cinsiyet Kategorisi b.2.Yer Adları b.3.Ettirgenlik	B. Eylemler	B.1.Kip B.2.Görünüş B.3.Zaman
		C.Sıfat-Belirteç	C.1.Derecelendirme

D-biçimlenme, en çok şu göstergelerde görülür: İnsan için kullanılan çocuk, erkek, kız göstergeleri; akrabalık bildiren göstergelerden kız çocuk göstergesi; evcil hayvan göstergelerinde at, inek, köpek, öküz; organ göstergelerinde kalp, göz; ev ve giysi göstergeleri; zaman anlatan ay, yıldız göstergeleri; olmak, sahip olmak, yapmak, görmek, düşmek, tutmak, söylemek, atmak, fırlatmak, öldürmek, durmak, oturmak, yalan söylemek, gitmek, gelmek eylem göstergeleri (Mel'çuk 2006: 452).

D-biçimlenmenin en sık rastlanan oluşum yöntemi, ses bilgisel ve sözcüksel değişimlerdir. Mel'çuk 2006'dan alınan aşağıdaki örnek, dilin belirli bir dönemdeki düzenli biçim bilgisel işleminin düzensizliğe evrildiğini göstermektedir.

Ön Almanca Çağdaş Almanca
Ma+iz + a (daha fazla) → Mehr
Ma+is+t+a (en fazla) → Meist (Mel'çuk 2006: 454).

Benzer bir değişim, Almandada “sahip olmak” eyleminde de görülmektedir: Hab (+en) (sahip olmak), II. kişi ha (+st) ve III. kişi ha (+t) biçimleri *hab (+st), *hab (+t) biçimlerinden gelişmiştir¹⁶⁰. Mel'çuk 2006, bu değişimi de sıklıktan kaynaklı ses değişimi olarak açıklamıştır. Başka bir deyişle sık kullanılan sözcük, ses değişimi yaşayarak d-biçimlenmiştir. Oysa Türkiye Türkçesindeki DUR göstergesi d-biçimlenmekte fakat OL göstergesi d-biçimlenmemektedir. İki göstergenin de bu dildeki sıklığı yüksektir. Kumuk dilinde ise bol~busa şeklinde d-biçimlenmektedir. *Gelecek busa* (gelecek ise) ~ *gelecek bolsa* (gelmeye karar verse, gelmeye razı olsa) (Özalan 2014: 11) çekimlerinde d-biçimlenme görülmektedir. O halde, sıklık temelli bir d-biçimlenmeden söz edilemez. Bununla birlikte, bütün dillerde d-biçimlenme aracı bulunmaktadır. Bu aracın kullanımı ise dillere göre değişkenlikler göstermektedir.

D-biçimlenmeyi oluşturan bir diğer yol ise etimolojik olarak farklı köklerin bir paradigmada birleşmesidir. Fransızca “vais~İ (+r+ai)” d-biçimlenmesi, Latince iki farklı kök barındırmaktadır: /vais/ Latince “Vad (+ere)” kökünden “İ (+r+ai)” ise Latince “I (+re)” kökünden gelmektedir. İngilizce “be~was/wer” d-biçimlenmesi ise *bheu ve *es şeklinde iki farklı Hint-Avrupa kökü içermektedir¹⁶¹.

D-biçimlenme, sessel ve sözcüksel değişimler dışında farklı bir yöntemle de oluşabilir. Teorik olarak bu her zaman mümkündür. D-biçimlenme için teorik olarak ileri sürülecek bir diğer sav da her dilde bulunan bir biçim bilgisi aracı olduğudur. Öyleki hiçbir örneği bulunmayan bir dil dahi olsa bu teori geçerliliğini yitiremez. Zira d-biçimli göstergesi olmayan bir dilin bu araca hiçbir zaman başvurmayacağı iddia edilemez.

¹⁶⁰ Mel'çuk 2006: 455.

¹⁶¹ Mel'çuk 2006: 455.

5.BÖLÜM: {TUR} BİÇİM BİRİMİNDE D-BİÇİMLENME

{TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerinde d-biçimlenmesi, bu bölümde gösterilmiştir. İncelenen diller, “Çuvaşça, Halaçça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça, Kırım Tatarcası, Nogayca, Tatarca, Salırca, Azerice, Gagavuzca, Türkmençe, Türkiye Türkçesi, Özbekçe ve Yeni Uygurca” şeklindedir. Bu dillere ait veriler, metin taramalarıyla elde edilmiştir ve önceki bölümlerde sunulan temel kavramlar ve tanımlara göre değerlendirilmiştir. Ayrıca bu biçim biriminin tarihî Türk dillerindeki gelişimi ve d-biçimlenmesine de yer verilmiştir. Zira {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, düzenli TUR göstergesinin (artzamanlı) düzensizleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

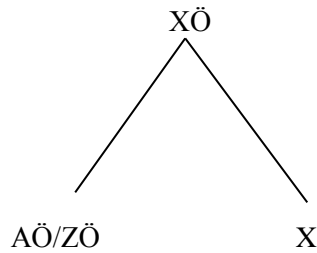
{TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimleri, aşağıdaki yöntemle saptanmıştır.

Asgari bölümsel X, Y göstergesi olma: $X = ({}^X; /X/; \Sigma_X)$ ve $Y = ({}^Y; /Y/; \Sigma_Y)$

1. $/X/ \neq /Y/$: Dildeki hiçbir düzenli değişim, $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri arasındaki d-biçimlenmeyi açıklayamaz. $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri kanonik çekime uymaz.

2. $({}^X) = ({}^Y)$: $({}^X)$ ve $({}^Y)$ gösterilenleri, temsildaştır. Temsildaş gösterilenler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Göstergelerin tümce içi anlam (gösterilen) değerleri, k-buyurma ilişkisine ait sayılmalıdır.

K-buyurma:

$X = \{TUR\}$ biçim biriminin herhangi bir Türk dilindeki alt biçim birimi.

$XÖ = \{TUR\}$ biçim biriminin alt biçim birimlerinin herhangi bir Türk dilinde oluşturduğu EÖ.

2a. Gösterilenleri birebir aynı olan bir alt biçim birimi, aynı biçim birimine aittir. Sembolik olarak;

2a. [X ∈ {Z} & Y ∈ {Z}]

{TUR} biçim biriminin 2b koşuluna göre d-biçimlendiğini ileri süren çalışmalar da vardır. Bacanlı 2016'ya göre, Türkiye Türkçesinde OL~İ~Dır d-biçimlenmesi de görülmektedir. Bacanlı 2016, dil bilgisel temsildaşlığın başlangıç noktası olarak da Karahanlıca'yı göstermiştir. Söz konusu çalışmaya göre; bu dönemden itibaren ER sözcük biriminin paradigmalarında görülen eksik çekimler, ER~BOL d-biçimlenmesini sağlamıştır. Ancak sembolik gösterimi aşağıdaki gibi olan dil bilgisel temsildaşlık, 2b koşuluna dayalı d-biçimlenme için X ve Y göstergeleri arasındaki anlamsal (gösterilenlerin temsildaşlığı) ilişkinin çekim veya türetim kaynaklı olmasını zorunlu kılmıştır.

Dil Bilgisel Temsildaşlık (X', Y') ≡

(X') = ⊕{Z', P₁', ... , P_m'},

& (Y') = ⊕{Z', Q₁', ... , Q_n'},

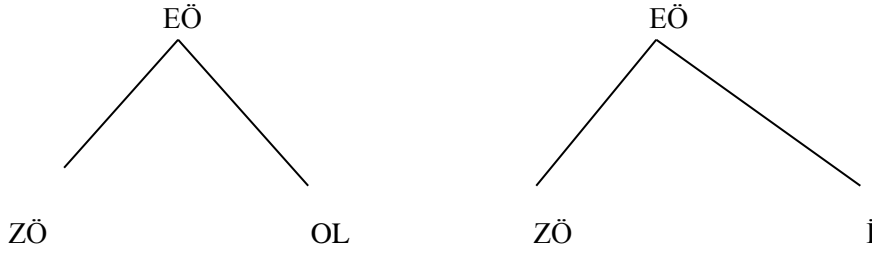
& P_i' ve Q_j' dil bilgiseldir.

Dilbilgisel temsildaşlık, (X') gösterileni ve (Y') gösterileninin (Z') ortak gösterileninden üretilmesi ve (X')-(Z') ile (Y')-(Z') arasındaki anlamsal farkın dildeki türetim ya da çekim kategorilerinden biriyle ilgili olması demektir. Bu amaçla OL, İ, DUR sözcük birimlerinin ortak bir (Z') -(OL) gösterileninden çekimsel veya türetimsel dil bilgisel temsildaşlıkla üretilip üretilmediği aşağıda incelenmiştir.

(D-1) Geç kalmış ol-du-ø

(D-2) Geç kalmış i-di-ø

Koşul 2b gereğince, ol~i d-biçimlenmesinden söz etmek için /ol/ ve /i/ gösterenlerinin (OL) ortak gösterileninde birleşmesi gerekir. Oysa yukarıdaki tümcelerde /ol/ gösterenli tümce “yakın geçmişte bitmişliği” anlatırken /i/ gösterenli tümce ise “uzak geçmişte bitmişliği” anlatmaktadır. İki tümce arasındaki anlamsal farklılık, E'lerden kaynaklanmaktadır. K-buyuran E, OL sözcük birimi ise tümce “yakın geçmiş anlamı” taşımakta, /i/ alt biçim birimi ise “uzak geçmiş anlamı” taşımaktadır. İki tümce arasındaki anlamsal farklılık, ortak bir gösterilenin çekimsel anlamından değil iki farklı gösterilenin çekimsel anlamından kaynaklanmaktadır. K-buyurma ilişkileri aşağıdaki gibidir.

ER, bol ve tur aslen kel yahut kıl gibi sıradan fiillerdir; manaları da aşağı yukarı “ulaşmak”, “tam olmak” ve “durmak” idi (Gabam 2007: 129). Gabam’ın de işaret ettiği gibi ER, OL, TUR göstergeleri birbirlerinin d-biçimli göstergeleri değildir; dilin nedensizlik ilkesiyle var olan bağımsız göstergelerdir. Dolayısıyla OL ve ER arasındaki anlamsal farklılık çekimsel ya da türetimsel dil bilgisel temsildışlıktan değil bağımsız göstergeler olmalarından kaynaklanmaktadır. Belirtilen gerekçelerden ötürü, “ol~i” gibi bir ilişki 2b koşulunu sağlayamaz. /ol/ gösterileni ‘ol’ ve /er/ gösterileni ‘ulaşmak’ olan iki ayrı göstergedir. Benzer şekilde aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere ol~tır d-biçimlenmesi de düşünülemez.

(D-1) Geç kalmış ol-ur-ø

(D-3) Geç kalmış tır-ø-ø

İki tümce arasındaki anlamsal fark, ‘OL’-‘OL’ ve ‘TUR’-‘OL’ şeklinde dil bilgisel çekime indirgenemez. Tümcelerın anlamsal farklılıkları, /ol/ ve /dur/ gösterenlerinden kaynaklanmaktadır. Çekimden kaynaklı bir anlam ilişkisi, söz konusu değildir ve 2b koşulu sağlanmamaktadır. Zira çekimsel girdi iki eylemde de geniş zamandır.

/tur/, /er/, /bol/ göstergeleri nedensiz dil göstergeleridir. Çekimsel veya türetimsel dil bilgisel temsildışlık, bu göstergeler için geçerli değildir. Dolayısıyla {TUR} biçim birimi, sadece 2a koşuluna göre d-biçimlenmekte ve 2b koşuluna bağlı bir d-biçimlenme gözlenmemektedir.

5.1.TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

Tarihî Türk dillerinde {TUR} biçim birimini incelemek, çağdaş Türk dillerindeki d-biçimlenmeyi anlamak için gereklidir. Nitekim ilgili biçim biriminde görülen d-biçimlenmenin etimolojik kaynağını ve paradigma istilasını saptamak, ancak böyle bir incelemeyle mümkündür.

5.1.1.Köktürkçe

(K-1)¹⁶² [.....tur] g(a)k(i)ña: y(e)r(i)ñ(e)rü: subıñ(a)ru: koontı (Tekin 2010: 64).

{TUR} biçim birimi, Orhon Abidelerinde (K-1) örneği dışında görülmemektedir. Köktürkçede {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, d-biçimlenme asgari iki dil göstergesi arasında gerçekleştiği için bulunmamaktadır. Zira TUR göstergesinin d-biçimli bir Y göstergesi, bu dönemde mevcut değildir. TUR sözcük birimi, tüm çekimlerde kanonik bir çekim göstermektedir.

5.1.2.Uygurca

(U-1)¹⁶³. Aç barş açmak suvsamak ämgäkin ärtinü sıkılıp unakaya ölgäli turur (Gulcalı 2015: 81).

(U-2). Busuşı ämgäki üküş turur (Gulcalı 2015: 101).

Uygurcada, TUR E'sinin hem ZÖ'ye k-buyurduğu (U-1) tümcesi hem de AÖ'ye k-buyurduğu (U-2) tümcesi kanonik bir çekim göstermektedir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Uygurca metinlerde bulunmamaktadır.

5.1.3.Karahanlıca

(KA-1)¹⁶⁴. Bu tört eş maña tört tadu teg turur (Arat 2006: 60).

(KA-2). Saña ma anunmış turur bu ölüm (Arat 2006: 1406).

(KA-3). ayıbka koyup tur halayık ara,

ğalat ma'nilerni ayıtmış yana (Arat 2006: 81).

TUR göstergesinin (KA-1) ve (KA-2) çekimleri, Karahanlıcada kanoniktir. TUR E'si, hem ZÖ'ye k-buyurduğu öbeklerde hem de AÖ'ye k-buyurduğu öbeklerde kanonik çekimi

¹⁶² (K-1), veri tümcesidir. Tekin 1994, Tekin 2010 ve Thomsen 2012, bu veri için incelenen diğer çalışmalardır.

¹⁶³ (U-1) ve (U-2), veri tümceleridir. Kaya 1994, Hamilton 2011 ve Tekin 2013 bu veri için incelenen diğer çalışmalardır.

¹⁶⁴ (KA-1), (KA-2) ve (KA-3) veri tümceleridir. Ata 2004 ve Hacıeminoğlu 2008, bu veri için incelenen diğer çalışmalardır.

bozmamaktadır ancak (KA-3) tümcesi, {TUR(+UR)} biçim biriminin kanonik olmayan bir örneğidir.

Geniş zaman çekimi, Karahanlıcada son eklerle yapılmıştır. Çekimsel girdinin (KA-3) tümcesinde değişmesi, çekimin kanonikliğini bozmuştur. Bu tümcede, /turur/ ile /tur/ temsildaş değildir ancak gösterilenler (Ortak Z gösterileni= 'tur') temsildaştır. /tur/ d-biçimli alt biçim birimi, aynı biçim biriminin alt biçim birimi olarak Karahanlıcada görülmeye başlamıştır.

5.1.4.Harezmce-Kıpçakça

(KI-1)¹⁶⁵ Cehānda kim dūr ol (Karamanlıoğlu 1989:2).

(KI-2) Üçinçi bāb k̄anā‘at fazileti içinde turur (Karamanlıoğlu 1989:7).

(KI-3) Ay niçe big-ni melik-ni eyletip-tūr (Karamanlıoğlu 1989:9).

(KI-4) müretteb ve müzeyyen bolup-turur (Karamanlıoğlu 1989:5).

(KI-1)~(KI-2) ve (KI-3)~(KI-4) tümcelerinin k-buyurma ilişkisi, benzerdir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, k-buyurma ilişkisi değişmeden (KI-1) ve (KI-3) tümcelerinde yer almaktadır.

(KI-1) tümcesindeki /dūr/ göstereni, /tur/ göstereninin temsildaşı değildir. İki göstergenin gösterileni, aynıdır. İki alt biçim birimi, {TUR} biçim birimine aittir ve birbirlerinin d-biçimleridir. D-biçimli ve d-biçimsiz göstergelerin aynı yapısal ilişkide yer alması, d-biçimlenmenin sözlükçeye ait olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, d-biçimlenme sözlükçede hazır bulunan alt sözcük biriminlerin biçimsel işlemlerde kullanılmasıyla ortaya çıkmamaktadır. D-biçimlenme, dillerin morfolojisiyle ilgilidir.

D-biçimli-d-biçimsiz şekillerde görülen serbest varyasyon, aynı biçim birimin alt biçim birimi olmakla ilgilidir. Alt biçim birimleri, serbest varyasyonda doğrudan birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ayrıca d-biçimlenmenin k-buyurma ilişkisiyle tetiklenmediği, serbest varyasyonun varlığıyla kanıtlanmaktadır. Nitekim (KI-1) tümcesindeki anlam, d-biçimlenme olmadan (KI-2) tümcesinde de sağlanmaktadır. Dolayısıyla k-buyurma ilişkisi d-biçimlenmeyi

¹⁶⁵ (KI-1), (KI-2), (KI-3) ve (KI-4) veri tümceleleridir. Ata 1997, Eckmann 2004, Eckmann 2011, Toparlı 1992, Toparlı 2003 ve Toparlı R. ve Argunşah 2008 bu veri için incelenen diğer çalışmalardır.

oluşturmamakta ancak tümcenin anlamını etkilemektedir. D-biçimlenme, dilin ses bilimsel bileşeniyle ilgilidir ve morfolojinin konusudur.

5.1.5.Eski Anadolu Türkçesi

(EAT-1)¹⁶⁶ Ne kim var ise ‘ilmün içindedür

Varuñ ‘ilmi isteñ eger Çin’dedür. (Dilçin 1991:208)

(EAT-2) Ululara kullık çü ger hâk durur

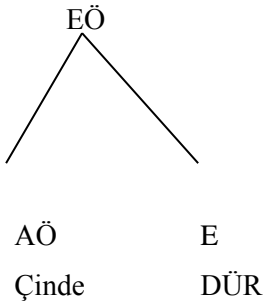
Veli Tañrı rezzâk u muñlak durur

Aña kullık itmek pes evlâ durur

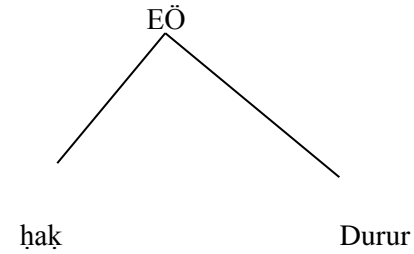
Ki hallâk u rezzâk u mevlâ durur (Dilçin 1991:209)

DUR E’si, (EAT-1) ve (EAT-2) tümcelerinde AÖ tümlecine k-buyurmaktadır fakat (EAT-1) tümceleri, kanonik olmayan bir çekim göstermektedir. Eylemin geniş zaman çekimi, gövde değişimi göstermektedir: dur~dür. Ancak (EAT-2) tümceleri kanonik bir çekim göstermekte ve eylemin gövdesi değişmemektedir.

D-BİÇİMLİ ÖBEK YAPI

KANONİK ÇEKİM

/dur/ ve /dür/ gösterenleri, temsildaş değildir. (dur) ve (dür) gösterilenleri ise temsildaştır. Her iki gösteren, {TUR} biçim biriminin alt biçim birimidir fakat /dür/ göstereni d-biçimli bir alt biçim birimdir.

(EAT-3) Di anıhtarı şanma yitmiş durur

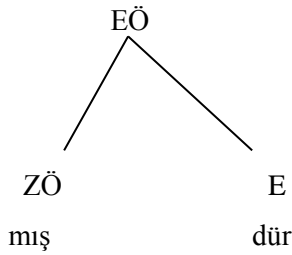
Süheyl aluban anı gitmiş durur (Dilçin 1991:226).

(EAT-4) Söz içinde key beklemişdür düzen (Dilçin 1991:216).

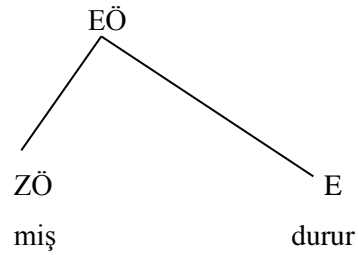
¹⁶⁶ (EAT-1) ve (EAT-2) veri tümceleridir. Ergin 2011, bu veri için incelenen bir diğer çalışmadır.

(EAT-3) ve (EAT-4), {TUR} biçim biriminin k-buyurma ilişkileri aynı olan alt biçim birimlerini taşımaktadır. /dur/ alt biçim birimi, (EAT-3) tümcesinde kanonik bir çekim gerçekleştirmiş fakat /dür/ alt biçim birimi (EAT-4) tümcesinde kanonik çekimi bozmuştur. {TUR} biçim birimi, her iki tümcede bir ZÖ'ye k-buyurmaktadır. /dur/ ve /dür/, {TUR} biçim biriminin serbest varyasyon gösteren alt biçim birimleridir. /dür/, d-biçimli bir alt biçim birimidir.

D-BİÇİMLİ ÖBEK YAPI

KANONİK ÇEKİM

5.1.6.Çağatayca

(Ç-1)¹⁶⁷. Baştın ki kadem kılıp turur mihr (Çelik 1996:29).

(Ç-2). Bir kimsege tört eger tarab-dur

(Ç-3). Yetti ara tört bes ‘aceb-dür (Çelik 1996: 32).

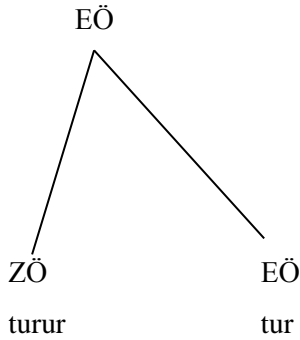
(Ç-4). Tēñlik aña ħod ėmes-tür (Çelik 1996: 59).

(Ç-5). Tün yoħ ki mēni ħara basıp-tur (Çelik 1996:168).

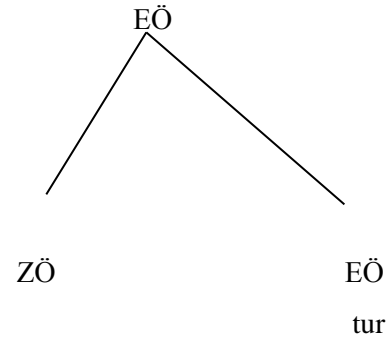
{TUR} biçim birimi, Çağatayca geniş zaman çekiminde /tur/, /tür/, /dur/, /dür/ şeklinde d-biçimli alt biçim birimlerine sahiptir. /tur/, /tür/, /dur/, /dür/ gösterenleri; temsildaşlığı sağlamamaktadır ancak bu göstergelerin gösterilenleri, temsildaşlık koşulunu yerine getirmektedir. Tüm alt biçim birimlerinin gösterilenleri, (tur) şeklindedir ve aynı biçim birimine aittir. Alt biçim birimleri, morfolojik koşullanmayla oluşmuştur.

¹⁶⁷(Ç-1), (Ç-2), (Ç-3), (Ç-4) ve (Ç-5) veri tümceleridir. Eckmann 2009 ve Eckmann 2011 bu veri için incelenen diğer çalışmalardır.

(Ç-1) ÖBEK YAPI

(Ç-5) ÖBEK YAPI

(Ç-1) tümcesi ile (Ç-5) tümcesinin söz dizimi ve {TUR} biçim biriminin bu tümcelerdeki gösterileni, aynıdır fakat (Ç-1) kanonik bir çekim iken (Ç-5) kanonik bir çekim değildir. Kanonik ve kanonik olmayan çekimlerin aynı öbek yapıda yer alması, d-biçimlenmenin “eşsiz değişim” ilkesinin bir sonucudur.

5.1.7.Osmanlıca

(O-1)¹⁶⁸. Birdir ol birliğine şekk yok durur

Gerçi söyleyenler çok durur (Pala 1995:2).

(O-2). Bahr-ı cüdun nice şerh ola k'anın reşhasıdır (Pala 1995: 40).

(O-3). Yoksa çıkmağ müyesser degüldür (Kiremit 1999: 73).

(O-4). Müjenle gamzen ile çeşmin ile kaşına kuldur (Pala 1995: 31).

(O-5).Var ise andadır ancak yoğ ise yoktur yok (Pala 1995: 99).

dur~dır, dur~dir, dur~dür, dur~tür, dur~tur, dur~tır, dur~tir d-biçimlenmesi, Osmanlıcada görülmektedir. Gösterenler, {DUR(+UR)} kanonik biçim biriminin kanonik olmayan alt biçim birimleridir. Biçim birimin boş olmayan kümesi şu şekildedir: /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/ ↔ {TUR (-ur)}

{TUR} biçim biriminin tarihî dönemlerdeki d-biçimli ilk örneği, Karahanlıcada saptanmıştır. D-biçimli alt biçim birimleri, H-K ve EAT dönemlerinde sıklıkla yer almıştır. Aynı k-buyurma ilişkisinin hem d-biçimli hem de d-biçimsiz görünüşleri, Orta Türkçe olarak adlandırılan bu dönemde kullanılmıştır.

¹⁶⁸ (O-1), (O-2), (O-3), (O-4) ve (O-5) veri tümceleridir. İpekten 1990, bu veri için incelenen diğer bir çalışmadır.

D-biçimlenmenin söz dizimiyle değil morfolojiyle ilgili olduğu ve dilin ses bileşenini ilgilendirdiği, {TUR} biçim biriminin geniş zaman çekiminde k-buyurmanın aynı fakat gövdelerin ve çekimsel girdinin farklı olmasından anlaşılmaktadır.

{TUR} biçim biriminin tarihî dönemlerdeki d-biçimli alt biçim birimleri, bu biçim biriminin geniş zaman hücrelerinde (paradigma) görülen gövde ve çekimsel girdi değişimleriyle ortaya çıkmıştır. {TUR} biçim biriminin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimleri, Eski Türkçedeki {TUR} biçim biriminden ses değişimleriyle gelişmiştir.

5.2.ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLERİNDE {TUR} BİÇİM BİRİMİ

{TUR} biçim biriminin çağdaş Türk dillerindeki d-biçimli alt biçim birimleri, Tekin 2014 tasnifindeki Türk dillerini örneklendiren bir yöntemle ortaya konmuştur. Bu yöntem, dört basamaktan meydana gelmiştir. İlk basamak, tasnifteki gurubu örneklemeyen dil hakkında genel bilgiler sunmaktır. Çünkü d-biçimlenmenin “bir dilde eşsiz ya da eşsize yakın olması koşulu”, dillerin genel kurallarını bilmeyi gerektirmektedir. {TUR} biçim biriminin incelenen dillerde ele alınışı, yöntemin ikinci basamağını; d-biçimli alt biçim birimlerinin sıralanması üçüncü basamağını ve bu biçim biriminin d-biçimlenme tipolojisi dördüncü basamağını oluşturmuştur.

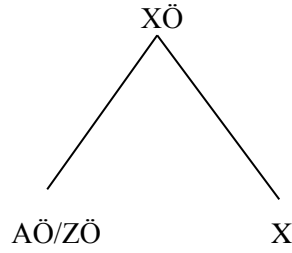
{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, önceki başlıkta belirtildiği gibi Mel’çuk 2006 tarafından geliştirilen tanım doğrultusunda aşağıdaki yöntemle belirlenmiştir.

Asgari bölümsel X, Y göstergesi olma: $X=(\langle X \rangle; /X/; \Sigma_X)$ ve $Y=(\langle Y \rangle; /Y/; \Sigma_Y)$

1. $/X/ \neq /Y/$: Dildeki hiçbir düzenli değişim, $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri arasındaki d-biçimlenmeyi açıklayamaz. $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri kanonik çekime uymaz.

2. $\langle X \rangle = \langle Y \rangle$: $\langle X \rangle$ ve $\langle Y \rangle$ gösterilenleri, temsildaştır. Temsildaş gösterilenler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Göstergelerin tümce içi anlam (gösterilen) değerleri, k-buyurma ilişkisine ait sayılmalıdır.

K-buyurma:

$X = \{\text{TUR}\}$ biçim biriminin herhangi bir Türk dilindeki alt biçim birimi.

$X\bar{O} = \{\text{TUR}\}$ biçim biriminin alt biçim birimlerinin herhangi bir Türk dilinde oluşturduğu EÖ.

2a. Gösterilenleri birebir aynı olan bir alt biçim birimi, aynı biçim birimine aittir. Sembolik olarak;

2a. $[X \in \{Z\} \ \& \ Y \in \{Z\}]$

$\{\text{TUR}\}$ biçim biriminin Türk dillerindeki d-biçimlenme tipolojisi, Mel'çuk 2006 ve Corbett 2007 tipolojilerinden hareketle saptanmıştır. Kanonik tipoloji aşağıdaki ölçütlerden oluşmaktadır:

Tablo 107.Kanonik Ölçütler

KANONİK ÖLÇÜTLER	DABB
1.Kök + Ek>Kök	KG
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	KG
3.Görünmezlik>Görünürlük	KG
4.Çok Gövde>Az Gövde	KG
5.BBD>BSD	KG
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	KG
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	KG
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	KG
9.Fazla Gramer>Az Gramer	KG
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	KG

11.Kalansızlık>Kalan	KG
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	KG
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	KG
14.SD Olmaması>SD Olması	KG

KG: Kanonik gösterim (> X Kanoniktir, X> Kanonik değildir).

DABB: D-biçimli alt biçim birimleri

>X gösterimi, {TUR} biçim biriminin herhangi bir dildeki d-biçimlenmeye göre daha kanonik olduğunu; X> gösterimi ise herhangi bir dildeki d-biçimlenmenin {TUR} biçim birimine göre daha kanonik olduğunu simgelemektedir. Örneğin, {TUR} biçim biriminin Kırgızcadaki /t/ alt biçim birimi, birinci ölçüte göre İngilizcedeki /better/ göstereninden daha kanoniktir. Çünkü Kırgızcadaki /t/ alt biçim birimi, “kök+ek” kaynaşmasını daha iyi sağlamıştır. t>better gösterimiyle daha kanonik olma, ifade edilmiştir. D-biçimli alt biçim birimlerin kanonik olması >X; kanonik olmama ise X> yazılımla belirtilmiştir.

{TUR} biçim birimlerindeki d-biçimlenme derecesi, dördüncü bölümde geliştirilen “A, B, C” ölçütlerine göre belirlenmiştir. Üç ölçütü de sağlayan bir alt biçim birimi, güçlü d-biçimlenme sayılmıştır. Ölçütlerin üçünü de sağlamayan bir alt biçim birimi ise zayıf d-biçimlenme kabul edilmiştir.

5.2.1. R- ve L- Grubu

R- ve L- grubunun tek temsilcisi, “Çuvaşça”dır. Bu başlıkta, Çuvaşça hakkında genel bilgiler verilmiş ve dil kuralları sıralanmış; {TUR} biçim biriminin Çuvaşça sözlük ve gramerlerde ele alınışı, d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve derecesi gösterilmiştir.

5.2.1.1. Çuvaşça

Çuvaşça bir z- ve ş- dili olan Ana Türkçenin kardeşi Ana Bulgarcanın devamı ve bugünkü biricik temsilcisidir. Ana Bulgarca gibi bir r- ve l- dili olan Volga Bulgarcası (13.-14 yy.) Eski Çuvaşça sayılabilir. Çuvaşlar bugün başlıca Volga ırmağının orta mecrasında bulunan Çuvaş Özerk Cumhuriyeti’nde yaşarlar. Çuvaşçanın başlıca iki diyalekti vardır: 1. Viryal ya da Yukarı

diyalekt, 2. Anatri ya da Aşağı diyalekt. Yazı dili Aşağı diyalekte dayanır (Tekin 2014: 63-65-66-67). Çuvaşça, Türk dilleri arasında, bir taraftan Moğolcaya diğer taraftan da Fin-Ugor dillerine olan yakınlığı ile özel bir yer tutar. Bu nedenle bir Türk dili olduğunun kanıtlanması uzun tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir. Ramstedt, Genel Türkçe z/ş=Çuvaşça r/l denkliklerinde, r ve l fonemlerinin birincil olduğunu ve Moğolcada da aynı durumda r ve l bulunduğunu belirlemiştir. Ramstedt'in konuyla ilgili görüşleri şöyle özetlenebilir: Genel Türkçe z ve ş, Çuvaşçada olduğu gibi Moğolca ve Mançu-Tunguzcada da aynı sözcüklerde r ve l fonemlerine denk gelir. Çuvaşça bir Türk dilidir. Fakat Mançu-Tunguzca ve Moğolca kesinlikle değil veya Türkçe ş foneminden Çuvaşça-Mançu-Tunguzca-Moğolca l'ye bir geçiş düşünülemez. Bu dillerde bağımsız bir rotasizm veya lambdasizm de gerçekleşmiş olamaz. Poppe ise Çuvaşçanın Türk dilleriyle ortak eskicil özellikler taşımakla birlikte bağımsız olarak gelişmiş bir Türk dili olduğunu, Altay dil ailesinin üçüncü bir üyesi olarak Bulgar dilinin ses dizgesini taşıdığını ve Bulgarca-Türkçe ana diline gittiğini öne sürmüştür. Ana Türkçe bir z ve ş dili, Ana Çuvaşça da bir r ve l dili olarak ayrılmıştır. Çuvaşça, temel biçimler açısından Genel veya Ana Türkçeden daha eskidir ve özellikle de biçim bilgisel özellikler ve sözcük dağarcığı açısından bu eskilik daha dikkat çekicidir (Ceylan 1997: 5-6-7).

Çuvaşçada kalınlık incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumu oldukça zayıftır. Teklik III. şahıs iyelik eki ve çokluk eki "+sem" ile görülen geçmiş zaman eki kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır (Ersoy 2007: 1291).

5.2.1.2.Çuvaşçada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigmaları, Çuvaşça gramerlerde¹⁶⁹ şimdiki zaman kipi içinde değerlendirilmiştir. Çuvaşçada, şimdiki zaman eki /-t/, /tur-/ eyleminin geniş zaman ekli biçiminden ortaya çıkmıştır: turur>tur>tu>tī>t. Çekimde sadece art ünlülü kelimelerde, teklik üçüncü kişide "t" ünsüzünde ön damaksıllaşma vardır ve Kiril alfabesindeki yumuşatma harfi ile gösterilir: puśla-t' "başlıyor". Ayrıca çokluk üçüncü kişide -t-ś->-ś-ś benzeşmesi görülür: puśla-t-śi>puśla-ś-śi "başlıyorlar". {TUR} biçim biriminin d-biçimlendiği bir diğer paradigma ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şimdiki zaman üzerine geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle oluşan "sürekli geçmiş zaman" dır: Puśla-ttīm "başlıyorum" (Yılmaz 2002: 80-90-91).

Çuvaş Türkçesi sözlüklerinde {TUR} biçim birimi şöyle açıklanmaktadır:

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz Durmuş 2009 ve Yılmaz 2002.

“Täp- (twr-)1. Durmak, dikilmek, bulunmak, ayağa kalkmak, kalkmak, oluşmak, meydana gelmek. Xupëç mäp- karşı koymak, direnmek. Mëk mäp- düzgün durmak, doğru durmak. ÇuHe mäp- kararlı durmak, sert durmak. ÇuHe mäHu ısrar inat, sebat azim, kararlılık. mäpcaH-mäpcaH. Bir süre sonra mäpca юj- yerinde kalmak. MupwëH mäpakaHceM barış taraftarları. 20 oyc mäpamb Fiati 20 kuruluş. Niyetinde olmak, niyetlenmek, kalkışmak, denemek. Çbıpx çbıpMa mäpcaH-yazı/mektup yazmaya başlayınca.3.Uyanmak (Bayram: 2007: 337).Täp- ayağa kalkmak; doğmak, sığmak, girmek; ortaya çıkmak; durmak (faaliyet/sanat); durmak, dikilmek, bulun- karşı karşıya olmak; savunmak, korumak, hizmet etmek, memurluk etmek; görevi yapmak; yaramak; oluşmak, kurulu olmak, üye olmak, mensup olmak ve göreve başlamak anlamlarını veren Fedotov eylemin Türk dillerindeki karşılığını Uygur, Çağatay, Altay, Teleüt, Leb, Şor, Sagay, Koybal, Kaç, Kyuzrik, Kırgız, K.- Kırgız, Soy, Tob, Tum, bar, dr-Tyurk. Tur- (durmak anlamıyla), Türkçe Kırım dur- (durmak anlamıyla), Tatar, Başkurt Tor- (ayakta dur-) olarak verir (Fedotov 1996:195). Yegerov’un sözlüğünde ise eylemin şu anlamları üzerinde durulur: “TÄp:1. Durmak, dikilmek, bulunmak, karşı karşıya olmak, savunmak, korumak. 2. Ayağa kalkmak, doğmak, sığmak, girmek, ortaya çıkmak, durmak. 3. Mal etmek.” Fülün diğer Türk dillerinde karşılığını ise Yegerov şöyle belirtir: “Uygurca, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça, Nogayca, Hakasça tur, Başkurtça, Tatarca, tor, Azerbaycan, Türkçe dur- (Yegerov 1964:238).

5.2.1.3.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.1. <tir~ t>

Şiltir tavra uyıh vılyat’ (Ersoy 2009: 32).

(Yıldız etrafında ay oynuyor.)

Çuvaşçada /tir/ ve /t/ asgari bölümsel iki dil göstergesidir. Sembolik olarak gösterimi;

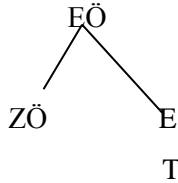
tir = (‘durmak’; /tir/; ΣEylem) ve t = (‘durmak’; /t/; ΣEylem)

Aşağıdaki koşulları sağlayan Çuvaşça asgari bölümsel /tir/ ve /t/ gösterenleri d-biçimli göstergeler olur: <tir~ t>

1. Koşul: /tir/ ve /t/ gösterenleri temsildaş değildir. Çünkü Çuvaşçadaki hiçbir eşzamanlı kural, böylesi bir değişimi gerçekleştirilememektedir. Söz konusu değişim, sadece /tir/ ve /t/ gösterenlerinde görülmektedir. D-biçimlenen bu gösterenler, /tir/ eyleminin geniş zaman paradigmasına aittir. Bu paradigma, geniş zaman çekimine giren /tir/ eyleminin gövdesi değiştiği için kanonik bir çekim değildir. /tir/ ve /t/ gösterenleri sembolik olarak;

Temsildaşlık (TİR, t)#(∃Z)[tİR ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & t ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. Koşul: (tİR) ve (t) temsildaştır. İki gösterge de sözlükçede (tİR) (durmak) gösterilenine sahiptir. Ancak k-buyurma ilişkisi ile tümcede (süreklilik), (şimdiki zaman) gösterileni de kazanmaktadır. D-biçimlenmiş /t/ gösterenin k-buyurduğu öbek hiyerarşisi, aşağıdaki gibidir.

Yukarıdaki k-buyurma hiyerarşisi, III. Bölümde belirtilen “yükselmeleri” gerçekleştirmek suretiyle d-biçimli yapıdaki anlamı oluşturur. O halde, /tİR/ ve /t/ gösterenlerinin gösterilenleri aynıdır. 2a koşulu, aşağıdaki sembolik gösterimde de görüldüğü üzere sağlanmıştır.

2a. [tİR ∈ {TUR} & t ∈ {TUR}]

/tİR/ ve /t/ asgari bölümsel gösterenleri, eşzamanlı olarak d-biçimlenmenin iki koşulunu da sağlamaktadır. D-biçimli yapılar, morfolojik koşullanma ile gerçekleşmektedir. K-buyurma ilişkisi, tİR~t d-biçimlenmesindeki anlam süreçlerini yönetmektedir.

5.2.1.4.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

Çuvaşçada d-biçimlenen /tİR/ ve /t/ göstergeleri, çekimsel d-biçimlenme tipolojisinin örneğidir. Bu göstergeler, biçim birimciktir ve kök halindedirler. Eylem kökü, kip ve kipliğe göre d-biçimlenmektedir.

Çuvaşçadaki /tİR/~t/ d-biçimlenmesi, kanonik tipolojinin bazı ilkelerine göre herhangi bir X d-biçimlenmesine göre kanonik ya da daha az kanoniktir. /t/ göstereninin kanonik tipolojisi, aşağıdaki gibidir.

Tablo 108.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜT SIRASI	/t/
----------------------	-----

1.Kök + Ek>Kök	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D Biçimlenme	>X
5.BBD>BSD	>X
9.Daha Fazla Gramer>Daha az Gramer	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme>Y.lü Örtüşme	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X
14.S-D'den Etkilenmeme>S-D'den Etkilenme	>X

Tablo 109.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D-Biçimli Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜTLER SIRASI	/t/
3. Görünmezlik>Görünürlük	X>
4.Çok Gövde>Az Gövde	X>
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>
7.En az Alaka>Çok Alaka	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>

5.2.1.5.Çuvaşçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

/t̥r/~t/ gösterenlerinin d-biçimlenmesi, “A, B ve C” ölçütlerinin üçünü de aynı anda yerine getirerek güçlü bir d-biçimlenme oluşturmuştur. A ölçütü, çekimsel tipolojiye ait olmak ve anlamsal düzenliliği sağlamakla yerine getirilmiştir. B ölçütü, göstergelerde görülen değişim eşsiz olduğu için karşılanmıştır. C ölçütü ise önemsiz derecede bir /t/ sesi ortaklığı gözlenmesine rağmen benzerlik çok az olduğu için sağlanmıştır. Böylece üç ölçütü de aynı derecede karşılayan bir güçlü d-biçimlenme oluşmuştur.

Bu d-biçimlenme, etimolojik olarak Eski Türkçe {TUR} biçim biriminden gelmektedir ve d-biçimli alt biçim birimleri aynı biçim birimine aittir.

5.2.2. Hadağ Grubu

Hadağ grubunun tek temsilcisi, Halaççadır. Halaçça hakkında genel bilgi ve kurallar verildikten sonra {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve derecesi gösterilmiştir.

5.2.2.1.Halaçça

1967 yılına kadar sadece Azerbaycan Türkçesinin bir ağız olduğu sanılan Halaççanın pek eski özelliklere sahip bir Türk dili olduğu, hatta Türk dillerinin sınıflandırılmasında şimdiye kadar kabul edilen guruplara dahi edilemeyecek bir dil olduğundan kendi başına bir Türk dili gurubu teşkil ettiği Gerhard Doerfer tarafından ortaya çıkarılmıştır (Tezcan 1972: 255). Gerhard Doerfer'den önce Moğaddām ve Minorsky Halaçça üzerine derleme ve çalışmalar yapmışlardır. Moğaddām İran dilleri uzmanıydı ve Halaçça derlemelerin Türk dilleri için ne ifade ettiğinin farkında değildi. Minorsky ise Halaççayı bir Azerbaycan diyalekti kabul etti (Doerfer 1971: 1).

Halaçça Argu dilinin devamı sayılır. Mahmud El-Kâşgarî'nin Argu adını verdiği Türk kavminin, Türk halkının dil özellikleri Orta İran'da yaşayan Halaçların dilleriyle hemen hemen tam olarak uyuşmaktadır. Demek ki Mahmud El Kâşgarî Halaçların bir kısmını, en azından bir kısmını, Orta Asya'da İsfincab yakınlarında, Balasagun yakınlarında Argu adıyla tanımıştır. Tabi onların daha sonra İran'a, Afganistan'a geldiklerinden veya daha uzaklara da gitmiş olduklarından Kâşgarlı'nın haberi yoktu. O sadece belli bir bölgedeki Arguların dilleri üzerine bazı şeyler yazdı (Tezcan 2018: 218).

Ana Türkçe söz başı “h ve d” fonemlerini koruması, birincil uzun ünlülerin korunması ya da ikizleşmesi, bulunma durumunun {-çA} ile yapılması, Eski Türkçe {-ğII} sıfat-eylem ekinin korunması, olumsuzluk bildiren /dağ/ ‘değil’ sözcüğünün kullanılması, Halaççanın Türk dilleri içindeki yerini tayin eden özellikler olarak Tekin 2014'te sıralanmıştır.

5.2.2.2.Halaççada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim birimi, Halaççada diğer Türk dillerinden farklı olarak geniş zamanda d-biçimlenmemiştir. Doerfer “Grammatik Des Chaladsch” adlı eserinde Türk dillerinde kopulanın kişi adıları, {ER} biçim birimi ve {TUR} biçim birimi olmak üzere üç yolla yapıldığını belirttikten sonra Halaççada {TUR} biçim biriminin görülmediğini eklemiştir (Doerfer 1988: 199).

{TUR} biçim biriminin geniş zamanda d-biçimlenmesi, Halaççada görülmemektedir. {ER} biçim birimi, bu dilde sıfır biçim birimi olmadan geniş zamanda d-biçimlenmiştir. {ER} biçim

biriminin geniş zaman üçüncü kişi çekiminde görülen d-biçimli alt biçim birimleri, Halaççada “/Ar/, /Ari/, /ArU/, /ri/, /r/ şeklindedir.” (Doerfer 1988: 200).

5.2.2.3.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

Emir kipi, Halaççada eylemlere eklenen {-İ}, {-Ir} {-UpA}, {āl} {VkA}, {yā}{-Uv}, {yetü} {pi} ekleriyle oluşan gövdelere getirilen {d(U)m}, {ø}~{-Gil}~{İ}, {tA}, {(d)Uk}, {pdUη (iz)}, {tAlAr} kişi ekleriyle yapılmaktadır (Doerfer 1988: 191). Doerfer 1988 tarafından sekizinci tip olarak gösterilen {TUR} çekimleri, gövde değişimi göstermektedir. Kanonik bir çekim, gövde değişimi göstermemelidir.

8. Tip: Tur- (dur-)

tul-ā'r-(d)um

tul-ā'r

tul-ā'r-ta

tul-ā'r-(d)uq

tul-ā'r-(d)īz

tul-ā'r-talar (Doerfer 1988: 191).

T.D.B.2: <tur~ tul>

TUR ve Tul, Halaççada asgari bölümsel dil göstergeleridir. Bu göstergeler, aşağıdaki iki koşulu eş zamanlı sağlamaktadır.

1. /tur/ ve /tul/ gösterenleri, Halaççada temsildaş değildir. Dilin hiçbir yaygın ve genel kuralı ile biri diğerini türetmez. Emir kipi çekiminde gövde değişimi görülür. Çekim, kanonik değildir. Bu yüzden {TUR} biçim biriminin sekizinci emir tipinde görülen alt biçim birimleri, d-biçimlenmenin birinci koşulunu sağlamaktadır.

2.Gösterenleri temsilde olmayan (tur) ve (tul) gösterilenleri, birebir aynıdır. Hem (tur) hem de (tul), Halaççada (durmak) ortak gösterilenini paylaşmıştır. Gösterilenler, birebir aynıdır ve 2a koşulu gerçekleşerek d-biçimlenme ortaya çıkmıştır. Sembolik olarak;

2a. [tur ∈ {TUR} & tul ∈ {TUR}]

5.2.2.4.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimi, Halaççada emir kipi çekiminde ortaya çıkmaktadır. Alt biçim birimi, emir kipi çekiminde kanonik olmayan bir gövde değişimi sergilemektedir. Geniş zaman çekiminde d-biçimlenme, diğer Türk dillerinden farklı olarak bu dilde gerçekleşmemektedir. D-biçimli alt biçim birimleri, yalnızca emir çekiminde görülmektedir.

Halaççadaki {TUR} d-biçimlenmesi, eylem kökünün kipe göre d-biçimlendiği çekimsel biçim birimcik tipolojisine örnektir.

Tablo 110.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜT SIRASI	/tul/
5.BBD>BSD	>X
9.Daha Fazla Gramer>Az Gramer	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme>Y.lü Örtüşme	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X
14.S-D'den Etkilenmeme>S-D'den Etkilenme	>X

Tablo 111.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D-Biçimlenme Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜTLER SIRASI	/tul/
1.Kök +Ek> Kök	X>
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D Biçimlenme	X>
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>

4.Çok Gövde>Az Gövde	X>
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>
7.En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>

5.2.2.5.Halaççada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

Halaççada görülen tur~tul d-biçimlenmesi, A ölçütüne göre güçlü bir d-biçimlenmedir. Zira gösterge çiftleri arasındaki anlamsal düzenlilik, çekimden kaynaklanmaktadır. B ölçütü, emir kipindeki gövde değişimi, genel ve yaygın bir kural olmadığı için sağlanmaktadır fakat Halaçça C ölçütünü yeterince sağlayamamaktadır. Çünkü gösterge çiftleri arasındaki biçimsel benzerlik, yüksektir. Tüm ölçütleri sağlamayan Halaçça, zayıf bir d-biçimlenme örneği sunmaktadır.

{TUR} biçim biriminin Halaççadaki tüm alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. D-biçimlenme, etimolojik olarak ortak olan bir göstergeden ortaya çıkmış ve ses değişimiyle oluşmuştur.

5.2.3. Atah Grubu

Atah grubunun çağdaş Türk dillerindeki tek temsilcisi, Yakutçadır. Yakutçaya dair genel bilgi ve dil kuralları sıralandıktan sonra {TUR} biçim biriminin bu dildeki d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve d-biçimlenme derecesi gösterilmiştir.

5.2.3.1.Yakutça

Yakutça, Türk dili tasnifinde atah grubu içinde yer alır. Yakutlar Türk dünyasının en kuzey-doğu ucunda, Rusya Federasyonu'nun Yakut (Saha) Cumhuriyetinde, yaşayan bir Türk halkıdır. Yakutlar kendilerini “Saha” olarak adlandırırlar. Yakutça birçok eskicil özelliği ile tek başına Türk dilleri ailesinin çok önemli bir kolunu oluşturur. Türk dilleri içinde en çok Tuvacaya yakındır. Yakutçada %50 civarında Moğolcadan alınmış ödünç sözcükler bulunur (Tekin 2014: 74). Sahaların ana Türk kitlesinden bir başka Türk kavminin veya Moğol kavminin baskısı sonucu ana yurtları olan Baykal Gölü'nün kıyılarından kuzeye bugünkü topraklarına göçmesi

tahmini olarak 12. veya 13. yüzyıllardır. Sahalar 1638 yılında Rus hâkimiyetine girmişlerdir (Kirişçioğlu 2007: 1231).

Yakutçada [a, e, ı, i, u, ü, o, ö] sekiz kısa ünlü; [aa, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü] sekiz uzun ünlü ve [ıa, ie, uo, üö] diftong ünlüleri bulunur. Sahacada ünlü uyumu tamdır. Kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumu Sahacada kendine has kurallarla mevcuttur. Bir kelimedede ancak kalın ve ince ünlüler olabilir. Örnek; ohox “ocak”, ohoxtor “ocaklar”, ohoxçuttar “ocakçılar”, cie “ev”, cieleex “ev sahibi”, cieleexpit “ev sahibiyiz” gibi. Sahacada [m, b, p, n, d, s, t, c, ç, l, r, y, n, ń, g, k, ŋ, ğ, x, k, h] ünsüzleri ve yabancı kelimelerde kullanılan [f, j, ş, ts, şç, v, z] ünsüzleri bulunur. Sahacada bir ünsüz uyumundan bahsedilemez. Sadece arka dil ünsüzlerinin geniş veya dar ünlülere bağımlılığından bahsedilir. Sahacada iki ünlü arasında “x”, “ğ” ya; “k” de “g” ye döner: atax+a> atağa “onun ayağı”; tik-ebin>tigebin “dikerim” gibi. Sözcük sonunda bulunan “s” iki ünlü arasında kalınca “h”ye dönüşür: kııs~kııha “onun kızı” gibi. Kökün iç sesi veya ekin ilk sesi olan iki ünlü arasındaki “s”, “t” ile temsil edilir: susat->uutat-, ısıg>itii “sıcak”, üçüncü teklik kişi iyelik eki -sı>ta, üçüncü teklik kişi emir eki -sın>-tın, şart eki -sar>-tar. İki veya üç heceli kelime köklerinde veya eklerinde bulunan “ş” ve “z”, “t”ye dönmektedir. Sıfat-eylem eki -mış>-mit, otuz>otut, birinci çokluk kişi iyelik eki -mız>-mit, ikinci çokluk kişi iyelik eki -rıız>-ğıt, olumsuz geniş zaman eki -maz>-bat. Sahacada “y”nin biçim birimi olmadığı eylemlerde son ses “y” düşer: uoy- “yağlamak”, uoy-t->uot- “yağlatmak” gibi. Sahacada kini+ikki>kinikki “onların ikisi de” örneğinde görüldüğü gibi ünlü birleşmeleri olur. Sahacada şu ünsüzler arasında ünsüz benzeşmesi görülür: -ln->-nn: alın “alt” ~alınıgar>annıgar “altında”, -nm->-mm: aan “kapı”~aan+mit>aammit “kapımız”, -tk->-kk-:at “at”~at+ka>akka “ata”, -nŋ->-ŋŋ-: aan “kapı”~aan+ŋa>aanŋa “kapıya”, -rl->-ll: bil- “bilmek”~bil-er-ler>bileler “bilirler”, tp->-pp-: kör-“görmek”~kör-büt-püt>körbüppüt “görmüşüz”, -tç->-çç-: ot “ot”~ot+çüt>oççüt “otçu” gibi, -sç->-çç-: as “aş, yemek”~as+çıt>aççıt “ahçı”. Ayrıca çıkma hali eki, ünlülerden sonra -ttan şeklinde eklenmektedir (Kirişçioğlu 2007: 1232-1240).

5.2.3.2.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

Yakutça sözlükte “Ayağa kalkmak, ayakta durmak, duruş, yardımcı eylem olarak hareketin devam ettiğini bildirmek (Song 2011: 570-571)” gösterilenleri ile tanımlanan {TUR} biçim birimi, zayıf d-biçimli alt biçim birimleri ile Yakutçadaki kümesini oluşturmaktadır. {TUR} biçim biriminin diğer Türk dillerinde (Halaçça hariç) d-biçimlendiği geniş zaman çekimi,

Yakutçada da çekim girdisinin değişmesiyle d-biçimlenmiştir. Çekim girdisinin değişimi, kanonik çekimi bozmuştur.

Yakın geçmiş zaman, Yakutçada /-an/, /-en/, /-ön/ (olumsuz şekli /-bakka/ veya /-mına/) zarf-eylemleri ile düzenli /tur-/ göstereninin şimdiki zamanının birleşmesiyle meydana gelmiştir. Ek, uzun ünlü ve diftongla biten eylemlere “-n” şeklinde eklenir: “sie-n>sien” gibi: “aha türabın.” (açmıştım gibi).

D-biçimlenmemiş {TUR} biçim birimi, “ara sıra olan geçmiş zamanın ikinci tipinde” de kullanılmaktadır. Bu tipin olumlu çekimi; /-an/, /-en/ zarf-eylem+turardaax (/tur-/ yardımcı eylemi+/ar/ sıfat-eylem eki+/daax/ sahiplik eki) +kişi ekleri kalıbı ile kurulmuştur. Olumsuzu ise /-bakka/, /-bekke/, /-pakka/, /-pekke/ zarf-eylemi ve /-mına/, /-mine/ zarf-eylemi kullanılarak iki ayrı şekilde üretilmektedir: “ahan turardaaxpın.” gibi.

Görüldüğü üzere, {TUR} biçim birimi Yakutçada yalnızca geniş zaman çekiminde d-biçimlenmektedir.

T.D.B.3: <tur~tur(-al) ve tur~tur (-a)>

Doydu ieyexsitterebit, kelbiti ahatar teriyer beriileex buolan turabıt dien uruyduu turallar (Vasilyev-Kirişçioğlu-Killi 1996: 25).

(İlahelerimiz, geleni yediren giydiren cömert olarak yaşarız, diye bağırmaya başladılar.)

Kördöhüüleex kelen turabın (Vasilyev-Kirişçioğlu-Killi 1996: 99).

(Yalvarmak için geldim)

Tablo 112. Yakutça Birinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi

Bilen türabın	Bastan türabın
Bilen turağın	Bastaan turağın
Bilen turar	Bastaan turar
Bilen turabıt	Bastaan turabıt
Bilen turağıt	Bastaan turağıt
Bilen turalar	Bastaan turalar

(KTLG: 2006: 145)

TUR sözcük biriminin birinci tip şimdiki zaman çekimi, kanonik çekimin aşağıdaki esaslarına uymaz.

1. Her hücredeki yapı, [Gövde + Ar + kişi eki dizisi] birinci kişilerde /tura/ üçüncü kişilerde /tural/ çekimlerinden dolayı aynı değildir.

2. Gövde, her hücrede aynı değildir. Birinci, ikinci ve üçüncü kişilerde /tura/~ /tural/ gövdeleri ortaya çıkmaktadır. Bu gövdeler, {KÖK} + {KİP} biçim birimlerinden oluşan güçlü biçim birimciklerdir. Kanonik olmayan bu çekimdeki göstergeler, aşağıdaki koşulları eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. Yakutçada /tutar/~ /tura/~ /tural/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, düzenli bir kuralla diğerini türetemez. Gösterge çiftleri, anlamsal düzenlilik ve biçimsel düzensizlik göstermektedir. Buna göre, gösterenler d-biçimlenmenin birinci koşulunu sağlar.

Düzenli Durum: İlki sıtar, ikki turar, behis xaamar, altıs sieter settis illır ühü (Vasilyev-Kirişçioğlu-Killi 1996: 46).

(İkisi yatar, ikisi kalkar, beşinci yürür, altıncı elinden tutar)

2. 'tura', 'tural' ortak Z gösterilenleri olan tur 'durmak' ile sözlükçede yer alır. Gösterilenleri birebir aynı olan bu göstergeler, bir biçim biriminde toplanır ve 2a koşulu uygulanır.

2a. [tur ∈ {TUR} & tural ∈ {TUR} tura ∈ {tur}]

5.2.3.3. Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim birimi, Yakutçada çekimsel, biçim birimcik, eylem kökü d-biçimlenmesinin zamana göre gerçekleştiği tipolojik görünümde d-biçimlenmektedir. D-biçimlenmenin kanonik tipoloji ölçütlerine göre kanonik olma ve olmama durumu ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 113. Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik D-Biçimlenme Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜT SIRASI	tura	tural
----------------------	------	-------

1.Kök + Ek>Kök	>X	>X
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X
5.BBD > BSD	>X	>X
9.Daha Fazla Gramer >Az Gramer	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme>Y.lü Örtüşme	>X	>X
11.Kalansızlık> Kalan	>X	>X
14.S-D'den Etkilenmeme>S-D'den Etkilenme	>X	>X

Tablo 114.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Olmayan D- Biçimlenme Ölçütleri

KANONİK ÖLÇÜTLER SIRASI	tura	Tula
2.Tam D-Biçimlenme > Kısmi D Biçimlenme	X>	X>
3.Görünmezlik > Görünürlük	X>	X>
6.Alternatifi Olmayan > Alternatifi Olan	X>	X>
7.En Az Alaka > Çok Fazla Alaka	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik > İçsel Özellik	X>	X>
12.Benzersiz> Benzersiz Olmayan	X>	X>
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>

5.2.3.4.Yakutçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

Yakutçadaki /tura/ ve /tula/ d- biçimli alt biçim birimleri, “A” ve “B” ölçütlerini sağlamaktadır. Alt biçim birimleri arasındaki anlamsal fark, çekimden kaynaklanmaktadır. Ayrıca biçimsel düzensizlik, bu dil için eşsiz bir örnektir ancak gösterenler, benzerlik taşımaya devam etmektedir. Dolayısıyla Yakutçada zayıf d-biçimlenme görülmektedir.

{TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, etimolojik olarak ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Alt biçim birimleşme, morfolojik koşullanma ile gerçekleşmiştir. Ses değişimi, alt biçim birimleri oluşturmuştur.

5.2.4.Adağ Grubu

Adağ grubunun temsilcisi, Tuvacadır. Tuvaca hakkında genel bilgiler verildikten sonra {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri ve bu alt biçim birimlerin tipolojisi ile derecesi gösterilmiştir.

5.2.4.1.Tuvaca

Güney Sibirya'daki Türk boylarından Tofa (Karagas), Tuba (Alatayların bir boyu), Tuva (kendilerince Tıva) adlarının 4-5. yüzyıllarda Çin'in kuzeyinde kurulan Toba devletiyle bağlı bulunduğu yolunda görüşler vardır. Toba devletinin çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Bugünkü Tuva topraklarında Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Moğollar tarihin çeşitli devirlerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Bilimsel araştırmalarda bugünkü Tuvalar; Uryanhay, Uranhay, Soyon, Soyot, Sayan, Tuva vb. çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Tuva Türkçesi, Türk lehçelerinin Kuzeydoğu grubuna girer. Kuzeydoğu grubunda Altay, Saha, Hakas, Tuva lehçeleri bulunmaktadır. Bu grup Sibirya Türk lehçeleri olarak da adlandırılır. Tarihsel olarak Tuva Türkçesi, Saha Türkçesiyle birlikte, içerisinde Moğolca unsurlar en yoğun bulunan Türk lehçesidir. Kelime içerisinde /d/ sesinin durumuna göre “adak” lehçe grubuna girmektedir. Eski Türkçede bulunan bu /d/ sesini koruyan yegâne Türk lehçesidir. Tuvaca Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş Türk dillerindedir. Tuvacanın dört diyalekti vardır: Orta, Batı, Kuzey-Batı ve Güney-Batı diyalektleri. Yazı dili Orta Diyalekt üzerine kurulmuştur. Tofaca (=Karagasça) da Tuva diline çok yakındır ve onun bir dili sayılabilir. Tofaca artık yok olmak üzeredir (Tekin 2014: 81).

Tuva Türkçesinde normal uzunluklu ünlüler [a, e, ı, i, o, ö, u, ü]; gırtlaksı ünlüler [a', e', ı', i', o', ö', u', ü'] ve uzun ünlüler [aa, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü] olmak üzere 25 ünlü bulunur. Normal uzunluklu ünlüler, Türkiye Türkçesine benzer. Gırtlaksı ünlüler ise Tuva Türkçesine hastır. Gırtlaksı ünlüler sekiz tanedir. Kelimelerin ilk hecesinde bulunurlar. Kelime ek aldığıında (ilk hece tonsuzlaştığında) çoğunlukla bu gırtlaksılık ortadan kalkar. Bu ünlülerin gırtlaksı özelliğini daha önce yanlarında bulunmuş olan; fakat daha sonra ortadan kalkan /g/ den aldıkları tahmin edilebilir. Tuvacadaki uzun ünlüler ise ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkmış, ikincil uzunluklardır. Tuvacada sağlam bir kalınlık-incelik uyumu vardır. Bu uyumun dışında kalan iki ek vardır. Bunlardan biri yön gösterme eki –çe (sadece ince şekli vardır; diğeri de zarf eylem eki –şaan ekidir (Bu ekin de sadece kalın şekilleri bulunur.). İki ek de son dönemde eklediğinde henüz uyuma girme süreçlerini tamamlamamıştır. Tuvacada kalınlık-incelik uyumu gibi düzlük yuvarlaklık uyumu da sağlamdır. Tuvacada 22 ünsüz bulunur. Bunlar sırasıyla [b, v, g, d, j, z, y, k, l, m, n, ŋ, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş, şç] ünsüzleridir. Bu ünsüzlerden üçü [f, ts, şç] Rusça veya Rusçadan girmiş kelimelerde görülür. Tuvacada sonu “-p” ile biten ünsüzler, ünlüyle başlayan ek aldıklarında bu “p” ünsüzü tonlular ve “v” olur: tep->tever “tepmek”. İki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzleri tonlular ve “g” olur: ak>agar “akmak”. İki ünlü arasında kalan /t/ ünsüzleri tonlular ve “d” olur: ata>ada. Tonsuz ünsüzle biten tabanlar “l” ile başlayan bir ek alıyorsa “l”

ünsüzü kendisinden önceki tonsuz ünsüze benzeşerek “t” ünsüzüne benzeşir: ot-lar>ottar. [m, n, ŋ] sesleriyle biten bir kelime “l” ile başlayan bir ek alırsa bu “l” sesi benzeşme yoluyla “n”ye dönüşür: kelgen-ler>kelgen-ner. Yükleme hali eki –nl kendisinden önce tonsuz ünsüzle biten bir tabana gelirse ekin “n” sesi tonsuzlaşarak “t”ye dönüşür. a’t-nı>a’ttı “atı”. Tuvacada “l” ile biten bir taban yine “l” ile başlayan bir ek aldığında bu “l” sesi benzeşmezliğe uğrayarak “d”ye dönüşür: mal-lar>maldar “mallar”. Tuvacada [l, r, g, ŋ] ünsüzleri iki ünlü arasında kaldıklarında bazen düşerler (Arıkoğlu 2007: 1152-1153-1154-1155-1161-1162-1163).

5.2.4.2.Tuvacada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigmaları, Tuvaca gramerlerde geleneksel çalışmaların etkisiyle kip olarak incelenmiştir. Tuvacada, üçüncü tip geçmiş zaman kipi¹⁷⁰ ve ikinci tip şimdiki zaman kipi¹⁷¹ d-biçimli {TUR} biçim birimi bulundurmaktadır. Birleşik çekimler, {TUR} biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim birimleriyle kurulmaktadır. Bir AÖ’nün {TUR} biçim birimiyle oluşturduğu öbek yapılar, bu dilde d-biçimli alt biçim birimleri bulundurmaz.

5.2.4.3.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.4: <tur~ dır>

Ulug kara çadır turgan-dır (Ergun-Aça 2004: 341).

(Ulu kara çadır dururmuş.)

¹⁷⁰ Bu kipte kalınlık-incelik uyumu vardır. Ünsüzle biten fiillerde zarf-fiil eki kendisinden önceki fiilin ünlüsüne uygun yardımcı ünlüler alır. Zarf-fiil ekiyle “tır” arasına tire “-” konur. Zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Bu ekler ayrı yazılır: ap-tır-men (almışım). Olumsuz şekli zarf-fiil eki yerine, olumsuz zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle yapılır: albayn-dır-men (almamışım). Daha çok hikâye, masal anlatımlarında kullanılır. Oluş veya kılış görülmemiş; duyulmuş, dinlenmiştir (Arıkoğlu 2007: 1187-1188).

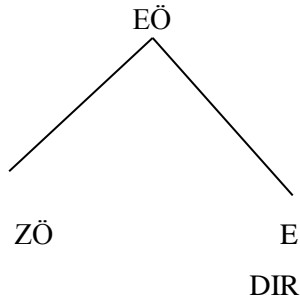
¹⁷¹ Ekler kalınlık-incelik uyumuna girer. Ünsüzle biten fiiller kalınlık-incelik uyumuna göre ekin –a, -e varyantlarını alır. Dar ünlülü şekiller daha çok orta hece ünlüsünü düşürmüş fiillerden sonra kullanılır: Körün->körmü-dür “görünüyor, bakınıyor” gibi. Ünlüyle biten fiillerde ise –y’li şekil kullanılır. Zamir kökenli şahıs ekleri ile çekilir. Bu ekler ayrı yazılır. Zarf-fiil ekiyle “dır” arasına tire (-) konur: ala-dır men (alıyorum) Kipin olumsuz zarf-fiil eki yerine olumsuz zarf-fiil ekinin getirilmesiyle yapılır: albayn-dır men (almıyorum). Bu kip devam etmekte olan oluş veya kılışları ifadede kullanılır. Bu oluş veya kılış konuşma sırasında devam etmektedir ve bu devamlılık görülmekte, hissedilmekte veya duyulmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1191-1192).

Asgari dilbilimsel gösterge: TUR, DIR: tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır = ('durmak'; /dır/; Σ_{Eylem})

1./tur/ ve /dır/ temsildaş değildir. İki gösterge, genel ve düzenli bir değişim göstermemektedir. Gövde değişimi, kanonik çekimi bozmaktadır. Kanonik çekim, aşağıdaki gibidir.

Düzenli Durum: Bağlılaşım kaan **turgan**-dırlar evespe (Ergun-Aça 2004: 503).
(Bağlamışlar imiş.)

2.(tur) ve (dır) gösterilenleri, temsildaştır. İki göstergenin de sözlükçedeki gösterileni, (tur) şeklindedir. /dır/ göstereni, tümcede aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

/tur/ ve /dır/ {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a. tur \in {TUR} & dır \in {TUR}

T.D.B.5: <tur~ dir>

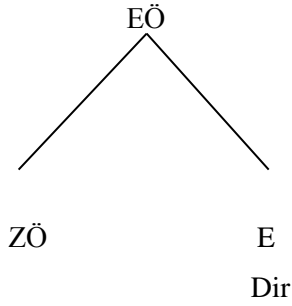
Maaldap çoraan kiji-dir sen (Ergun –Aça 2004: 216).

(Giden kişinin sen.)

Asgari dil göstergesi koşulu: tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir = ('durmak'; /dir/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, dir)#($\exists Z$)[tur \neq \oplus {Z, P₁, ..., P_m} & dir \neq \oplus {Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.(tur) ve (dir) gösterilenleri temsildaştır. /dir/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.6: ⟨tur~ tir⟩

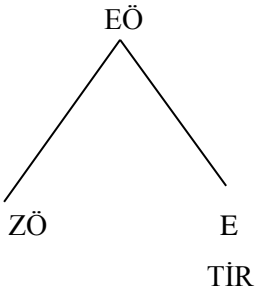
Aştap tur men dep-tir (Ergun- Aça 2004: 317).

(Acıktım ben, demiş.)

Asgari dil göstergesi koşulu: tur = ((durmak^k); /tur/; Σ_{Eylem}) ve tir = ((durmak^k); /tir/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, tir)≡(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & tir≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.(tur^k) ve (tir^k) gösterilenleri, temsildaştır. /tir/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & tir ∈ {TUR}]

T.D.B.7: ⟨tur~ tır⟩

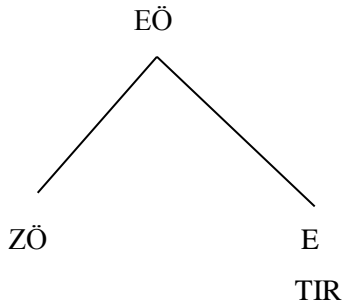
Meen çağımını küüsedir sen be ?-dep **çıdıptır** (Ergun-Aça 2004: 443).

(Benim ricamı yapar mısın demiş.)

Asgari dil göstergesi koşulu: $\text{tur} = (\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{Eylem})$ ve $\text{tır} = (\text{'durmak'}; /tır/; \Sigma_{Eylem})$

Temsildaşlık (Tur, tır) $\#(\exists Z)[\text{tur} \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \text{tır} \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2.('tur' ve 'tır' gösterilenleri, temsildaştır. /tır/ göstereni aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

T.D.B.8: <turur~ tur>

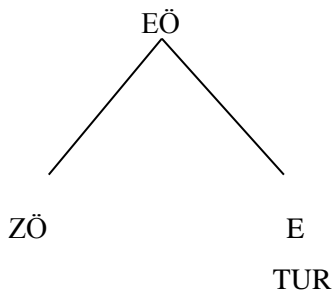
Teylep turup-tur (Ergun-Aça: 2004: 212).

(Duaya durmuş.)

Asgari dil göstergesi koşulu: $\text{turur} = (\text{'durmak'}; /turur/; \Sigma_{Eylem})$ ve $\text{tur} = (\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{Eylem})$

1.Temsildaşlık (Turur, tur) $\#(\exists Z)[\text{turur} \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \text{tur} \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2.('turur' ve 'tur' gösterilenleri, temsildaştır. /tur/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[turur ∈ {TUR} & tur ∈ {TUR}]

T.D.B.9: <turur~ dur>

Ooņ bazın körgüzüp kanı ol-dur-dişkenner (Ergun-Aça: 2004: 234).

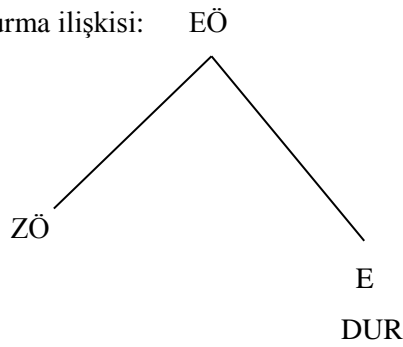
(Bundan dolayı hali budur, demişler.)

TURUR ve DUR = turur = ('durmak'; /turur/; Σ_{Eylem}) ve dur = ('durmak'; /dur/; Σ_{Eylem})

1./turur/# /dur/.

2. 'turur' = 'dur'

K-buyurma ilişkisi:

2a. [turur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.10: <turur~ tür>

Mındıg düjüp-tür (Ergun-Aça: 2004: 277).

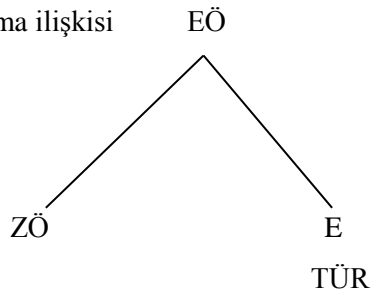
(Böyle görünmüş.)

TURUR ve TÜR = turur = ('durmak'; /turur/; Σ_{Eylem}) ve tür = ('durmak'; /tür/; Σ_{Eylem})

1./turur/# /tür/.

2. 'turur' = 'tür'

K-buyurma ilişkisi

2a. [turur ∈ {TUR} & tür ∈ {TUR}]

T.D.B.11: <turur~ dür>

8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme>Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.4.5.Tuvacada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

{TUR} biçim birimi, Tuvacada /dır/, /dir/, /dur/, /dür/, /tır/, /tir/, /tur/ d-biçimli alt biçim birimlerine sahiptir. Alt biçim birimlerinin /dır/, /dir/, /dur/, /dür/ grubu; /tır/, /tir/, /tur/ grubuna göre daha güçlü bir d-biçimlenmedir. Çünkü ilk grup alt biçim birimleri, C ölçütünü ikinci gruba göre daha iyi sağlamaktadır ancak her iki grup, C ölçütü yeterince sağlamamaktadır. Bu yüzden, {TUR} biçim biriminin Tuvacadaki alt biçim birimleri zayıf d-biçimlenme kategorisine girmektedir.

{TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. D-biçimlenen tüm alt biçim birimleri, aynı etimolojik köke sahiptir. Çekimsel olarak, TUR sözcük biriminin ortak anlamından türeyen alt sözcük birimleridir.

5.2.5.Azah~Azağ Grubu

Hakasça, Orta Çulım, Mrass, Taştıp, Matur ve Yukarı Tom diyalektleri; Sarı Uygurca, Fuyu Kırgızcası bu grupta yer alır. {TUR} biçim biriminin bu gruptaki d-biçimlenmesi, Hakasça örneklemeyle gösterilmiştir. Hakasçaya dair genel bilgi ve dil kuralları verildikten sonra, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri ve bu alt biçim birimlerin tipolojisi, derecesi gösterilmiştir.

5.2.5.1.Hakasça

Hakasça, Rusya Federasyonu'na bağlı Hakas Özerk Bölgesi'nde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmağlarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulur. Bu halklar, eski araştırmalarda Abakan Tatarları ve Yenisey Türkleri diye anılırlardı. Hakas adı, Sovyet döneminde eski Çin kaynaklarından alınmıştır. Ancak daha sonra Çin kaynaklarında bu adla anılan halkın Kırgızlar olduğu anlaşılmıştır. Hakasça konuşan Türk halklarının asıl çoğunluğunu Sagay-Beltir ve Kaç-Koybal-Kızıl ve Şor grupları oluşturur. Yazı dili Sagay-Beltir diyalektlerine dayanır (Tekin 2014: 84).

Hakasça, dokuz normal ve sekiz uzun olmak üzere toplam on yedi ünlü bulundurmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak normal “i” ünlüsünden kısa ve dar bir “ı” ünlüsü daha vardır. Diğer ünlülerin uzun şekillerinin bulunmasına karşılık “ı” ünlüsünün uzun varyantı yoktur. Hakas Türkçesinde “ı”, “ı” ünlüleri diğer kısa ünlülere göre daha kısa ve dar telaffuz edilir. Hakas Türkçesinin uzun ünlüleri ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkmış asli olmayan, ikincil ünlülerdir ve yazıda normal ünlünün iki kere yazılmasıyla gösterilir. Eski Türkçenin uzun ünlüleri Hakas Türkçesinde normal uzunluktadır. Çeşitli kaynaklarda sadece ööt (öd) kelimesinin asli uzunluğunun bulunduğu yazılmaktadır (Arıkoğlu 2011: 23). Hakas Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu tamdır. Hakas Türkçesinde, eklerin yuvarlak ünlülü varyantları yoktur. Dar-yuvarlak ünlüler yerine çoğunlukla dar-düz ünlülerin gelmesi, Hakas Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumunu bozan bir durumdur: söğincik “küfurbaz”, sözır- “sürüklemek”, töktır- “döktürmek”, törtincı “dördüncü” (Arıkoğlu 2011: 25). Hakas Türkçesinde 24 ünsüz bulunur. Bu ünsüzler Hakas alfabesindeki sırasıyla [b, v, g, ğ, d, j, z, y, k, l, m, n, ŋ, p, r, s, t, f, x, ts, ç, c, ş, şç] şeklindedir. Bunlardan [v, j, f, ts, ş, şç] sesleri alınma kelimelerde (çoğunlukla Rusçadan) görülür (Arıkoğlu 2011: 28).

5.2.5.2.Hakasçada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigmaları, Hakasça gramerlerde¹⁷² kip başlıklarında ele alınmıştır. Daha çok hikâye, masal anlatımlarında kullanılan ve oluş-kılışın görülmediği, duyulduğu, dinlendiğini anlatan “E+/-p/+/-tır/, /-tır/ dizilimli III. tip geçmiş zaman kipi; şimdiki zaman oluşturan “E+/(P)/+ça/, /-çe/, /-çadır/, /-çedir/, /tur/, /odır/, /çör/ ve “E+/-adır/, /-edir/, /-dır/, /-dır/” dizilimleri; /-ğan/ geçmiş zaman eki almış eylemden sonra /pol-/ eylemine /-ptır/

¹⁷² Arıkoğlu, E. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ

geçmiş zaman eki getirilerek yapılan II. tip geçmiş zaman kipinin rivayeti; /-caŋ/ ve /-catxan/ ekli eylemlerden sonra /pol-/ yardımcı eylemine /-ptır/ geçmiş zaman eki getirilerek oluşturulan şimdiki zaman kipinin rivayeti ve /caŋ/ ekli esas eylemden sonra /-ptır/ ekli /pol-/ eylemiyle kurulan gelecek zaman kipinin rivayeti, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin Hakasça gramerlerde incelendiği başlıklardır.

{TUR} biçim birimi, Hakasça sözlükte aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

“Tur- [turağa] 1. durmak; hara talğanca turdım çok uzun durdum: tur çathan durdun durağan; turçathan suğ durgun su; 2. Kalkmak; min irte turdım ben erken kalktım; 3. Kalkmak; min olarda turğam ben onlarda kaldım; 4. Değerinde olmak, fiyatında olmak, etmek nincee turça? Ne kadar eder? Turğan paazı değeri; 5. Yardımcı fiil olarak hareketin uzunluğunu veya devamlılığını bildirir; kör turbakıp durmak kil- tur gelip durmak; pıs kızı tut- tur pıs kızı suh-tur, iki kızı kör-tur (pıs salaa, iki harah ije saptap çathanda) bilmece beş kişi tutar, beş kişi sokup durur, iki kişi bakıp durur (beş parmak, iki göz, iğneye ip saplanırken) (Gürsay 2007: 533).

5.2.5.3.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.12: <tur~ dır>

İnelízıp- çobalızıp, oylas kiledirler (Arıkoğlu 2007: 58).

(Yorulup acı çekip koşuyorlar.)

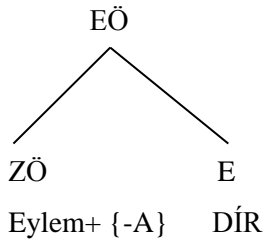
/tur/ ve /dır/, tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır = (‘durmak’; /dır/; Σ_{Eylem}) sembolik gösteriminde görüldüğü üzere Hakasçada iki asgari bölümsel dil göstergesidir. /tur/ ve /dır/, d-biçimlenmenin aşağıdaki iki koşulunu eş zamanlı sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. /tur/ ve /dır/, Hakasçada düzenli bir değişim değildir. Bu dildeki düzenli değişimler, giriş bölümünde belirtilmiştir. /tur/, /dır/ gösterenleri, temsildaş olmama koşulunu sağlamaktadır. Kanonik çekimin bozulması, temsildaşlığın gerçekleşmediğini kanıtlanmaktadır. Gövde değişimi, kanonik bir çekimde olamaz. /tur~/dır/ gösterenleri, gövde değişimi göstererek kanonik çekimi bozmaktadır. /tur~/dır/ gösterenleri, {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleridir. Düzenli durum tümcesi, aşağıdaki örnek gibidir.

Düzenli Durum: İlge ilek pol turzıñ (Arıkoğlu 2007:198)

(Ele acınacak oluyorsun)

2. 'tur' ve 'dír' gösterilenleri, eşittir: 'tur'='dír'. İki gösterenin de gösterileni, 'tur' (durmak) şeklindedir ancak /dír/ göstereni, tümcede sözlükçedeki gösterileniyle değil k-buyurma ile kazandığı 'süreklilik' gösterileniyle yer almaktadır. 'süreklilik' gösterileninin kaynağı ise sözlükçedeki 'tur' gösterilenidir. EÖ öbeğinin başı olan /dír/ E'sinin ZÖ tümleci, TÛM'e yükselmektedir. K-buyurma ilişkisi aşağıdaki gibidir:

/tur/ ve /dír/ gösterenlerinin gösterilenleri, birebir aynıdır. Bu göstergeler, 2 ve 2a koşulunu sağlayarak d-biçimlenmiştir: <tur~dír>

2a.[tur ∈ {TUR} & dír ∈ {TUR}]

T.D.B.13: <tur~tır>

Pu çirge çidíp kilgen poltır (Arıkoğlu 2007: 206).

(Buraya yetişip gelmiş.)

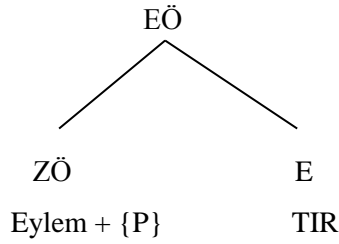
{TUR} biçim biriminin Hakasçadaki diğer bir d-biçimli alt biçim birimi, /tır/ gösterenidir. İki gösterge, bu dilde asgari bölümsel dil göstergesidir. Sembolik olarak;

tur=('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve tır = ('durmak'; /tır/; Σ_{Eylem})

1. /tur/ ve /tır/, Hakasçada düzenli ve kanonik bir çekim değildir. Yalnızca iki gösterge çiftine özgü olan bir değişim, görülmektedir. Gösterenlerin temsildaş olmaması, birinci koşulu yerine getirmektedir. Düzenli çekimler, aşağıdaki gibidir.

Düzenli Durum: Çarık çaxsı künim pídi xalarğa tur (Arıkoğlu 2007: 64).
(Güzel günlerim burada bitiyor.)

2. 'tur' ve 'tır' gösterilenleri, eşittir. 'tur' ortak gösterileni, aynı biçim biriminin alt biçim birimlerince paylaşılmaktadır. 'öğrenilen geçmiş zaman' gösterileni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisiyle oluşmuştur.

2a koşulu, gösterilenler aynı olduğu için sağlanmaktadır. Sembolik gösterim;

2a.[tur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

/tur/ ve /tır/ göstergeleri, tüm koşulları sağlayarak d-biçimlenmiştir: ⟨tur~ tır⟩

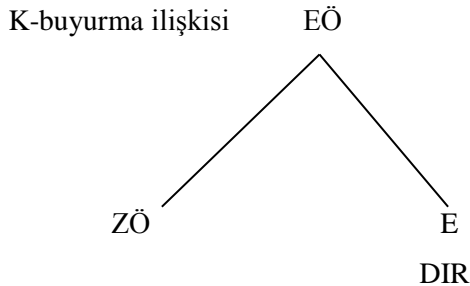
T.D.B.14: ⟨tur~ dır⟩

Alında turıp, çooxtap turadır (Arıkoğlu 2007: 150).
(Karşısına geçip konuşuyorlar.)

TUR ve DIR = tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır = ('durmak'; /dır/; Σ_{Eylem})

1./tur/# /dır/.

2. 'tur' = 'dır'

2a.[tur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

T.D.B.15: <tur~ tır>

At ködirbes Çil Xara Xıs çidíp kiltír (Arıkoğlu 2007: 150).

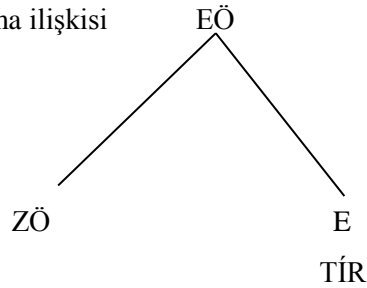
(At götürmez Çil Kara Kız yetip gelmiş.)

Asgari Bölümsel Dil Göstergeleri: tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve tır = ('durmak'; /tír /; Σ_{Eylem})

1./tur/# /tír/

2. ('tur') =('tír')

K-buyurma ilişkisi

2a.[tur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

5.2.5.4.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

Hakasçadaki d-biçimlenmelerinin tipolojisi, çekimsel-biçim birimcik olan eylem köklerinin kiplere göre d-biçimlenmesidir. /dír/ d-biçimlenmeleri, kanonik tipolojiye göre /tır/ d-biçimlenmelerinden daha kanoniktir. Kanonik tipoloji ölçütleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 116. Hakasça {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dír	tır	dır	tír
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	X>	X>
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	X>	X>
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X

5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>
14. SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X

5.2.5.5.Hakasçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

Hakasçadaki tur~dır d-biçimlenme gurubu, tur~tır d-biçimlenmelerinden daha güçlüdür. Her iki d-biçimlenme grubu, A ve B ölçütlerine göre güçlüdür. Zira d-biçimlenme çekimseldir ve gösterenler biçimsel olarak yeterince düzensizdir fakat C ölçütüne göre, bu d-biçimlenmeler zayıftır. Çünkü gösterenler, ortak sesler taşımaktadır. {TUR} biçim biriminin Hakasçadaki alt biçim birimleri, üç ölçütü de sağlamadığı için zayıf d-biçimlenme kategorisine girmektedir.

D-biçimlenen alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu biçim birimleri, etimolojik olarak ortak köke sahiptir. Etimolojik olarak aynı kökten d-biçimlenme, diğer Türk dillerinde olduğu gibi ses değişimi yoluyla gerçekleşmiştir.

5.2.6.Tağlıg ve Tulu Grupları

Tağlıg grubu; Altaycannın kuzey diyalektleri olan Tuba, Kumandı ve Çalkandu grubu ile Aşapı Çulım, Kondoma, Aşağı Tom diyalektlerinden oluşmaktadır. Tulu grubu ise Altaycayı içine almaktadır. Bu gruplardaki {TUR} d-biçimlenmesi, Altayca yazı dilinden elde edilen verilerle izlenmiştir.

5.2.6.1. Altayca

Altayca, Dağlık Altay özerk bölgesinde yaşayan Oyrot, Telengit ve Teleütlerle Kuzey Altay diyalektlerini konuşan Tuba, Kumandı ve Çalkanduların yazı dilidir. Sovyet devriminden sonra, 1922’lerde yazı dili olmuştur. Altaycaya 1948’e kadar Oyrotça deniliyordu. Altay yazı dili güney diyalektleri (Oyrot ya da asıl Altay, Telengit, Teleüt) üzerine kurulmuştur (Tekin 2014: 99). Altayca Baskakov’un tasnifine göre Kırgızcayla birlikte Doğu Hun Kolu’nun Kırgız-Kıpçak grubundaki iki Türk dilinden biridir. Baskakov’a göre Altayca, numuneleri Yenisey yazıtlarıyla günümüze kadar gelen Eski Kırgız kabilelerinin konuştuğu bir Türk dilidir. Bununla birlikte, Altayca bugünkü haliyle, büyük ölçüde dönüşüm geçirmiş ve daha geç dönemlerde biçimlenmiştir. Oyratlar ve Çungarlar zamanındaki komşu Moğol kabileleriyle ciddi etkileşim ve karışımın izlerini taşımaktadır. Altayca, Türk dilleri arasında Kırgızcayla gramer ve sözlük bakımından büyük benzerlikler taşır. Bununla birlikte Altaylılar asırlardır Hakas, Şor, Tıva Türkleriyle ve Moğollarla komşu olarak yaşamıştır. Bugünkü Altayca, dil özellikleri bakımından tipik bir Güney-Batı Sibirya Türk dilidir. Altayların boy adları eski Türklerin boy adlarıyla büyük ölçüde örtüşür. Teles>Tölös, Kıpçak>Kıpçak, Kırgız>Kırgız, Türgeş>Tirgeş, Toguz Oguz>Togus, Tarduş>Todoş, Az>Tört As, Çik>Çıgat. Bütün bunlar Baskakov’a göre çağdaş Altaylıların eski Kırgız, Uygur ve daha sonra Uygur, Oğuz ve Kıpçak kabilelerinin soyundan geldiğini göstermektedir. Kuzey Altaylılar Uygur-Oğuz kabile birliğinin soyundan, güney Altaylılar ise Kırgız kabile birliğinin soyundan gelmektedir (Bacanlı 2014: 21).

Altaycada sekiz kısa (normal), sekiz uzun olmak üzere on altı ünlü vardır: [a, e, ı, i, o, ö, u, ü, aa, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü]. Uzun ünlüler, iki ünlü arasında ya da bir ünlü ve akıcı ünsüzün arasında kalan [n, ŋ, g, y] seslerinin erimesi sonucu ortaya çıkan ikincil ünlü uzunluklarıdır. Kalınlık-incelik uyumu, Altaycada tamdır. Altayca, Güney Sibirya dilleri içinde dudak uyumunun en ileri safhada görüldüğü dildir. Altaycada son hecesi düz ünlüyle biten kelimeleri, büyük ünlü uyumuna uygun olarak ve sistemli bir şekilde düz ünlülü heceler takip eder. İlk hecede [u, uu, üü, ü] ünlüleri varsa, takip eden hecelerde düz-geniş ünlü sıralanır. İlk hecede [o, oo, öö, ö] ünlüleri varsa, takip eden hecelerde çoğunlukla bu ünlüler bulunur. Altaycanın ünsüzleri [b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, ŋ, p, r, s, t, v, y, z, x, şç, ts] şeklindedir. Bunlardan [v, x, f, ts, ş, çç] sesleri çoğunlukla Rusça kelimelerde görülür. Altaycada tonsuz ünsüzle [p, t, s, ş, ç, k] biten kelimeye, tonlu-tonsuz karşılığı olan ünsüz çiftlerinden tonsuzla başlayan ekler gelir. Tonlu ünsüzle [l, m, n, ŋ, r] biten kelimelere tonlu-tonsuz karşılığı olan eklerden tonlu ünsüzle başlayanlar eklenir. Bu kural bazı eklerde farklı şekillerde işlemektedir: /r, /y/ sesleriyle ve ünlüyle biten kelimelere [l, d, t] varyantlı eklerden /l/ ile başlayanlar gelir. /m, n, ŋ/ ünsüzleriyle

ve ünlüyle biten kelimelere ise (n, d, t) varyantlı eklerden /n/ ünsüzüyle başlayanlar gelir. Altaycada sistemli olarak ekleşme sırasında ve kelime tabanlarında iki ünlü arasında tonlu/tonsuz karşılığı bulunan [p, s, ş, t, k] ünsüzlerinin daima tonlu [b, z, j, d, g] karşılıkları bulunur. Sonunda çift ünsüz bulunan ve son ünsüzü tonsuz olan kelimelere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde tonlulaşma olmaz (Dilek 2007: 1016-1017-1018-1019).

5.2.6.2. Altaycada {TUR} Biçim Birimi

Altayca gramerler, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini kip olarak incelemiştir. Öğrenilen geçmiş zaman¹⁷³, birinci tip şimdiki zaman,¹⁷⁴ ikinci tip gelecek zaman¹⁷⁵ kipleri ve birleşik çekim paradigmaları; {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin kip olarak ele alındığı yapılardır. İkinci tip gelecek zamanın hikâyesi, rivayeti ve şartı; birleşik çekimlerde görülen d-biçimli {TUR} biçim birimi paradigmalarıdır.

Altayca sözlüklerde, {TUR} biçim birimi için şu bilgiler verilmiştir:

“Tur- 1. Durmak; kalmak; men erte turdım erken kalktım; tura tur dur, bekle 2. Bulunmak; sen kayda turup cadı? Sen nerede yaşıyorsun. 3. Fiyatı olmak; kaçığa turat? Kaçadır? Turgan baazı maliyet fiyatı 4. Olmak, oluşmak; altı kijideñ turgan birigada altı kişiden oluşan ekip. 5. Hizmetinde olmak, ücretli çalışmak; ol cildarda ol bayga turgan o yıllarda o boyların hizmetindeydi. 6. (Eylemin hareketinin devamlılığını gösteren yardımcı eylem) çönülip tur-esnekliğini kaybetmek; kaykap tur- şaşırmaq; ugup tur- duymak; kelip tur- bakmaq, ilgilenmek.” (Gürsoy- Naskali-Duranlı 1999:186).

¹⁷³ Altay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın olumlu şekli (-ı-, -i-, -u-, -ü) p zarf-fiil ekiyle tur-yardımcı fiilinin (-ı, -i, -u, -ü-) ptır/, -ptir şeklinde birleşip ekleşmesiyle meydana gelmiştir. Bütün şahıslarda çekim yaygın değildir. İşlek olarak üçüncü şahıslarda kullanılmaktadır. Ek /l/ sesiyle biten fiillere eklendiğinde çoğunlukla ekin içindeki /p/ sesi düşer ve “-tır, -tir” şeklinde çekime girer. Ünlüyle biten fiillere ise yardımcı ses almadan doğrudan eklenir. Altay Türkçesinde bu çekim geçmiş bir zamanda olup bitmiş bir olayın, işin, hareketin anlatılan kişi tarafından görülmeyip bir başkasından öğrenilerek anlatıldığını ifade eder. Ayrıca geçmişte yaşanıp sonradan unutulmuş bir olayın yeniden hatırlandığı durumda da bu kip kullanılır. Bu kip çoğunlukla masalarda görülür (Dilek 2007: 1046).

¹⁷⁴ Altay Türkçesinde birinci tip şimdiki zaman kip eki, ünsüzle biten fiillere -at, -et, -ot, -öt şeklinde, ünlüyle biten fiillere ise “-yt” şeklinde eklenmektedir. Ekin içindeki “t” sesi iki ünlü arasında kaldığı zaman tonlulaşarak “d” sesine döner. Bu durum üçüncü tekil kişi çekimi dışındaki bütün kişilerin çekiminde görülür (Dilek 2007: 1047).

¹⁷⁵ İkinci tip gelecek zaman kip ekleri –A₄+A_{4n} şeklindedir. Ek, son hece ünlüsü “-a, -ı, -u” seslerinden biri olup, ünsüzle biten fiillere “-atan”, ünsüzle bitip son hece ünlüsü “e, i, ü” seslerinden biri olan fiillere “-eten”, ünsüzle biten son hece ünlüsü “o” ile biten fiillere “-ytan”, “o” ile biten fiillere “yton” “ö” ile biten fiillere ise -ytön şeklinde eklenmektedir. Birinci ve ikinci tekil şahıs çekimlerinde, kip ekindeki “-n” sesi şahıs ekiyle kaynaşarak (baştaytam<baştaytanım) düşmektedir (Dilek 2007: 1052).

5.2.6.3. Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D-B-16: ⟨tur~ tir⟩

Kürkürede uça bertir (Gül 2008: 2).

(Kükreyerek uçuverdi.)

1. Asgari bölümsel X ve Y göstergeleri

Asgari bölümsel X göstergesi = /tur/, asgari bölümsel Y göstergesi = /tir/.

TUR = (‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve tir = (‘durmak’; /tir/; Σ_{Eylem})

2. D-biçimlenme koşulları

⟨TUR~ tir⟩

1. Koşul: /tur/, /tir/ gösterenleri temsildaş değildir. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (/TUR, TİR)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & tir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

{TUR} biçim biriminin Altaycadaki düzenli yapısı aşağıdaki gibidir:

Aydı-küندی solıp turdı (Gül 2008: 11)

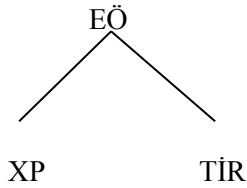
(Ayı güneşi soldurdu)

⟨TUR~ tir⟩ değişimi, Altayca için eşsizdir. Değişim, genel ve kurallı değil, sadece bu iki gösterge çiftine özgüdür. Ayrıca aynı sözcük biriminin alt sözcük birimleri, kanonik yaklaşıma göre gövde değişimi göstermemelidir. Oysa TUR sözcük birimi, tur~tir olmak üzere iki farklı gövde bulundurmaktadır.

2. Koşul: ‘tur’ ve ‘tir’ temsildaştır. Sembolik olarak;

⟨X⟩ = ⟨Y⟩

(tur' ve (tir', temsildaşlığı ortak gösterilen olan (tur' (durmak) ile gerçekleşmiştir. /tir/ gösterileni, k-buyurma ilişkisi ile “öğrenilen geçmiş zaman ilişkisi” kurmuştur. /tir/ alt biçim birimi, görünüş işlevli son ek olan {-XP} ile k-buyurma ilişkisi kurarak bu anlamı kazanmıştır. Görünüş eki alan eylem, TÜMÖ yükselerek yeni bir k-buyurma açısı elde etmiştir. Sonuç olarak, bu iki alt biçim birimi ortak {TUR} biçim birimi kümesine aittir. K-buyurma ağı ise aşağıdaki gibidir.

$\langle \text{tur} \sim \text{tir} \rangle$ d-biçimlenmesi, $2a. [\text{tur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{tir} \in \{\text{TUR}\}]$ koşulu gerçekleşerek ortaya çıkmıştır.

T.D.B.17: $\langle \text{tur} \sim \text{t} \rangle$

Taş biçikti cıldırat (Gül 2008:3).

(Taş kitabı çekiyor.)

1. Asgari bölümsel X ve Y Göstergeleri = /tur/, asgari bölümsel Y göstergesi = /t/.

$\text{tur} = (\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{t} = (\text{'durmak'}; /t/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

2. D-biçimlenme koşulları: $\langle \text{tur} \sim \text{t} \rangle$

1. Koşul: /tur/, /t/ gösterenleri temsildaş değildir. Sembolik olarak;

Temsildaşlık $(\text{TUR}, \text{T}) \# (\exists Z) [\text{tur} \neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \text{t} \neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

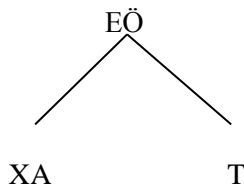
Düzenli Durum: Ceti üyelü çakı turdı (Gül 2008: 56)

(Yedi katlı at direği vardı)

Tur~t d-biçimlenmesi, giriş bölümünde sıralanan Altayca düzenli kuralların hiçbirine benzememektedir. Ayrıca Kanonik Yaklaşımın “gövde değişmezliği” ilkesine de uymamaktadır. Böylece, birinci koşul gösterenler temsildaş olmadığı için sağlanmıştır.

2.Koşul: $\langle \text{tur} \rangle$ ve $\langle \text{t} \rangle$ temsildaştır. Sembolik olarak; $\langle X \rangle = \langle Y \rangle$

$\langle \text{Tur} \rangle$ ve $\langle \text{t} \rangle$ gösterilenleri, Altayca $\langle \text{turmak} \rangle$ gösterileninin temsildaşlarıdır. Aşağıdaki k-buyurma ilişkisi ile şimdiki zaman anlamı oluşmuştur.

Altaycadaki $\langle \text{tur} \sim \text{t} \rangle$ d-biçimlenmesi, 2a. $[\text{tur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{t} \in \{\text{TUR}\}]$ alt koşuluna uygun bir d-biçimlemedir.

$\{\text{TUR}\}$ biçim biriminin Altaycadaki d-biçimli alt biçim birimleri, morfolojik koşullanma ile gerçekleşmektedir. $\{-XA\}$ görünüş eki /t/; $\{-XP\}$ görünüş eki ise /tır/, /tir/ alt biçim birimleri ile k-buyurma ilişkisi kurmaktadır.

T.D.B.18: $\langle \text{tur} \sim \text{tır} \rangle$

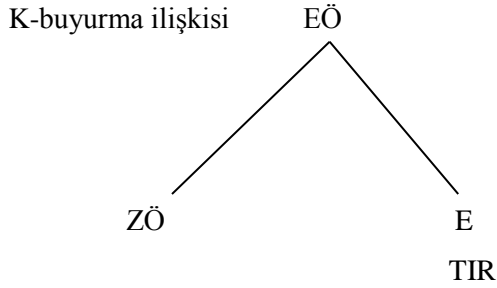
Uçında çiygeni katu boltır (Gül 2008: 9).

(Ucunda yazanı zorlukla okundu.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{tur} = (\langle \text{durmak} \rangle; / \text{tur} /; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tır} = (\langle \text{durmak} \rangle; / \text{tır} /; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1. /tur/# /tır/

2. $\langle \text{tur} \rangle = \langle \text{tır} \rangle$

2a.[tur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

T.D.B.19: <tur~ d>

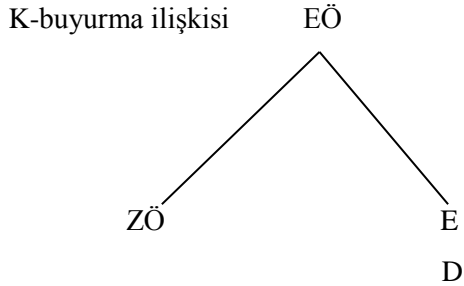
Ayıldu-curttu ededim (Gül 2008: 3).

(Evlendireyim.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: tur = (<durmak>; /tur/; Σ_{Eylem}) ve d= (<durmak>; /d /; Σ_{Eylem})

1./tur/# /d/

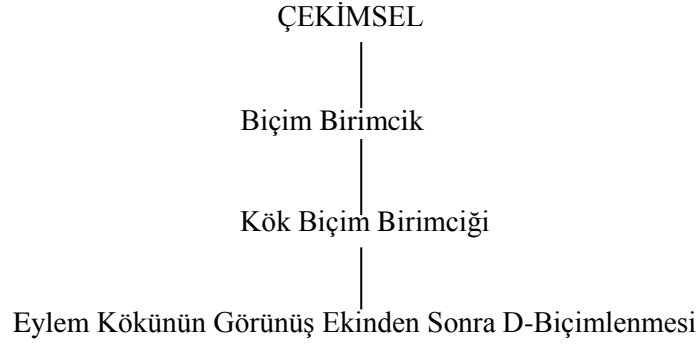
2. <tur> = <d>

2a.[tur ∈ {TUR} & d ∈ {TUR}]

5.2.6.4. Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

Altaycadaki d-biçimlenmelerin tipolojik görünümüne gelince; bu d-biçimlenme, bir çekim d-biçimlenmesidir. Morfolojik ana sınıf olarak bir biçim birimcik d-biçimlenmesidir. D-biçimli alt biçim birimcikler eylem köküdür. Böylece çekimsel tipoloji, eylem kökünde gerçekleşmiştir.

{TUR} biçim biriminin Altaycadaki d-biçimli alt biçim birimleri, kanonik tipolojinin bazı ölçütlerine göre kanonik iken bazı ölçütlerine göre de daha az kanoniktir. D-biçimlenen alt biçim birimleri, zaman ve kişi eklerini kökle kaynaştırdıkları için birinci ölçüte göre kanoniktir. Nitekim alt biçim birimlerinden sonra bir geniş zaman eki ve kişi eki görülmemekte, sadece d-biçimlenmiş gövde yer almaktadır. Kanonik, biçimsel benzerliği en az olandır. Bu durumda t>tır kanonikliği gerçekleşmiştir. D-biçimli alt biçim birimleri, görünmezlik ölçütüne göre daha az kanoniktir. Bu d-biçimlenme, gövde çeşitliği (/–tır/, /tir/, /t/ /d/) barındırdığı için dördüncü ölçüte göre kanoniktir. D-biçimli alt biçim birimleri, biçim bilgisel dağılım göstermektedir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, alternatifli olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Buna göre d-biçimlenme, altıncı ölçüte göre kanonik değildir. Alt biçim birimlerinde gözlemlenen d-biçimlenme, kip çekiminde ortaya çıktığı için kanonik değildir. Çünkü alakalı kategori, anlamsal düzenliliği azaltmaktadır. Bağlamsal özellikler, sözcük biriminin dışında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla içsel d-biçimlenme gösteren {TUR} d-biçimli alt biçim birimleri, daha kanoniktir. D-biçimli alt biçim birimleri, fazla gramer özelliği taşıdıkları için kanoniklik artmaktadır ancak dışarıda olmama koşulu, kanonikliği azaltmaktadır. Söz dizimsel olmama, örtüşmeme, kalansızlık, benzersizlik ölçütleri; bu d-biçimlenmedeki kanonikliliği arttırmaktadır. Buna göre, {TUR} biçim birimi Altaycada aşağıdaki ölçütlere göre kanonik ve kanonik olmayan görünüşler sergilemektedir.

Tablo 117. Altaycada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	tır	tir	t	d
1. Kök + Ek > Kök	>X	>X	>X	>X
2. Tam D-Biçimlenme > Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	X>	>X
3. Görünmezlik > Görünürlük	X>	X>	X>	X>
4. Çok Gövde > Az Gövde	>X	>X	>X	>X

5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka> Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>
14. SD Olmaması> SD Olması	>X	>X	>X	>X

{TUR} biçim birimi, kanonik bir d-biçimlenme örneğidir. Zira bu biçim birimi, tipolojideki ölçütlerin kanonik olanlarını, kanonik olmayanlara göre daha fazla sağlanmaktadır ancak /t/ alt biçim birimi, /tır/ biçim birimine göre daha kanoniktir: tır>t. Bu d-biçimlemelerin en kanonik olanı ise tır>d görünümüdür.

5.2.6.5. Altaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

D-biçimlenmenin derece saptaması, “A, B, C” ölçütlerine göre yapılmıştır. Altaycadaki tur~t, tur~tır, tur~tir, tur~d d-biçimlenmeleri; aynı biçim biriminin alt biçim birimleri oldukları için anlamsal düzenliliği azami ölçüde sağlamakta ve eşsiz bir dil değişimi sergilemektedir. Altaycadaki d-biçimlenmeler, derece saptamanın “A, B” ölçütlerine göre güçlü birer d-biçimlenmedir ancak ses benzerliği (ortak ses taşıma) tur~d örneği hariç d-biçimlenmeyi zayıflatmaktadır. Başka bir deyişle C ilkesine göre tur~d dışında zayıf d-biçimlenme görülmektedir.

Altaycadaki d-biçimlenme, etimolojik kaynağı aynı olan X, Y göstergelerinin d-biçimlenmesidir. Altaycadaki d-biçimlenme, Almanca /hab(+en)/ ‘sahip olmak’ eyleminin ikinci kişi *hab(+st) ve üçüncü kişi *hab(+t) düzenli çekimlerinin /ha(+st)/ ve /ha(+t)/ şeklinde d-

biçimlenmesine benzemektedir. Başka bir deyişle, d-biçimlenme ses değişimi yöntemiyle oluşmuştur.

5.2.7.Tölü Grubu

Tölü grubunun tek temsilcisi, Kırgızcadır. Bu başlıkta, öncelikle Kırgızca hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ardından, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve derecesi gösterilmiştir.

5.2.7.1.Kırgızca

Kırgız Türkleri, Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biridir. M.Ö. II. yüzyıla ait Çin kaynakları Kırgızlardan “Ge-Kun”, I. yüzyıla ait kaynaklar “Kien-kun”, VI. yüzyıla ait kaynaklar ise “K’i-ku”, “Heg” adıyla söz etmektedir (Çengel 2005: 28). Kırgızlar adları Orhon yazıtlarında sık sık geçen eski bir Türk halkıdır. Kırgızlar 8. yüzyıl başlarında Kögmen (Sayan) dağlarının kuzeyinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Önce Türklerle, daha sonra da Uygurlarla iktidar için sık sık mücadele eden Kırgızlar, 9. yüzyıl ortalarına doğru, 840 tarihinde, Moğolistan’daki Uygur egemenliğine son vermişlerdir. Kırgızların egemenliğine de 12. yüzyılda Moğollar son vermişlerdir. Uzun süre Altay dağları bölgesinde yaşayan Kırgızlar nihayet 16. yüzyılda Issık Kөл bölgesindeki bugünkü yurtlarına göçmüşlerdir. Bugün Kırgızların büyük çoğunluğu başkenti Bişkek olan Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşar. Kırgızistan dışında, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile kuzey Afganistan, Pakistan ve Çin’in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi’nde de Kırgız toplulukları vardır (Tekin 2014:103).

Kırgız Türkçesinde sekiz normal ünlü vardır: [a, e, ı, i, o, ö, u, ü]. Kırgızcada bu sekiz normal ünlüye karşılık altı uzun ünlü vardır: [aa, ee, oo, öö, uu, üü]. Kırgızcadaki ünlü uzunlukları büyük çoğunlukla sonradan meydana gelen ikincil uzunluklardır. Bu uzunlukların az bir kısmı birincildir, pek çoğu ise çeşitli ses gruplarının büzülmesi ile meydana gelmiştir. Kırgızcadaki ünsüz fonemler şunlardır: [b, c, ç, d, f, g, ğ, x, j, k, q, l, m, n, ɳ, p, r, s, ş, t, v, y, z, ts, şç]. Kırgızcada kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Bugün Kırgız yazı dilinde dudak uyumu ileri bir aşamada değildir. Dudak uyumu, kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri uygun düz; yuvarlak ünlüleri ise yuvarlak ünlülerin takip etmesi kuralıdır ancak Kırgızcada dudaklaşma “u” ünlüsünden sonra görülmez. Bu ünlüden sonra gelen “a” ünlüsü yuvarlaklaşmaz. Kırgızcada ünsüzlerin ton uyumunun ileri noktadadır. Tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten kelimeler, tonluyla;

tonsuzla biten kelimeler ise tonsuzla başlayan ekler alırlar. Kırgız Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumunun güçlü olması, gerek yapım ve gerekse çekim eklerinin varyantlarını alabildiğine arttırmıştır. Mesela; çokluk eki, Kırgızcada on iki varyanta ulaşmıştır (+lar/+ler, +lor/+lör; +dar/+der, +dor/+dör; +tar/+ter, +tor/tör) (Çengel 2005: 42-43-44-45-53-60-68-83).

5.2.7.2.Kırgızcada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigmaları, Kırgızca gramerlerde geleneksel anlayışın bir yansıması olarak “kip” başlıklarında incelenmiştir. {TUR} biçim biriminin geniş zaman üçüncü teklik ve çokluk çekimlerinin bir AÖ ile kurduğu öbekler, bu gramerlerde “bildirme eki” kabul edilmiştir. “Bu tür cümlelerde bildirme eki şüphe anlamı verir.” (Çengel 2005:182). Üçüncü tip geçmiş zaman¹⁷⁶, birleşik şimdiki zaman¹⁷⁷, ve I. tip gelecek zaman¹⁷⁸ kipleri, Kırgızca

¹⁷⁶ Tarihi Kıpçak Türkçesinde de duyulan geçmiş zaman ifadesi için kullanılan ek /-p/ zarf-fiil ekine /tur-/ yardımcı fiilinin geniş zaman şekli olan /turur/, /durur/ un getirilmesiyle ortaya çıkan bu şeklin, Kıpçak Türkçesinde /-miş/, /-miş/ ekinden daha çok kullanıldığı belirtilmektedir. /-p/ zarf-fiilinden gelişen bu kipin tamamlanmamış; fakat tesirleri şimdiki zamanda da devam eden hareketi ifade ettiği belirtilir. Bu ek ünlüyle biten fiillere /-ptır/, /-ptır/, /-ptur/, /-ptür/; ünsüzle biten fiillere ise ünlü uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ yardımcı ünlülerini alarak eklenir. Bu kipin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır: işte-ptür-min (işle-p tur-ur men) ‘çalışmışım’.” (Çengel 2005:213).

¹⁷⁷ Kırgız Türkçesinde birleşik şimdiki zaman adı verilen bu kip, cat-, cür-, otur-, tur- yardımcı fiilleriyle yapılıdır. Bu yapıda asıl fiile -(ı)p/- (u)p; -A/-O; -y zarf-fiil eki getirilir. -A/-O kip ekiyle şahıs ekini, asıl fiilden sonra gelen cat-, cür-, otur-, tur- yardımcı fiillerden biri taşır. Fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil + kip eki + şahıs eki. Kırgızcada bar- ve kel- fiillerinin şimdiki zaman çekiminde -a/-e zarf-fiil ekinin kullanıldığı belirtilmektedir. Bar-a cat-a-t, kel-e cat-a-t. -A zarf fiil ekini alan bar- ve kel- fiilleri, cat- (<yat-) yardımcı fiiliyle kullanıldığında yardımcı fiilin ön sesi bazen kullanılır. (bar-a catat, kel-e catat); bazen de erir. Kırgız edebî dilinde her iki şekli görmek mümkündür. Bizce, ikinci şekilde /y/ sesi /c/ye dönmeden erimiş olmalıdır. (baratat, keletat). Bar- ve kel- fiilleri, -ıp zarf-fiil ekiyle de kullanılmaktadır. Bar-ıp cat-a-t, kel-ıp cat-a-t. Diğer bütün fiillerin olumlu şimdiki zaman çekiminde -(ı)p/- (u)p zarf-fiil eki kullanılır. Ünlüyle biten fiillere -p eklenir; ünsüzle biten fiillerde ise -p eki ünlü uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alır: izde-p cür-ö-mün “araştırıyorum”. -(I)p/-(U)p zarf-fiil ekini alan asıl fiil, cat- fiiliyle kullanıldığında yardımcı fiilin ön sesi olan /y/ düşer; daha sonra zarf-fiil ekinin son sesi /p/ iki ünlü arasında kalınca tonlularak /w/ye döner: caz-ıp catat>cazıbatat>caziwatat. İkinci bir birleşik fiil söz konusu olduğunda çekim şu şekilde olur: alıp baratam<alıp bara catam<al-ıp bar-a cat-a-m “götürüyorum”. Bu çekimde alıp bar- asıl fiile ile yardımcı fiilden oluşan bir birleşik fiildir. Sözü edilen fiil birleşik şimdiki zaman çekiminde ayrıca cat- fiilini alır. Birleşik fiiller -A- zarf -fiil eki kökenli basit şimdiki zaman kipiyle çekildiği gibi birleşik şimdiki zamanla da çekilir: çıgıp barat<çık-ıp bar-a-t, çıgıp bara catat<çık-ıp bar-a cat-a-t (Çengel 2005: 218-219).

¹⁷⁸ Kırgız Türkçesinde kesin gelecek zamanla birlikte basit şimdiki zaman ifade eden bu kip, tarihi Türk yazı dillerinde olduğu gibi -A- ve -y- zarf-fiil kökenli eklerle ifade edilir. Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna bağlı olarak ekin -O- şeklini de görüyoruz. Ünsüzle biten fiillere damak ve dudak uyumuna bağlı olarak -a/-e, -o/-ö-; ünlüyle biten fiillere ise -y- eklenir: bol-a-t “olacak, oluyor”. Bu çekimin bünyesinde, ikinci tip şimdiki zamanda olduğu gibi tur- yardımcı fiili vardır. -a/-e zarf-fiil kökenli kip ekidir. Ünlüyle biten fiiller, söz konusu eki alınca, araya /y/ bağlayıcı ünsüzü girer. Daha sonra asıl ekin düşmesi sonucu, bağlayıcı ünsüz ek durumuna geçmiştir. “Turur” ise hece eksilmesi sonucu erimiş; sadece üçüncü şahıs çekiminde -t şeklinde kalmıştır. Bu kipin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.” (Çengel 2005: 225-230). “Kırgız Türkçesinde ikinci tip istek kipi -GI/-Gu isim-fiil ekine önce iyelik eklerinin daha sonra kelet, keldi, bar ve çok kelimelerinin eklenmesiyle yapılıdır. Bu çekimde istek ifadesi taşıyan esas unsur kel- fiilidir. Fiilin, şimdiki zaman ile görülen geçmiş zamanın üçüncü teklik

gramerlerde {TUR} biçim biriminden gelişmiş kipler arasında gösterilmiştir. Birinci tip gelecek zamanın hikâyesi, üçüncü tip geçmiş zamanın rivayeti, üçüncü tip geçmiş zamanın rivayeti, ikinci tip şimdiki zamanın rivayeti, birinci tip gelecek zamanın rivayeti, ikinci tip istek kipinin rivayeti, birinci tip şimdiki zamanın şartı {TUR} biçim biriminin Kırgızcada d-biçimlendiği diğer paradigmalardır.

Kırgızca sözlüklerde, {TUR} biçim birimi için aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

“Tur.1. Ayakta durmak, ayağa kalkmak; men erte turdum: Ben erken kalktım; bul tura tursun: Şimdilik bunu bırakalım da (başka işle meşgul olalım); tura tur!: dur, bir parça bekle!; bilip turup, çaşırat: bildiği halde saklıyor; örüp turup, körbödüm deyt: gördüğüm halde görmedim diyor; muzari sık olarak turamın, turasın, turat şekilleri yerine: turumun, turusuñ, turu şekillerinde bulunmaktadır. (bk catırı cat III, 5 maddesinde), 2. Bulunmak, ikamet etmek, oturmak (yaşamak), sen karakolda turasın: sen karakolda oturuyorsun;3. Değmek (değerinde olmak) kança turat: değeri nedir? Kaça! Turğan narkı: maliyet fiyatı; 4. Hizmette bulunmak, ücretle çalışmak; bayğa turğan: zengin yanında çalışmış. 5.(önce gelen ğanı şekille yahut datif kılığındaki iş ismi ile) niyet edilmek; hemen-hemen vukua gelmek veya getirmek üzere bulunmak; küñ caağanı turat: yağmur yağacak gibi duruyor, neredeyse yağmur yağacak; ketkeni turat: gitmek üzere bulunuyor; bergeni turat: vermek niyetindedir, şimdi verecek; cenğesi turat ketüügö cok: yengesi (bk cenğe) gitmeye hazırlanıyor; 6. (mak, sun yahut gay şekillerinde) yalnız o değil hattā...; minday tursun şöyle dursun...yalnız o değil hattā...; külküm kelmek turğay, uyaldım: gülmek nerde utandım; al, işti onğomok tursun, artka keltirgen: işi düzeltmek şöyle dursun, büsbütün berbat etmiş; el karamak tursun, öböyüp catat: halk dağılmak şöyle dursun, çoğalmaktadır; almak turğay yahut al turmak yahut al tursun: şöyle dursun...; 7.turbaybı!: Bu değil mi; işte bu ya!; kelgen turbaybı! İşte o geldi ya! Kırgızca süylöyt turbaybı!: Kırgızca konuşmuyor mu !: Kırgızca konuşuyor ya; bala boydon turbaysınbı!: Sen küçük bir çocuksun ya!; 8 eki turbay bir beken-: bunlar iki türlü nesne olmayıp aynı şeyler mi sanıyorsun!; 9. Tura artık; bu bar tura: Parası var ya!; kelgen tura: geldi ya; 10.lakayıt kalmak; kantip tursun!: nasıl lakayıt kalsın!;11 barıp turğan: en mükemmel ālā (bk. Ör. ce I); 12. Yardımcı fiil sıfatıyla işin sürekliliğini ve devamını gösterir: sozulup turat: uzayıp çekiliyor (mes. lastik); cey turalı: şimdilik yiyelim; elip tur: bazan uğra (bunu adet edin!); uyku kelip turat: uykum geliyor; 13. Teşekkül etmek; beş kişiden turğan komissiya: beş kişiden teşekkül eden komisyon olarak geçer (Yudahin 1998:760-1761).

şahıs çekimiyle kalıplaştığı görülmektedir. Fiil+ -Gı/-Gu + iyelik eki+ kelet (keldi/bar). Duyulan geçmiş zamanın hikâye çekimi, Kırgız Türkçesinde işlek olmayıp genellikle III. şahısla kullanımı söz konusudur: Fiil+ -(ı)ptır/- (U)ptur + ele + şahıs eki: al-ı-ptır ele” (Çengel 2005:259).

5.2.7.3.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.20: <tur~ dır>

Başka kişiler da çaşoosunun tüpkü mañızın süyüdön gana taap çaşagan, oşogo baktıluu bolgon uçurları bardır (Aytmatov 1993: 70).

(Başka insanların da hayatın anlamını sadece secgide gördükleri ve mutlu oldukları anları vardır.)

Kırgızcada TUR ve DIR göstergeleri, asgari bölümsel dil göstergesidir: tur = (‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır = (‘durmak’; /dır/; Σ_{Eylem})

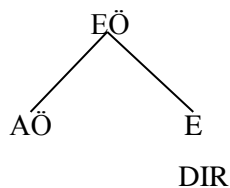
1./tur/ ve /dır/ gösterenleri, temsildaş değildir. Kırgızca genel kurallar, böyle bir değişim oluşturmamaktadır. Tur~dır değişimi, Kırgızcada emsalsiz bir değişimdir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimi olan /dır/, geniş zaman çekiminde gövde değişimi göstererek kanonik çekimi bozmuştur. /tur/ ve /dır/ gösterenleri, sembolik olarak;

Temsildaşlık (Tur, dır)# $\exists Z$ [tur $\neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dır $\neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

Düzenli Çekim: Üñkür cılgaçanın kay cerinde ekenin bilalbay biraz turdu (Aytmatov 2005:364)

(Yuvanın nerede olduğunu anlamak için biraz durakladı.)

2.(tur) ve (dır) gösterilenleri, temsildaştır. İki gösterenin de sözlükçedeki gösterileni, (tur) (durmak) gösterilenidir. DIR göstergesi, k-buyurma altında “ihtimal” anlamı kazanmıştır. AÖ tümlecini alan DIR E’si, tümleyicisi ile kurduğu k-buyurma ve taşımlar sonucu bu anlamı kazanmıştır. K-buyurma ilişkisi aşağıdaki gibidir.

/tur/ ve /dır/ gösterilenleri, birebir aynıdır. 2a koşulunu sağlayan bu göstergeler, d-biçimlenmiştir: **⟨tur~ dır⟩**

2a. [tur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

T.D.B.21: ⟨tur~ dur⟩

Balkim, niyetinçe özgörüü bolgondur (Aytmatov 2005:196).

(Belki de niyetinde bir değişiklik oluyor.)

Asgari bölümsel göstergeler: tur = (‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dur = (‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}).

1. /tur/≠/dur/, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, dur)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dur ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. ‘tur’ ve ‘dur’ gösterilenleri, temsildaştır ve aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a.[tur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.22. ⟨tur~ t⟩

Öz ordunda ay da turat (Aytmatov 2005:110).

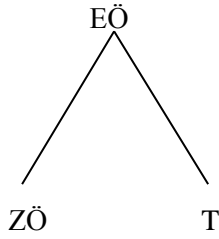
(Kendi yurdunda ay da duruyor.)

TUR ve T asgari iki bölümsel dil göstergesidir: tur = (‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve t = (‘durmak’; /t/; Σ_{Eylem}).

1. /tur/ ve /t/, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, t)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & t ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.‘tur’ ve ‘t’, temsildaştır. EÖ başı olan /t/, {-A}, {-Y} görünüş eklerinden birini alan ZÖ ile aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmaktadır.

/tur/ ve /t/, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a.[tur ∈ {TUR} & t ∈ {TUR}]

T.D.B.23: <tur~ tır>

Al toktoosuz sottolup özgaçö ukaz boyunça katuu recimdegi kamakka üç cıldan kem emes möönötkö kesile turgan bolup kalıptır (Aytmatov 2005: 72).

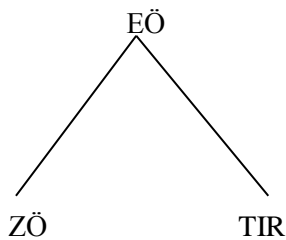
(Davası zaman geçirmeden görülecek, üç yıldan az olmayan bir süre için gençlere ait bir çalışma kampında sıkı bir gözetim altında tutulacaktı.)

TUR ve TIR göstergeleri Kırgızcada asgari bölümsel iki dil göstergesidir: tur=('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve tır=('durmak'; /tır/; Σ_{Eylem}).

1./tur/ ve /tır/, temsildaş değildir. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (Tur, tır)#(EZ)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & tır ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. 'tur' ve 'tır' temsildaştır. İki göstergenin gösterileni, sözlükçede 'tur' (durmak) şeklindedir. 'tır' gösterileni, 'öğrenilen geçmiş' anlamını tümcede aşağıdaki k-buyurma ilişkisiyle türetmiştir.

D-biçimlenen bu göstergeler, aynı biçimbirimin alt biçim birimleridir.

2a.[tur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

T.D.B.24: <tur~ ø>

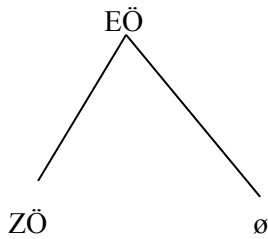
Calpıga carıya ayıçu basma sözübüzdö özübüzgö ıngayluu, kurulay kadir-bark gana berüüçü tang kalarlık prinsip uçunçalık küçtüüekenin men anda kaydan bilipmin (Aytmatov 1993: 70). (Onların “basın organları, iyi haberler vermelidir” şeklindeki prensiplerinin bu kadar ağır basacağını o zaman kestirememiştim.)

TUR ve ø göstergeleri asgari iki dil bilimsel göstergedir: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve ø=(‘durmak’; /ø/; Σ_{Eylem}).

1. /tur/ ve /ø/ temsildaş değildir. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (Tur, ø)≡(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ø≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. ‘tur’ ve ‘ø’ temsildaştır. Ortak gösterilen, ‘tur’ (durmak) şeklindedir. Aşağıdaki k- buyurma ilişkisi ile /ø/ göstereni ‘öğrenilen geçmiş’ kipini oluşturmuştur.

D-biçimlenen bu göstergeler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a.[tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

T.D.B.25: <turur~ tur>

Oşo Viktordun ceeni, anı Pahoö dep koyucu eken, oşo Paşa da naşaçıldın tobuna kiripter boluptur (Aytmatov 2005: 70).

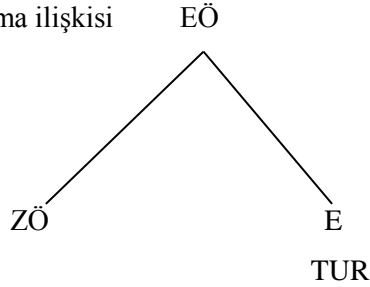
(Viktor'un yeğeni olan Paşa da uyuşturucu olayına karışmıştı.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: turur=('durmak'; /turur/; Σ_{Eylem}) ve tur=('durmak'; /tur /; Σ_{Eylem})

1./turur/# /tur/

2. (turur)'=(tur)'

K-buyurma ilişkisi

2a.[turur ∈ {TUR} & tur ∈ {TUR}]

T.D.B.26: < turur~ tir >

Al dağı kıykırıp, bu Bazarbay şümşökkö men aytpaptırminbı, aytkam, böltürüktördü uurdap ne kılasıñ, kay, akırı cakşı bolboyt **debepürminbi**, degem (Aytmatov 2005:538).

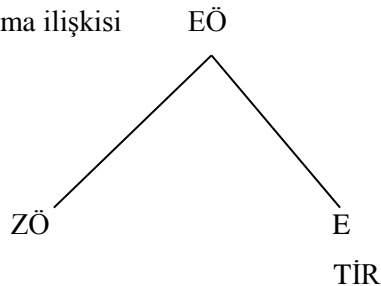
(O daha bağırıp, ‘‘Bu Bazarbay alçağına ben söylemedim mi, söyledim, kurt yavrularını çalıp ne yapacaksın, bırak, sonu iyi olmaz demedim mi, dedim.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: turur=('durmak'; /turur/; Σ_{Eylem}) ve tir=('durmak'; /tir/; Σ_{Eylem})

1./tur/# /tir/

2. (tur)'=(tir)'

K-buyurma ilişkisi

2a.[tur ∈ {TUR} & tir ∈ {TUR}]

T.D.B.27: < turur~ tür >

7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
14. SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.7.5.Kırgızcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

tur~dır, tur~dur, tur~t, tur~tır, tur~ø, tur~tur, tur~tür, tur~tir d-biçimlenmelerinden derecesi en güçlü olan d-biçimlenme, tur~ø d-biçimlenmesidir. Bütün d-biçimlenmeler, çekimsel olarak A ölçütünü, düzensiz olmakla B ölçütünü sağlamaktadır fakat C ölçütü her d-biçimlenmede aynı derecede değildir. tur~dır, tur~dur, tur~tır, tur~t, tur~tır, tur~ø, tur~tur, tur~tir düzenli /tur/ gösterenine benzerlik taşıdığı için d-biçimlenmenin C ölçütüne göre zayıftır.

D-biçimli göstergelerin kaynağı, ET {TUR} biçim birimidir. Bu göstergeler, etimolojik olarak ortak bir kökten gelişmiştir ve eşzamanlı olarak {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleridir. D-biçimlenen bu alt biçim birimleri, morfolojik koşullanmayla ortaya çıkmıştır.

5.2.8.Kıpçak Grubu

Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Kırım Tatarcası, Karayca, Özbekçenin Harezmi-Kıpçak diyalektleri Kıpçak grubunu oluşturur. {TUR} biçim biriminin bu gruptaki d-biçimlenmesi, Kazakça, Kırım Tatarcası, Nogayca, Tatarca örnekleriyle saptanmıştır. Bu başlıkta, incelenen diller hakkında genel bilgiler verilmiş ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve d-biçimlenme derecesi gösterilmiştir.

5.2.8.1.Kazakça

Kazaklar Orta Asya'da Moğol istilasından sonra oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halktır. Kazakların büyük çoğunluğu, Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşar. Kazakistan dışında, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya Cumhuriyetlerinde de Kazak toplulukları vardır. Kazakçaya çok yakın olan ve bu nedenle Kazakçanın bir diyalekti sayılması gereken Karakalpakça Sovyet Devriminden sonra yazı dili yapılmıştır (Tekin 2014: 119-120). Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığı'nın parçalanmasından sonra teşekkül etmiş bir Türk boyudur. Türkistan bozkırlarını yurt edinmişlerdir. Büyük çoğunluğu 20. yüzyıl başlarına kadar konargöçer olarak yaşamışlardır (Tamir 2007: 431).

Türkçenin kuzey-batı grubundaki lehçelerden biri olan Kazak Türkçesinde sekizi asli olmak üzere dokuz ünlü bulunmaktadır: [a, ä, e, ı, i, o, ö, u, ü]. Türkiye Türkçesindeki “e” sesinden farklı olan “ä” ünlüsü, genellikle kelimelerin ilk hecesinde bulunur. Başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her devrinde hâkim olan kalınlık-incelik (damak) uyumu, Kazak Türkçesinde de oldukça düzenlidir. Türkiye Türkçesindeki gibi Kazak Türkçesinde de (birleşik kelimeler ve ağızlardaki söylenişler istisna) “o” ve “ö” kök hecenin dışında bulunmaz. Türkiye Türkçesinden farklı olarak “u” ve “ü” de ikinci ve onu takip eden hecelerde bulunmaz. Bunların yerine “ı”, “i” ve “e” ünlüleri yer alır. Dudak uyumu Kazak Türkçesinde yazı dili ile konuşma dili arasında farklılık göstermektedir. Konuşma dilinde dudak uyumu daha güçlüdür. Kazak Türkçesinde eski alıntı kelimelerde bulunan [f, x, h] gibi ünsüzlere ilaveten [p, b, m, v, w, t, d, n, c(j), z, ş, s, r, l, y, q, ğ, k, ğ, ɲ] ile birlikte 23 ünsüz vardır. Kazak Türkçesinde ünsüzlerin ek ve eklenme sırasında sedalı ve sedasızlık bakımından gösterdiği uyum tam olarak işletilmektedir. Kazak Türkçesinde sedalılaşma damak ve dudak ünsüzlerinde görünmektedir (Biray-Ayan-Ercilasun 2005: 17-22-24-29-44-46).

5.2.8.2.Kazakçada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimlendiği paradigmalar, Kazakça gramerlerde kip başlıklarında incelenmiştir.

“Kazakçada 1. tip öğrenilen geçmiş zaman ünsüzlerden sonra “-ıp, -ip”, ünlülerden sonra “-p” ekiyle yapılır.” (Biray-Ayan-Ercilasun 2015: 105). “Bu çekimde üçüncü şahıslarda ek bulunur: [Oylaptı].” (Tamir 2007: 461).

“Birinci tip şimdiki zaman ünsüzlerden sonra “-a, -e”, ünlülerden sonra “-y” ekleriyle yapılır. Bu çekim, gelecek zaman eki olarak da kullanılmaktadır. Bu sebeple “awıspalı osı şaq” (değişken şimdiki zaman) şeklinde adlandırılmaktadır. Şimdiki zaman mı gelecek zaman mı olduğu sözün gelişinden anlaşılır. Bu çekimde üçüncü şahıslarda görülen “-dı, -di” görülen geçmiş zaman eki değildir. Zaman ekinden sonra kullanılmakta, şahıs eki olarak adlandırılmaktadır.” (Biray-Ayan-Ercilasun 2015: 105).

İkinci tip istek kipi d-biçimli bir başka paradigmadır. “-ğ1, -gi, -q1, ki + keledi” şeklindeki yapının tam açılımı şöyledir: “Fiil+ğ1(-gi, -q1, -ki) + iyelik ekleri + keledi.” (Biray-Ayan-Ercilasun 2015: 112).

İkinci tip istek kipinin hikâyesi, ikinci tip görülen geçmiş zamanın rivayeti, ikinci tip gelecek zamanın rivayeti, {TUR} biçim biriminin d-biçimli diğer paradigmalarıdır.

5.2.8.3.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.28: <tur~ di>

Şağdattıñ éskerine kez keledi (Arıkan 2007: 50).

(Şağdat’ın askeri ile karşılaşmış.)

TUR ve Dİ asgari bölümsel dil göstergeleridir: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve di=(‘durmak’; /di/; Σ_{Eylem}).

1. /tur/ ve /di/ gösterenleri, temsildaş değildir. Bu değişim, eşsiz ve sadece bir göstergeye özgüdür. tur~di, kanonik bir çekim değildir. Gövde, çekimde değişmiştir. Sembolik olarak;

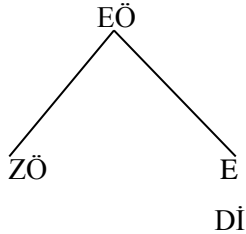
Temsildaşlık (Tur, di)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & di $\neq \bigoplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

Düzenli durum örneği aşağıdaki gibidir:

Körüglü aldağanın bilmey tur (Arıkan 2007:130).

(Koroğlu aldatıldığını bilmez.)

2. 'tur' ve 'di' gösterilenleri, temsildaştır. Sözlükcede 'durmak' gösterileni ile gösterge oluştururlar. 'di' gösterileni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisi ile 'süreklilik gösterileni' oluşturur.

Gösterilenler, birebir aynıdır ve /tur/, /di/ aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Böylece 2a koşulu sağlanmaktadır. Sembolik olarak;

2a. [tur ∈ {TUR} & di ∈ {TUR}]

T.D.B.29. ⟨tur~ø⟩

Patşazada, bizdiñ jaydı bilesiñ (Arıkan 2007: 70).

(Padişah bizim halimizi bilirsin.)

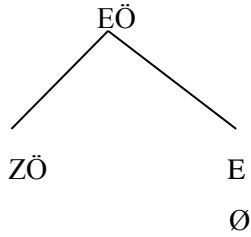
/ø/ göstereni, {TUR} biçim biriminin sıfır biçim birimciğidir. /tur/ ve /ø/ göstergeleri, asgari bölümsel iki gösteredir. Sembolik gösterimleri aşağıdaki gibidir.

tur=(durmak); /tur/; Σ_{Eylem}) ve ø=(durmak); /ø/; Σ_{Eylem})

1. /tur/ ve /ø/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, diğerini Kazakçada eşzamanlı düzenli bir kuralla türetememektedir. Gövde, çekimde değişmektedir. Dolayısıyla çekim kanonik değildir.

Temsildaşlık (Tur, ø)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ø ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. 'tur' ve 'ø' gösterilenleri, aynıdır. 'ø' gösterileni, k-buyurma altında 'süreklilik' gösterileni oluşturmuştur.

Gösterilenler birebir aynıdır ve iki gösterge aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a. [tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

T.D.B.30. <tur~ dur>

Jeti yerde munıñ belgisi bardur (Arıkan 2007: 60).

(Yedi yerde bunun işareti vardır.)

tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel iki dil göstergesidir.

1./tur/≠/dur/

2.(tur)= ‘dur’

2a. [tur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.31: <tur~ dür>

Kökirek kaynap kektiñ şoğı tolğan dür (Arıkan 2007: 136).

(Göğsü kaynayıp intikam koru dolmuştur.)

tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dür=(‘durmak’; /dür/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel iki dil göstergesidir.

1./tur/≠/dür/

2.(tur)= ‘dür’

2a. [tur ∈ {TUR} & dür ∈ {TUR}]

T.D.B.32 <tur~ tı>

Ravşan bek sol sebepten atanıptı (Arıkan 2007: 50).

(Ravşan Bey olarak atanmış bu sebepten.)

$\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tı}=(\text{'durmak'}; /t\text{ı}/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ asgari bölümsel iki dil göstergesidir.

1./tur/≠/tı/

2.('tur')=(tı')

2a.[tur ∈ {TUR} & tı ∈ {TUR}]

T.D.B.33: ⟨turur~ ti⟩

Oylap tursam depti (Arıkan 2007: 60).

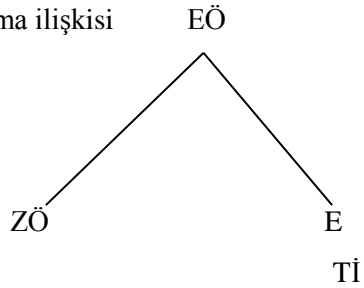
(Düşünüp dursam demiş.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{ti}=(\text{'durmak'}; /t\text{i}/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./tur/# /ti/

2.('tur')=(ti')

K-buyurma ilişkisi

2a. [tur ∈ {TUR} & ti ∈ {TUR}]

T.D.B.34: ⟨turur~ dı⟩

Jalgız özi köp jılkılar bağıdı (Arıkan 2007: 60).

(Tek başına pek çok yıldıya bakar.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{dı}=(\text{'durmak'}; /d\text{i}/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./tur/# /dı/

2.('tur')=(dı')

9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
14. SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.8.5.Kazakçada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

tur~ø d-biçimlenmesi, “A, B, C” ölçütlerinin tümüne göre güçlü bir d-biçimlenmedir. tur~di, tur~tı, tur~ti, tur~dı d-biçimlenmeleri de tüm ölçütleri sağlar ancak tur~dür>tur~dur d-biçimlenmeleri C ölçütünü sağlayamaz. Tüm ölçütü sağlamamalarından ötürü bu iki d-biçimlenme zayıftır.

{TUR} biçim biriminin Kazakçadaki tüm d-biçimli alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Alt biçim birimleri, etimolojik olarak aynı köke aittir. Ayrıca tüm d-biçimli şekiller, anlam olarak TUR sözcük biriminin alt sözcük birimleridir.

5.2.8.6.Kırım Tatarcası

Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım Türkçesinde, tabii olarak Kırım Hanlığının ilk yıllarında, Kıpçak Türkçesinin hâkim olduğu bir yazı dili kullanılıyordu. Ancak, I. Mengli Geray’ın Fatih Sultan Mehmet ile anlaşmasıyla Kırım’ın Osmanlı Devleti’ne bağlanmasından sonra, İstanbul Türkçesinin edebi, hatta resmi dil haline geldiği görülür. Bu dönemde gerek Kırım Hanlarının şiirlerinde, gerekse hanların haricindeki şairlerin şiirlerinde kullanılan dil, İstanbul Türkçesidir. Kırım Hanlığı’nın 1783 yılında işgal edilmesinden sonra yüzyıl süren uzun ve karanlık dönemde yazılan sayılı kitaptan biri olan, Kırım-Türkçe-Rusça konuşma kitabında, kullanılan dil de İstanbul Türkçesidir. İsmail Gaspıralı, 22 Nisan 1883 yılında çıkardığı “Tercüman” gazetesinde ve daha önce neşrettiği risalelerde de İstanbul Türkçesi kullanmıştır (Yüksel 2007:815). Kırım Tatarcası ikinci bin yıl başlarından beri Kırım’da yaşayan Kıpçak (Tatar, Nogay) kökenli Tatarların diline verilen genel bir addır. Kırım Tatarcası aynı zamanda

Kırımçak adı verilen Kırım Yahudilerinin de dilidir. Romanya’da Köstence’nin kuzeyinde konuşulan Dobruca Nogaycası ile aynı kentin güneyinde konuşulan Dobruca Tatarcası da Kırım Tatarcası diyalektlerinden sayılır. İkinci Dünya savaşı sonlarına kadar Kırım’da 200, 000 kadar Tatar yaşıyordu. Savaş sonunda bütün Kırım Tatarları Özbekistan’a sürgün edildiler ve uzun yıllar orada yaşadılar. Kırım Tatarlarının anayurtları Kırım’a dönmelerine ancak 1988’de izin verilmiştir. Kırım Tatarcası karışık bir yazı dilidir ve gerçekte birbirinden oldukça farklı üç ayrı diyalekti kapsar: Kuzey diyalekti (Nogayca), Orta diyalekt (Tatarca) ve Güney diyalekti. Güney diyalekti gerçekte Tatarca değil, Türkçedir. Bu nedenle bu diyalekte Türkoloji alanyazında Kırım Osmanlıcası adı verilmiştir. Kırımçakça Kırım Tatarcasının orta diyalektindedir. Kırımçakların büyük çoğunluğu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yok edilmiştir. Bu yüzden Kırımçakça artık yok olmak üzeredir. Kırım yarımadasındaki Yunanlıların bir grubu Yunancayı koruduğu halde diğer grubu ise Kırım Tatarcasını benimsemiştir. Yunancayı koruyanlara Romaioi, Kırım Tatarcasını benimseyenlere Urumlar denir. Bu iki grup, 18. yüzyılın ikinci yarısında Azak denizinin kuzeyine göç ettirilmiştir. Bunların hepsi Ukrayna’da resmen Yunanlı olarak tasnif edilir. Her iki grubun hızlı Ruslaşması sonucu artık ana dilini bilenler yok denecek kadar azdır. Urumcayı Kırım Tatarcasının bir diyalekti sayanlar da ayrı bir dil sayanlar da vardır (Tekin 2014:137-138).

Kırım Türkçesi yazı dilinde sekiz ünlü vardır: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/. Kırım Türkçesinde 25 ünsüz bulunmaktadır: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /x/, /j/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/. Kalınlık-incelik uyumu, Türkçe kökenli kelimelerde tam olarak uygulanır. Kırım Türkçesinde bulunan “ó, ú, í” sesleri kalınlık-incelik uyumunu kısmen bozar. Kırım Türkçesinde, düzlük-yuvarlaklık uyumu kelimenin ilk iki hecesinde uygulanır, ikinci heceden sonra daima düz ünlü bulunmasından dolayı, ikinci heceden sonra düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmez. Kırım Türkçesinde tonlu ünsüz ve ünlülerin yanında tonlu; tonsuz ünlülerin yanında ise, tonsuz veya tonsuz karşılığı olmayan ünsüzün bulunması esasına dayanan ünsüz uyumu bulunur.

5.2.8.7.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Birimi

Kırım Tatarcası gramerleri¹⁷⁹ geleneksel anlayışın bir devamı olarak d-biçimlenen {TUR} paradigmalarını kip olarak incelemiştir. Ad bildirme şimdiki zaman kipinde kullanılan /-s/, /-dır/, /-dir/; /-tır/, /-tir/, /-d(dır)lar/, /-(dir)ler/ yapısı ve ünsüzle biten eylemlere /-a/, /-e/ ünlüyle

¹⁷⁹ Yüksel, Z. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ

biten eylemlere /-y/ olarak eklenen I. tip şimdiki zaman kipi, Kırım Tatarcasında {TUR} biçim biriminin d-biçimlendiği paradigmalardır.

5.2.8.8.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.35: ⟨tur~ ø⟩

Men Kabege ketemen (Bakırcı 2010:113).

(Kaçma, ben Kabeye gidiyorum.)

Tur ve ø asgari bölümsel iki dil göstergesidir: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve ø=(‘durmak’; /ø/; Σ_{Eylem})

1. /tur/ ve /ø/ gösterenleri, temsildaş değildir. Bu değişimi örneklendirecek genel, düzenli bir kural; Kırım Tatarcasında yoktur. Kanonik çekim, gövde değişimiyle bozulmaktadır. Kanonik çekim örneği, aşağıdaki gibidir.

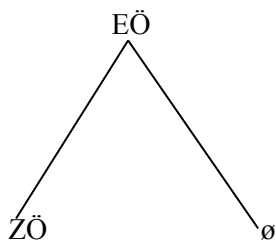
Canım tilki, yalvaram sana bu terekni kesmey tur (Bakırcı 2010:109).

(Canım tilki, sana yalvarırım burayı kesme dur.)

Sembolik olarak;

Temsildaşlık (Tur, ø)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ø ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. ‘tur’ ve ‘ø’, sözlükcede ‘tur’ gösterileniyle temsil edilmektedir. İki göstergenin gösterileni, aynıdır. /ø/ göstereni, tümce içinde aşağıdaki k-buyurma ilişkisiyle “süreklilik, devamlılık, şimdiki zaman” anlamlarını kazanmıştır.

2a. Tur ve ø göstergelerinin gösterilenleri, birebir aynıdır. Aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

2a.[tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

T.D.B.36: < tur~ dir >

Yag benimdir d ey (Bakırcı 2010:103).

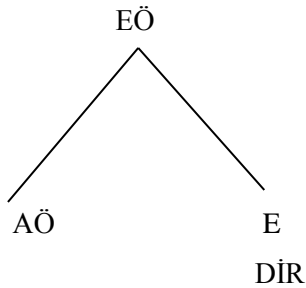
(Yağ benimdir, der.)

Asgari bölümsel dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(‘durmak’; /dir/; Σ_{Eylem})

1. /tur/ ve /dir/, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, dir)#∃Z[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. ‘tur’ ve ‘dir’, temsildaştır. Aşağıdaki k-buyurma ilişkisi, tümcede kurulmuştur.

2a. [tur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.37: < tur~ dir >

(17) Endi bildik sen bizni aşaycaksındır (Bakırcı 2010:114).

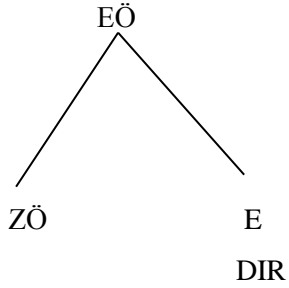
(Şimdi anladık sen bizi yiyeceksin.)

Asagari bölümsel dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(‘durmak’; /dir/; Σ_{Eylem})

1. /tur/ ve /dir/, temsildaş değildir.

Temsildaşlık $(Tur, dır)\#(\exists Z)[tur \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ dır \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2. $\langle tur \rangle$ ve $\langle dır \rangle$, temsildaştır. Aşağıdaki k-buyurma ilişkisi, tümcede oluşmuştur.

2a. $[tur \in \{TUR\} \ \& \ dır \in \{TUR\}]$

T.D.B.38: $\langle tur \sim tır \rangle$

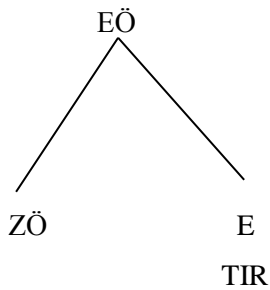
Arası çok geçmeden kaydaptır (Bakırcı 2010:109).

Asagari bölümsel dil göstergesi: $tur = (\langle durmak \rangle; /tur/; \Sigma_{Eylem})$ ve $tır = (\langle durmak \rangle; /tır/; \Sigma_{Eylem})$

1. $/tur/$ ve $/tır/$, temsildaş değildir.

Temsildaşlık $(Tur, tır)\#(\exists Z)[tur \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ tır \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2. $\langle tur \rangle$ ve $\langle tır \rangle$, temsildaştır. Aşağıdaki k-buyurma ilişkisi, tümcede kurulmuştur.

2a. $[tur \in \{TUR\} \ \& \ tır \in \{TUR\}]$

5.2.8.9.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

tur~dır, tur~dir, tur~tır, tur~ø d-biçimlenmelerinin tamamı, çekimsel d-biçimlenme tipolojisine girmektedir. Çekimsel d-biçimlenme, biçim birimciğin kök türünde gerçekleşmiştir. Kip çekimi, eylem kökünü d-biçimlemiştir.

Tablo 120.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dır	dir	tır	Ø
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	X>	>X
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	X>	>X
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X

5.2.8.10.Kırım Tatarcasında {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

tur~ø d-biçimlenmesi, Kırım Tatarcasında görülen tur~dır, tur~dir, tur~tır, tur~ø d-biçimlenmelerinin en güçlü olanıdır. Zira bu d-biçimlenme; “A, B, C” ölçütlerinin tamamını da

sağlamaktadır. Diğer d-biçimli alt biçim birimleri, ses benzerlikleri taşıdıkları için C koşulunu yeterince sağlayamamaktadır fakat hem çekimsel hem de düzensiz olmakla A ve B ölçütleri, sağlanmıştır. Sonuç olarak Kırım Tatarcasında da zayıf d-biçimlenme görülmektedir.

D-biçimli alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Etimolojik kökleri, ortaktır. Bu biçim birimleri, eşzamanlı olarak aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir.

5.2.8.11. Nogayca

Nogaylar etnik bakımdan, Kazaklar gibi, Altın Ordu birliği içinde oluşmuş, Türk-Moğol karışımı bir halktır. Sovyet Devriminden sonra yazı dili olan Nogayca, Kazakçaya ve Karakalpakça'ya çok yakındır (Tekin 2014:126-127). Nogay adının kavim adı olarak nasıl kullanılmaya başlandığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Altın Ordu şehzadelerinden olan Nogay, kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Kıpçak grubuna dahil olan Nogayların, bazı araştırmacılara göre Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk boylarından geldikleri tahmin edilmektedir. Nogaylar arasında da Nogay hakkında bir hatıra, destan veya efsane yoktur. Fakat araştırmacıların çoğu bu ismin Cengiz Han'ın büyük torunu Nogay'dan geldiğini belirtmektedir. Cuci'nin oğlu Moğol'un torunu olan Nogay, Altın Ordu yönetiminde söz sahibi olan bir tümen beyidir. Bir cariyeden doğduğu için yasaya göre han olamamıştır. Özellikle Don (Ten) ile Dinepr (Özü) arasındaki bölgelerde nüfuz kazanan Nogay, Berke Han'ın ölümünden sonra müstakil bir han gibi hareket etmiştir. Nogay, Tula Buğa (1287-1290) zamanındaki iç karışıklarda rol oynamış, Cengizlerden istediği kişiyi "han" ilan etmiştir. Altınordu'nun işlerine durmadan karışarak anlaşmazlıklara sebep olan Nogay, Tula Buğa'ya karşı Tokta'yı (1290-1312) tahta çıkarmıştır. Tokta'ya birçok Nogay beyini öldürtmesine rağmen aralarında anlaşmazlık çıkmış, Tokta 1299 yılında Kafkasya dağları önündeki "Kökenlik" denen yerde Nogay'ın ordusunu yok etmiştir. Nogay da savaş meydanında öldürülmüştür (1300). Nogay'ın idaresinde toplanan beyleri ölümünden sonra onun adıyla anılmaya başlamışlar ve Altın Ordu'nun yıkılmasından sonra Nogay Hanlığı adı altında birleşmişlerdir. İdil'den (Volga) Balkaş'a, Hazar Denizi'nden Aral gölüne kadar uzanan bu hanlığın merkezi Saraycık olmuştur. Birçok Türk boyunun yaşadığı bu hanlıkta asıl söz sahibi olanlar Nogaylardır. Bu dönem, pek çok Türk destanında "Nogay vakti" diye geçer (Akbaba 2007:625). 'Nogay' adının 1270-1299 tarihleri arasında Altınorda devletinde büyük nüfuz kazanmış olan, Go-çi'nin torunlarından Emir Nogay'ın adından gelmiş olması kuvvetli bir ihtimal olarak kabul edilmekte (bk. ör. Caferoğlu 1983; Schmitz 1996; Alpargu 2007) ve

kelimenin kökeninin Moğolca olduğu ve bu dilde 'köpek' anlamına geldiği de ileri sürülmektedir. Ayrıca, daha önceki 'Mangıt' etnik adının zamanla kaybolarak yerini 'Nogay' adına bıraktığı da bilinmektedir. Bununla birlikte, 'Mangıt' adının bugün hâlâ Türkistan'da da kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz (Karakoç 2013:274).

Nogaycada Türkiye Türkçesindeki sekiz ünlünün dışında, çoğunlukla Arapça ve Farsçadan kopyalanmış sözcüklerin ilk hecesinde karşımıza çıkan ön, düz ve geniş bir “ä” ünlüsü vardır (Karakoç 2013:279). “ä” ünlüsü [a-e] arası, düz, ince ve geniş bir ünlüdür. “i” ünlüsü; düz, yarı ince ve dar bir ünlüdür, [-i-i] arası bir sestir. Kalınlık-incelik uyumu, Nogaycada güçlüdür (Akbaba 2007:628).

5.2.8.12.Nogaycada {TUR} Biçim Birimi

Ad öbeklerinde şimdiki zaman çekimi, III. tip geçmiş zaman kipi, I. tip geçmiş zaman kipi ve II. tip şimdiki zaman kipi, Nogayca gramerlerde {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini inceleme yöntemidir. “İsim fiilin şimdiki zaman çekiminde /-dı/, /-di/, /-tı/, /-ti/, /-ı/ şekilleri kullanılır. Üçüncü tip geçmiş zaman kipi “Fiil +(1)p zarf-fiil eki+şahıs eki” kalıbıyla yapılır. Çekim sırasında birinci teklik ve çokluk şahıs ekleri daima tonsuz ünsüzle başlar. Kip eki, ünsüzle biten fiil tabanlarına “ı” ünlüsüyle bağlanır. Yardımcı ünlü daima düzdür. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir. Birinci tip şimdiki zaman kipi eki, ünsüzle biten fiillerden sonra “y”dir. Üçüncü teklik ve üçüncü çokluk şahısta yar alan /dı/ eki /turur/ yardımcı fiilinden ekleşmiştir. Şahıs ekleri zamir menşelidir. Nogay Türkçesinde ikinci tip şimdiki zaman kipi “Fiil+/-A/-y zarf-fiil eki+tagan+şahıs eki” kalıbıyla yapılır. /-A/ eki ünsüzle biten fiil tabanına eklenir; /-y/ eki ise ünlüyle biten fiillere gelir. Daha sonra gelen “tagan” kalınlık-incelik uyumuna uymaz; tek şekillidir. Şahıs ekleri zamir menşelidir. Ayrıca istek kipi oluşturan “keledi” yapısı ve hikâye, rivayet, şart birleşiklikleri de d-biçimli diğer paradigmalardır.” (Akbaba 2007:636-642-643-644-646).

5.2.8.13.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.39: <tur~ dı>

Bu asker izley yürüp, ağaşıklıkta Aysıldı tabadı (Yıldız 2010: 42).

(Askerler arayıp dururlarken ormanda Aysılı bulurlar.)

Asgari dil göstergesi: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{Eylem})$ ve $\text{dı}=(\text{'durmak'}; /dı/; \Sigma_{Eylem})$

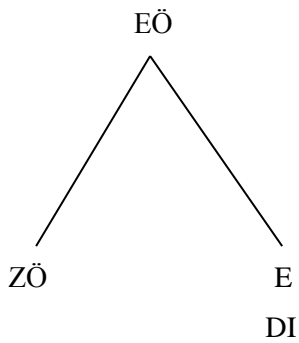
1. /tur/ ve /dı/ gösterenleri, temsildaş değildir. tur~dı d-biçimlenmesi, Nogaycada eşsiz bir d-biçimlenmedir. Çekim esnasında oluşan gövde değişimi, kanonik çekimi bozmuştur. Kanonik çekim aşağıdaki düzenli durum gibidir.

Düzenli Durum: Elge sonday, kıynlık kelgen zamanda han man duşpanlıktı kayıp **turıp**, halkka yardımga barmay yaramas dep oylanadı (Yıldız 2010: 42).

(Ülkeye bunun gibi kötülükler geldiği bir zamanda han ile düşmanlığı bırakıp halka yardıma gitmemek olmaz diye düşünür.)

Temsildaşlık $(\text{Tur}, \text{dı})\# \exists Z[\text{tur} \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \text{dı} \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2. 'tur' ve 'dı' gösterilenleri, temsildaştır. İki göstergenin de gösterileni, sözlükçede 'tur' şeklinde yer almaktadır. Ancak aşağıdaki k-buyurma ilişkisi ile tümce içinde yeni bir gösterilen edinilmiştir.

2a. $[\text{tur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{dı} \in \{\text{TUR}\}]$

T.D.B.40: $\langle \text{tur} \sim \emptyset \rangle$

Yan alıp, yan bermege baramız (Yıldız 2010: 50).

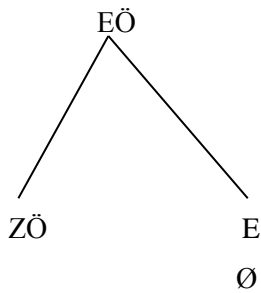
(Can alıp can vermeye gidiyoruz.)

Asgari dil göstergesi: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\emptyset=(\text{'durmak'}; /\emptyset/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./tur/ ve / \emptyset / gösterenleri, temsildaş değildir.

Temsildaşlık $(\text{Tur}, \emptyset)\#(\exists Z)[\text{tur} \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \emptyset \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2.(tur) ve (\emptyset) gösterilenleri, temsildaştır. / \emptyset / göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur \in {TUR} & $\emptyset \in$ {TUR}]

T.D.B.41: <tur~ di>

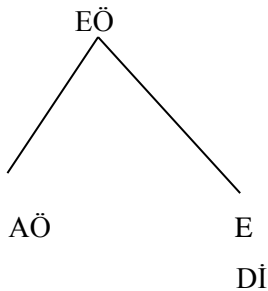
Şaarbektey ärüvdi (Yıldız 2010: 50).

(Şarbek gibi güzel.)

Asgari dil göstergesi: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{di}=(\text{'durmak'}; /di/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

Temsildaşlık $(\text{Tur}, \text{di})\#(\exists Z)[\text{tur} \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \ \& \ \text{di} \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2.(tur) ve (\emptyset) gösterilenleri, temsildaştır. / \emptyset / göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & di ∈ {TUR}]

T.D.B.42: ⟨tur~ dir⟩

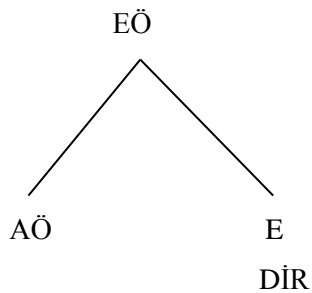
Küş sınıskan erdir men (Yıldız 2010: 56).

(Güç sınayan erim.)

Asgari dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(‘durmak’; /dir/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, dir)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.‘tur’ ve ‘dir’ gösterilenleri, temsildaştır. /dir/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.43: ⟨tur~ dır⟩

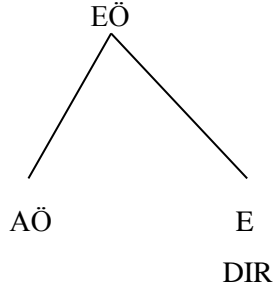
Belki sağı hayırdır (Yıldız 2010: 62).

(Belki sonu hayırdır.)

Asgari dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(‘durmak’; /dır/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, dır)≡(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dır ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.(tur) ve (dır) gösterilenleri, temsildaştır. /dır/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

T.D.B.44: <tur~ ti>

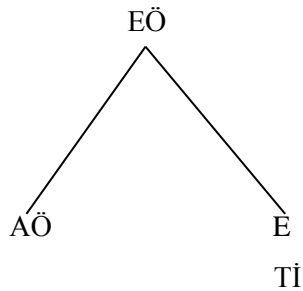
Süynşi sorap kelipti (Yıldız 2010:100).

(Müjde isteyip gelmiş.)

Asgari dil göstergesi: tur=(durmak); /tur/; Σ_{Eylem}) ve ti=(durmak); /ti/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, ti)# $\exists Z$ [tur $\neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & ti $\neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(tur) ve (ti) gösterilenleri, temsildaştır. /ti/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & ti ∈ {TUR}]

5.2.8.15.Nogaycada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

tur~ø, Nogaycada görülen tur~dı, tur~ø, tur~di, tur~dir, tur~dır, tur~ti d-biçimlenmelerinin en güçlü olanıdır. Bu d-biçimlenme; “A, B ve C” ölçütlerinin tamamını sağlamaktadır. Bu d-biçimlenmeyi, tur~di, tur~dı, tur~ti d-biçimlenmesi takip etmektedir. Tur~dir ve tur~dır ise C ölçütünü ses benzerliklerinden dolayı yeterince sağlayamamaktadır fakat Nogaycadaki tüm d-biçimlenen {TUR} alt biçim birimleri, A ve B ölçütlerini sağlamıştır.

Nogaycadaki d-biçimli alt biçim birimleri, morfolojik koşullanma ile oluşmuştur. Tüm alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden ses değişimiyle oluşmuştur. Etimolojik kökleri, aynıdır. TUR sözcük biriminin ortak gösterilenini, eşzamanlı olarak taşımaktadırlar.

5.2.8.16.Tatarca

Tatar adına ilk kez Orhon yazıtlarında rastlanır: Otuz Tatar, Toğuz Tatar. Ancak, yazıtlardaki bu etnik adların, Türk boylarının değil de Moğol boylarının adları olduğu sanılmaktadır. Tatar adına ikinci olarak Kaşgarlı Mahmud’un ünlü sözlüğünde rastlanıyor. Kaşgarlı Türk halkları haritasında Tatarları, Başkurtlarla birlikte, Hazar denizinin kuzeyinde, Bulgarların kuzeydoğusunda, aşağı-yukarı bugün oturdukları İdil-Ural bölgesinde gösterir. Eski Çin kaynaklarında da T’a-t’a veya Da-d’an; Da-Da diye görülen bu ad, XIII. asırdaki bir Çin tarihçisi Mın-gun tarafından, Türklerin ak tatarlar, Moğolların kara Tatarlar ve Mançuların su Tatarları diye adlandırılmasında da kullanılmıştır (Öner 2007: 681). Türkçe konuşan Tatarların kendi adlarıyla ortaya çıkışları Altın Ordu dönemine rastlar. Bugünkü Tatarlar, büyük bir olasılıkla, Müslüman Volga Bulgarlarının Çingiz ordularındaki Kıpçak ve Moğol boyları ile karışmaları sonucu oluşmuş bir Türk halkıdır. Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağatayca’yı kullanan Tatarlar 19. yüzyıl sonlarında kendi diyalektleri, yani Kazan Tatarcası ile yazmağa başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarcanın birçok diyalekti vardır. Bunlar başlıca üç grup altında toplanabilir: 1.Batı (Mişer vb.) diyalektleri, 2. Orta diyalekt (Kazan Tatarcası vb.), 3. Doğu diyalektleri (Batı Sibiryaya diyalektleri: Tobol, Tevriz, Kazanlık, Baraba, Tümen, Tara, Tom ve Buharlık). Yazı dili Orta diyalekt (Kazan Tatarcası) üzerine kurulmuştur (Tekin 2014:109).

Tatarcada [a, e, ɛ, ɪ, i, u, ü, o, ö] olmak üzere dokuz ünlü; [p, b, m, w] dudak ünsüzleri; [v, f] diş-dudak ünsüzleri; [d, t, n, z, s] diş ünsüzleri, [c, ɟ, j, ʃ] diş-damak ünsüzleri; [l, r, y, g, k] ön damak ünsüzleri; [ŋ, ɣ, ɣ̣, ɣ̥] arka damak ünsüzleri; “h” gırtlak ünsüzü ve alıntı kelimelerde görülen “ts”, “şç” olmak üzere yirmi yedi ünsüz bulunmaktadır. Tatarcada kalınlık-incelik (damak uyumu) uyumu, diğer Türk dillerinde olduğu gibi, bulunmaktadır. Ancak Tatar yazı dilinde standart olarak dudak uyumu yoktur. Tatarcada ünsüzler arasındaki uyum, aslında bir seda uyumudur. Ünsüzle biten asıl şekiller (kökler) ile ünsüzle başlayan bağlı şekillerin (ekler ve ekleşmiş edatların) temasında yani eklenme sırasında şöyle bir uyum oluşur: Kök sonunda sedalı+ek başında sedalı; kök sonunda sedasız+ek başında sedasız. Söz sonundaki ünsüzler, eklenmeyle birlikte iki ünlü arasında kalınca sedalılışmalar olmaktadır. Tatarcada sedalılışma sadece damak ve dudak ünsüzlerinde görülür, diş ünsüzlerde sedalılışma bu dilde yoktur (Öner 2007:689-690-691-694-695).

5.2.8.17. Tatarcada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimlenmiş paradigmaları, Tatarca gramerlerde¹⁸⁰ ad bildirme ve şimdiki zaman kipleri içinde gösterilmiştir. /dır/ /dër/, /tur/, /tër/ ekleri, Tatarcada ad bildirmenin şimdiki zaman paradigmasını oluşturmaktadır. Şimdiki zaman Tatarcada, ünsüzle biten eylemlere /a/, /e/; ünsüzle biten eylemlere /y / gösterenlerinin eklenmesiyle yapılmaktadır. Birinci tip kişi ekleri, bu çekimde kullanılmakta fakat teklik birinci kişi, ikinci tip kişi ekini de almaktadır. Ayrıca bu yapılar, birleşik paradigmalar da oluşturmaktadır.

5.2.8.18. Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.45: <tur~dır>

Bizjın yirler katıdır (Kartalcık-Kerimoğlu 2007: 54).

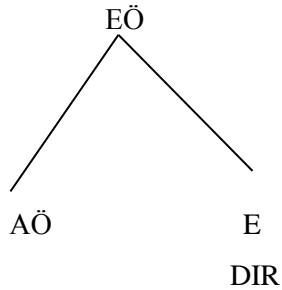
(Bizim yerler katıdır.)

Asgari dil göstergesi: tur =(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(‘durmak’; /dır/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, dır)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dır $\neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

¹⁸⁰ Öner, M. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ

2.(tur) ve (dır) gösterilenleri, temsildaştır. /dır/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

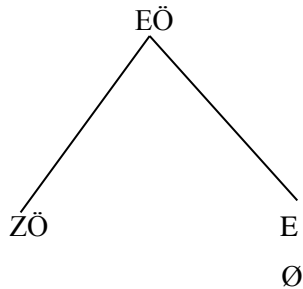
T.D.B.46: <tur~ø>

Ah, deriga, gaselik bulıp, ülim helige kilipmen, tidi (Kartalcık-Kerimoğlu 2007: 64).
(Yazık, hasta olup ölecek duruma gelmişim, dedi.)

Asgari dil göstergesi: tur=(durmak); /tur/; Σ_{Eylem} ve ø=(durmak); /ø/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, ø)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ø≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.(tur) ve (ø) gösterilenleri, temsildaştır. /ø/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

T.D.B.47: <turur~dir>

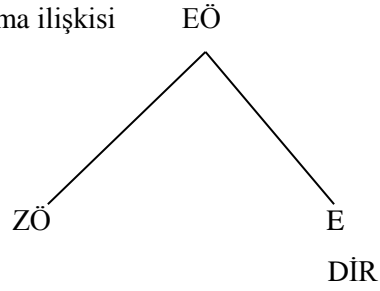
Atım alıp kilipdir (Kartalcık-Kerimoğlu 2007: 58).
(Atım alıp gelmiştir.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{dir}=(\text{'durmak'}; /dir /; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./tur/# /dir/

2. (tur)'=(dir)'

K-buyurma ilişkisi

2a. [tur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.48: <turur~ tir>

Enisinin yanında Ak köbök söyleşiptir (Kartalçık-Kerimoğlu 2007: 282).

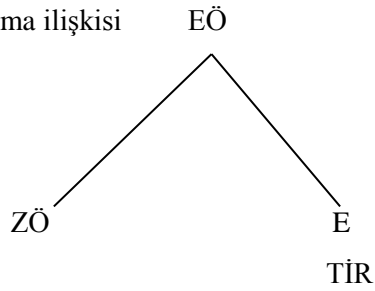
(Ak köbök annesinin yanında konuşmuştur.)

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tir}=(\text{'durmak'}; /tir /; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./tur/# /tir/

2. (tur)'=(tir)'

K-buyurma ilişkisi

2a. [tur ∈ {TUR} & tir ∈ {TUR}]

5.2.8.19.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

Tatarcadaki tur~dır, tur~dir, tur~tır, tur~tir, tur~ø d-biçimlenmeleri, çekimsel, biçim birimcik, kök tipolojisine girer. Eylem kökü, geniş zaman kip çekiminde d-biçimlenmektedir. Tatarcanın kanonik tipolojisi, aşağıdaki gibidir.

Tablo 122.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dır	dir	tır	tir	Ø
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	X>	X>	>X
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	X>	X>	>X
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>
14. SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.8.20.Tatarcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

Tatarcadaki en güçlü d-biçimlenme, tur~ø d-biçimlenmesidir. Bu biçimlenme “A, B, C” ölçütlerinin tamamını sağlamaktadır. Diğer d-biçimlenmeler ise C ölçütünü yeterince karşılamamaktadır fakat tüm d-biçimlenmeler, A ve B ölçütlerini yerine getirmektedir.

D-biçimli alt biçim birimleri, morfolojik koşullanmayla oluşmuştur. ET {TUR} biçim birimi, ses değişmesiyle d-biçimli alt biçim birimleri üretmiştir. Bu alt biçim birimleri, ortak etimolojik köke sahiptir ve eşzamanlı olarak TUR sözcük biriminin ortak anlamını paylaşmaktadır.

5.2.9.Tağlı Grubu

Tağlı grubunun tek temsilcisi, Salırcadır. Bu başlıkta; Salırca hakkında genel bilgiler sunulmuş ve {TUR} biçim biriminin bu dildeki d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ile d-biçimlenme derecesi gösterilmiştir.

5.2.9.1.Salırca

Salarlar, muhtemelen Moğol istilası nedeniyle 13. yüzyılda maveraünnehirden göç eden Türk kökenli bir millettir. Salarlar Sünni Müslümanlardır ve karışık bir dil konuşurlar. Yoğun olarak Çinghay, Kansu eyaletlerinde, Sincan Uygur Özerk bölgesinde, Şunhua Salar özerk bölgesinde yaşarlar (Wei- Jianzhong-Stuart 2001: 1). Salır Türkçesinde yeterlilik çekiminde /bil/ ve /al/ eylemlerinin kullanılması gibi Oğuz-Kıpçak karışımı dil özellikleri görülmektedir.

5.2.9.2.Salırcada {TUR} Biçim Birimi

Mehmet 2007, Salırcada {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini “partikeller ve öbekler” başlığında incelemiştir. D-biçimli /tır/ ve /dır/ alt biçim birimleri, bu çalışmaya göre Eski Türkçedeki TURUR alt sözcük biriminden gelişmiştir.

Mehmet 2007, Salırcada kopula işlevi üstlenen göstergeleri /tır/, /var/, /er/, /vu:-/, /şi/ şeklinde sıralamıştır (Mehmet 2007: 312). /şi/ göstereni, {TUR} biçim biriminin paradigmasını Salırcada istila etmiştir. Ancak şi~tır~dır d-biçimlenmesi, bu dil için söz konusu değildir. Çünkü Çinceden geçtiği açıkça belli olan bu gösterge, d-biçimlenmeyle ilgili değildir. İki dilli, olmakla ilgilidir.

{TUR} biçim biriminin Salırcadaki d-biçimli alt biçim birimleri, aynı biçim birimin alt biçim birimi olma ilişkisine dayanmaktadır.

5.2.9.3.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.49: <dur~ dır>

Er uğlan qara altun dır,

Qız uğlan qızıldarax dır (Cinfen 2008: 18).

DUR ve DIR, asgari bölümsel dil göstergeleridir: dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(‘durmak’; /dır/; Σ_{Eylem})

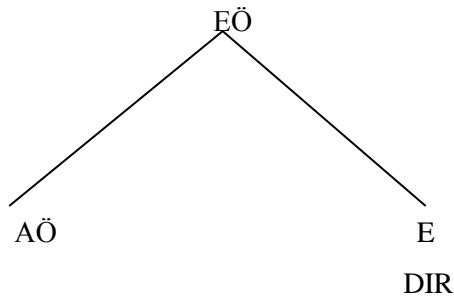
1. /dur/ ve /dır/, temsildaş değildir. Biri, diğerini Salırcada hiçbir eşzamanlı kuralla türetememektedir. Sembolik olarak

Temsildaşlık (Dur, dır)#($\exists Z$)[Dur $\neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dır $\neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

Düzenli Durum: Bır ayax yol yuralmes,

Bır kiş öyçi duralmes (Cinfen 2008: 10).

2.(tur) ve (dır) gösterilenleri, temsildaştır. İki gösterenin de gösterileni, sözlükçede ‘durmak’ şeklindedir. D-biçimli /dır/ alt biçim birimi, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

/tur/ ve /dır/ gösterilenleri, birebir aynıdır. 2a koşulunu sağlayan bu göstergeler, d-biçimlenmiştir: <dur~dır>

2a.[dur $\in \{TUR\}$ & dır $\in \{TUR\}$].

T.D.B.50: <dur~ tır>

Sorma işkuçı emestir (Mehmet 2007: 313).

/dur/ ve /tır/ gösterenleri, temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli bir kuralla türetememektedir. Ayrıca gövde, çekimde değişmiş ve kanonik çekim bozulmuştur. Fakat 'dur' ve 'tır' gösterilenleri, temsildaştır. Ortak gösterilenleri, 'durmak' şeklindedir. D-biçimli alt biçim birimi olan /tır/ göstereni, k-buyurma ilişkisi ve taşımalarla tümce içinde yeni bir anlam kazanmıştır. /dur/ ve /tır/, gösterilenleri birebir aynı olduğu için aynı biçim biriminin alt biçim birimleri olarak d-biçimlenmişlerdir. 2a koşulu gereği;

2a.[dur ∈ {TUR} & tır ∈ {TUR}]

5.2.9.4.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim biriminin Salırcadaki d-biçimli alt biçim birimleri, çekimsel-biçim birimcik-eylem kökü tipolojisine aittir. Alt biçim birimlerinin kanonik tipolojisi ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 123.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dır	tır
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme>Y.lü Örtüşme	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X

13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X

5.2.9.5.Salırcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

/dır/, /tır/ d-biçimli alt biçim birimleri; A, B ölçütlerini sağlamaktadır fakat C ölçütünü ortak ses bulundurmaktan ötürü karşılamamaktadır. Dolayısıyla Salırcada {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, zayıf d-biçimlenme derecesine sahiptir.

Salırcadaki tüm d-biçimli alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Etimolojik olarak aynı kökten gelişmiş ve ses değişimi yöntemiyle oluşmuştur.

5.2.10.Oğuz Grubu

Oğuz grubu Türkmence, Azeri Türkçesi, Türkçe, Gagauz Türkçesi, Horasan Türkçesi ve Özbekçenin Harezmi Oğuz diyalektlerinin genel adıdır. {TUR} biçim biriminin Oğuz grubu Türk dillerindeki d-biçimlenmesi Azerice, Türkmence, Gagauzca ve Türkiye Türkçesi üzerinden gösterilmiştir.

Bu başlıkta, bu dillerin genel özellikleri sunulmuş ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve d-biçimlenme derecesi ele alınmıştır.

5.2.10.1.Azerice

Azeriler 11. yüzyıl sonlarında İran'ı, Azerbaycan'ı, Doğu Anadolu'yu ve Kuzey Irak'ı fethedip buralara yerleşen Oğuzların torunlarıdır. Azerilerin ataları 12. ve 13. yüzyıllarda İranlılarla karışarak Eski Anadolu Türkçesinden oldukça farklı bir diyalekt oluşturmuşlardır. Azeri lehçesi ile olmuş ilk anonim halk edebiyatı ürünü Dede Korkut destanıdır. Bu diyalekt ile yazılmış ilk edebi ürünler de Hasanoğlu (ölümü 1261) adlı bir şairle Nesimi'nin (1369-1404) ve Kadı Burhaneddin'in (1345-1398) şiirleridir. Azerilerin en ünlü şairleri ise Hatai mahlası ile yazan Şah İsmail (1485-1524) ve Iraklı Fuzuli'dir (1498-1556) (Tekin 2014:171). Modern Azeri yazı dilinin temellerini 19. yüzyıl ortalarında dramaturg Mirza Fethali Ahundov'un komedileri

(1850-1855) ve 1875'te yayımlanmaya başlayan Ekinçi gazetelerinin çabaları ile atılmıştır (Tekin 2014:173).

Azericenin Azerbaycan'da başlıca dört diyalekt grubu vardır: 1. Doğu grubu (Kuba, Bakü, Şamahı, Muğan ve Lenkoran), 2. Batı grubu (Kazak, Gence, Karabağ diyalektleri ile Ayrum ağzı), 3. Kuzey grubu (Nuha diyalekti), 4. Güney grubu (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz diyalektleri ile Yerevan ağzı). Azerbaycan dışındaki Azeri diyalektleri ise Irak'ta konuşulan Kerkük ve Erbil diyalektleri, İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay-Eynallu diyalektleri ve Afganistan'da Kabil kenti civarında konuşulan Afşar diyalektleridir (Tekin 2014:173).

Azericede, Ana Türkçe *yüt - > Azerice ud- "yutmak" yönlü asli uzun ünlülerin kısalması, Ana Türkçe /è/ foneminin korunması, Ana Türkçe asli uzun ünlülerden sonra gelen [p, t, k, ç] fonemlerinin [b, d, ğ, y, c] ye değişmesi, Eski Türkçe aq> Azerice aḡ yönlü artdamaksıl "ú" foneminin "h"ya değişmesi, Eski Türkçe tut >Azerice dut- yönlü söz başı "t" foneminin genellikle "d"ye değişmesi, Ana Türkçe ve eski Türkçe söz başı artdamaksıl "k" foneminin "ğ" değişmesi: Eski Türkçe qork-> Azerice gorḡ-, Öndamaksıl "g" foneminin her durumda "y"ye değişmesi: Eski Türkçe eg->Azerice ey-, çok heceli sözcüklerin sonundaki "k" foneminin ötümlü artdamaksıl "g"ya değişmesi: barmaq>barmağ, sözbaşı "y" foneminin genellikle "ı" ve "i"den önce düşmesi: Eski Türkçe yılan>Azerice ilan, sözbaşı "ı" foneminin "i"ye değişmesi: Eski Türkçe ırak>iraḡ, sözbaşı "b" foneminin üç sözcükte "v"ye değişmesi: Eski Türkçe bar->Azerice var-, Ana Türkçe *bār> Azerice var, Ana Türkçe *bēr->Azerice vēr-, Geniz "η"sinin normal "n"ye değişmesi: Eski Türkçe soḡ>Azerice son değişmeleri görülür (Tekin 2014: 174-175).

5.2.10.2. Azericede {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimlendiği paradigmlar, Azerice gramerlerde¹⁸¹ geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve gereklilik kipi olarak incelenmiştir.

{TUR} maddesi, Azerice sözlüklerde aşağıdaki gibidir:

(1) *Ayakta, hareketsiz bir şekilde dikey durmak: Güzgünün qabağında durmaq.* (2) *Ayağa kalmak, yerinden kalkmak, oturduğu yerden kalkmak: Durdum ki evimize*

¹⁸¹ Kartallıoğlu Y. ve Yıldırım H. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ

gedip bu arsız doydurum. (3) Yerleşmek, olmak, dikelmek: Meydanda Füzuli'nin heykeli durur. (4) Bir şeyin üzerine temellendirmek: Bina özül üzerinde durur. (5) Bir şeyin yakışması: Paltar aynında yaxşı durur. (6) Dikine kalkmak, dik durmak, dik vaziyet almak: Tüklari biz-biz durmaq. Köynayin yaxalığı pis nişastalanıb, yaxşı durmur. (7) Kalmak, dayanmak: Bir iki saat burada duraq sonra gearik. (8) Bir durumda kalmak, sessiz kalmak: İndi başım yerinda durmur. (9) Dayanmak, direnmek, sebat göstermek: Qarşımda durmaz na sel na daşqın; tabiatla manim zarafatim var (Orucov- Abdullayev-Rehimzade 2006: 704-705).

5.2.10.3.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.51: <dur~ dır>

Yohsa o halası olandır (Makas 1990: 13).

(Yoksa o halası olandır.)

1.Asgari bölümsel X ve Y göstergeleri

Asgari bölümsel X göstergesi= /dur/, asgari bölümsel Y göstergesi = /dır/.

DUR=(¹durmak'; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(¹durmak'; /dır/; Σ_{Eylem})

2. D-biçimlenme koşulları: <dur~ dır>

1. **Koşul:** /dur/, /dır/ gösterenleri, temsildaş değildir. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (DUR, DIR)#($\exists Z$)[dur $\neq \bigoplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dır $\neq \bigoplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

Düzenli Durumlar:

Ayağa durur, isteyir getsin, Ziba Hanım girir içeri (Makas 1990: 51).

(Ayağa kalkar, gitmesini istiyor, Ziba Hanım içeri girer.)

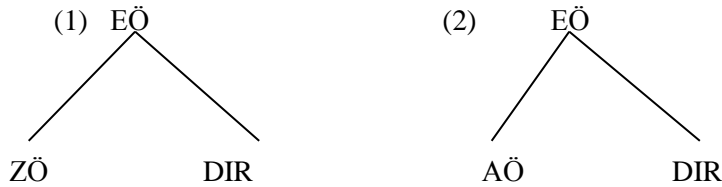
Bu d-biçimlenmedeki değişim, Azericede emsalsizdir ve bu gösterge çiftine özgüdür.

Azericedeki düzenli hiçbir kural, bu d-biçimlenmeyi oluşturmamaktadır.

Göstergeler, TUR sözcük biriminin geniş zaman paradigmasında d-biçimlenmektedir. Ancak bu çekim, kanonik değildir. Gövde, çekimde değişmektedir. Dolayısıyla bu göstergelerin gösterenleri, temsildaş değildir.

2.Koşul: (dur) ve (dır) temsildaştır. Sembolik olarak; (X)=(Y)

(dur) ve (dır) gösterilenleri, (durmak) ortak gösterilenine sahiptir. {TUR} biçim birimi, AÖ ya da ZÖ tümleçleriyle; EÖ kurmaktadır. EÖ'nün ZÖ tümleci {-XP} görünüş son eki ise öğrenilen geçmiş zaman kipi; diğer durumlarda ise "kuvvetlendirme", "ihtimal" kipliği oluşmaktadır. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin k-buyurma ilişkisi, aşağıdaki gibidir.

Her iki k-buyurma öbeğinin E başı, {TUR} biçim birimidir. Gösterilenleri birebir aynı olan bu biçim biriminin alt biçim birimleri, 2a koşuluna göre d-biçimlenmiştir. Sembolik olarak;

2a.[dur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

T.D.B.52: <dur~ ø>

Yalnız niye gelip sen (Makas 1990: 22).

T.D.B.52 d-biçimlenmesi, iki asgari bölümsel dil göstergesi olan /dur/ ve /ø/ gösterenlerinden oluşmaktadır.

Gösterenlerin temsildaş olmaması birinci koşulu, gösterilenlerinin birebir aynı olması da 2a koşulunu sağlamıştır. Sembolik olarak;

2a.[dur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, morfolojik koşullanma ile gerçekleşmektedir. D-biçimli ya da d-biçimsiz alt biçim birimlerinin kullanılması, morfolojik kurallara göre belirlenmektedir. K-buyurma içinde AÖ ya da ZÖ TÛM başına taşınırsa d-biçimli şekiller; diğer durumlarda ise d-biçimsiz şekiller kullanılmaktadır.

T.D.B.53: <durur~ dur>

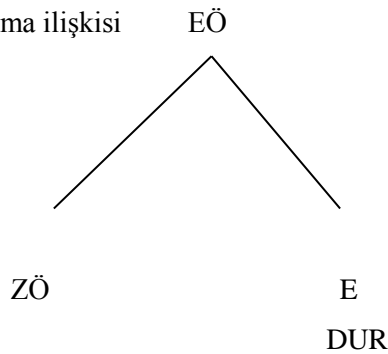
Menim işim budur (Makas: 1990: 10).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: durur=(*'durmak'*; /durur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem})

1./durur/# /dur/

2. (*'durur'*)=(*'dur'*)

K-buyurma ilişkisi

2a. [durur \in {TUR} & dur \in {TUR}]

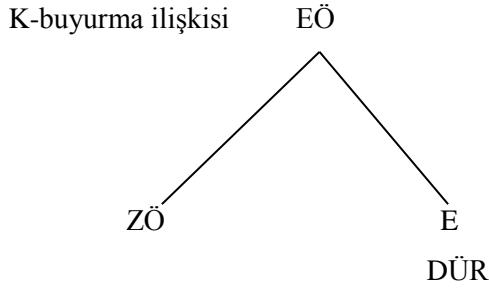
T.D.B.54: <dur~ dür>

Senin için ağır yüküdür (Makas: 1990: 19).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dür=(*'durmak'*; /dür /; Σ_{Eylem})

1./dur/# /dür/

2. (*'dur'*)=(*'dür'*)

2a.[dur ∈ {TUR} & dür ∈ {TUR}]

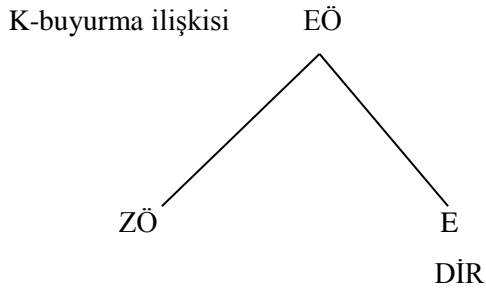
T.D.B.55: <dur~ dir>

Bu, benim gardaşlık hediyemdir (Makas: 1990: 20).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: dur=(^{durmak}; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(^{durmak}; /dir/; Σ_{Eylem})

1./dur/# /dir/

2. (dur) =(dir)

2a.[dur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

5.2.10.4.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim biriminin Azericedeki d-biçimlenme tipolojisi, çekimsel d-biçimlenme tipolojisinin biçim birimcik-kök d-biçimlenmesi sınıfına girmektedir. Eylem kökü, görünüş, kip ve kipliğe bağlı olarak d-biçimlenmektedir.

dur~∅ d-biçimlenmesi, dur~dır, dur~dir, dur~dur ve dur~dür d-biçimlenmelerine göre daha kanoniktir. Çünkü görünmez olan, görünür olandan daha kanoniktir.

D-biçimlenmenin kanonik tipolojisi aşağıdaki gibidir:

Tablo 124.Azericede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dır	dir	Ø	dur	dür
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	>X	X>	X>
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	>X	X>	X>
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>	X>
7.En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.10.5.Azericede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

{TUR} biçim biriminin Azericedeki d-biçimlenmesi, A ve B ölçütlerine göre güçlü d-biçimlenmedir. Zira bu dildeki d-biçimlenme, çekimseldir. Ayrıca alt biçim birimlerindeki değişimler, düzenli ve kurallı değildir. Söz konusu değişimler, bu göstergelere özgüdür. C ölçütü ise d-biçimlenen göstergeler ortak ses bulundurdıkları için sağlanmamıştır.

Bu d-biçimlenmelerin derecesi, tüm ölçütler sağlanmadığı için zayıftır. D-biçimli göstergeler, aynı etimolojik kökten ses değişimiyle oluşmuştur. D-biçimli alt biçim birimleri, aynı biçim birimine aittir.

5.2.10.6.Gagavuzca

Türkçe konuşan Hıristiyan Gagauzlar bugün başlıca Moldova Cumhuriyeti'nin güney bölgesi ile Ukrayna Cumhuriyeti'nin Odesa bölgesinde yaşamaktadırlar. Eskiden Besarabya adı verilen bu bölgeye Gagauzlar 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında kuzey-doğu Bulgaristan'dan göç etmişlerdir. Hıristiyan Gagauzlar adlarını büyük bir olasılıkla Selçuklu sultanı II. Keykavus'un adından alırlar. II. Keykavus 13. yüzyıl ortalarında Bizans İmparatoru Mihail Paleologus'un isteği üzerine Bizans'a yapılan Slav akınlarını durdurmak üzere Balkanlara Anadolu'dan birkaç bin kişilik bir kuvvet göndermişti. Keykavus'un gönderdiği bu Selçukluların din değiştirerek Hıristiyan oldukları, Keykavus adının da zamanla Gagauz biçimini aldığı sanılmaktadır. Slav ortamı içinde Hıristiyanlığı kabul eden Gagauzlar zamanla Bulgar, Romen, Slav vb. gibi türlü etnik gruplarla karışmışlardır (Tekin 2014: 182).

“Gagavuz edebiyatı metinlerinden hareketle yaptığımız tespitlere göre Gagavuz alfabesinde 10 ünlü (vokal) vardır. Bunlar; [a, e, i, o, u, ı, á, ä, ö, ü] ünlüleridir. Bu ünlülerin uzunları da [aa, ee, ii, oo, uu, ıı, áá, ää, öö, üü] ünlüleridir. Gagavuz Türkçesi fonetiğinin en önemli özelliklerinden biri uzun ünlülerin yaygın olarak bulunmasıdır. Uzun ünlüler üç ayrı sebebe bağlı olarak açıklanmaktadır. a) asli olduğu düşünülen uzun ünlüler. b) ödünç kelimelerde bulunan uzunlukların korunması. c) [f, ğ, h, k, y] ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelen uzun ünlüler. Gagavuz Türkçesinde Türkçe kelimelerin büyük ve küçük ünlü uyumuna büyük ölçüde uydukları görülür. Gagavuz Türkçesinde 21 ünsüz vardır: [b, v, d, g, j, c, z, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş]. Ayrıca ünsüz kabul edilen ve Rusçadan alınan kelimelerde aynen korunan ünsüz+ünlü harfler de şunlardır: [ë (yo), ю(yu), я(ya)]. Gagavuz Türkçesi ünsüz benzeşmesi bakımından oldukça zengindir. Genel Türkçe yazı dillerinde cümle unsurlarının tabii sırası; zaman zarfı+özne+tümleç+yüklem şeklindedir. Bu tür cümlelere düz cümle denir. Bu tabii sıranın bozulduğu, özellikle de yargı unsuru yüklem yerinin değiştiği, yani yüklem başta veya ortada bulunduğu cümlelere devrik cümle denir. Gagavuz Türkçesi'nde devrik cümle tabii bir ifade düzeni haline gelmiş görünmektedir. Cümle unsurlarından bir kısım özellikle de yargı unsuru yüklem bulunmazsa bu tür cümlelere de kesik cümle denilmektedir.” (Özkan 1996: 41-44-57-66-79-208).

5.2.10.7.Gagavuzcada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Gagavuzca gramerlerde¹⁸² “Ek-eylem ve kuvvetlendirme pekiştirme” başlıklarında ele alınmıştır.

{TUR} biçim birimi, Gagavuzca sözlüklerde aşağıdaki gibi yer almıştır:

“Durmaa: 1) Durmak. Ayakça durmaa: Ayakta durmak. Dizçe durmaa: Diz üstünde durmak. 2) Duraklamak. 3) Yaşamak.4) bulunmak, olmak. Yorgan içinde durmaa [yatmak]. Puşkeriyede durmaa: Hapiste yatmak. 5) İkilikte durmaa: Tereddüt etmek. Lafa durmaa: Lafa tutulmak. Durmaa ilee: Bolluk, mutluluk içinde yaşamak. 6) Ağzı durmeer [durmuyor]: Kiraylan durmaa: Kira ile durmak. 7) Karşı durmaa [durmak]. Divan durmaa. Elpençe durmak. Durmaa ellerinnen koynusunda. Elleri koynunda durmak.8) Nijel tüken üstünde durmaa: Diken üstünde durur gibi durmak. Bir ayaklan mezar içinde durmaa: Bir ayağı mezarda (çukurda) olmak. 9) Gitmek, yakışmak (mec.). Bu sana islee durer: Bu sana iyi yakışıyor (Baskakov 1991: 84).

{TUR} biçim biriminin d-biçimlendiği örnekler, Nikolay Baboglu'nun “Gagauz Folkloru” isimli eserinden yapılan taramalarla saptanmıştır.

5.2.10.8.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.56: <dur~ dir>

Attan korunun o hergeledir (Baboğlu 2011: 10).

/dur/ ve /dir/, Gagavuzcada asgari bölümsel iki gösterge çiftidir. Bu gösterge çiftleri, aşağıdaki koşulları sağlayarak d-biçimlenmiştir.

1. /dur/ ve /dir/ gösterenleri, temsildaş değildir. dur~dir değişimi, Gagavuzcada olağan değildir. Bu değişim; düzensiz, kuralsız ve öngörülemezdir. Düzenli durum aşağıdaki gibidir:

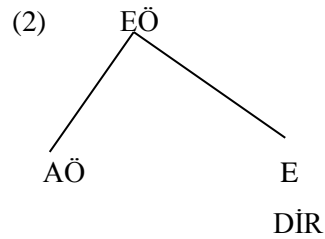
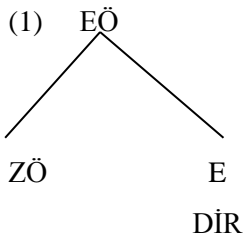
Hepsi tırmaşmış acın tepesine sade Dimitraş erde dururmuş (Baboğlu 2011).

¹⁸² Özkan, N. (1996). Gagavuz Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kanonik bir çekim, gövde değişimi oluşturmamalıdır. /dur/, /dir/ gösterenleri; Gagavuzcada gövde değişimi göstermektedir. Dolayısıyla kanonik çekim bozulmakta, bir düzensiz çekim oluşmaktadır. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (DUR, DiR)#(∃Z)[dur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. Gösterilenler, temsildaştır. Ortak gösterilen, (dur) şeklindedir. Kip, kiplik anlamları; tümce içinde k-buyurmaya ilişkisiyle oluşturulmuştur.

O halde; <dur~ dir> gösterilenleri aynıdır ve 2a koşulunu sağlamaktadır. Sembolik olarak;

2a. [dur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.57: <dur~ tir>

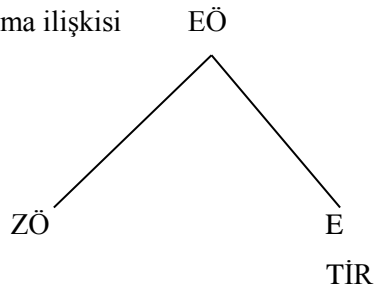
Onu da bilmäk bir iştir (Baboğlu 2011: 339).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: dur=(durmak); /tur/; Σ_{Eylem}) ve tir=(durmak); /tir /; Σ_{Eylem})

1./dur/# /tir/

2. (dur) =(tir)

K-buyurma ilişkisi

2a. [dur ∈ {TUR} & tir ∈ {TUR}]

T.D.B.58: <dur~ dır>

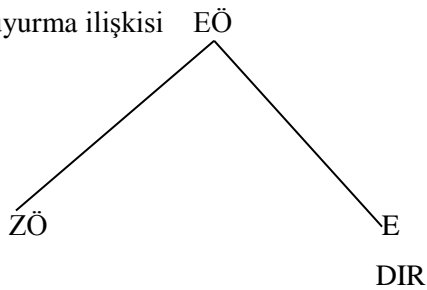
Kara üzüm ne takımdır, senin gözün o takımdır (Baboğlu 2011: 305).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: dur=(*durmak*); /dur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(*durmak*); /dır /; Σ_{Eylem})

1./dur/# /dır/

2. (dur) =(dır)

K-buyurma ilişkisi

2a. [dur ∈ {TUR} & dır ∈ {TUR}]

T.D.B.59: <dur~ dur>

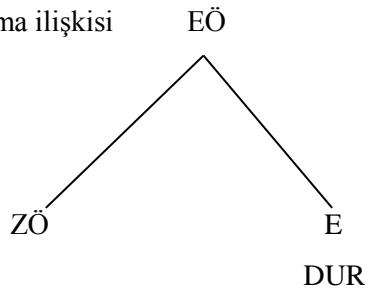
Havada uçan kuş mudur (Baboğlu 2011: 335).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: durur=(*durmak*); /durur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(*durmak*); /dur/; Σ_{Eylem})

1./durur/# /dur/

2. (durur) =(dur)

K-buyurma ilişkisi

2a. [durur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.60: <dur~ dür>

Kanadı gümüş müdür.

Beni yardım ayıran

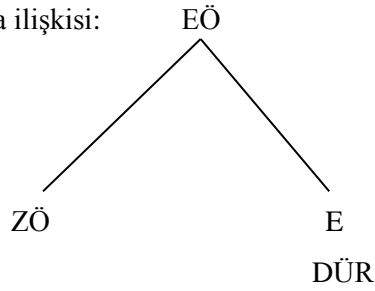
Acaba gülmüş müdür? (Baboğlu 2011: 335).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{dur}=(\text{'durmak'}; /dur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{dür}=(\text{'durmak'}; /dür /; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./dur/# /dür/

2. (dur) =(dür)

K-buyurma ilişkisi:

2a. $[\text{dur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{dür} \in \{\text{TUR}\}]$

T.D.B.61: <dur~ tur>

Atımın şu nalı yoktur

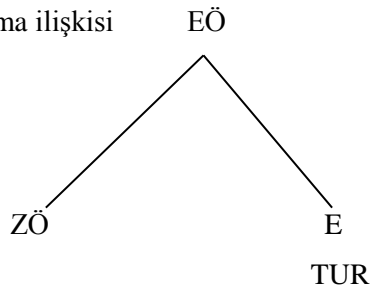
Atımın şu çulu yoktur (Baboğlu 2011: 312).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{dur}=(\text{'durmak'}; /dur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tur}=(\text{'durmak'}; /tur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./dur/# /tur/

2. (dur) =(tur)

K-buyurma ilişkisi

2a. $[\text{dur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{tur} \in \{\text{TUR}\}]$

T.D.B.62: <dur~ tür>

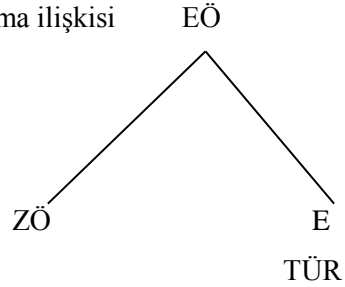
Pek küçüktür (Baboğlu 2011: 312).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{dur}=(\text{'durmak'}; /dur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tür}=(\text{'durmak'}; /tür/; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./dur/# /tür/

2. (dur) =(tür)

K-buyurma ilişkisi

2a. $[\text{dur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{tür} \in \{\text{TUR}\}]$

T.D.B.63: <dur~ tır>

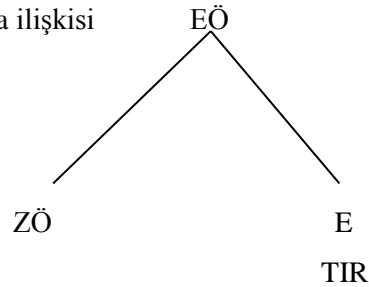
Hey dost, – sorêr dev adamın biri, - bilmâmisin kim olacêktır Dimitraş-Pıtıraş? (Baboğlu 2011: 33).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: $\text{dur}=(\text{'durmak'}; /dur/; \Sigma_{\text{Eylem}})$ ve $\text{tır}=(\text{'durmak'}; /tır /; \Sigma_{\text{Eylem}})$

1./dur/# /tır/

2. (dur) =(tır)

K-buyurma ilişkisi

2a. $[\text{dur} \in \{\text{TUR}\} \ \& \ \text{tır} \in \{\text{TUR}\}]$

5.2.10.10.Gagavuzcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

{TUR} biçim biriminin Gagavuzcadaki d-biçimli alt biçim birimleri; A, B ölçütlerine göre güçlü d-biçimlenme, C ölçütüne göre ise zayıf d-biçimlenme kategorisine girmektedir. Bu d-biçimlenmenin derecesi, ölçütlerde çoğunluk sağlanmadığı için zayıftır.

A ölçütü çekimsel d-biçimlenme olduğu için; B ölçütü düzensiz, eşsiz bir değişim olduğu için sağlanmıştır fakat C ölçütü, d-biçimsiz /dur/ gösterenine d-biçimli gösterenler benzediği için sağlanmamıştır.

{TUR} d-biçimlenmesi, etimolojik olarak aynı kökten gelen iki gösterenin ses bilgisel değişime uğramasıyla ortaya çıkmıştır.

5.2.10.11.Türkmence

Türkmenler, Oğuz Türk topluluğu içinde yer almaktadır. Türkmenistan'ı oluşturan en önemli Türkmen boyları Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Çovdur ve Göklenlerdir. Ancak Türkmen Türkçesi, kendisine özgü bazı özellikleri ile diğer Oğuz grubu yazı dillerinden ayrılır. Bunlar asli ve anlam değiştiren uzun ünlülerin varlığı (uzun ünlüler yazıda gösterilmez), ilerleyici dudak benzeşmesi (labial attraction / dudak çekimi ki yazıda gösterilmez), peltek /s/ ve /z/ ünsüzlerinin varlığı ve Kıpçak lehçelerinin etkisi (en başta /v/ye dönmeyen /b/li kelimelerin varlığı: bar-, baar, ber- gibi) XI. yy'da batıya doğru akıp gelen Oğuz boylarından bir kısmı, şimdiki Türkmenistan (Batı Türkistan) coğrafyasına yerleşmişlerdir (Uygur 2008: 10). Türkmen adı ilk kez Kaşgarlı'nın sözlüğünde geçer. Kaşgarlı Türkmen adını Oğuz etnik adı ile eş anlamlı olarak kullanılır. Türkmencenin birçok diyalekti vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1. Teke, Sarık, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı vb. 2. Nohur, Anav, Eski, Sührü, Arabacı, Kırac, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bunlara Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde konuşulan Truhmen diyalekti ile İran'da konuşulan Horasan Türkmencesini ve Özbekistan'ın Harezm bölgesinde konuşulan Harezm Oğuz diyalektlerini de katmak gerekir (Tekin 2014: 166). Türkmen Türkçesinin gelişmesinde Magtımghulu (Mahtumkulu) önemli yer işgal eder.

XVIII. yy'da yaşamış olan (1733-1783) Magtımghulu, pek çok şaire de üstatlık etmiştir. Bu yüzyılda Magtımghulu'ndan başka Dövletmemmed Azadi, Nurmuhammed Anadalıp, Mağrubı, Şabende, Şeydayı gibi şairler yetişmiştir. XIX. asrın önemli Türkmen şairleri arasında Seydi, Zelili, Mollanepes, Talıbı, Kemine, Mätäcı sayılabilir (Uygur 2008: 10).

“Türkmencede dokuz ünlü vardır. Bu ünlülerden sekizi Türkiye Türkçesindeki ünlüler gibidir. Sadece /ä/ ünlüsü farklıdır. Türkiye Türkçesindeki /e/den daha geniş ve açıktır. Türkmençe dokuz kısa ünlünün her birinin uzun şekli de bulunmaktadır” (Kara 2007:236). “Türkmen Türkçesinde, konuşma dilinde yaygın olarak kullanılan asli ve dolaylı uzun ünlüler bulunmaktadır. Asli uzunluklar, anlam değişikliğine yol açmaktadır. Bunlar, genellikle ilk hecede görülür: ot “ot”-oot “ateş” gibi. Dolaylı uzun ünlüler, kelimelerin ikinci ve daha sonraki hecelerinde bulunur. Bunlar genellikle ünlü birleşmeleri veya ünsüz düşmesi gibi sebeplerle uzayan ünlülerdir. Bu şekilde oluşan ünlüler de yalnızca düz ünlülerdir. Sonu “r” ve “l” ile biten eylemlerde geniş zaman ekinin düşmesiyle oluşan uzama ve eylem köklerinin sonunda bulunan ünlülerin sıfat fiil eki –An almasıyla uzaması: dile->dilään dolaylı uzamaların tipik iki temel kuralıdır. Türkmencede ikinci hecedeki dar ünlüler bazen geniş (a, e) ünlüsüne dönüşür. Türkmencenin ünlülerle ilgili en önemli fonetik özelliklerinden biri de dudak çekimi denilen ses olayıdır. Buna göre geniş dudak ünlüler (o, ö) ilerleyici benzeşme ile sonraki hecelerde de kendisini gösterir: mesela obalarımızdan şeklinde yazılan kelime owolorumuzon şeklinde söylenir” (Uygur 2008:2). “Türkmen Türkçesinde 23 ünsüz bulunmaktadır. Bunların çoğu Türkiye Türkçesindekiler gibidir. Damak n’si, dediğimiz “ŋ” sesi, yazıda da gösterilir. Kiril alfabesinde “B” ile gösterilen “v” sesi, aslında bir çift dudak “v”sidir ki bugünkü Türkmen Latininde “w” ile temsil edilmektedir” (Uygur 2008:2). Türkmencede kalınlık-incelik uyumu sağlamıştır. Yuvarlak ünlülerden “o” ve “ö”, yazıda Türkmençe kelimelerin ilk hecesinden sonra; “u” ve “ü” ise, ikinci hecesinden sonra bulunmaz. Söyleyişte ise yuvarlak ünlülerden “o” ve “ö”, Türkmençe kelimelerin birinci hecesinden sonra; “u” ve “ü” ise, ikinci hecesinden sonra da bulunur. “u” ve “ü” ünlüleri, yuvarlak ünlüyle başlayan ve ikinci hecesinde uzun ünlü bulandırmayan iki heceli kelimelerin kapalı olan son hecesinde bulunur. “u” ve “ü”, yuvarlak ünlüyle başlayan iki heceli kelimelerin açık olan son hecesinde ise bulunmaz. İlk hecesinde yuvarlak ünlü bulandıran bazı iki heceli kelimelerin kapalı olan son hecesinde de uzunluktan dolayı yuvarlaklaşma görülmez. –vuk/-vük eki, geldiği düz ünlülü kelimelerde düzlük uyumunu bozmaktadır. Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki bazı kelimelerde bulunan “a”, “e” ünlüleri Türkmencede özellikle “v” ünsüzünün tesiriyle yuvarlaklaşarak “o” ve “ö”ye dönüşmüş ve bu kelimelerde bir yuvarlaklık uyumu meydana gelmiştir. Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki bazı kelimelerde bulunan “u”, “ü” ünlüleri düzleşerek “a”, “ı”, “i”ye çevrilmiş ve bu kelimelerde bir

düzlük uyumu meydana gelmiştir. Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki bazı iki heceli kelimelerde bulunan “ı” ünlüleri, Türkmencede yuvarlaklaşarak “u”ya dönmüş ve bu kelimelerde bir yuvarlaklık meydana gelmiştir (Kara 2007:241-242).

5.2.10.12. Türkmencede {TUR} Biçim Birimi

D-biçimli {TUR} paradigmaları, Türkmençe gramerlerde kip olarak incelenmiştir. “Türkmen Türkçesinde isim çekiminin şimdiki zamanı /dır/ ekiyle yapılır. “-dır/-dir” eki ünsüz uyumuna girmemektedir: beyikdirsiň “büyüksün, yücesin”; göreçdir “göz bebeğidir.” Olumsuzu dääl kelimesiyle yapılır. İsim çekiminde şimdiki zaman zamirlerle de yapılabilir: men Türkmen “Ben Türkmenim”, sen yiğit “sen gençsin” gibi” (Kara 2007:258-266-274-275).

Türkmencede öğrenilen geçmiş zaman eki olarak “-pdır/-pdir” eki kullanılmaktadır. Söz konusu ek, ünlüyle biten bir fiile geldiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar. Bu çekimin olumsuzu “-maandır/määndir” ekiyle yapılır ve bu ekin ünlüsü daima uzundur. (Kara 2007:258-266-274-275).

Türkmencede gereklilik çekimi “-malıdır/-melidir” ekiyle de kurulur ve şahısları ifade etmek üzere zamirler değil şahıs ekleri kullanılır. Çekimin olumsuzu “däää” kelimesiyle yapılır. Yine bu çekimde de şahısları ifade etmek üzere zamirler değil, şahıs ekleri kullanılır: diymeli däädädirin (dememeliyim) (Kara 2007:258-266-274-275).

{TUR} biçim birimi, bu paradigmaların dışında birleşik çekimlerde de yer almaktadır.

5.2.10.13. Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.64: <dur~ dir>

Günlerde bir gün Ependiniň öýüne bir ogry giripdir (Durdyýewa 2006: 4).

Türkmencede DUR ve DİR asgari bölümsel iki dil göstergesidir:

dur=(durmak); /dur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(durmak); /dir/; Σ_{Eylem})

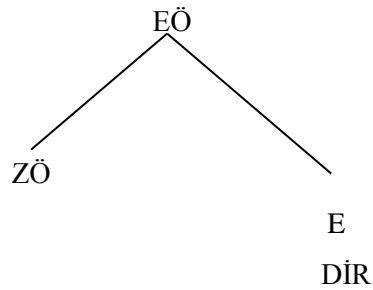
1. /dur/ ve /dir/, temsildaş değildir. Türkmençenin eşsiz bir değişimidir. Geniş zaman çekiminde gövde değişimi oluşturan /dir/ alt biçim birimi, kanonik değildir. Temsildaş olmama;

Temsildaşlık (dur, dir)#(∃Z)[dur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

Düzenli Durum:

Ependi gije garaňkyda görse, bir adam bakjada ellerini serip durmuş (Durdyýewa 2006: 4).

2. 'dur' ve 'dir', temsildaştır. İkisinin de gösterileni, 'durmaktır'. /dir/ göstereni tümce içinde k-buyurma ilişkisi ile 'öğrenilen geçmiş zaman' gösterileni oluşturmuştur

/dur/ ve /dir/ aynı biçim birimine aittir. Sembolik olarak;

2a. [tur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.65: <dur~ dır>

Goýun getiren dostuňyzyň goňşusynyň goňsularydyrys (Durdyýewa 2006: 36).

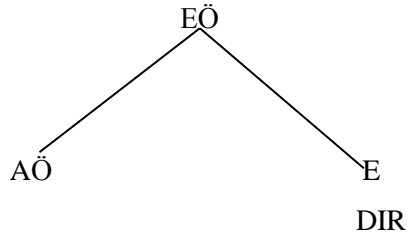
Türkmencede DUR ve DIR asgari bölümsel iki dil göstergesidir:

Dur= ('durmak'); /dur/; Σ_{Eylem}) ve dır=('durmak'); /dır/; Σ_{Eylem})

1. /dur/ ve /dır/ temsildaş ve kanonik değildir. Temsildaş olmama;

Temsildaşlık $(dur, dır)\#(\exists Z)[dur \neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\} \& dır \neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2.('dur' ve 'dır', temsildaştır. İkisinin de gösterileni, 'durmak' şeklindedir. /dır/ göstereni, k-buyurma ilişkisi ile tümcede "bir niteliğin güçlü şekilde bulunması" anlamını oluşturmuştur. /dır/ E'sinin tümleci olan AÖ, TÛM'e yükselerek k-buyurma açısını tersine çevirmiş ve /dır/ göstereni tarafından nitelenmiştir.

/dur/ ve /dır/ aynı biçim birime aittir. Sembolik olarak;

2a. $[tur \in \{TUR\} \& dır \in \{TUR\}]$

T.D.B.66: <dur~ duur>

Garap duurun "bakıyorum, bakmaktayım, bakıp dururum" <gara-p dur-ur-un (Uygur 2008:9).

/duur/ d-biçimli alt biçim birimi, sentaktik şimdiki zaman¹⁸³ veya III. tip şimdiki zaman¹⁸⁴ olarak adlandırılan çekimde yer almaktadır. /dur/ ve /duur/ asgari bölümsel dil göstergeleri, aşağıdaki koşulları sağlayarak d-biçimlenmiştir. Sembolik olarak;

$dur=(durmak); /dur/; \Sigma_{Eylem}$ ve $duur=(durmak); /duur/; \Sigma_{Eylem}$.

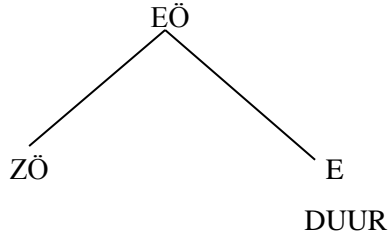
1./dur/ ve /duur/ gösterenleri, temsildaş değildir. Gövde, geniş zaman çekiminde değişmiştir. Kanonik bir çekim, gövde değişimi göstermemelidir. Gövde değişimi, Türkmencede /otur/, /yat/ ve /yör/ gösterenlerinde de görülmektedir. Buna rağmen, gövde değişimi bu dilde genel bir kural değildir; sınırlı sayıda örnekte görülmektedir. Dolayısıyla, bu göstergeler temsildaş değildir. Sembolik olarak;

¹⁸³ Uygur, Vedat Türkmence, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008

¹⁸⁴ Kara, Mehmet, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ, 2007

Temsildaşlık $(dur, duur) \# (\exists Z)[dur \neq \oplus \{Z, P_1, \dots, P_m\} \& duur \neq \oplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}]$.

2. 'dur', 'duur' gösterilenleri, temsildaştır. Ortak gösterilen, 'dur' şeklindedir. /duur/ göstereni aşağıdaki k- buyurma ilişkisi ile 'süreklilik' gösterilenini oluşturmuştur.

2a. $[tur \in \{TUR\} \& duur \in \{TUR\}]$

T.D.B.67: <dur~ Ø>

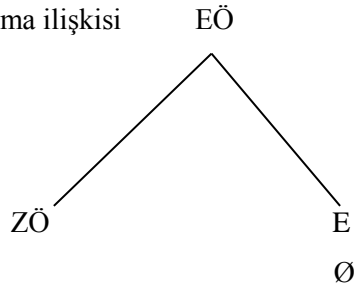
Sen näme üçin öküze münüp gelipsiň? (Durdyýewa 2006: 12).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) ve Ø=(*'durmak'*; / Ø /; Σ_{Eylem})

1. /dur/# /Ø/

2. 'dur' =Ø'

K-buyurma ilişkisi

2a. $[dur \in \{TUR\} \& \emptyset \in \{TUR\}]$

5.2.10.14. Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, çekimsel-kök biçim birimcik tipolojisine örnektir. Eylem, kip çekiminde d-biçimlenmiştir.

D-biçimlenmenin kanonik tipolojisi aşağıdaki gibidir:

Tablo 126.Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	dir	dir	Ø	duur
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	X>	X>	>X	X>
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	>X	X>
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması > SD Olması	>X	>X	>X	>X

5.2.10.15.Türkmencede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

/dir/, /dir/, /duur/ alt biçim birimleri; A, B ölçütlerini sağlamaktadır fakat bu alt biçim birimleri C ölçütünü karşılamamaktadır. Çünkü söz konusu d-biçimli alt biçim birimleri, çekimsel anlamsal ilişki kurlmaları ve düzensiz bir değişim göstermelerine rağmen ortak ses buldurmaya devam etmektedir. /Ø/ alt biçim birimi dışındaki alt biçim birimleri, tüm ölçütleri sağlamadıkları için zayıf d-biçimlenme görünümündedir fakat /Ø/ alt biçim birimi C de dahil tüm ölçütleri sağlayarak güçlü bir d-biçimlenme sergilemektedir. Zira ses benzerliliği, bu alt biçim biriminde görülmez.

{TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Etimolojik olarak aynı kökten gelişmiş ve ses değişimiyle ortaya çıkmıştır.

5.2.10.16. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi Batı Türkçesinin üçüncü devresidir. Bugün de devam etmekte olan bu devre, 1908 meşrutiyetinden sonra başlar (Ergin 2004: 23). Türkiye Türkçesi geniş anlamıyla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarında kullanılan ve Batı Türkçesi de denen dönem; dar anlamıyla da Batı Türkçesinin Eski Anadolu (Oğuz) Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü devresidir (Kartallıoğlu-Yıldırım 2007: 33). Türkiye Türkçesi Türkiye başta olmak üzere Avustralya, Batı Avrupa ülkeleri, Bosna Hersek, Bulgaristan, Kıbrıs, Makedonya, Romanya ve Yunanistan'da konuşurları olan bir Türk dilidir (Demir-Yılmaz 2014: 65-66).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde sekiz ünlü [a, ı, o, u, e, i, ö, ü]; yirmi bir ünsüz [b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z] bulunmaktadır. Kalınlık- incelik; düzlük-yuvarlaklık uyumu bu dilde oldukça gelişmiştir. Son sesinde ötümsüz bir ses bulunduran sözcük, ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda ötümsüz ses ötümlüye dönüşmektedir. Türkiye Türkçesinde ötümlülük-ötümsüzlük uyumu da görülmektedir. Ötümlü ve ötümsüz varyantları olan bir ekin, ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü ünsüzle başlayan, ötümsüz ünsüzlerden sonraysa ötümsüz biçimlerinin gelmesine ötümlülük-ötümsüzlük uyumu denir (Demir-Yılmaz 2014: 136).

5.2.10.17. Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin Türk dillerindeki d-biçimlenmesini incelemek için geliştirilen yöntem, bu çalışmada Türkiye Türkçesinden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, II. Bölümde de belirtildiği üzere bu dilde “bildirme-cevherî eylem, birleşik eylem, pekiştirme-olasılık kategorisi, gramerleşme-ekleşme, enklitik, ek eylem, isim fiili, çevrik kip, ilgeç, eylem” yaklaşımlarıyla ele alınmıştır.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Türkçe Sözlükte madde başı olarak şöyle tanımlanmıştır:

“ -dır/-dir; -dır/-dır/-dür; -tır/-tir; -tur/-tür ek fiilin geniş zamanının tekil 3. kişi şekli: dalgın-dır, güzel-dir, yorgun-dur, süslü-dür, açık-tır, köpek-tir, çocuk-tur, çürük-tür vb.” (Türkçe sözlük: 1988: 368).

{TUR} biçim biriminin d-biçimsiz alt biçim birimi için de şu açıklamalar yapılmıştır:

“Hareketsiz kalmak, yürümez olmak, işlemez olmak, çalışmamak, bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğlenmek, tevakkuf etmek, dinmek, kesilmek, varlığını sürdürmek, var olmak, beklemek, dikilmek, yaşamak, birisinin malı olarak bulunmak veya o malla ilişkisi olmak, kalmak, hareketsiz durumda olmak, bir yerde olmak veya bulunmak, belli bir durumda, bir görevde bulunmak, ara vermeden sürekli olarak, bir konuyla çok ilgilenmek, üstüne düşmek, kök veya gövdelerin sonuna -a (-e) eki almış fiilimsilere veya çekimli bir fiile süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur ” (Türkçe Sözlük 1988: 412) şeklinde on altı sözlük anlamı verilmiştir.

5.2.10.18. Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.68. <dur~ tur>

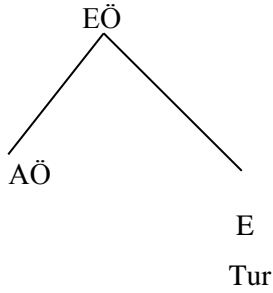
Türkiye Türkçesinde /dur/ ve /tur/ asgari dil göstergeleridir. Sembolik olarak;

Dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}) ve tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}).

1./dur/ ve /tur/ temsildaş değildir. Biri, diğerini düzenli bir kuralla türetmemektedir. Gövde değişimi kanonik çekimi bozmaktadır. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (dur, tur)#($\exists Z$)[tur $\neq \oplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & tur $\neq \oplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2. ‘dur’ ve ‘tur’ gösterilenleri, temsildaştır. Sözlükçedeki ortak Z gösterileni, ‘dur’ şeklindedir. /tur/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurarak ‘pekiştirme’ gösterileni oluşturmuştur.

/dur/ ve /tur/ gösterenleri, birebir aynıdır. Bu gösterenler, 2a koşuluna göre d-biçimlenmiştir: **⟨dur~ tur⟩**

2a. [dur ∈ {TUR} & tur ∈ {TUR}]

T.D.B.69: **⟨dur~ dir⟩**

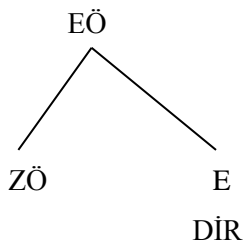
Bir insan edinmişsin dir (Süreya 2013: 40).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: Dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(‘durmak’; /dir/; Σ_{Eylem}).

1./dur/ ≠ /dir/.

Temsildaşlık (dur, dir)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & dir ≠ ⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2. ‘dur’ ve ‘dir’, temsildaştır. /dir/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisi ile ‘pekiştirme’ gösterilenini oluşturmuştur.

2a. [dur ∈ {TUR} & dir ∈ {TUR}]

T.D.B.70: <dur~ tır>

Geçen güne yazık tır (Tarancı 2004: 84).

dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) ve tır=(*'durmak'*; /tır/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /tır/ temsildaş ve kanonik değildir.

2. (dur) ve (tır) temsildaştır.

2a.[dur \in {TUR} & tır \in {TUR}]

T.D.B.71: <dur~ dır>

Elbette inanmışsın dır (Tarancı 2004: 98).

dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dır=(*'durmak'*; /dır/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /dır/ temsildaş ve kanonik değildir.

2. (dur) ve (dır) temsildaştır.

2a.[dur \in {TUR} & dır \in {TUR}]

T.D.B.72: <dur(+ur)~ dur>

Bu arsa bir mebusun dur (Tarancı 2004: 102).

dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(*'durmak'*; /dur/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /dur/ temsildaş ve kanonik değildir. Geniş zaman girdisi olan {-Ar} biçim birimi, çekimde değişmemelidir. Kanonik çekim, çekimsel girdi değiştiği için bozulmuştur.

2. (dur) ve (dur) temsildaştır.

2a.[dur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.73: <dur~ dür>

Hatırla ki mahşer günü dür (Tarancı 2004: 139).

dur=(^{dur}durmak^{dur}; /dur/; Σ_{Eylem}) ve dür=(^{dur}durmak^{dur}; /dür/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /dür/, temsildaş ve kanonik değildir.

2. (dur) ve (dür) temsildaştır.

2a.[dur ∈ {TUR} & dür ∈ {TUR}]

T.D.B.74: <dur~ tir>

Ubeydullah Efendi daha ölmemiş tir (Tarancı 2004: 150).

dur=(^{dur}durmak^{dur}; /dur/; Σ_{Eylem}) ve tir=(^{dur}durmak^{dur}; /tir/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /tir/, temsildaş ve kanonik değildir.

2. (dur) ve (tir) temsildaştır.

2a. [dur ∈ {TUR} & tir ∈ {TUR}]

T.D.B.75: <dur~ tür>

Bamsı Beyrek hapse düşmüş tür (Oflazoğlu 1998: 45).

dur=(^{dur}durmak^{dur}; /dur/; Σ_{Eylem}) ve tür=(^{dur}durmak^{dur}; /tür/; Σ_{Eylem}) asgari bölümsel dil göstergesidir.

1. /dur/ ve /tür/, temsildaş ve kanonik değildir.

5.2.10.20.Türkiye Türkçesinde {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, anlamsal olarak düzenlidir. D-biçimli göstergeler, dil bilgisel temsildaşlık kurmaktadır. Ayrıca d-biçimli alt biçim birimlerinde görülen değişim, bu dilde benzersizdir.

Alt biçim birimleri; derecelendirmenin A, B ölçütlerini en iyi şekilde sağlamaktadır fakat d-biçimli alt biçim birimleri, ortak sesler buldukları için C ölçütünü karşılamamaktadır. {TUR} biçim biriminin d-biçimlenme derecesi zayıftır.

Türkiye Türkçesinde {TUR} biçim biriminin tüm d-biçimli alt biçim birimleri ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Etimolojik kökenleri aynıdır ve d-biçimlenme ses değişimi yoluyla gerçekleşmiştir.

5.2.11.Çağatay Grubu

Çağatay grubu, Özbekçe ve Yeni Uygurcadan oluşmaktadır. Bu başlıkta, bu dillere ait genel bilgiler verilmiş ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, tipolojisi ve d-biçimlenme derecesi gösterilmiştir.

5.2.11.1.Özbekçe

Özbek adı Ebu'l- Gazi Bahadır Han'ın belirttiğine göre, 1312-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu Hanı Özbek'in kendi halkına verdiği bir addır. Timurluların parçalanma belirtileri göstermesi ile Özbekler, Türkistan'ın kuzeyini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Özbekleri 1428'den beri yöneten Ebu'l-Hayr Han (1412-1468) Tura şehrini ele geçirmiş ve burayı kendine başkent yapmıştır. Ebu'l-Hayr'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Muhammed Şeybani Han önderliğindeki Özbekler, 1507 tarihinde Timurlu hanedanına son vererek çok kısa bir zamanda hâkimiyetlerini Orta Asya'ya yaymışlar ve büyük bir kuvvet haline gelmişlerdir (Coşkun 2000: XXIII). Özbekçe ana hatlarıyla Çağataycanın bir devamı

mahiyetindedir. Uygurca ile birlikte Türk yazı dillerinin Güney-doğu grubunda yer alır. Bu gruba Karluk veya ayak-tağlık grubu da denilir. Özbekçenin birçok şivesi vardır. Bu şiveler üç grupta toplanmıştır. Bunlardan ilki Karluk (Çiğil-Uygur) grubudur. Taşkent, Fergana, Semerkant, Buhara, Kaşkaderya gibi bölgelerin merkezlerinde görülür. Uygurcaya daha yakındır. Farsçanın etkisi daha belirgindir. Bugünkü Özbek yazı dilinin kaynağını oluşturur. İkinci grubu, Kıpçak grubu oluşturur. Kazakçaya ve Karakalpakçaya yakınlık gösterir. Üçüncü grup Oğuz grubu olup Türkmenceye yakındır. Karakalpakistan'ın Harezmi bölgesinde ve Türkmenistan'ın Taşoğuz bölgesinde görülür (Öztürk 2016: 9).

Özbek Türkçesinde ünlüler, dilin yüksekliği bakımından beş bölüme ayrılır. Bunlar; yüksek, orta üstü, orta altı, yarı derin ve derin ünlülerdir. Yüksek ünlüler “i” (ikki), “ü” (gül), ve “u” (bu); orta üstü ünlüler, “e” (yetti), “ö” (ögit), “ı” (kımmät), “o” (ortâq); orta altı ünlüler, “ä” (äkä), “ö” (kör), “o” (oglan); yarı derin ünlüler, “â” (kârä); derin ünlüler, “a” (lab) “a” (saqıç) ünlüleridir. Özbekçede ön ünlüler, “i” (ikki), “ü” (gül), “e” (yetti), “ö” (ögit), “ö” (kör), “ä” (äkä), “a” (lab); merkez ünlüler, “ı” (kımmät); arka ünlüler, “u” (bu), “o” (ortâq), “o” (oglan), “â” (kârä) ve “a” (saqıç) şeklindedir. Düz ünlüler, “i” (ikki), “e” (yetti), “ä” (äkä), “ı” (kımmät), “a” (lab) ve “a” (saqıç); yuvarlak ünlüler, “ü” (gül), “ö” (ögit), “ö” (ögit), “ö” (kör), “u” (bu), “o” (ortâq), “o” (oglan) ve “â” (kârä) ünlüleridir. Özbekçede kapalı ünlüler, “i” (ikki), “ü” (gül) ve “u” (bu); yarı kapalı ünlüler, “e” (yetti), “ö” (ögit), “ı” (kımmät), “o” (ortâq); yarı açık ünlüler, “ä” (äkä), “ö” (kör), “o” (oglan); yarı açık-açık ünlüler, “â” (kârä); açık ünlüler, “a” (lab) ve “a” (saqıç) şeklindedir. Özbek Türkçesinde “â” ünlüsünün dışındaki bütün ünlüler kısadır. “â” ünlüsü ise, yarı uzun bir ünlüdür. Özbekçede [b, d, c, g, m, n, l, r, v, z, y, ğ] tonlu ünsüzleri ve [ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t, ts] tonsuz ünsüzleri bulunur. Kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumları Özbekçede görülmez (Coşkun 2000: 3-4-5-13-22-23). Özbekçede ünsüz uyumu, özellikle eklerin sedalı şekillerinin kullanılmasından dolayı bozulur. Yaygın olarak daha çok çekim ekli şekillerde, bazen de yapım ekli şekillerde bu uyumsuzluk görülür. Alıntı kelimelerde ünsüz benzeştirilmesi yoluna gidilmemiş, alındığı dildeki ses özelliklerine göre yazılma yoluna gidilmiştir (Öztürk 2016: 18).

5.2.11.2.Özbekçede {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Özbekçe gramerlerde kip başlıklarında incelenmiştir. Şimdiki zamanın¹⁸⁵ I., IV., gelecek zamanın¹⁸⁶ I., III., IV. ve öğrenilen geçmiş zamanın¹⁸⁷ I. ve III. tipleri; Özbekçede {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini bulundurmaktadır.

{TUR} biçim biriminin Özbekçedeki d-biçimli diğer paradigmaları, şu şekildedir: “Şimdiki zamanın hikâyesi, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, II. tip gelecek zamanın hikâyesi, şimdiki zamanın rivayeti, öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, gelecek zamanın şartı”

5.2.11.3.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.76: <tur~ di>

¹⁸⁵ “Özbekçede isim-fiilin şimdiki zamanı isim tabanlarına zamir menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Teklik ve çokluk III. şahıslarda ise tur- yardımcı fiilin eklenmesinden oluşan tur-ur>+dir bildirme eki kullanılmaktadır.” (Öztürk 2016: 64; Coşkun 2000: 80). “Şimdiki zaman I. tip çekiminde – yap eki kullanılır. Ekin az da olsa –ayap şekline de rastlanır. Zamir menşeli şahıs ekleri ile çekimlenir. Üçüncü şahıslarda “turur” yapısının eklenmiş kalıntısı olarak “-ti” eki kullanılır.” (Öztürk 2016: 52). Şimdiki zaman IV. tipi de {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini taşımaktadır. “Bu kipte süreklilik ifade eden tur-, o’tir-, yur- ve yat- fiilleri kullanılır. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin birinci tip çekimi gibidir. Fiil tabanına –btur-, -b o’tir-, b yur veya b yot- yapıları eklenir: Kut-ib-man “beklemişim” fakat kut-ib o’tir-ib-man “bekliyorum”, tıla-b tur-ibdi gibi.” (Öztürk 2016: 52). “Turmâq fiiliyle kurulan şekillerde, durmadan birbiri ardına tekrarlanarak sürüp giden iş veya oluşlardan bahsedilir.” (Coşkun 2000: 133).

¹⁸⁶ “Gelecek zaman I. tipi, ünsüzle biten fiillere –a; ünlü ile biten kelimelere –y eki eklenmesiyle oluşturulur. Zamir menşeli eklerle çekimlenir. Üçüncü şahıslarda –di (<turur) eki eklenir. Olumsuz –ma- ekiyle yapılır. Bu ekle yapılmış çekimler gelecek zamandan başka, şimdiki zamanı ve geniş zamanı da karşılar. “Kut-adi” gibi.” (Öztürk 2016: 53). “Gelecek zamanın III. tipi, aslında öğrenilen geçmiş zaman kipinin II. tipinin süreklilik bildiren tur- yardımcı fiili ile kaynaşmış şeklidir. Ünsüzle biten fiillere –adigan, ünlüyle biten fiillere ise –ydigan eki getirilir: Kut-gan- man “bekledim, beklemişim”; kut-adigan-man “beklerim, bekleyeceğim.” Bu kipin kullanımı, yaygın değildir. Gelecek zamanda olacak hareketin gerekliliğini, ona duyulan isteği anlatır: tıla-ydigan-man gibi.” (Öztürk 2016: 54-55). {TUR} biçim biriminin d-biçimli bir diğer kipi de IV. tip gelecek zamandır. “Bu kip arkaik bir çekimdir. Edebi metinlerde çok az ölçüde görülür. –gu+iyelik eki (+dir) şeklinde çekimlenir. Kesin gerekli bir gelecek zaman anlatımı vardır.” (Öztürk 2016: 55).

¹⁸⁷ “Öğrenilen geçmiş zaman I. tipinde (i)b eki kullanılır. Ek ünlüyle biten fiillere doğrudan getirilir. Zamir menşeli şahıs ekleri kullanılır. Olumsuz şekil –ma- ekiyle yapılır. Üçüncü şahıslarda “turur” yapısının eklenmiş şekli olan “di” eki korunur. Türkiye Türkçesinde –miş karşılığıdır: tıla-b-man gibi.” (Öztürk 2016: 48). “Öğrenilen geçmiş zaman III. tipinde ihtimal ve kuvvetlendirme anlamı veren –gän-dir, -kän-dir, qan-dir ekleri kullanılır: âl-gän-dir-män (almışım)” (Coşkun 2000: 139).

Baxt mükrärär emäs, ümid yaşäydi (Kahhar 1995:4).

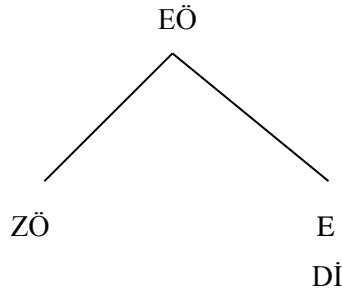
Asgari bölümsel dil göstergeleri: tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve di = ('durmak'; /di/; Σ_{Eylem})

1./tur/ ve /di/ gösterenleri, temsildaş değildir. Bu göstergelerde görülen değişim, Özbekçe için benzersizdir. Gövde değişimi, kanonik çekimi bozmaktadır. Sembolik olarak;

Temsildaşlık (Tur, di)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & di $\neq \bigoplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

Düzenli Durum: Sehri tartip, mehri bälqıp turgän (Kahhar 1995: 11).

2.(tur) ve (di) gösterenleri, temsildaştır. Ortak gösterilen, (tur) şeklinde sözlükçede yer almaktadır. Kanonik olmayan /di/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisiyle (şimdiki zaman) anlamı oluşturmuştur.

/tur/ ve /di/ gösterenlerinin gösterilenleri, birebir aynıdır. Bu göstergeler, 2a koşulunu sağlayarak d-biçimlenmiştir: **<tur~ di>**

2a.[tur $\in \{TUR\}$ & di $\in \{TUR\}$]

T.D.B.77: <tur~ dir>

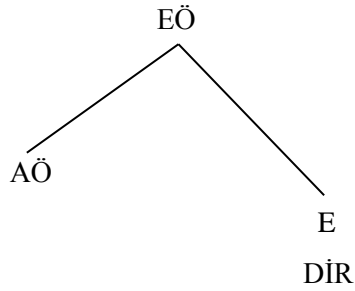
İkki qolin här narsägä qadirdir (Kahhar 1995: 27).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: tur=(('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(('durmak'; /dir/; Σ_{Eylem}).

1./tur/ ve /dir/ gösterenleri, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, dir)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dir $\neq \bigoplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(tur) ve (dir) gösterilenleri, temsildaştır. K-buyurma ilişkisi aşağıdaki gibidir.

2a.[tur \in {TUR} & dir \in {TUR}]

T.D.B.78: <tur~ dür>

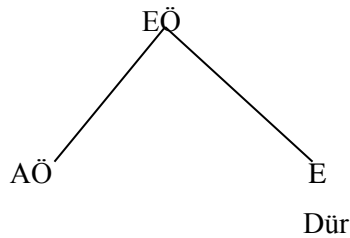
Bu yaruğ dünya nädür? (Kahhar 1995: 32).

Asgari bölümsel dil göstergesi: tur=(durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dür=(durmak'; /dür/; Σ_{Eylem}).

1./tur/ ve /dür/ gösterenleri, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, dür)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dür $\neq \bigoplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(tur) ve (dür) gösterenleri, temsildaştır. K-buyurma ilişkisi şöyledir.

2a.[tur \in {TUR} & dür \in {TUR}]

T.D.B.79: <tur~ dur>

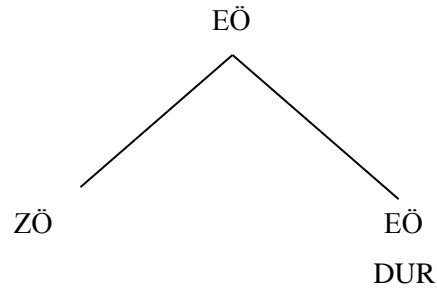
Mengä ziya saçıpdursän (Kahhar 1995: 37).

Asgari bölümsel dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem}).

1./tur/ ve /dur/ gösterenleri, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, dur)# $\exists Z$ [tur $\neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dur $\neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(‘tur’) ve (‘dur’) gösterilenleri, temsildaştır. K-buyurma ilişkisi aşağıdaki gibidir.

2a.[tur $\in \{TUR\}$ & dur $\in \{TUR\}$]

T.D.B.80: <tur~ ø>

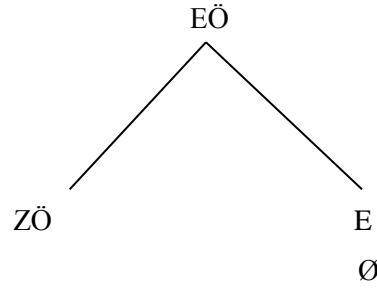
Men hām şu hävadän näfäs alämän (Kahhar 1995: 44).

Asgari bölümsel dil göstergesi: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve ø=(‘durmak’; /ø/; Σ_{Eylem}).

1./tur/ ve /ø/ gösterenleri, temsildaş değildir.

Temsildaşlık (Tur, ø)# $\exists Z$ [tur $\neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & ø $\neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(‘tur’) ve (‘ø’) gösterilenleri, temsildaştır. /ø/ göstereninin k-buyurma ilişkisi aşağıdaki gibidir.

2a.[tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

5.2.11.4.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Tipolojisi

{TUR} biçim biriminin d- biçimli alt biçim birimleri, eylem kökü olan biçim birimciklerin kip çekiminde d-biçimlendiği çekimsel tipolojik görünüme aittir.

Bu alt biçim birimlerinin kanonik tipolojisi aşağıdaki gibidir.

Tablo 128.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin Kanonik Tipolojisi

KANONİK ÖLÇÜTLER	di	dir	dür	dur	Ø
1.Kök + Ek>Kök	>X	>X	>X	>X	>X
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	>X	>X	>X	X>	>X
3.Görünmezlik>Görünürlük	X>	X>	X>	X>	>X
4.Çok Gövde>Az Gövde	>X	>X	>X	>X	>X
5.BBD>BSD	>X	>X	>X	>X	>X
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	X>	X>	X>	X>	X>
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	X>	X>	X>	X>	X>
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	X>	X>	X>	X>	X>
9.Fazla Gramer>Az Gramer	>X	>X	>X	>X	>X
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	>X	>X	>X	>X	>X
11.Kalansızlık>Kalan	>X	>X	>X	>X	>X
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	>X	>X	>X	>X	>X

13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.11.5.Özbekçede {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

/Ø/ alt biçim birimi, Özbekçede “A, B, C” ölçütlerinin tamamını sağlayarak güçlü bir d-biçimlenme gerçekleştirirken diğer alt biçim birimleri “A, B” ölçütünü sağlamalarına rağmen “C” ölçütünü sağlamadıkları için zayıf birer d-biçimlenme örneğidir.

Özbekçedeki tüm d-biçimli alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden gelişmiştir. Etimolojik kökenleri aynıdır ve ses değişimi yöntemiyle oluşmuştur.

5.2.11.6.Yeni Uygurca

Uygur Türkleri XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Tarançi “taramcı” Keşkelik “Kaşgarlı”, Yekenlik “Yarkentli”, Aksulik “Akusulu”, Turpanlik “Turfanlı” gibi isimlerle adlandırılmıştır. Daha sonra 1921’de Taşkent’te alınan bir karara uyarak “Uygur” ismini benimsemişler ve 1934’te Doğu Türkistan Hükümeti bu ismi umumi isim olarak kabul etmiştir. 1955’te Şincağ Uygur Muhtar Bölgesi’nin kurulmasıyla da “Uygur” ismi resmileşmiştir. Uygur Türkçesi, edebi dil olarak Çağatay Türkçesinin bir devamıdır. 1930’lara kadar Çağatay yazı dilini kullanan Uygurlar, bu tarihten sonra Ürimçi (Urumçi) ağızına dayanan “merkezi şive”yi edebi dil haline getirmişlerdir. Çağatay yazı diline dayanan Uygur alfabesinin Uygur-Arap alfabesi olarak kabul edilmesi, Taşkent’ten gelen aydınların girişimleri sonucu olmuş ve Kembegeller Avazı gazetesinde yayımlanan yazılarla bu fikrin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır (Ersoy 2007: 360). Yeni Uygurca, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Türkoloji alanyazında “Doğu Türkçesi” olarak da anılan Yeni Uygurcanın pek çok diyalekti vardır. Bunlar başlıca iki grupta toplanabilir: Güney diyalektleri, Kuzey diyalektleri. Kaşgar-Yarkent diyalekti, Hotan-Keriya diyalekti, Aksu ya da Maralbaş-Karaşar diyalekti Güney diyalektleridir; Kuça-Turfan-Hami diyalektleri (Çin’de), 5. Tarançi diyalekti (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da); Labnor diyalekti (Labnor vahasında, Çarhalık ve

Miran'da), Hoton (Busurman "Müslüman") diyalekti (Batı Moğolistan'da Ubsu-Nur ve Çirgis-Nur gölleri arasında) ise asıl Uygur bölgesi dışında kalan diyalektlerdir (Tekin 2014: 155).

Yeni Uygurcada [a, ä, e, i, o, ö, u, ü] olmak üzere sekiz ünlü bulunur. Yeni Uygur Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak imlada "ı" ünlüsü yoktur. Bu ses, yerini "i"ye bırakmıştır. Ancak, her ne kadar alfabede yoksa da art damak ünsüzlerin yanında söz konusu ünlü, "ı" ve "i" arasında "ı" sesine daha yakın telaffuz edilir: qız "kız" gibi. Yeni Uygur Türkçesinde "e", "ä" şeklinde iki "e" ünlüsü vardır. Bunlardan "ä" ünlüsü Türkiye Türkçesindeki "e" ünlüsünden daha açık ve geniş bir ünlüdür: gäm "gam, dert" gibi. "e" ünlüsü ise Türkiye Türkçesindeki "e"den daha kapalı ve dar bir ünlüdür. "e" ve "i" arası bir sestir. Qeri "yaşlı" gibi. Yeni Uygur Türkçesinin en tipik özelliklerinden biri "i"leşmedir. Birden fazla heceli kelimelerin son hecesinde bulunan "a" ve "ä" sesleri, açık-orta hecede kaldıkları zaman "i" olmaktadır: başkası>başqisi "başkası" gibi. Ancak, Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerde bulunan "ä" ünlüsü, açık orta hecede kaldığında bu daralma olmaz. Diğer bir özellik, kapalı tek heceli kelimelerdeki "a" ve "ä" ünlülerinin, kelime ek aldığı anda açık hecede kalınca "e"ye dönmesidir: berip<bar-i-p "gidip" gibi. Bu değişme de Arapça, Farsçadan alınma kelimelerde görülmez. Birden fazla heceli kelimelerin ilk hecesi açıksa ve ikinci hecesinde "ı" ünlüsü varsa, ilk hece ünlüsü daralarak "e" olur: beliq "balık" gibi. Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecedeki "a" ve "ä" sesleri, ikinci hecelerdeki "u, ü" seslerinin etkisiyle "o" ve "ö"ye döner: boşük "beşik" gibi. Yeni Uygurcada [b, v, g, ğ, d, f, c, j, z, y, k, q, l, m, n, ŋ, p, r, s, t, x, h, ç, ş] ünsüzleri bulunur. Yeni Uygur Türkçesinin fonetik bakımdan en tipik özelliklerinden biri, Arapça ve Farsça alınma kelimelerdeki "f" ünsüzünün istisnasız olarak "p" olmasıdır (Ersoy 2007: 365-366-367).

5.2.11.7.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Birimi

{TUR} biçim biriminin d-biçimli paradigmaları, Yeni Uygurca gramerlerde kip olarak değerlendirilmiştir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin bir AÖ ile oluşturduğu öbek yapılar, Ersoy 2007'de "isimlerde bildirme" başlığında incelenmiştir: "oquğuçudur." (Ersoy 2007: 378). İkinci tip belirsiz geçmiş zaman¹⁸⁸, analitik şimdiki

¹⁸⁸ Yeni Uygur Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman ikinci şekli için {(x)pti/- (x)ptu} fiil çekim eki kullanılır. İkinci tip belirsiz geçmiş zaman, şahıs zamiri menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir: tepiptu "bulmuş" gibi. Ek, ünlü ile biten fiillere doğrudan gelirken, ünsüzle biten fiillerden sonra ise düzlük yuvarlaklık uyumuna göre (-i, -u, -ü) yardımcı ünlülerinden birini alır. II. şahıslarda ek sadece -p şeklindedir. I. şahıslarda genelde -ti ile II. şahıslarda ise, daima kalın ve yuvarlak olarak -tu şeklinde gelir. Belirsiz geçmiş zaman ekini alan ve /l/ ünsüzü ile biten fiillerde, fiil tabanı ile ekin birleşmesi sırasında, fiil tabanının sonundaki /l/ ünsüzü düşer: qaptu (<qalıptu) gibi (Ersoy 2007: 388).

zamanlar¹⁸⁹ (üçüncü tip), birinci tip gelecek zaman¹⁹⁰, ikinci tip gelecek zaman¹⁹¹ ve üçüncü tip istek kipi¹⁹² {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin Yeni Uygurcada oluşturduğu çekimlerdir. I. tip gelecek zaman hikâyesi, II. tip belirsiz geçmiş zaman rivayeti, gelecek zaman rivayeti, gelecek zaman şartı; Yeni Uygurcada {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin görüldüğü diğer paradigmalardır.

5.2.11.8.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

T.D.B.81: <tur~ tu>

Kız hiçkaysisiğa kayıl bolmaptu (Ercilasun 1989:2).

(Kız hiçbirine kail olmamış.)

Asgari dil göstergeleri: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve tu=(‘durmak’; /tu/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, tu)#($\exists Z$)[tur $\neq \bigoplus \{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & tu $\neq \bigoplus \{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

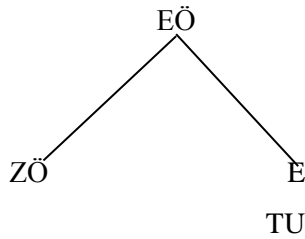
¹⁸⁹ Bu tip şimdiki zaman, -p zarf-fiil eki ve tur-, yürü- ve otur- yardımcı fiilleriyle oluşan analitik şekillerle yapılmaktadır. Bu kuruluşları, yardımcı fiillerin -A/-y veya -p zarf-fiil ekini almalarına göre iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birinci grup şunlardır: -(i, -u, -ü)p turidu; -(i, -u, -ü)p yürü(du); -(i, -u, -ü)p olturi(du, di) ikinci grup ise; -(i, -u, -ü) p turup (tu); -(i, -u, -ü)p yürüp (tu); -(i, -u, -ü)p oturup (tu, ti) şeklindedir. Bu iki grup arasındaki fark yardımcı fiillerin çekimlenmesindedir. Birinci gruptaki yapılarda tur-, yürü- ve otur- yardımcı fiilleri asıl fiile -p zarf-fiil ekiyle bağlanır. Zarf-fiil eki, ünlüyle biten fiillere doğrudan; ünsüzle biten fiillere ise yardımcı ünlü olarak bağlanır. Bu üç yardımcı eylem ise {-A-y} fiil çekim ekinden sonra şahıs ekleri ile çekime girer. Bu kuruluşlar, şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri ile çekime girer: alıp turimiz “alıyoruz” gibi. III. tip şimdiki zamanın yine analitik yapılarla yapılan ikinci grubunda ise -p zarf-fiil eki almış asıl fiilden sonra tur-, yürü-, otur- yardımcı fiillerinin tekrardan -p ile çekimlenmiş şekilleri yer alır. Bunlar -(i u ü)p turup (tu); -(i u ü)p yürüp (tu); (i u ü)p oturup (tu, ti) şeklindedir. II şahıslarda tur-dan eklenen tı/ti kullanılmayabilir: bilip turuptimiz “biliyoruz” (Ersoy 2007:390).

¹⁹⁰ Yeni Uygur Türkçesinde gelecek zamanın I. tipi -i(du, di)/-y (du, di) ekleriyle yapılır. Ekin ünlüyle biten fiillerden sonra -i(du, di) şekli, ünsüzle biten fiillerden sonra ise, -y(du, di) şekli gelir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uymaz. Bu kipte de şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri kullanılır. Teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda çekime tur’dan eklenen (du, di) eşlik eder. Çokluk şahıslarda yine -ş ekiyle çekim görülür: bilişidila “bilecekler” gibi (Ersoy 2007: 392).

¹⁹¹ Yeni Uygur Türkçesinde II. tip gelecek zaman eki, -idiğan (di, du), -ydiğan (di, du) şeklindedir. Ünlüyle biten fiillerden sonra -ydiğan, ünsüzle biten fiillerden sonra ise, ekin idiğan şekli kullanılır. Kalınlık incelik uyumuna uymayan ekin bütün fiillerden sonra birinci ünlüsü ince ikinci ünlüsü kalın olarak gelir. Bu ekle yapılan çekimde de şahıs zamiri menşeli şahıs eklerinden faydalanılır. Zaman zaman birinci ve üçüncü şahıslarda /tur-/’ dan eklenen /di/, /du/ kullanılmaktadır: bilidigansän “bileceksin” gibi (Ersoy 2007: 392).

¹⁹² 3. tip istek kipi (-GU) sıfat-fiil ekinden sonra, iyelik ekinin ve ardından /käl-/ “gelmek” fiilinin kullanılmasıyla veya bu fiil yerine /bar/ kelimesinin kullanılmasıyla iki şekilde oluşur. Käl- fiili ile yapılan çekimde, bu fiil, şimdiki zaman veya geçmiş zamanda III. teklik şahısta çekime girebilir: algum keldu gibi (Ersoy 2007: 395).

2.('tur' ve 'tu') gösterilenleri, temsildaştır. /tu/ göstereni aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & tu ∈ {TUR}]

T.D.B.82: <tur~ ø>

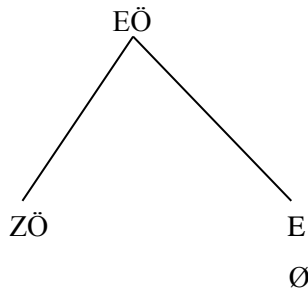
Men bu yoldin daim ötüp turimen (Ercilasun 1989: 6).

(Ben bu yoldan her zaman geçiyorum.)

Asgari dil göstergeleri: tur=(¹durmak²; /tur/; Σ_{Eylem}) ve ø=(¹durmak²; /ø/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, ø)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ø≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.('tur' ve 'ø') gösterilenleri, temsildaştır. /ø/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & ø ∈ {TUR}]

T.D.B.83: <tur~ ti>

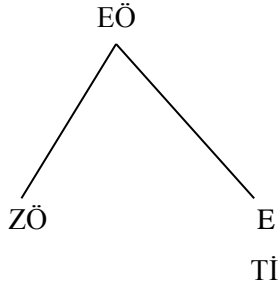
Teht etrapidiki oymanlarğa yiğilip kılğan sular reñ sêliğan dek turuptimiş (Ercilasun 1989: 86).

(Taht etrafındaki çukurlara toplanan sular, içlerine boya atılmış gibi duruyormuş.)

Asgari dil göstergesi: tur=(¹durmak²; /tur/; Σ_{Eylem}) ve ti=(¹durmak²; /ti/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, ti)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & ti≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.('tur' ve 'ti' gösterilenleri, temsildaştır. /ti/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & ti ∈ {TUR}]

T.D.B.84: < tur~ di >

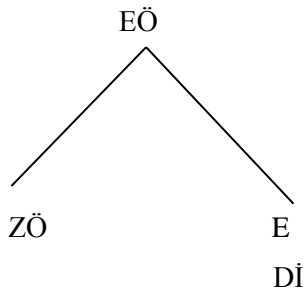
Bular bille otlap, bille sulap nahayiti inak ötüşidiken (Ercilasun 1989: 52).

(Bunlar birlikte otlayıp, birlikte su içerek son derece uyum içinde yaşıyorlarmış.)

Asgari dil göstergeleri: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve di=(‘durmak’; /di/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, di)#(∃Z)[tur ≠ ⊕{Z, P₁, ..., P_m} & di≠⊕{Z, Q₁, ..., Q_n}].

2.('tur' ve 'di' gösterilenleri, temsildaştır. /di/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & di ∈ {TUR}]

T.D.B.85: < tur~ du >

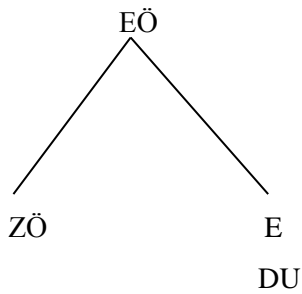
Hey yüzi kelin avak! Uyalsañçu, müşü sözni kilişka kandağmu tiliñ barğandu? (Ercilasun 1989:).

(Hey yüz­süz avanak! Utan utan! Bu sözü söylemeye nasıl dilin varıyor?)

Asgari dil göstergeleri: tur = ('durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve du = ('durmak'; /du/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, du)#($\exists Z$)[tur $\neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & du $\neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(tur) ve (du) gösterilenleri, temsildaştır. /du/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur

2a.[tur $\in \{TUR\}$ & du $\in \{TUR\}$]

T.D.B.86: < tur~ dur >

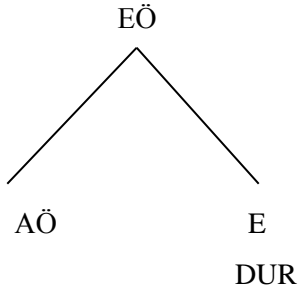
Şu esnada kayaktındur bir açköz böre yetip kèlip (Ercilasun 1989: 8).

(O esnada bir yerden aç gözlü bir börü (kurt) gelmiş.)

Asgari dil göstergeleri: tur=(‘durmak’; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dur=(‘durmak’; /dur/; Σ_{Eylem})

Temsildaşlık (Tur, dur)#($\exists Z$)[tur $\neq \oplus\{Z, P_1, \dots, P_m\}$ & dur $\neq \oplus\{Z, Q_1, \dots, Q_n\}$].

2.(tur) ve (dur) gösterilenleri, temsildaştır. /dur/ göstereni, aşağıdaki k-buyurma ilişkisini kurmuştur.

2a.[tur ∈ {TUR} & dur ∈ {TUR}]

T.D.B.87: < tur(+)- tur >

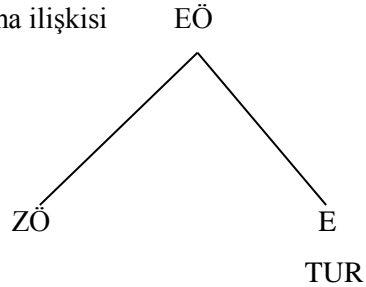
Buni tartmaska, servi kılmaslıkka çarimiz yoktur (İnayet 2013: 98).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: tur(+)=(durmak'; /tur(+)/; Σ_{Eylem}) ve tur=(durmak'; /tur/; Σ_{Eylem})

1./tur(+)/# /tur/

2. (tur(+))'=(tur)

K-buyurma ilişkisi

2a.[tur(+) ∈ {TUR} & tur ∈ {TUR}]

T.D.B.88: < tur~ dir >

Dostni dost kılädigän dostlikdir (İnayet 2013: 40).

Asgari bölümsel dil göstergeleri: tur=(durmak'; /tur/; Σ_{Eylem}) ve dir=(durmak'; /dir/; Σ_{Eylem})

1./tur/# /dir/

2. (tur)'=(dir)

13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>	X>
14.SD Olmaması>SD Olması	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X	>X

5.2.11.10.Yeni Uygurcada {TUR} Biçim Biriminin D-Biçimlenme Derecesi

tur~ø d-biçimlenmesi, Yeni Uygurcada güçlü bir d-biçimlenmedir. Bu d-biçimlenme; güçlü d-biçimlenmenin A, B, C ölçütlerinin tamamını sağlamaktadır. Tur~di d-biçimlenmesi de güçlü bir d-biçimlenmedir. Ses benzerliği, bu d-biçimlenmede de yoktur. Tur~ti, tur~tı, tur~du d-biçimlenmeleri ise diğer iki d-biçimlenmeye kıyasla zayıf d-biçimlenmelerdir.

Yeni Uygurcadaki d-biçimli alt biçim birimleri, ET {TUR} biçim biriminden ses değişimi yoluyla gelişmişlerdir. Etimolojik kökenleri aynıdır ve TUR sözcük birimini ortak anlamını taşımaktadır.

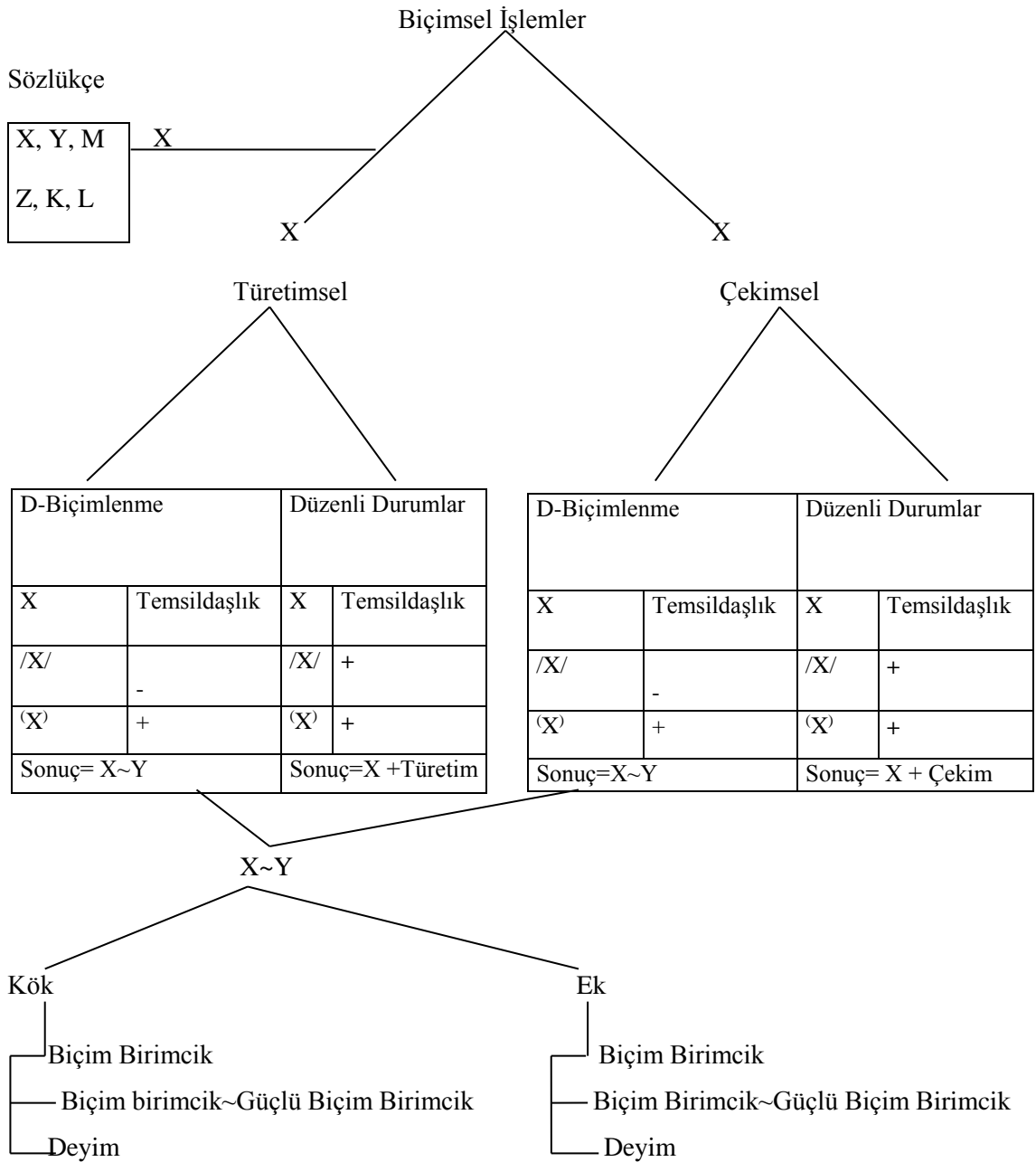
SONUÇ

D-biçimlenme çalışmaları, Türkçe biçim bilimi yazınında yok denecek kadar azdır. Bu çalışma, Türk dillerindeki d-biçimlenmeleri göstermek ve {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerini saptamak amaçlarını gütmüştür.

D-biçimlenme, X ve Y göstergeleri için geçerlidir. Bu göstergelerin gösteren ve gösterilenleri, gerekli koşulları sağlayınca d-biçimlenme oluşmaktadır. D-biçimlenen göstergeler, düzenli anlamsal bir ilişki göstermelidir. Anlamsal farklılık, türetme ya da çekimden kaynaklanmalıdır. Ayrıca d-biçimlenen göstergeler, biçimsel düzensizlik göstermelidir. Bu göstergelerde görülen değişimler, dilin eşsiz ya da eşsiz olmaya yakın bir örneği olmalıdır. Buna göre bir d-biçimlenme aşağıdaki koşulları sağlamalıdır:

1. Sözlükçede yer alan göstergelerden (X, Y, M, Z, K, L) X göstergesinin biçimsel işlemlere katılması
2. X göstergesinin türetimsel ve çekimsel işlemlerden birini seçmesi
3. X göstergesinin göstereni ve gösterileni temsildaş ise biçimsel işlemin düzenli durumlar (X + türetim veya X + çekim) sonucuna ulaşması
4. X göstergesinin göstereni temsildaş değil ancak gösterileni temsildaş ise biçimsel işlemin d-biçimlenme (X~Y) sonucuna ulaşması.
5. X~Y d-biçimlenmesinin X ve Y göstergelerinin özelliklerine göre kök ya da ek olması
6. Kök veya ek göstergelerinin özelliklerine göre biçim birimcik, biçim birimcik~güçlü biçim birimcik, deyim d-biçimlenmelerinin gerçekleşmesi

Şekil 10. D-Biçimlenme

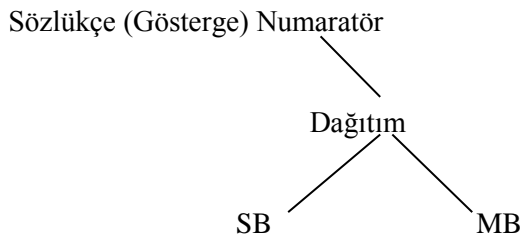
D-biçimlenme (suppletion), biçim bilimi çalışmalarında ilk defa Osthoff 1899'da "suppletion" adıyla yer almıştır. "Suppletion" terimi, Latince bir eylem olan ve "doldurmak, bir bütün oluşturmak, bir eksikliği telafi etmek, bir bütünün tamamlanması için eksik olan şeyi eklemek" anlamlarına gelen "Suppleo" eyleminden türemiştir.

D-biçimlenme, ilk defa dolaylı olarak Sanskritçe bilgini Pāṇini tarafından ele alınmıştır. Eski Yunan Döneminde az olan d-biçimlenme çalışmaları, Roma Döneminde artmıştır. D-biçimlenmenin “Yapısalcı” gelenekteki ilk ayrıntılı çalışmalarını, Bloomfield yapmıştır. D-biçimlenme, Türkçede ise “düzensizlik” adı altında incelenmiştir. Kerimoğlu 2014 ve Bacanlı 2016 çalışmaları, Türk dillerindeki düzensizlikleri incelemiş ve d-biçimlenmeye dolaylı olarak yer vermiştir. Yılmaz 2017 ise düzensizlik-rekonstrüksiyon ilişkisini ele almıştır.

Bu çalışma, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin kategorisini E olarak saptamıştır. E kategorisinde görülen öngörülemez değişimler ise d-biçimlenme kabul edilmiş ve Türk dillerindeki d-biçimlenmeler sıralanmıştır. Çalışma, {TUR} biçim biriminin alt biçim birimlerini E kabul ederek önceki çalışmalardan kesin çizgilerle ayrılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, maddeler halinde aşağıda sunulmuştur.

1. Dilin tanımı ve inceleme yöntemi, bir dil teorisiyle mümkündür. Chomsky tarafından geliştirilen Üretici Dil Bilgisi, dilin çalışma ilkelerini açıklama yeterliliği olan en güncel modeldir fakat bu model, sözlükçede bulunan unsurların işitimi ve kavram bağıntısıyla oluştuğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Saussure, bu gerçeği gören ilk dil bilimcidir ve dili gösterge dizgesi olarak tanımlamıştır. Bu çalışma, ileri sürülen gerekçelerden ötürü sözlükçe tabanında göstergelerin yer aldığı bir dil modeli geliştirmiştir. Bu model, Saussure ve Chomsky modellerinin kesişimidir. D-biçimlenmenin bu dil modelindeki yeri ise sözlükçede bir göstergenin “nedensiz ve eşsiz bir değişim” göstermesi şeklinde saptanmıştır. {TUR} biçim birimindeki d-biçimlenme, bu çalışma tarafından geliştirilen aşağıdaki dil modeline göre yapılmıştır.

2. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin bir AÖ ile kurduğu E öbekleri, Türkçe alanyazında bildirme başlığında incelenmiş ve {ER} biçim biriminin paradigmasına ait sayılmıştır fakat paradigma istilası, gösterilenlerin birbirine aynı olması durumunda

gerçekleşmektedir. Oysa /i/ ve /dur/ gösterenlerinin gösterilenleri, aynı değildir ve bu göstergeler kendi E öbeklerini kurmaktadır. D-biçimli E başıyla kurulan ve alanyazınında “bildirme” kabul edilen anlamsal ilişkiler, gösterge biliminin “tümlemesizlik” ilkesi ve Üretici Dil Biliminin “k-buyurma” işlemiyle ilgilidir. Dolayısıyla bildirme çekimi, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleriyle gerçekleşmektedir.

3. {TUR} biçim biriminin d-biçimli ve d-biçimsiz alt biçim birimleri, AÖ veya ZÖ tümleçleriyle E öbekleri kurmaktadır. Birleşik göstergeler ise sözlükçede yer almaktadır.

4. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, E öbeğinin E’sidir. Bu alt biçim birimleri, “ek kategorileri” değildir. {TUR} biçim birimi, AÖ ve ZÖ ile kurduğu öbeklerde kategori unsurlarını üzerine almaktadır. Neticede {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, ek kategorisi değildir, ek kategorilerinin eklendiği E’dir.

5. {TUR} biçim biriminin bir ZÖ ve AÖ ile kurduğu öbekler, dil bilgiselleşme değildir. Zira dil bilgiselleşme, bu biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleriyle kurulan tümcelerinin E başı bulundurmadığını iddia etmektedir. Teoriye göre, tümce son eklerle kurulmakta ve son ek anlamsızlaşmaktadır. Oysa son ekler, dil bilgiselleşme tezlerinin ileri sürdüklerinin aksine öbek kurmamaktadır. Ayrıca ekler de bir göstergedir. O halde; dil bilgiselleştiği ileri sürülen {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, ek olsa dahi bir anlam unsuru taşımamalıdır.

{TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, EÖ kurmaktadır. Dolayısıyla kategorisizleşmekten söz edilemez. Ayrıca bu biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, E öbeği içinde tümleçlerini yönetmektedir. Buna göre {TUR} biçim birimi, dil bilgiselleşme değil d-biçimlenme göstermektedir.

6. {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, tümce içinde E başıdır. Dolayısıyla sözcükle ek arasındaki parça olarak tanımlanan “klitik”, bu biçim birimciklerin tümce içindeki davranışlarını açıklayamamaktadır.

7. {ER} ve {TUR} iki farklı paradigmanın EÖ’südür. {TUR} kendi öbeğini kurmakta ve tümcede E başı olarak yer almaktadır. Ek eylem yaklaşımı, d-biçimli yapıları ek saymakta ve paradigma istilasını ileri sürmektedir. Bu varsayımlar, {TUR} E’lerinin tümce içindeki davranışlarını açıklayamamaktadır.

8. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, Ergin 2004'te "isim-fiili" ve "kuvvetlendirme ihtimal eki" olarak iki farklı başlıkta ele alınmıştır. "İsim-fiili", bir AÖ ve ZÖ'den sonra gelen yardımcı eylem olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Ergin 2004, ZÖ'leri de bir AÖ kabul etmektedir fakat bir ZÖ, AÖ olarak yorumlanamaz. Ayrıca {TUR} paradigması ile {ER} paradigması farklıdır ve bir alt biçim birimi hem ek hem de E görünümünde olamaz. Bu yüzden, {TUR} biçim biriminin d-biçimli yapılarını "isim-fiili" veya "ek" olarak tanımlamak, söz dizimsel gerçeklere uygun düşmemektedir.

9. Çevrik kip, sonuna geldiği yapının anlamını değiştirmeyen kip diye tanımlanmaktadır ancak çevrik kip yaklaşımı, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin "E" başı olma özelliğini dikkate almamaktadır. Bu yüzden, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri için uygun bir tanımlama değildir.

10. {TUR} biçim birimi, sözlükçede "deneyimci" rolünde bir üye taşımaktadır. Yan kategorilenmemektedir. {TUR} biçim biriminin hem d-biçimli hem de d-biçimsiz alt biçim birimleri, "E" başı olarak tümcede rol yüklemektedir. Rol yüklemelerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin "E" başı olduğunu kanıtlamaktadır.

11. ÇÖ, aşamalı-X kuramına göre bir EÖ'yü tümleç olarak almaktadır. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, bu durumda E olmak zorundadır. Aksi halde, ÇÖ'nün bir AÖ'yü tümleç alması gerekmektedir fakat ÇÖ'nün tümleci, EÖ'dür. O halde, d-biçimli alt biçim birimleri E başıdır.

{TUR} biçim birimi (durmak) gösterileniyle sözlükçede yer alır ve alt bileşenlerine ayrılamaz. {TUR} biçim birimi, ÇÖ'nün aksine "kip, zaman, uyum, görünüş" kategorilerinin toplamı da değildir. Dolayısıyla bir sözlüksel birimdir ve "a-seçme" yapmaktadır. Aşamalı-X analizleri, {TUR} biçim biriminin bir EÖ'nün "E" başı olduğunu kanıtlamaktadır.

12. Yönetme kuramı, tümcelerin yöneten ve yönetilen ilişkisi ile kurulduğunu ileri sürmektedir {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, nesne ve özne konumundaki AÖ'lerini "E" başı olarak tümcede yönetmektedir. AÖ yönetimi, k-buyurma altında gerçekleşmektedir. {TUR} biçim biriminin yönetme kabiliyetine sahip oluşu, onun bir sözlüksel kategori olduğunun kanıtıdır.

13. AÖ, söz dizimsel konumuna göre durum yüklenmektedir. AÖ, {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimlerinin “E” başı olduğu tümcelerde de durum yüklenmektedir. Bu durum, alt biçim birimlerin tümce içinde “E” başı olduklarını kanıtlamaktadır. Özellik eşleme teorisi de bunu desteklemektedir. Türetim, bu alt biçim birimlerin “E” başından başlayarak gerçekleşmektedir.

14. {TUR} biçim biriminin eklentisi olan Ç'nin uyum ekleri üçüncü tekil kişi değilse {TUR} biçim birimi ADIL taşımakta; eklenti Ç'nin uyum ekleri üçüncü tekil kişi ise yan tümce ADİ gereğince ADIL tercih etmektedir. Son olarak, {TUR} biçim birimi bir eklenti Ç almıyorsa gizli AÖ adılı taşımakta ve ADIL, bu görünümde yer almamaktadır.

15. {TUR} biçim biriminin “E” başı olduğu tümcelerde; d-biçimli ve d-biçimsiz alt biçim birimlerinin tümleci konumundaki AÖ ve ZÖ, tümcenin tamamını k-buyurma açısına almak için TÜM başına taşınmaktadır. Taşıma işlemi, d-biçimli alt biçim birimlerinde her zaman gerçekleşirken; d-biçimsiz alt biçim birimlerinde ancak tümleçlerin k-buyurma açısını genişlettiklerinde görülmektedir. Taşıma işlemi, d-biçimlenme ile doğrudan ilgili değildir. Taşıma, d-biçimlenme için gerekli bir koşul değildir fakat taşıma işlemi, {TUR} biçim biriminin tüm d-biçimli alt biçim birimlerinde görülmektedir.

16. {TUR} biçim biriminin söz dizimi, dildeki herhangi bir “E”nin kurduğu EÖ gibidir. Bu biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, “küçük tümcecik” öbeği oluşturmamaktadır ancak tümleçlerinin daha üst bir budakta k-buyurmalarına engel olmamakta ve taşımalarına izin vermektedir.

17. {TUR} biçim biriminin EÖ öbeklerinde görülen taşımalar, M-Y taşımalarıdır. M-Y taşımaları, erteleme ilkesine göre yapılmaktadır. Söz konusu ilke, taşımaların M-Y’de gerçekleşmesini tercih etmek anlamına gelmektedir.

18. {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, sözlükçede ‘durmak’ gösterileniyle bir biçim biriminde toplanmaktadır. Alt biçim birimleri, k-buyurma ilişkisiyle sözlükçedeki temel anlamdan hareketle tümcede yeni anlamlar oluşturmaktadır. {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, sözlükçede aynı gösterilenle temsil edildikleri için biçim birimi olmanın birinci koşulunu sağlamaktadır.

19. {TUR} biçim biriminin tüm alt biçim birimleri, sözlüksel birimlerdir. Aynı biçim bilimsel sınıfa aittir ve “son ek” değildir. D-biçimli ve d-biçimsiz tüm alt biçim birimleri, E başı olarak tümcede yer almaktadır. Dolayısıyla biçim birimi olmanın ikinci koşulu, sağlanmaktadır.

20. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, fonetik öbek oluşturmaktadır. Ayrıca bu d-biçimli alt biçim birimleri, çekimsel biçim bilgisi ile ilgilidir ve genel bir sınıf oluşturmaktadır. D-biçimli alt biçim birimleri, bir kurala bağlı olarak kullanılmaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesinde ‘pekiştirme’, ‘olasılık’ kategorileri için d-biçimli alt biçim birimleri; diğer durumlarda ise d-biçimsiz alt biçim birimleri tercih edilmektedir. Böylece d-biçimli alt biçim birimleri, bir biçim biriminde toplanmanın tüm koşullarını sağlamaktadır.

21. {TUR}, bir biçim birimidir ve alt biçim birimlerinin gösterilenleri birebir aynıdır. Tüm alt biçim birimleri, “E” ve köktür. Dağılımları genel ve kurallıdır.

22. {TUR} biçim biriminin alt biçim birimleri, d-biçimlenme tanımının (1), (2) ve (2a) koşullarına göre d-biçimlenmiştir. Dil bilimsel temsildaşlığa dayalı d-biçimlenme, bu biçim biriminin alt biçim birimlerinde görülmez.

23. {TUR} biçim biriminin d- biçimli alt biçim birimlerinin oluşturduğu paradigmlar, kanonik olmayan görünüm sergilemektedir. Kanonik çekim; geniş zaman ve emir kipi çekimlerinde bozulmaktadır. {TUR} biçim birimi, sadece Halaççada emir kipi çekiminde kanonik değildir. Kanonik çekim, diğer Türk dillerinde geniş zaman çekiminde bozulmaktadır. Ayrıca çekimsel girdinin değişmesi, kanonik olmayı engellemektedir. Nitekim Yakutçadaki /tura/ ve /tural/ gösterenleri, çekimsel girdi olan {-Ar} biçim biriminin geniş zaman çekiminde değişmesiyle d-biçimlenmiştir. Zira çekimsel girdi değişimi, kanonikliği bozmuştur.

24. D-biçimlenmenin Türk dillerindeki tipolojisi, “liste” şeklinde çalışmanın sonuna eklenmiştir. Türk dillerinde örneğine rastlanmayan d-biçimlenme tipolojileri “(hayvan)~(O hayvanın eti) (türetme-kök-biçim birimcik), (kişinin ilk adı)~(aynı adın lakabı) (türetme biçim birimcik~güçlü biçim birimcik), (erkek hayvan)~(karşılık gelen dişi durumu) (türetme biçim birimcik~güçlü biçim birimcik), (X)~(X’in zıt anlamlısı) (türetme biçim birimcik~güçlü biçim birimcik), eklerden oluşan bir deyim~ek şeklindeki bir biçim birimi, özne sayısına göre eklerin d-biçimlenmesi, eylemlerin kişi çekimlerinde d-biçimlenmesi, sıfat derecesinde d-biçimlenme, kişi çekiminde eylem güçlü biçim birimciklerinin d-biçimlenmesi, özne-nesne sayısına göre

eylem güçlü biçim birimciklerin d-biçimlenmesi, görünüşe (aspect) göre eylem güçlü biçim birimciklerinin d-biçimlenmesi, kip çekiminde eylem güçlü biçim birimciklerinin d-biçimlenmesi, deyimlerin çekimsel d-biçimlenmesi” şeklindedir.

25. D-biçimlenme, Üretici Dil Bilgisine göre dil modelinin sözcükçe bileşeniyle ilgilidir. Üretici Dil Bilgisi, d-biçimlenmeyi “engelleme” süreciyle açıklamıştır. Bir sözcük biçimin biçim bilgisine başvurmadan hazır bir şekilde sözlükçede bulunması ve biçim bilgisel beklenen yapının üretilmemesi durumuna “engelleme” denir. Doğal Biçim Bilimi ise d-biçimlenmeyi doğal diller için sıra dışı ve kusurlu bir dil gelişimi saymıştır. Sıklık teorisi, d-biçimlenmenin metin sıklığı sonucunda oluştuğunu savunmuştur. D-biçimlenmenin dilin tarihsel gelişimiyle oluştuğunu savunan görüşler ise d-biçimlenmenin dillerdeki varlığını dilin evrimsel sürecine bağlamıştır. D-biçimlenme, bu çalışma için sıralanan yaklaşımlardan farklı olarak düzen-düzensizlik karşıtlığı ve tümlemesizlik ilkesiyle ortaya çıkmakta ve dil modelinde evrensel bir dil aracı olarak yer almaktadır.

26. Türetimsel d-biçimlenmenin en çok görüldüğü biçimsel kategoriler, eylemden türeyen ad, addan türeyen ad, sıfattan türeyen belirteç; anlamsal kategoriler ise cinsiyet, yer adları ve ettirgenliktir. Çekimsel d-biçimlenme, adlarda sayı, durum ve iyelik; eylemlerde ise kip, görünüş ve zaman çekimlerinde görülmektedir. Çekimsel d-biçimlenmenin en çok görüldüğü anlamsal kategori ise sıfat-belirteç ilişkisidir.

27. Ses değişimleri ve etimolojik kökenleri farklı sözcük birimlerin bir paradigmada birleşmesi, d-biçimli göstergelerin oluşmasını sağlayan en yaygın dil yöntemleridir.

28. {TUR} biçim biriminin d-biçimli ilk örneği, Karahanlıcada ortaya çıkmıştır. D-biçimli alt biçim birimleri, Harezmi-Kıpçakça ve Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla görülmektedir. Aynı k-buyurma ilişkisinin hem d-biçimli hem de d-biçimsiz göstergelerle kurulması, Orta Türkçe olarak adlandırılan bu dönemin dikkat çekici bir özelliğidir. Orta Türkçe dönemindeki bu ikili kullanım, d-biçimlenmenin söz dizimsel yapıyla değil morfolojiyle ilgili olduğunu ve dilin ses bileşenini ilgilendirdiğini kanıtlamaktadır. Zira k-buyurma, çekimde aynı fakat gövde ve çekimsel girdi farklıdır.

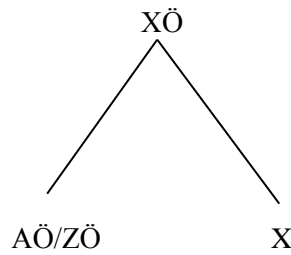
29. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, aşağıdaki yöntemle belirlenmiştir.

Asgari bölümsel X, Y göstergesi olma: $X=(\langle X \rangle; /X/; \Sigma_x)$ ve $Y=(\langle Y \rangle; /Y/; \Sigma_y)$

1. $/X/ \neq /Y/$: Dildeki hiçbir düzenli değişim, $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri arasındaki d-biçimlenmeyi açıklayamaz. $/X/$ ve $/Y/$ gösterenleri kanonik çekime uymaz.

2. $\langle X \rangle = \langle Y \rangle$: $\langle X \rangle$ ve $\langle Y \rangle$ gösterilenleri, temsildaştır. Temsildaş gösterilenler, aynı biçim biriminin alt biçim birimleridir. Göstergelerin tümce içi anlam (gösterilen) değerleri, k-buyurma ilişkisine ait sayılmalıdır.

K-buyurma:

$X = \{TUR\}$ biçim biriminin herhangi bir Türk dilindeki alt biçim birimi.

$XÖ = \{TUR\}$ biçim biriminin alt biçim birimlerinin herhangi bir Türk dilinde oluşturduğu EÖ.

2a. Gösterilenleri birebir aynı olan bir alt biçim birimi, aynı biçim birimine aittir. Sembolik olarak;

2a. $[X \in \{Z\} \ \& \ Y \in \{Z\}]$

30. $\{TUR\}$ biçim biriminin Türk dillerindeki d- biçimli alt biçim birimleri, aşağıdaki gibidir.

Tablo 130. Türk Dillerinde $\{TUR\}$ Biçim Biriminin D-Biçimli Alt Biçim Birimleri

TÜRK DİLİ	D- BİÇİMLİ ALT BİÇİM BİRİMİ
1.ÇUVAŞÇA	/t/
2.HALAÇÇA	/tul/
3.YAKUTÇA	/tura/, /tural/
4.TUVACA	/dır/, /dir/, /tır/, /tir/, /tur/, /tür/, /dur/, /dür/
5.HAKASÇA	/dır/, /tır/, /dir/, /tir/
6.ALTAYCA	/tır/, /tir/, /t/, /d/
7.KIRGIZCA	/dır/, /dur/, /t/, /tır/, / Ø/, /tir/, /tur/, /tür/

8.KAZAKÇA	/dɪ/, /di/, /dur/, /dūr/, / Ø/, /ti/, /tɪ/
9.KIRIM TATARCA	/dɪr/, /dir/, /tɪr/, / Ø/
10.NOĞAYCA	/dɪ/, /di/, /dɪr/, /dir/, Ø/, /ti/
11.TATARCA	/dɪr/, /dir/, /tɪr/, /tir/, / Ø/
12.SALIRCA	/dɪr/, /tɪr/
13.AZERİCE	/dir/, /dir/, /dur/, /dūr/, / Ø/
14.GAGAVUZCA	/dɪr/, /dir/, /tɪr/, /tir/, /dur/, /dūr/, /tur/, /tūr/
15.TÜRKMENCE	/dɪr/, /dir/, Ø/, /duur/
16.TÜRKİYE TÜRKÇESİ	/dɪr/, /dir/, /dur/, /dūr/, /tɪr/, /tir/, /tur/, /tūr/
17.ÖZBEKÇE	/di/, /dir/, /dur/, /dūr/, / Ø/
18.UYGURCA	/tu/, /ti/, /di/, /du/, / Ø/, /dur/, /tur/, /dir/

31. {TUR} biçim biriminin d-biçimlenmesi, Halaççada emir kipinde; diğer Türk dillerinde ise geniş zaman kipinde gerçekleşmektedir.

32. {TUR} biçim biriminin Türk dillerindeki d-biçimlenme tipolojisi, “çekim-biçim birimcik-eylem kökü” grubuna girmektedir.

33. {TUR} biçim birimlerindeki d-biçimlenme derecesi, A, B, C” ölçütlerine göre belirlenmiştir. Üç ölçütü de sağlayan bir alt biçim birimi, güçlü d-biçimlenme sayılmıştır. Ölçütlerin üçünü de sağlamayan bir alt biçim birimi ise zayıf d-biçimlenme kabul edilmiştir.

{TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, düzenli TUR sözcük birimiyle ortak ses taşımaktadır. Dolayısıyla, d-biçimlenme derecesinin C ölçütünü sadece /Ø/ alt biçim birimi sağlamaktadır. /Ø/ alt biçim birimi hariç diğer alt biçim birimlerinin d-biçimlenme derecesi, zayıftır. C ölçütünü en iyi sağlayan Türk dilleri ise /t/ alt biçim birimine sahip olan Çuvaşça, Altayca ve Kırgızcadır. D-biçimlenmenin en zayıf olduğu dil ise /tura/ ve /tula/ alt biçim birimleri ile Yakutçadır.

34. {TUR} biçim biriminin Türk dillerindeki d-biçimlenme tipolojisi, Mel’çuk 2006 ve Corbett 2007 tipolojilerinden hareketle saptanmıştır. Kanonik tipoloji aşağıdaki ölçütlerden oluşmaktadır:

Tablo 131. Kanonik Gösterim

KANONİK ÖLÇÜTLER	DABB
1.Kök + Ek>Kök	KG
2.Tam D-Biçimlenme>Kısmi D-Biçimlenme	KG
3.Görünmezlik>Görünürlük	KG
4.Çok Gövde>Az Gövde	KG
5.BBD>BSD	KG
6.Alternatifi Olmayan>Alternatifi Olan	KG
7. En Az Alaka>Çok Fazla Alaka	KG
8.Bağlamsal Özellik>İçsel Özellik	KG
9.Fazla Gramer>Az Gramer	KG
10.Örtüşmeme>Y.süz Örtüşme >Y.lü Örtüşme	KG
11.Kalansızlık>Kalan	KG
12.Benzersiz>Benzersiz Olmayan	KG
13.Dışarıda Olmayan Koşul>Dışarıdaki Koşul	KG
14.SD Olmaması>SD Olması	KG

KG: Kanonik gösterim (> X Kanoniktir, X> Kanonik değildir).

DABB: D-biçimli alt biçim birimleri

>X gösterimi, {TUR} biçim biriminin herhangi bir dildeki d-biçimlenmeye göre daha kanonik olduğunu; X> gösterimi ise herhangi bir dildeki d-biçimlenmenin {TUR} biçim birimine göre daha kanonik olduğunu simgelemektedir. Örneğin, {TUR} biçim biriminin Kırgızcadaki /t/ alt biçim birimi, birinci ölçüte göre İngilizcedeki /better/ göstereninden daha kanoniktir. Çünkü Kırgızcadaki /t/ alt biçim birimi, “kök+ek” kaynaşmasını daha iyi sağlamıştır. t>better gösterimiyle daha kanonik olma, ifade edilmiştir. D-biçimli alt biçim birimlerin kanonik olması >X; kanonik olmama ise X> yazılımlarıyla belirtilmiştir.

{TUR} biçim biriminin kanonik tipolojisi şu şekildedir: “Tüm alt biçim birimleri çekimsel d-biçimlenme kategorisine girmekte ve kanoniktir. “Kök + ek kaynaşması”, Halaçça /tul/ gövdesi

hariç diğer tüm alt biçim birimlerinde görülmektedir. Böylece, d-biçimli alt biçim birimleri kanonik tipolojinin birinci ilkesine göre kanoniktir fakat / Ø/ alt biçim birimi hariç diğer d-biçimli alt biçim birimleri, TUR sözcük birimiyle benzerlik taşıdıkları için kısmi bir d-biçimlenme ortaya çıkmakta ve ikinci ölçütte kanoniklik azalmaktadır. Kanoniklik, /Ø/ alt biçim birimleri hariç diğer alt biçim birimleri “görünmezlik” ölçütünü sağlayamadıkları için azalmaktadır. {TUR} biçim birimi, tüm Türk dillerinde (düzenli biçim de dahil) çok gövdelidir. Dolayısıyla bu d-biçimli alt biçim birimleri, çok gövdeli olma ölçütüne göre kanoniktir. D-biçimli alt biçim birimleri, tüm Türk dillerinde biçim bilimsel dağılım göstermektedir. Böylece d-biçimli alt biçim birimleri, beşinci ölçüte göre kanonikliği sağlamaktadır. Alt biçim birimleri, “alternatif olmayan” ölçütünü sağlamadıkları için daha az kanoniktir. Alt biçim birimleri, yedinci ölçüte göre kanonik değildir. Çünkü d-biçimlenme, zaman kategorisinde gerçekleşmektedir. {TUR} biçim biriminin d-biçimli alt biçim birimleri, içsel özellikli d-biçimlenmeler oldukları için sekizinci ölçüte göre kanonik değildir. Alt biçim birimleri, “geniş zaman üçüncü tekil kişi”de d-biçimlendikleri için dokuzuncu ölçüte göre kanoniktir. Örtüşme alt biçim birimlerinde görülmediği için “on” ve “on birinci” ölçütlere göre kanoniklik artmaktadır. Alt biçim birimleri, “kalansız” bir görünüm sunmakta ve on ikinci ölçütü sağlamaktadır. Alt biçim birimleri, tüm Türk dillerinde benzersizdir. Alt biçim birimleri, on üçüncü ölçüte göre kanonik değildir. Söz dizimsel etkiler, tüm Türk dillerinde görülmemektedir. Alt biçim birimleri, On dördüncü ölçüte göre kanoniktir”

Türk dillerinde d-biçimlenme çalışmaları, tüm diller için Mel’çuk 2006 tipolojisine göre yapılmalıdır. Yapılacak çalışmalar, d-biçimlenmenin Türk dillerindeki doğasını aydınlatmaya devam edecektir. Ayrıca d-biçimlenmenin Türk dillerinin biçim bilgisinde yer alması, biçim biriminin tanımı ve göstergeler arası ilişkilerin saptanması için elzemdir.

D-biçimlenme; bir dil için istenmeyen, kötücül bir süreç değildir. Aksine göstergelerin tümlemesizlik ilkesinin bir sonucudur ve insan dillerinin üretici özelliğini desteklemektedir. D-biçimlenme, Türkçe biçim bilgisi alanyazımında daha fazla yer almalıdır. Böylece, d-biçimlenmenin Türk dillerindeki tipolojisi ve Türkçenin biçim bilgisi daha iyi betimlenecektir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda Tur- Fiili. *Turkish Studies*.
- Akbaba, D. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Akbaba, D. (Aralık 2013). Tur- Yardımcı Fiilinin Aral- Hazar Grubu Türk Lehçelerinde Gramerleşmesi. *İv. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 1. Cilt*, (s. 405-420). Bursa.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. (2007). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007). *Kazak Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Arıkoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi Grameri*. Ankara: Bengü.
- Aronoff, M ve Anshen, F. (1998). *Morphology And The Lexicon*. Oxford: Blackwell.
- Aronoff, M. (1976). *Word Formation İn Genarative Grammar*. Cambridge Üniversitesi: MIT Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kısasü'l-Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Ö. (2007). *Yarım Asırdır Chomsky*. Ankara: Basılmamış Yayın.
- Aytmatov, C. (1993). *Kıyamet*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Baboğlu, N. (2011). *Gagauz Folkloru*. Bilim Araştırmaları Merkezi.
- Bacanlı, E. (2010). -(X)P Tur-/(dur-) Art Fiilinin Durağanlaştırma İşlevi. *Turkish Studies*, 119-132.

- Bacanlı, E. (2014). *Kılınş Kategorisi ve Altaycada Kılınş Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bacanlı, E. (2016). *Türk Dillerinde Düzensizlikler*. Ankara: Etkileşim.
- Bakırcı, N. (2010). *Kırım Tatar Masalları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov (İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru, Çev). (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baydar, T. (2012). +Dır Bildirme Eki Üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35-54.
- Bayraktar, N. (2014). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi*. İzmir.
- Biray, N. Ayan E. Ercilasun G. (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi*. Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- Bloomfield, L. (1926). *A Set Of Postulates For The Science Of Language*. Language.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. Londra.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bybee, J. (1985). *Morphology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Can, M. (2017). Dil Bilgiselleşme ve Edat Kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 37-68.
- Carstairs-McCarthy. (1998). *Paradigmatic Structure: Inflectional Paradigms And Morphological Classes*. In *The Handbook Of Morphology*. Oxford: Blackwell.
- Ceylan, Y. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chen, C. (2006). *Koşaç Tümceleri: Evrensel Dil Bilgisi Çerçevesinde Türkçe ve Çincenin Karşılaştırılması*. Ankara Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Chomsky, N ve Lasnik H. (1993). *The Theory Of Principles and Parameters*. In *Syntax: An International Handbook Of Contemporary research, Vol.1, ed. Joachim Jacobs*.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structure*. Paris: Mouton.

- Chomsky, N. (1965). *Aspects Of The Theory Of Syntax*. Cambridge: MIT.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass: MIT.
- Chomsky, N. (2010). *Doğa ve Dil Üzerine*. İstanbul: Sözcükler.
- Chomsky, N. (2011). *Dil ve Zihin (Ahmet Kocaman, Çev.)*. Ankara: Bilgesu.
- Chomsky, N. (2014). *Dilin Mimarisi (İ. Bayırlı, Çev.)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Chomsky, N. (2019). *Dil ve Zihin İncelemelerinde Yeni Ufuklar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Cinfen, A. (2008). *Salar İbret Sözler*. Chinese: Salır Gençleri Teşkilatı.
- Corbett, G. (2007). *Canonical Typology, Suppletion, And Possible Words. Language, Volume 83*.
- Corbett, G. (2009). *Canonical Inflectional Classes. Selected Proceedings Of The 6th Décembrettes, ed. Fabio Montermini, Gilles Boyé, and Jesse Tseng, 1-11. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project*.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik, Ü. (1996). *Ali-Şir Nevayi Leyli vü Mecnun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelikbay, Ü. (2010). Yeni Uygur Türkçesinde YAT- ve TUR- Tasvir Fiillerinin Bildirme Kiplerinde Ekleşmesi Üzerine . *Sosyal Bilimler Dergisi*, 44-64.
- Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ.
- De Haan, F. (1997). *The Interaction Of Negation And Modality: A Typological Study [OutStanding Dissertations In Linguistics Series] New York NY: Garland*.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, K. (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Den Dikken, M. (2006). *Relators and Linkers*. MIT Yayınları.
- Deshpande, Madhav M. (1992). *Justification For Verb-Root Suppletion İn Sanskrit. Historische Sprachforschung 105: 18-49*.

- Dilçin, C. (1991). *Süheyl Ü Nev-Bahar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, F. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Doerfer, C. (1971). *Khalaj Materials. Indiana University, Bloomington, Mouton & Co., The Hague, The Netherlands*.
- Doerfer, C. (1988). *Grammatik Des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Dressler, W. (1985). *Suppletion In Word-Formation. In Historical Morphology 97-112*. The Hague: Mouton.
- Dressler, W. (1986). *Inflectional suppletion in Natural Morphology. In: Benjamin Elson (ed.), Language in Global Perspective, Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics, 97-111*.
- Durdiyewa, A. (2006). *Ependi*. Aşgabat: Turkmenistan Millî Golyazmalar Institutı.
- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşcanın Şekil Bilgisi*. Edirne: Basılmamış Doktora Tezi.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l- Feradis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı (G.Karaağaç, Çev.)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar(O. Sertkaya, Haz)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. Turan A. (1989). *Uygur Halk Masalları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M-Aça M. (2005). *Tiva Kahramanlık Destanları II*. Ankara: Akçağ.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ersoy, F. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Ersoy, F. (2009). *Çuvaş Alp Hikayeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, H. Y. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Farahanı, A. (2012). *Mabanı-ı Destur-i Zaban-i Xalacı, Xeleç Til Bilgisi Quraqi*. Tahran.

- Fedotov, M. R. (1998). *Yetimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy İnstitut Gumanitarnih Nauk.
- Fertig, D. (1998). Suppletion, Natural Morphology, Diagrammaticity. *Linguistics* 36(6), 1065-1091.
- Gabain, V. (1988). Türkçede Fiil Birleşmeleri. *TDAY Belleten, 1953, Türk Dil Kurumu Yayınları*, 16-28.
- Gabain, V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri (M. Akalın, Çev.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. (1972). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikayesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gül, V. (2018). *Altayca Almış Kaan Destanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali-Duranlı. (1999). *Altayca Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Halle, M. (1973). Prolegomena To A Theory Of Word Formation. *Linguistic Inquiry* 4(1), 3-16.
- Hamilton, J. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü. (V. Köken, Çev.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hammond, M ve Noonan. (1988). *Theoretical Morphology*. San Diego: Academic Press.
- Haspelmath, M. (2000). The Agglutination Hypothesis: A Belated Empirical Investigation. *Uluslararası Viyana Tipoloji Sempozyumu*. Viyana.
- Haspelmath-Sims. (2010). *Understanding Morphology*. London: Hodder Education.
- Heggie, L.A. (1988). *The Syntax of Copular Structures*. Güney Kaliforniya Üniversitesi: Doktora Tezi.

- Heycock, C. ve Kroch, A. (1999). Pseudocleft Connectedness: Implications of the LF Interface Level. *Linguistic Inquiry, Volume 30*, 365-397.
- İnayet, A. (2013). *Uygur Halk Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İpekten, H. (1990). *Nailî Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Jakobson, R. (1939). *Signe Zero*. The Hague: Mouton.
- Kadıu, S. (2012). Türkçede Zaman ve Kip Kavramı ve İ- Ek Eylemin Fonksiyonu Üzerine. *Turkish Studies*, 1593-1603.
- Kahhar, T. (1995). *Günümüz Özbek Şairleri Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Kara, M. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Karahan, L. (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Karakoç, B. (2013). Az Konuşurlu Bir Türk Dili Üzerine: Nogayca ve Nogaylar Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 271-301.
- Karamanlıoğlu, A. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri. (2006). *I –Fiil- Basit Çekimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartalcık, V. Kerimoğlu, C. (2007). *Tatar Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartallıoğlu Y. ve Yıldırım H. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayabaşı, D. (2018). *Üretici Dilbilgisi [Generative Grammar] (Ed. Özge Can) Dilbilim Kuramları: İki Düzlem, Beş Kuram*. İstanbul: İthaki.
- Kaynak, İ-Doğru, M. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kerimoğlu, C. (2014). Türkiye Türkçesi Gramerindeki Düzensizlikler ve Eş Zamanlı Gramer Yazımı. *Dil Araştırmaları sayı 14 Bahar*, 75-96.
- Kerimoğlu, C. (2016). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

- Killi, G. (2008). *Hakasya'dan Öyküler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. (2010). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.
- Kirişcioğlu, M. F. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Koneckaja, V. P. (1973). *Suppletivism ve Germanskix Jazykax*. Moskova: Izdatel'stvo Nauka.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, M. (2010). Tarihi Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine –Dır/-Dur (<TURUR) Eki ve İşlevleri. *Turkbilig*, 59-75.
- Lass, R. (1990). How To Do Things With Junk. Exaptation İn Language Evolution. *Journal Of Linguistics*, 79-102.
- Makas, Z. (1990). *Azerbaycan Dramaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Matthews, P. H. (1974). *Morphology: An İntroduction To The Theory Of Word Structure*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Mehmet, G. (2007). *Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi*. Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
- Mel'çuk, I. (2006). *Aspect Of the Theory Of Morphology*. Berlin: Mouton.
- Mikkelsen, L. (2004). *Specifying Who: On the Structure, Meaning, and Use of Specificational Copular Clauses*. Doktora Tezi.
- Mohanan, K. P. (1986). *The Theory Of Lexical Phonology*. Dordrecht: Reidel.
- Moro, A. (1997). *The Raising of Predicates*. Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Oflazoğlu, T. (1998). *Korkut Ata*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orucov A. ve Abdullayev B. ve Rehimzade N. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati I. Cilt*. Bakü: Azerbaycan İlimler Akademiyası.
- Osthoff, H. (1899). *Vom Suppletivwesen Der İndogermanischen Sprachen*. Heildeberg: J. Hörning.
- Öner, M. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.

- Özalan, U. (2014). Türk Dilinin Çağdaş Diyalektlerinde Cevheri Ek Fiil Olarak +(B)O(L). *Türük. Yıl :2 Sayı:3*, 6-31.
- Özezen, M. (2010). Türkçede “Bildirme” Çekimi ve Pekiştirme Olasılık Kategorisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 186-187.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*. Konya: Çizgi.
- Pala, İ. (1995). *Divan Şiiri Antolojisi*. Ankara: Akçağ.
- Pujols, J. (1991). Burzio’s Generalization, Binding Theory And I- Subjects. Barcelona. *Catalan Working Papers in Linguistics (CWPL)*, 261-300.
- Rifat, M. (2013). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2013). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Rothstein, S. (2001). *Predicates and Their Subjects*. Kluwer Akademik Yayınları.
- Rudes, B. (1980). On The Nature Of Verbal Suppletion. *Linguistics* 18, 65-76.
- Saussure. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Berke Vardar)*. İstanbul: Multilingual.
- Saussure, F. (2014). *Genel Dil Bilim Yazıları. (Savaş Kılıç, Çev.)*. İstanbul: İthaki.
- Savran, H. (2008). Türk Dilinde “+DIR” Bildirme Eki ve “+DIR” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri. *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:9 Sayı 14.*, 163-185.
- Scalise, S. (1986). *Generative Morphology*. Dordrecht: Foris.
- Söng, Y. (2011). *A Study Of Dolgan*. Korea: Institute Of Humanities, Seul National University.
- Spencer, A. Ve Zwicky. (1998). *The Handbook Of Morphology*. Oxford: Blackwell.
- Stowell, T. (1981). *Origins Of Phrase Structure*. MIT: Basılmamış Doktora Tezi.
- Stuart K. ve Jianzhon M ve Wei M. (2001). *The Folklore Of China’s Islamic Salar Nationality*. Ontario: The Edwin Mellen Press.

- Süreya, C. (2013). *Üvercinka*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tamir, F. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Tarancı, C. S. (2004). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Türk Dilleri*. Ankara: Bilgesu.
- Tezcan, S. (1972). *Halaçça. S. Çagatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Tezcan, S. (2018). "8. Yüzyılda Afganistan'da Halaç Prensesleri, Günümüzde Orta İran'da Halaçlar ve Dilleri". *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 231-254.
- Thomsen, V. (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları (V. Köken, Çev.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toklu, M. (2015). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Topal, E. (2012). Türkçede Ek Fiil (İ-) Üzerine Düşünceler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 649-654.
- Toparlı, R. (1992). *İrşadi'l Müluk Ve's-Selatın*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-Düretü'l- Mudiyye Fi'l-Lügati't- Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Argunşah M. (2008). *Mu'inü'l- Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Yücel D. (2018). *Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, Z. (1996). Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili. *DAY-Belleten*, 265-289.
- Turgunbayer, C. (2007). *Kırgız Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Turgunbayev, C. (1999). -A turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8, 497-505.
- Türkay, K. (2018). *Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisânî Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygur, C. (2008). *Türkmence (Türkmen Türkçesi)*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Uzun, N. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N ve Aydın Ö. (2006). Sözdizim. Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar (yay. A. Kocaman). *Dil Derneği Yayınları*, 63-67.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Vasiyev, Y. ve Kirişçioğlu M ve Killi G. (1996). *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Veselinova, L. (2006). *Suppletion İn Verb Paradigms*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Company.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus*. İstanbul: Metis.
- Yapıcı, A. (2013). Aydın ve Yöresi Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Şekilleri. *Türük Yıl 1 Sayı: 2*, 1-48.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dil Bilim*. Ankara: Hece Yayınları.
- Yegerov, V. (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı.
- Yıldız, M. (2010). *Nogay Halk Yırları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2017). Biçimbilgisel Rekonstrüksiyon: Türkçe Üzerinde Bir Yöntem Uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 1, 55-65.
- Yudahin, K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüksel, Z. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.

Zeynelābidin, M. (1990). *Azerbaycan Dramaları*. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.

EK:1 TÜRK DİLLERİNDE D-BİÇİMLENME TİPOLOJİSİNİN LİSTESİ

A.TÜRETİMSEL KÖK-BİÇİM BİRİMCİKLERİN D-BİÇİMLENMESİ

1.Ad~ Uygun Kılıcı Ad

Tablo 132.Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

TÜRKİYE TÜRKÇESİ
Sığır 'Evcil büyükbaş hayvan' ~ sığırt(+maç) 'sığır güden kişi'
Düzenli Durumlar: Dil~dil (+maç)

2.Ad ~ Addan Türeyen Sıfat

Tablo 133. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2

Türkiye Türkçesi	
Minik ~ minicik	küçük ~ küçücük
Büyük ~ büyücek	ufak~ ufacık
Düzenli Durumlar: Kitap ~ kitapçık, söz ~ sözcük	

3.(Yerleşme) ~ (O Yerleşmenin Sakini):

Tablo 134. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3

Türkiye Türkçesi
Almanya~Alman
Rusya~Rus
İspanya~İspanyol
Japonya~Japon
Düzenli Durumlar: Çin~Çin+li, Mısır~Mısır+lı

4. (Nitelik) ~ (O Niteliğe Sahip Olmaya Başlamak)

Tablo 135. Türetimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4

Türkiye Türkçesi
Belli 'açık, görünür'~ beli (+r(+mek)) 'açık, görünür olmak'
Düzenli Durumlar: Deli~ deli(+r(+mek))

B. TÜRETİMSSEL KÖK BİÇİM BİRİMCİK ~ GÜÇLÜ BİÇİM BİRİMCİK

5. (Aritmetik Birim Sayısı) ~ (Aynı Sayının Onluk Hali)

Tablo 136. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

Türkiye Türkçesi
İki ~ yirmi
Üç ~ otuz
Dört~ kırk
Beş~ elli
Düzenli Durumlar: altı ~ altmış, yedi~yetmiş, sekiz ~seksen, dokuz~doksan.

Tablo 137. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2

Dolganca
ÜS~ otut
ikki~hürbe
Düzenli Durumlar: tüörduon, biehuon, alta oun, hette uon, ağıhuon, toguhuon.

6. Eylem ~ Eylem Adı

Tablo 138. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3

Türkiye Türkçesi
öp~ öpü (+cük)
Düzenli Durumlar: Yazıcı, gezici

7. (Asıl sayı) ~ (Karşılık Gelen Sıra Sayısı)

Tablo 139. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4

Eski Türkçe
Bir 'bir'~ baş (+tınkı) 'birinci'
İki 'iki'~ikinti 'ikinci'
Düzenli Durumlar: üç ~ üç-ü-nç, dört~dört-ü-nç, beş-i-nç, altı-nç.

Tablo 140. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5

Dolganca
maṅnaygi~bastiŋgi
Düzenli Durumlar: İkkis, ühüs, tördüs, behis, altıs, hettis, aksıs, toksus

8.(Asıl Sayı) ~ (Karşılık Gelen Dağıtımsal Belirteç)

Tablo 141. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6

Dolganca
Uon~Uonna
Düzenli Durumlar: Bırde, ikkite, üste, tüörte, bieste, atlata, hettete, agısta, togusta

Tablo 142. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7

Türkiye Türkçesi
altı~altış(+ar)
yedi~yediş (+er)
iki~ikiş (+er)
Düzenli Durumlar: Bir~ bir (+er), üç~üç (+er), beş~beş (+er).

Tablo 143. Türetimsel Kök Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 8

Eski Türkçe
iki~ikir (+er)
Düzenli Durumlar: bir~bir(+er)

C. Deyimler

9. Deyimlerin Türetimsel D-Biçimlenmesi

Tablo 144. Deyimlerin Türetimsel D-Biçimlenmesi: 1

Türkiye Türkçesi
/Boş mezar balsa içine girecek/ 'Karşılıksız, emeksiz elde edilen şeyleri sevmek' ~ /mezarıcı/ 'karşılıksız emeksiz olan şeyleri seven kişi'

D. TÜRETİMSSEL EK-KÖK-BİÇİM BİRİMCİK D-BİÇİMLENMESİ

10. Addan Ad Türeten Ek D-Biçimlenmesi

Tablo 145. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

Türkiye Türkçesi
{-msI}~ {-mtIrak}
Mavi: mavi + msi 'maviye çalan'
Mavi: mavi+ mtırak 'sarıya çalan'

Tablo 146. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2

Eski Türkçe
{-Ç}~ {-çA}~ {-çAk}~ {-K}~ {-KAk}
Ög 'anne': ög +üç +üm 'anneciğim' Azrak 'az': azrak + ça 'çok az' Kol 'kol' : kol +ı + çak 'kolcuk' Yul 'çay, dere' : yul +ak 'küçük çay' Er 'erkek, adam, yiğit' : eren+gek 'erkekcik, adamcık'

Tablo 147. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3

Eski Türkçe
{-llġ} ~ /-ŋ/
Ada 'tehlike' : ada +llġ 'tehlikeli' Ayançaŋ 'hürmetkâr': ayanç+añ 'saygılı' Otuŋ 'odun': ot+u+ŋ

11. Edilgenlik Kategorisinde D-Biçimlenme

Tablo 148. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4

Eski Türkçe
/-L /~ /-N/~ {-SXX}
Kat 'katmak': kat +ıl 'katılmak' Al 'almak' : al + ın 'alınmak' Ur 'vurmak': ur +suk 'vurulmak' Bil 'bilmek': bil+sik 'bilinmek' Ursuk 'vurulmak': ur+suk 'vurulmak'

12. EYLEMSİLERDE D-BİÇİMLENME

Tablo 149. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5

Eski Türkçe
/-P/~ {-pAn}~ {-mADı}~{-mADın}
Başla (başla): başla+p (başlayıp) Sök (sök): sök+üpan (söküp)

Tablo 150. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6

Eski Anadolu Türkçesi
{-Icak}~ {-IcAGAz} ~ {-IncAk}

Tablo 151. Türetimsel Ek-Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7

Eski Türkçe
sır (+a)~sir(+e)~siz~sız~suz~süz

E. TÜRETİMSSEL EK BİÇİM BİRİMCİK ~ Güçlü BİÇİM BİRİMCİK D-BİÇİMLENMESİ

13. Güçlü Biçim Birimcik Eylemsilerinin D-Biçimlenmesi

Tablo 152. Türetimsel Ek Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

Eski Türkçe
/p/~ {-mADı}~{-pAn}~{-mADın}
Eşit (işitmek): eşit +i+p Ağıpan (çıkmaq): ağ+i+pan Kal (kal): kal+ matı (kalmadan) Sakın (düşünmek): sakın+matı (düşünmeden) Yaz (yazmak): yaz +matın (yazmadan)

14. Addan Ad Yapan Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

Tablo 153. Türetimsel Ek Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2

Türkiye Türkçesi
{-LX}~{SXZ}
Duygu: duygu+lu Duygu: duygu+suz

F. ÇEKİMSEL KÖK-BİÇİM BİRİMCİK D-BİÇİMLENMESİ

15. Adların Sayı Kategorisine Göre D-Biçimlenmesi

Tablo 154. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

Köktürkçe
ini ~ inişi
İnisi kagan bolmış ärinç

Tablo 155. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 2

Dolganca
Dogor ('arkadaş')~ dogottor ('arkadaşlar')
Kergen ('aile')~ kergetter ('aileler')

16. Adların İyelik Çekiminde D-Biçimlenmesi

Tablo 156. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 3

Türkiye Türkçesi
Su ~ suyum ne~neyim
Düzenli Durumlar: babam, param

Tablo 157. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 4

Türkiye Türkçesi
Kim~kimi (+si) Bir~biri (+si)
Düzenli Durumlar: Diz~diz-i, kir~kir-i

17. Adların Durum Yüklemede D-Biçimlenmesi

Tablo 158. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 5

Türkiye Türkçesi		
Tekil Yalın	Tekil-İlgi	Çoğul-İlgi
Su ~	suy (+un) ~	su (+lar (+in))
ne ~	ney (+in) ~	ne (+ler (+in))
Düzenli Durumlar: baba~ baba+nın, dua~dua +nın		

18. Eylemlerin Kiplere Göre D- Biçimlenmesi

Tablo 159. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 6

Türkiye Türkçesi
Er~ İ: Kötülük sona erdi ~ Kötülük, son idi.
YE~yİ: Yemek, yedim~Yemek, yiyorum.
DE~Dİ: Ben, dedim~Ben diyorum
GİT~GİD: Ben, gittim~ Ben gideceğim
ET~ED: Ben, söz ettim~Ben söz edeceğim.
Düzenli Durumlar: Erdim, yedim, gittim, ettim

Tablo 160. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 7

Halaçça
OL~OS
(1).Kərəkməzərti almiş ossa (Fahrani 2012:235).

19.Sıfat Derecesinde D-Biçimlenme

Tablo 161. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 8

Türkiye Türkçesi
Yeşil~ yemyeşil
Düzenli durumlar: İyi ~ çok iyi

20.Adılların Durum Çekiminde D-Biçimlenmesi

Tablo 162. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 9

Köktürkçe
Kişi Adılları
Yalın Durum: ben ~ men Verme-Bulunma Durumu: başa ~ maşa Yönelme Durumu: başaru
Düzenli Durumlar: atıg (belirli nesne durumu), atıgıka (verme-bulunma durumu), tabgaçgaru (yönelme durumu), eb (yalın durum)

Tablo 163. Çekimsel Kök-Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 10

Köktürkçe
İşaret Adılları
Ol~ an Yalın Durum: Ol Nesne Durumu: anı
Düzenli Durumlar at ~ atığ

G. KÖK-GÜÇLÜ BİÇİM BİRİMCİKLERİN ÇEKİMSSEL D-BİÇİMLENMESİ

21.Güçlü Biçim Birimciklerin Sayı Kategorisinde D-Biçimlenmesi

Tablo 164. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 1

Köktürkçe
(yer) yir~ yir sayu
(millet) bodun~ bodunun sayu
Yir sayu bardığ (her yere gittin)

22.Durum Çekiminde Adıl Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

Tablo 165. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 2

Köktürkçe
Ben~bini~mini, sen~sini, ol~anı
Düzenli Durumlar: Yanturdaçı+nı, ıalıktakı+nı, ayalar+nı

23.Dereceye Göre Sıfat Köklü Güçlü Biçim Birimciklerin D-Biçimlenmesi

Tablo 166. Kök-Güçlü Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 3

Türkiye Türkçesi
Yeşil ~ yem yeşil~ en yeşil

H.EK-BİÇİM BİRİMCİKLERİN ÇEKİMSSEL D-BİÇİMLENMESİ

Tablo 167. Ek-Biçim Birimciklerin Çekimsel D-Biçimlenmesi: 1

<p>24.Köktürkçede Çoğul Son Ekler: {+lAr} ~ {+gUn} ~ {+An} ~ {+ (X)t} ~ {+s}</p> <p>/begler/ 'beyler' ~ /iniygünüm/ 'erkek kardeşlerim' ~ /oglanım/ 'oğullarım'~ /oglit/ 'oğullar' ~ /inisi/ 'erkek kardeşler'.</p>
<p>25.Köktürkçede Verme-Bulunma Durumu: {+kA} ~ {+A} ~ {+ηa}</p> <p>/atıgıka/ ~ /sabıña/ 'sözlerine' ~ /yaşıma/ 'yaşımda'.</p>
<p>26.Köktürkçede Belirli Nesne Durumu: {+ (X) g} ~ {+ (i)n} ~ {+nI}</p> <p>/atıg/ 'atı' ~ /sabımın/ 'sözlerimi' ~ /kaganin/ 'kağanım'.)</p>
<p>27.Köktürkçede Yönelme Durumu: {+ gAru} ~ {+ηArU} ~ {+ArU} ~ {+rA}</p> <p>/Tabgaçgaru/ 'Çin'e doğru' ~ yeriηerü ' topraklarına doğru'~ /ebimerü/ 'yurduma doğru' ~ /taşra/ 'dışarıya'</p>
<p>28.Köktürkçede Soru: {mu }~ {gu}</p> <p>kagan mu, bar mu ~ bar gu ~ begler gü.</p>
<p>29.Köktürkçede Ettirgenlik Son Ekleri : {-(X) t-} ~ { -tUR-} ~ { -tXz-}~ {-Ur} ~ {-(X)Z-}</p> <p>/bitit/ 'yazdırmak'~ /bintür/ 'bindirmek' ~/altız/ 'aldırmak' ~ /ölür/ 'öldürmek' ~ uduz 'sevk etmek'.</p>
<p>30.Köktürkçede Geçmiş Zaman : {-DOK} ~ {-mİş}~ maDOK</p>
<p>31.Köktürkçe Gelecek Zaman: {-DAçI}~ {çI}</p> <p>yaramaçı 'yaramayacak'~ ölteçi sen 'öleceksin' (Ercilasun 2011:183-184).</p>
<p>32.Türkiye Türkçesi Geniş Zaman: r ~ ar~er</p>

J. EKLERDE BİÇİM BİRİMCİK ~ GÜÇLÜ BİÇİM BİRİMCİK D-BİÇİMLENMESİ

33. Emir İkinci Çoğul Kişilerde D-Biçimlenme

Tablo 168. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi: 1

Türkiye Türkçesi	
Emir Kipi II. Çoğul D-Biçimlenmesi	
	{n}~ {nIz}
Birinci Çoğul Kişi Eklerinin D-Biçimlenmesi	
	{ALIM}~ K~UZ

34. Kişi Eklerinde D-Biçimlenme

Tablo 169. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi:2

Türkiye Türkçesi	
Kişi Ekleri	
I.T	{-M}~{-(X)m}
II.T	{-N}~{-sUn}
I.Ç	{-K}~{(x)Z}
II.Ç	{n(X)z}~{sUnUz}

35. Emir~Kişi Ekleri D-Biçimlenmesi

Tablo 170. Eklerde Biçim Birimcik-Güçlü Biçim Birimcik D-Biçimlenmesi:3

Türkiye Türkçesi	
Kişi Eklerinin Emir Kipinde D-Biçimlenmesi	
II.T	{-ø}~ n~{-sUn}
III.T.	{-sUn}~ ø
II.Ç.	{-N}~{-nIz}~ {-sUnUz}~{-nIz}
III.Ç.	{-sUnlAr}~{-lAr}

EK:2 TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER LİSTESİ

- Alakalık: Nation Of Relevance
 Alt biçim birimi: Allomorph
 Alt sözcük birimi: Allolex
 Almaşma: Alternation
 Asgari Bölümsel Gösterge: Minimal Segmental Sign
 b-buyurma: Maximal Commanding
 Biçim birimi: Morpheme
 Biçim birimcik: Morph
 D-biçimlenme: Suppletion
 Dil: Langue
 Dil bilgisel temsildaşlık: Grammatically Corepresentable
 Dilsel işlem: Operation Of Linguistic Union
 d-yapı: d- structure
 Edinç: Competence
 Edim: Performance
 Evrensel Dil Bilgisi: Universal Grammar
 Fonetik Öbek: Phonetic Phrase
 Gösterge: Sign
 Gösterilen: Signified
 Gösteren: Signifier
 Gösterici: Specifier
 Güçlü Biçim Birimcik: Megamorph
 İç ek: Infix
 Kalanlar: Remainders
 k-buyurma: C-commanding
 Küçük Tümcecik: Small Clause
 Koşaç: Copula
 M-yapı: Logical Form
 Niteleyici: Modifier
 Ön ek: Prefix
 Örtüşen: Overlapping
 Örtüşmeyen: Nonoverlapping
 Son ek: Suffix
 Söz: Parole

Sözcük Birimi: Lexeme

Sözcük birimcik: Lex

Tümleç: Complement

Tümleyici: Complementiser

Tümlemesizlik (Göstergelerin Tümlemesizliği): Non- Compositionality Of Complex Signs

Temsildaş: Corepresentable

Tür: Type

Türce: Token

Uyum Öbeği: AGRP

Uyuşum: Agree

Yakınlık: Nahbereich

y-yapı: s-structure

Yönlü Örtüşme: Directional Overlapping

Yönsüz Örtüşme: Nondirectional Overlapping

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 31/10/2019

Tez Başlığı : Türk Dillerinde D-Biçimlenme ve {TUR} Biçim Birimi

Yukarıda başlığı gösterilen ve Danışmanlığında hazırlanan tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 342 sayfalık kısmına ilişkin, 31/10/2019 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

TEZ DANIŞMANI:

AD/SOYAD: NESRİN BAYRAKTAR ERTEN

ÜNVAN: Prof. Dr.

İMZA:

TEZİ HAZIRLAYAN ÖĞRENCİ BİLGİLERİ:

Adı Soyadı: Osman Akteker
Öğrenci No: N14242602
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Türk Dili
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 31/10/2019

Tez Başlığı: Türk Dillerinde D-Biçimlenme ve {TUR} Biçim Birimi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

31/10/2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Osman AKTEKER
Öğrenci No: N14242602
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Türk Dili
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT

Date: 31/10/2019

Thesis Title: *Suppletion and {TUR} Morpheme in Turkich Languages*

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

31/10/2019

Date and Signature

Name Surname: Osman AKTEKER
Student No: N14242602
Department: Turkish Language And Literature
Program: Turkish Language
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved.

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN